VALERIU ANANIA

Rotonda plopilor aprinși
De dincolo de ape

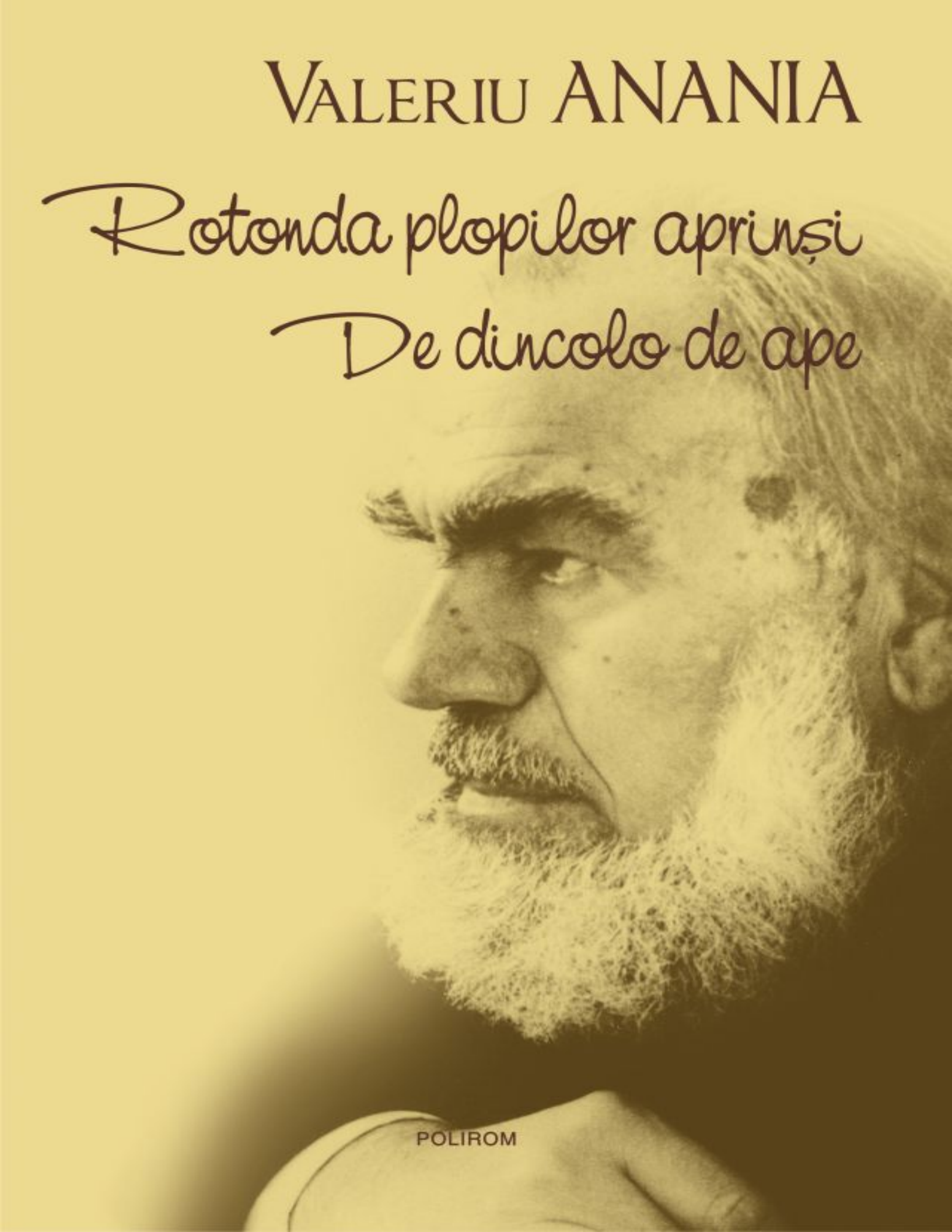

POLIROM

Valeriu Anania

Opere 6

Rotonda plopilor aprinşi

De dincolo de ape

Prefaţă de Dan C. Mihăilescu

Cronologie de Ştefan Iloaie

Editura Polirom
2009

© 2009 by Editura POLIROM

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, Bl. B3A, sc. 1, et. 1, sector 4, cod 040031,
O.P 53, P.O. BOX 1-728, 030174

ISBN: 978-973-46-1513-1

Redactor: Cezar Petrilă
Coperta: Carmen Parii

Cronologie

1921 La 18 martie, în localitatea Glăvile, judeţul Vâlcea, se naşte Valeriu Anania, fiul lui Vasile şi al Anei, născută Mărgăritărescu.

1927-1933 Urmează şcoala primară în comuna natală.

1933-1941 Este elev al Seminarului Central din Bucureşti.

- În clasa a doua de seminar are loc întâlnirea cu Anton Holban, profesor de limba română, în care va găsi sprijinul şi îndrumarea necesare pentru formarea viitorului scriitor şi om de cultură.

1935 Debutează, poetic, cu versurile „Pământ şi cer”, în revista teologică *Ortodoxia*. Va colabora, în decursul vremii, la diferite reviste de teologie: *Biserica Ortodoxă Română*, *Studii Teologice*, *Mitropolia Olteniei* (Craiova), *Glasul Bisericii*, *Telegraful Român* (Sibiu), almanahul şi revista *Credinţa* (Detroit), *Renaşterea* (Cluj-Napoca), *Vestitorul Ortodoxiei*, *Deisis* (Regensburg), *Candela Moldovei* (Iaşi) ş.a.

1937 Debutează, publicistic, cu articolul „Camaradul Anton”, în revista *Vremea*. Mai târziu va colabora şi la alte reviste de cultură: *Dacia rediviva*, *Convorbiri literare*, *Gazeta literară*, *Gândirea*, *Tribuna*, *Amfiteatru*, *Caiete critice*, *Ateneu*, *Albina*, *Luceafărul*, *Magazin istoric*, *Destin* (Madrid), *Revista de istorie şi teorie literară*, *Vatra*, *Steaua*, *Scara* ş.a.

1938 La 26 noiembrie debutează în dramaturgie cu scenariul radiofonic în versuri *Jocul fulgilor*, în regia lui Atanasie Mitric. Aceeaşi piesă, adaptată pentru decor de Eugenia Brebenaru, e reprezentată pe scena Operei Române în februarie 1939. Piesă nepublicată.

1939 La 11 mai, cu concursul lui Nicolae Iorga, o trupă de amatori îi joacă piesa în versuri *La furcărie*, pe scena Teatrului Ligii Culturale, în regia autorului. Piesă nepublicată.

1940 În luna martie, Teatrul „Studio Naţional” din Bucureşti îi reprezintă poemul dramatic *Dochia*, în regia lui Nicolae Kirilov. Piesă nepublicată.

1942 La 2 februarie intră în monahism la Mânăstirea Antim din Bucureşti, primind numele Bartolomeu.

- La 15 februarie este hirotonit ierodiacon; în peregrinările prin ţară, va fi ierodiacon la mânăstirile Polovragi şi Baia de Arieş.

- Îl cunoaşte pe Tudor Arghezi, căruia îi va fi apropiat vreme de un sfert de secol.

1942-1943 Urmează cursuri de diferenţă şi îşi ia bacalaureatul la liceele „Dimitrie Cantemir” şi „Mihai Viteazul”.

1943 În luna iulie, la Sibiu, îl cunoaşte pe Victor Papilian.

194l-1948 Urmează studii superioare de teologie la Bucureşti, Cluj şi Sibiu. Este absolvent al Academiei Teologice „Andreiane” din Sibiu.

1945-1946 Studii incomplete de medicină la Sibiu şi Cluj şi de muzică instrumentală la Cluj. Aici, frecventează şi participă activ la cenaclul literar al lui Victor Papilian, reactivat – după întoarcerea din pribegie a Universităţii clujene – în casa protopopului ortodox Florea Mureşanu; îl cunoaşte pe dramaturgul Ion Luca, de care va fi foarte apropiat între anii 1951 şi 1955, în perioada când Ion Luca locuia la Vatra Dornei.

1946 În Cluj, la o şezătoare literară, îl ascultă pe Gala Galaction – preotul Grigore Pişculescu –, pe care îl va reîntâlni ceva mai târziu la Bucureşti.

- În iunie, ca student al Universităţii din Cluj şi preşedinte al Centrului Studenţesc „Petru Maior”, conduce greva studenţească antirevizionistă şi anticomunistă. Urmează un lung şir de arestări.

- Este expulzat din Cluj.

1947 În perioada iulie-decembrie este stareţ al Mânăstirii Topliţa.

- Iarna, la Cluj, îl cunoaşte pe Lucian Blaga.

1948 În toamnă, la Mânăstirea Bistriţa vâlceană, îl cunoaşte pe patriarhul Justinian, căruia îi va fi colaborator apropiat timp de peste 25 de ani.

1948-1949 Ocupă funcţia de intendent al palatului patriarhal.

1949-1950 Este inspector patriarhal pentru învăţământul bisericesc.

1950-1951 Este asistent al profesorului Teodor M. Popescu, la Catedra de Istorie Bisericească Universală din cadrul Institutului Teologic Universitar din Bucureşti.

195l-1952 Este decan al Centrului de Îndrumare Misionară şi Socială a Clerului, la Curtea de Argeş, unde predă cursuri de istorie bisericească şi omiletică.

1952 Îl cunoaşte pe Vasile Voiculescu.

1952-1958 Este director al bibliotecii patriarhale.

1956 La 14 august moare Victor Papilian.

1958 Este condamnat politic la 25 de ani de muncă silnică, pentru „uneltire contra ordinei sociale”; închis la Securitate, Jilava, Piteşti şi Aiud; eliberat după şase ani şi două luni, în 1964, prin decret general de graţiere.

1962-1964 În detenţie, la Aiud, sub prohibiţia hârtiei şi creionului, „scrie pe creier” şi îşi fixează în memorie piesele de teatru *Steaua Zimbrului* şi *Meşterul Manole*, precum şi numeroase poezii, însumând peste zece mii de versuri.

1963 La 26 aprilie moare Vasile Voiculescu.

1964-1965 Este numit din nou director al bibliotecii patriarhale.

1965-1976 În cadrul Arhiepiscopiei Misionare Ortodoxe Române din America, funcţionează ca secretar eparhial, consilier cultural, secretar general al Congresului bisericesc, director al Cancelariei eparhiale, director al Departamentului Publicaţiilor, reprezentant al relaţiilor interbisericeşti. Este membru în două comisii ale Conferinţei Permanente a Episcopilor Ortodocşi din America de Nord şi de Sud: Comisia Ecumenică şi Comisia de Studii şi Proiecte. Susţine conferinţe la Detroit, Chicago, Windsor şi Honolulu. Redactor al revistei şi almanahului *Credinţa* şi al casetei de literatură *Noi*.

1966 Debutează editorial cu poemul dramatic *Mioriţa* (Editura pentru Literatură, Bucureşti); volumul apare cu o „Predoslovie” de Tudor Arghezi.

1967 La 14 iulie moare Tudor Arghezi.

- La 29 octombrie primeşte harul preoţiei, fiind hirotonit de episcopul Victorin al Americii; ceva mai târziu, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române îi acordă rangul de arhimandrit. Ulterior, este distins – pe linie bisericească – cu „Crucea patriarhală”, „Ordinul Sfântului Mormânt” al Patriarhiei Ierusalimului, „Ordinul Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel” al Patriarhiei Antiohiei.

1967-1968 Teatrul „Barbu Delavrancea” din Bucureşti îi pune în scenă poemul dramatic *Mioriţa*, regia şi scenografia fiind semnate de Marietta Sadova, Mircea Marosin şi Zoe Anghel-Stanca.

1968 Apare poemul dramatic în versuri *Meşterul Manole* (Editura pentru Literatură, Bucureşti).

1969 În ianuarie, poemul dramatic *Mioriţa* este transmis de Televiziunea Română.

- La 30 martie, la Teatrul „Al. Davila” din Piteşti are loc premiera poemului dramatic *Meşterul Manole*, în regia Mariettei Sadova; partitura muzicală e interpretată de Corul Madrigal. În turneu, piesa este jucată şi pe scene dramatice din Polonia.

- Poemul *Meşterul Manole* este jucat la Teatrul „Casandra”, de către promoţia clasei Ion Olteanu a Institutului de Artă Teatrală şi Cinematografică din Bucureşti.

- Poemul dramatic *Du-te vreme, vino vreme!* apare la Editura Tineretului.

- Este publicat volumul *Păhărelul cu nectar*, fantezie dramatică în versuri pentru copii (Editura Ion Creangă, Bucureşti).

- Este membru în delegaţia Bisericii Ortodoxe Române care vizitează Bisericile Vechi Orientale din Egipt, Etiopia şi India.

1970 În aprilie, la Teatrul „Al. Davila” din Piteşti este reprezentat poemul dramatic *Mioriţa*, în regia lui Constantin Dinischiotu.

1971 Volumul de versuri *Geneze* este publicat de Editura Cartea Românească.

- Apare poemul dramatic *Steaua Zimbrului* (Editura Eminescu, Bucureşti).

1972 La 30 ianuarie, moare dramaturgul Ion Luca.

- Editura Cartea Românească îi publică volumul de teatru *Poeme cu măşti*, ediţie definitivă.

1973-1974 Teatrul Dramatic din Baia Mare îi pune în scenă poemul dramatic *Steaua Zimbrului*.

1975 În luna noiembrie, poemul dramatic *Steaua Zimbrului* este transmis de Televiziunea Română.

1976 Apare volumul *File de acatist* (versuri), colecţia caietelor *Noi*, ediţie bibliofilă, *hors commerce*, Detroit.

- Este publicat volumul *Istorii agrippine* (versuri) (Cartea Românească, Bucureşti).

1976-1982 Este director al Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române din Bucureşti.

1977 La 26 martie moare patriarhul Justinian Marina.

1978 Devine membru al Uniunii Scriitorilor din România.

1979 La Editura Cartea Românească apare romanul *Străinii din Kipukua*.

1981 Apare ediţia a doua a volumului de versuri *File de acatist* (Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti).

1982 La Editura Eminescu, în seria „Teatru comentat”, apare *Greul pământului*, o pentalogie a mitului românesc, în două volume, care primeşte Premiul de dramaturgie al Uniunii Scriitorilor din România.

- Se pensionează şi se retrage la Mânăstirea Văratec.

1983 Apare volumul de memorii *Rotonda plopilor aprinşi* (Cartea Românească, Bucureşti).

1984 Este publicat volumul *Anamneze* (versuri) (Editura Eminescu, Bucureşti).

1989 Radiodifuziunea Română îi înregistrează amplul poem *Imn Eminescului*, dar cenzura interzice difuzarea, care va avea loc la 16 ianuarie 1990.

1990 Apare volumul de istorie şi exegeză iconografică *Cerurile Oltului. Scoliile arhimandritului Bartolomeu la imaginile fotografice ale lui*

Dumitru F. Dumitru (Editura Episcopiei Râmnicului şi Argeşului), cu versiuni în limbile română, franceză şi engleză.

- La Editura Cartea Românească apare volumul de nuvele şi povestiri fantastice *Amintirile peregrinului apter*.

- La 24 decembrie, ajunul Crăciunului, începe munca de revizuire în limba română şi de comentare a Bibliei, începând cu textul Noului Testament, acţiune extinsă ulterior asupra întregii Sfinte Scripturi, pe o perioadă de unsprezece ani.

1991 Este ales preşedinte de onoare al Fundaţiei „Sf. Antim Ivireanul” din Râmnicu-Vâlcea.

- Refuză calitatea de „membru de onoare” al Academiei Române.

- Colaborează la Universitatea Radio cu patru prelegeri despre *Poezia religioasă română modernă*.

1992 Apare volumul *Pro memoria. Acţiunea catolicismului în România interbelică* (Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti).

- *Imn Eminescului*, poem în stil bizantin, este publicat la Editura Cartea Românească.

1993 La 21 ianuarie, Colegiul Electoral Bisericesc îl alege pe arhimandritul Bartolomeu Anania pentru scaunul de Arhiepiscop al Vadului, Feleacului şi Clujului.

- La 7 februarie, în Catedrala arhiepiscopală din Cluj-Napoca, este hirotonit şi instalat arhiereu. Ca arhiepiscop al Clujului, va urmări şi va lupta pentru dinamizarea activităţii pastorale a clerului şi pentru diversificarea ei în funcţie de cerinţele actuale ale societăţii, pentru implicarea Bisericii în acţiunile de asistenţă socială organizate, pentru refacerea legăturilor dintre Biserică şi cultură, pentru îndrumarea expresă a tineretului – de la amvon şi prin diverse întâlniri –, pentru dezvoltarea relaţiilor ecumenice practice prin păstrarea identităţii proprii.

- *Noul Testament. Versiune revizuită, redactată şi comentată de Bartolomeu Valeriu Anania* apare la Editura Institutului Biblic şi de

Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.

- La aproape cinci decenii de la scriere, apare piesa de teatru *Hoţul de mărgăritare* (parabolă în patru acte) la Casa de Editură Dokia din Cluj-Napoca, jucată public pentru prima dată în 1992 pe scena teatrului din Turda. În anii următori, piesa se bucură de un succes deosebit pe scenele din întreaga ţară.

- I se acordă titlul de membru de onoare al Senatului Universităţii de Medicină şi Farmacie „Iuliu Haţieganu" din Cluj-Napoca.

- Este ales preşedinte de onoare al Fundaţiei „N. Steinhardt".

1995 Apare ediţia a doua a *Noului Testament...,* la Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.

- Volumul de eseuri teologice şi culturale *Din spumele mării. Pagini despre religie şi cultură* apare, sub îngrijirea şi cu postfaţa lui Sandu Frunză, la Editura Dacia din Cluj-Napoca.

- Este publicat volumul de articole şi studii *Pledoarie pentru Biserica neamului* (Editura Omniscop, Craiova), ediţie îngrijită şi postfaţată de Sandu Frunză.

- Apare ediţia a doua a volumului de memorialistică *Rotonda plopilor aprinşi* (Editura Florile Dalbe, Bucureşti).

- La Salonul de carte de la Oradea, primeşte Premiul special pentru volumul *Din spumele mării*.

1996 Apare *Cartea lui Iov. Versiune revizuită după Septuaginta, redactată şi comentată de Bartolomeu Valeriu Anania* (Editura Anastasia, Bucureşti).

- Volumul de memorii *Clujul universitar al generaţiei 1946 în memoriile lui Valeriu Anania* este publicat de Editura Arhidiecezană din Cluj-Napoca.

- Apare ediţia a treia a volumului în versuri *File de acatist* (Editura Arhidiecezană, Cluj-Napoca).

- Primeşte titlul de „Cetăţean de onoare" al municipiului Cluj-Napoca.

- Este ales Senator de onoare şi membru al Marelui Senat al Universităţii „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca.

- La Salonul Naţional de Carte din Cluj-Napoca, primeşte Premiul „Cartea anului” pentru volumul *Din spumele mării*.

1997 Apare *Pentateuhul* sau *Cele cinci cărţi ale lui Moise. Versiune revizuită după Septuaginta, redactată şi comentată de Bartolomeu Valeriu Anania* (Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti).

1998 *Cartea Psalmilor* sau *Psaltirea profetului şi regelui David. Versiune revizuită după Septuaginta, redactată şi comentată de Bartolomeu Valeriu Anania* (Editura Arhidiecezană, Cluj-Napoca).

- *Cântarea Cântărilor. Versiune revizuită, redactată şi comentată de Bartolomeu Valeriu Anania* (Editura Anastasia, Bucureşti).

- Apare volumul *Poeme alese* (Editura Dacia, Cluj-Napoca), cu o prefaţă de Liviu Petrescu.

- Ediţia a doua a volumului *Cerurile Oltului* (Editura Pro, Bucureşti).

- Editura Kálvin János a Bisericii Reformate din Ungaria publică, în ediţie bilingvă româno-maghiară, *Noul Testament*, varianta redactată şi comentată de Bartolomeu Valeriu Anania.

1999 *Cartea Profetului Isaia. Versiune revizuită după Septuaginta, redactată şi comentată de Bartolomeu Valeriu Anania* (Editura Anastasia, Bucureşti).

Cartea Profetului Ieremia. Versiune revizuită după Septuaginta, redactată şi comentată de Bartolomeu Valeriu Anania (Editura Anastasia, Bucureşti).

Apare volumul de studii şi conferinţe *Atitudini* (Editura Arhidiecezană, Cluj-Napoca).

Ediţia a patra a poemului dramatic *Mioriţa* (Editura Dacia, Cluj-Napoca), cu o „Predoslovie” de Tudor Arghezi şi „Postfaţă” de Liviu Petrescu.

Primeşte Marele Premiu pentru poezie al Festivalului Internaţional de Poezie „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca.

2000 Apare volumul *Poezia Vechiului Testament: Cartea lui Iov, Psaltirea, Proverbele lui Solomon, Ecclesiastul, Cântarea Cântărilor, Plângerile*

lui Ieremia. Versiune revizuită după Septuaginta, redactată şi comentată de Bartolomeu Valeriu Anania (Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti).

- *Cartea Profetului Iezechiel. Versiune revizuită după Septuaginta, redactată şi comentată de Bartolomeu Valeriu Anania* (Editura Anastasia, Bucureşti).

- *Cartea Profetului Daniel şi ale celor doisprezece profeţi mici. Versiune revizuită după Septuaginta, redactată şi comentată de Bartolomeu Valeriu Anania* (Editura Anastasia, Bucureşti).

- Apare ediţia a doua a volumului de nuvele şi povestiri fantastice *Amintirile peregrinului apter* (Editura Paralela 45, Cluj-Napoca).

- *De dincolo de ape*, pagini de jurnal şi alte texte (Editura Dacia, Cluj-Napoca).

- Primeşte diploma şi medalia Academiei de Artă, Cultură şi Istorie din Brazilia.

- Preşedinţia României îi înmânează Medalia jubiliară „Mihai Eminescu” şi Ordinul Naţional pentru Merit în gradul de Mare Cruce.

2001 La 18 martie este sărbătorit la împlinirea a 80 de ani, moment marcat prin volumul omagial *Logos* – ediţie îngrijită de arhid. Ştefan Iloaie –, CD-ul *Arhiepiscopul* – realizator: Radu Preda – şi un spectacol aniversar pe scena Teatrului Naţional din Cluj-Napoca.

- Apare *Apocalipsa Sfântului Ioan. Traducere, introducere şi note de Bartolomeu Valeriu Anania* (Editura Paralela 45, Cluj-Napoca), cu ilustraţii de Albrecht Dürer.

- Ediţia a doua a piesei de teatru *Hoţul de mărgăritare* (Editura Renaşterea, Cluj-Napoca).

- La Editura Renaşterea apar volumul *Bartolomeu Valeriu Anania. In honorem* şi lucrarea *Introducere în citirea Sfintei Scripturi*.

- Este publicată *Biblia sau Sfânta Scriptură, ediţie jubiliară a Sfântului Sinod, versiune diortosită după Septuaginta, redactată şi adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, arhiepiscopul Clujului, sprijinit pe numeroase alte osteneli*. Lucrarea, tipărită deja în mai multe tiraje, se

bucură de un interes deosebit din partea specialiştilor, dar nu mai puţin din partea credincioşilor, pentru noutatea de ordin teologic şi filologic pe care o aduce faţă de variantele româneşti precedente, pentru aşezarea textului într-o limbă română actuală şi mai ales pentru utilitatea celor peste 8. 000 de note subsidiare menite să-i ofere cititorului căi de acces spre adevărul textului; în spaţiul Ortodoxiei româneşti, ediţia jubiliară a Bibliei este prima versiune adnotată. Activitatea de revizuire depusă de arhiepiscopul Bartolomeu este evaluată de către specialişti în întâlnirile ocazionate de prezentarea lucrării către publicul din Bucureşti – la Patriarhie şi Academia Română –, Râmnicu-Vâlcea, Bistriţa, Oradea, Cluj-Napoca; la Craiova, în 2003.

- Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca îi acordă titlul de „Doctor Honoris Causa".

- Primeşte titlul de „Cetăţean de onoare" din partea consiliilor locale Bistriţa, Râmnicu-Vâlcea, Glăvile (jud. Vâlcea) ş.a.

- Premiul pentru opera omnia al Uniunii Scriitorilor, filiala Cluj-Napoca.

2002 Este publicat volumul *Apa cea vie a Ortodoxiei* (Editura Renaşterea, Cluj-Napoca), ce cuprinde cuvântări, articole şi scrisorile pastorale din anii 1993-2001 emise ca arhiepiscop al Clujului; ediţie îngrijită de Nicoleta Pălimaru şi Maria-Elena Ganciu.

- Broşura *Icoana patriei vâlcene* este publicată de Editura Almarom din Râmnicu-Vâlcea.

- Exegeza iconografică, parte a volumului *Cerurile Oltului*, este publicată în Germania, de Franz u. Sternberg Verlag, sub titlul *Bilder vom Reich Gottes. Ikonen und Fresken rumänischer Klöster*.

- I se acordă titlul de „Doctor Honoris Causa" al Universităţii din Oradea.

2003 Apare lucrarea *Atelier biblic. Caiete de lucru* (Editura Renaşterea, Cluj-Napoca), reprezentând munca de analiză şi comparare, la *Noul Testament*, a diferitelor variante de text, din care a rezultat versiunea publicată în ediţia jubiliară a Bibliei.

- Cele mai importante puncte de vedere referitoare la ultima ediţie din Sfânta Scriptură sunt cuprinse în volumul *Primele mărturii despre Biblia jubiliară 2001, versiunea Arhiepiscopului Bartolomeu Valeriu Anania*, ediţie îngrijită de arhid. Ştefan Iloaie (Editura Renaşterea, Cluj-Napoca).

- Prin poetul Mircea Petean, Editura Limes din Cluj-Napoca iniţiază proiectul de publicare a integralei literare Valeriu Anania; apare primul volum din seria „Opera literară": *Străinii din Kipukua*, cu o prefaţă de Aurel Sasu.

- Primeşte titlul de „Doctor Honoris Causa" al Universităţii din Craiova.

2004 Apare lucrarea *Canonul cel Mare* al Sfântului Andrei Criteanul, în diortosirea arhiepiscopului Bartolomeu.

- Ediţia jubiliară a *Sfintei Scripturi*, în format electronic, pe CD, apare cu sprijinul tehnic al Institutului pentru Tehnică de Calcul din Bucureşti.

- La Editura Limes apare al doilea volum din seria „Opera literară": *Amintirile peregrinului apter*, cu prefaţa scriitorului Mircea Muthu

2005 Primeşte titlul de cetăţean de onoare din partea Consiliului local Dej.

- În biserica ştefaniană, primeşte titlul de „Cetăţean de onoare" al localităţii Vad, judeţul Cluj.

- Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române îi publică volumul consistent de exegeză – pasaj cu pasaj – a Liturghiei ortodoxe, sub titlul *Cartea deschisă a Împărăţiei. O însoţire liturgică pentru preoţi şi mireni*.

- La Editura Limes apare al treilea volum din seria „Opera literară": *Rotonda plopilor aprinşi*, cu prefaţa lui Dan C. Mihăilescu.

- La Editura Renaşterea sunt reeditate volumele *Apa cea vie a Ortodoxiei* şi *Pro memoria. Acţiunea catolicismului în România interbelică*.

2006 În urma hotărârii Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române din 4 noiembrie 2005 de înfiinţare a unei Mitropolii la Cluj, iniţiativă validată de Adunarea Naţională Bisericească la 1 martie 2006, Bartolomeu Anania este instalat – la 25 martie, praznicul Bunei Vestiri –, de către

Patriarhul Teoctist al României, Mitropolit al Clujului, Albei, Crişanei şi Maramureşului. În lunile imediat următoare, Mitropolitul se implică concret în activitatea de dinamizare a vieţii religioase din noua structură bisericească.

- La Editura Renaşterea apare volumul *Sfintele Evanghelii după Matei, Marcu, Luca şi Ioan, versiune diortosită, redactată şi adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, sprijinit pe numeroase alte osteneli*.

- La Editura Limes apare al patrulea volum din seria „Opera literară”: *Poeme*, prefaţat de Petru Poantă.

- Primeşte titlul de „Cetăţean de onoare” al comunei Iara.

2007 Primeşte, din partea redacţiei săptămânalului *Clujeanul*, titlul şi diploma „Clujeanul anului 2006”.

- Editura Limes îi publică piesele de teatru, care constituie volumele 5, 6 şi 7 ale seriei „Opera literară”.

- Primeşte titlul de „Cetăţean de onoare” al comunei Spermezeu.

2008 Pe scena Teatrului Naţional din Cluj-Napoca are loc Gala inaugurală a Fundaţiei „Mitropolitul Bartolomeu”, instituţie ce are drept scop conferirea de burse de studiu, în ţară sau străinătate, tinerilor merituoşi, cu rezultate deosebite la învăţătură şi posibilităţi materiale reduse.

- I se acordă titlul de „Doctor Honoris Causa” al Universităţii „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.

- Volumul omagial *Rotonda unui suflet aprins pentru Dumnezeu şi Neam* (Editura Reîntregirea, Alba Iulia) reuneşte comunicările şi referatele ştiinţifice prezentate la simpozionul naţional „Universul spiritual românesc oglindit în opera Mitropolitului Bartolomeu Anania”.

- La Editura Limes apar volumele 8 şi 9 din seria „Opera literară”, care cuprind publicistica şi sunt prefaţate de Ovidiu Pecican.

- La Editura Polirom apare volumul *Memorii*.

2009 I se acordă titlul de „Doctor Honoris Causa” al Universităţii de Medicină şi Farmacie „Gr.T. Popa” din Iaşi.

- La Editura Renaşterea apare volumul *Cuvinte de învăţătură.*

- La Editura Polirom apare volumul *Amintirile peregrinului apter.*

- Primeşte Premiul special al Uniunii Scriitorilor din România pentru volumul *Memorii*.

2011 Se stinge din viaţă la Cluj-Napoca la 31 ianuarie.

Ştefan Iloaie

Rotonda plopilor aprinşi

Prefaţă:
Eul tăinuit şi buna cumpănire a celuilalt

Dan C. Mihăilescu

Presupun că fiecare dintre dumneavoastră are presărate prin cuferele memoriei tot felul de gesturi simbolice, detalii semnificative, mici picanterii sau dulci amănunte ce pot rezuma perfect – chit că pieziş – o personalitate, un destin, o stare de fapt. Un reputat profesor universitar surprins fără batistă în curtea Bibliotecii Academiei suflându-şi nasul cu un deget, direct în zăpadă, ca fotbalştii pe teren, un istoric literar care, tot la B.A.R., lucrează simultan la fişarea documentelor pentru cinci-şase articole, cam cu diafana mentalitate a lui Pristanda din scena numărării steagurilor şi căruia nu-i pasă când un neaşteptat curent de aer îi încurcă zecile de fişe: „Una, două, le-o fi dat jos vântul”, nu-i aşa? Uluitor de cochetul gest al altui istoric literar – acum însă merită nominalizat: Şerban Cioculescu – aplecându-se să-i sărute mâna fiicei tale în vârstă de şase ani: „Domnişoară Ana Mihăilescu, când vei fi mare, să nu uiţi că ţi-a sărutat mâna Şerban Cioculescu”... Sunt peste douăzeci de ani de atunci şi vă asigur că fetiţa aceea nu a uitat gestul de răvăşitoare aromă interbelică al lui „Şerban cel rău”.

Şi tot aşa, eu unul am o colecţie savuroasă, acidă sau nostalgică de atari exponate groteşti sau nobile, sinistre ori sublime, cu care-mi populez ecranul interior, de la enorma roată de caşcaval primită la Slobozia în colaborare cu Mircea Nedelciu prin ’80 şi pe care am tăiat-o mai bine de-o oră cu o unghieră chinezească miniaturală în camera de hotel, şi până la

prima palincă topită în 1994 cu tulburătorul Aurel Cioran pe replica lui frisonantă, la ora şapte dimineaţa: „Dragă, eu am fost şi am rămas legionar!”. Dar degetele rafinate ale lui Arşavir Acterian pianotând peste divinul carton cu trufe, jofre şi mascote? Dar acea suprarealistă apariţie a lui Noica, la zece seara, la uşa camerei noastre de hotel din Păltiniş, învelit într-un fâş-fâş secular, cu o pungă de plastic de un leu în mână şi cu bascul adânc înfipt pe frunte, surâzând euforic: „Vin de la baie, aici am rufele murdare, vă aştept mâine dimineaţă la opt”! Dar gestul lui Cioran, după câteva ceasuri de bârfă intensă în camera lor de pe 21 Rue de l’Odéon, înfigându-mi cu forţa în palmă, la plecare, 50 de franci – „să ai pentru taxi, hai, că ştiu eu că n-ai...” – în octombrie ’90!

V-aş mai putea înşira câteva zeci de astfel de scene, stop-cadre fulgurante, absolut definitorii pentru esenţa umană a „actorilor” şi care funcţionează pe post de lubrifiant pentru complicatele mecanisme ale memoriei afective. Dar nu cu evocările mele aveţi a vă întâlni acum, ci, dimpotrivă, aveţi a vă delecta cu un maestru al evocativului multiplu rafinat, un orfevru al reveriilor psihologice desfăşurate sub aparenţele celei mai desăvârşite, smerite, simplităţi.

Valeriu Anania nu este nicidecum tipul memorialistului egocentric, obsedat la modul narcisiac (alintat, hachiţos, imprevizibil şi vindicativ) să-i folosească pe ceilalţi exclusiv ca oglinzi pentru etalările sale megalomane. Nu este, fireşte, nici tipul salonard, al memoriei de cafenea ce aluvionează zvonuri şi cancanuri, mizofilul adorator al bârfelor de alcov şi patimilor de prin cramele boemei artistice.

Înainte de-a fi un tandru, subtil, generos, dar sagace observator al celui pe care şi-a propus să-l „picteze”, el este un meşter al ramei. Înainte de-a vă lăsa absorbiţi de tablou, de fizionomiile, atitudinea, biografiile, scenele şi personajele de epocă, priviţi, vă rog, cu atenţie lucrătura ramei. Nu doar miezul fiinţei din portret, ci şi poziţionarea pictorului faţă de subiect, plus lucrătura, calitatea încadrării.

„Rotonda” lui Valeriu Anania este în chip esenţial preocupată de „plopii aprinşi”, de reliefarea unduirilor lor fermecătoare, şi nu de ambiţia

de a-şi exfolia egofil dexteritatea picturală. În fiecare tuşă există o kenoză. Ceea ce, desigur, nu exclude forţa magnetizantă şi precizia necruţătoare a conturelor, pe scurt: energia îmblânzitoare de contrarii a pictorului.

O simplă strângere de mână

Dar să revin la panoplia cu trofee evocative cu care mi-am îngăduit, vanitos poate, să încep rândurile de faţă.

În cazul părintelui Anania gestul cu pricina, rezumându-i perfect – din punctul meu de vedere – personalitatea, a fost unul banal. Strângerea de mână, în paralel cu fixarea de scanner a privirii pe chipul interlocutorului care eram. A fost singura noastră întâlnire. Nu o pot localiza cu precizie în timp, dar sunt înclinat să o fixez în primăvara lui 1982, anul în care lui Valeriu Anania i-a apărut *Greul pământului*, somptuoasa „pentalogie a mitului românesc”. În ce mă priveşte, fusesem angajat relativ recent la Institutul „G. Călinescu”, urmând să debutez editorial cu o carte despre Eminescu.

Intermediar ne-a fost, în plină stradă, undeva pe lângă Cişmigiu, doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Ţin minte ce contrariată a fost doamna directoare, cât de sever s-a încruntat când, rămaşi în doi, i-am spus excitat: „Doamnă, părintele Anania ar trebui să joace în *Tulburarea apelor*. Este un cât se poate de tipic «haiduc al religiei», vorba lui Blaga, cu o daimonie goetheană care l-ar fi încântat pe Blaga. Cred că-s înnebunite femeile după el...!”. Îngrozită (diplomatic?), doamna Zoe m-a secerat cu un „niciodată să nu mai vorbeşti aşa! Părintele Anania este un creştin extraordinar!”.

Păi nici eu nu simţisem şi nu spusesem altceva! Acea electrizantă, anteică, haiducească strângere de mână, dublată de laserul scrutător al ochilor de sub sprâncenele păduroase, mi-a rămas, iată, caligrafiată ca o dulce cicatrice pe obrazul amintirii. Clocotul fiinţei, teribila ei virilitate, atât de rafinat depliată dialogal, amestecul atrăgător de reverie şi impetuozitate, de forţă fizică şi spirit de fineţe, de intuiţie afectuoasă şi determinare şi-a

întipărit calităţile nu doar în lucrarea duhovnicească de o viaţă a Înalt Prea Sfinţitului Părinte Bartolomeu, ci şi în filigranul evocărilor din lumea literară ale scriitorului Valeriu Anania. Pe cele din lumea diplomatică mai avem a le aştepta. Ar fi mare păcat să nu se întruchipeze, nu numai cu înţelegere „diortositoare”, dar şi cu maliţia bonomă, şarmul necruţător şi precizia documentară de care Sfinţia Sa este capabil.

Cel pe care Arghezi îl numea „fratele meu întru duh”

Probabil cea mai simplă şi eficientă împărţire a evocatorilor se poate face potrivit temperamentului. Domină, cred, tipul flegmatic, pentru care trecutul reprezintă invariabil *the golden age*, *the good old time*, calm, lux şi voluptate. Om de dreapta, conservator, de regulă monarhist şi moralist. Fermecat de rânduiala fără fisură a tradiţiei şi, în consecinţă, dezgustat de lipsa de „moral şi principii” a prezentului. Pasionat nu atât de recuperarea fizionomiilor apuse, cât de documentarea autojustificativă a evenimentelor cu surplus de semnificaţie şi mai ales de etalarea trecutului ca blazon politic şi exemplaritate morală.

Tipul melancolic se pierde în detalii savuroase, în reverii mai mult sau mai puţin sentimentale şi cultivă ucronia. Este un împătimit al atmosferei, structural indiferent la tot ce ţine de precizie, un campion al nuanţelor narcisiace, pentru care savorile infinitezimale, intuiţia febrilă şi fervoarea stilistică a evocării valorează mai mult decât arhitectura ansamblului, indiferent de natura acestuia: istorică, socială, politică, afectivă, diplomatică, militară etc.

Tipul coleric foloseşte, de bună seamă, evocările (memorialistica în genere) în scop explicativ, educativ şi cu finalitate răzbunătoare. Pentru el, trecutul e pretext de răfuială exemplară cu prezentul, cu propriile frustrări şi eşecuri: nerecunoaşterea meritelor din partea suveranului, minimalizarea în cadrul breslei, al castei, al familiei etc.

În sfârşit, evocatorul sangvin – cum cred că este şi autorul nostru aici de faţă– are deopotrivă fire de artist, sagacitatea observaţiei amănuntelor semnificative, dar şi buna cumpănire a moralistului. El nu vrea nimic anume, cu tot dinadinsul. Niciodată un singur lucru. Nici preamărirea celui evocat, nici postularea propriilor gesturi, valori, amintiri şi explicaţii, nici supralicitarea atmosferei de epocă, nici condamnarea otrăvită sau resemnată a prezentului irepresibil josnic. Natură puternică, suculentă, bine centrată şi bogată în latenţe, evocatorul sangvin este interesat de pluralitate, nu de monovalenţă. De exemplaritatea indirectă, multiplu etajată, nu de ţintirea obositor sau fals pedagogică a viciilor prezentului, în numele unor virtuţi prăfuite sau defuncte. Textura scrisului său aliază metafora etică, dacă pot să-i zic aşa, cu detaliul picant, crochiul psihologic, detaliul biografic şi aromele specifice atmosferei patriarhale– cu propriile-i impulsuri introspective, cu incursiuni în contextul şi subtextul celor petrecute. Astfel încât „verdictul” aproape că se evaporă, anulează graniţa dintre bine şi rău. Ceea ce contează este procesul, evocarea, derularea ei în sine, şi nu recuperarea, elucidarea, absolvirea sau condamnarea persoanelor şi a faptelor narate.

Pe scurt, accentul cade succesiv (dar egal de puternic şi de bine dozat) şi pe fabulă, şi pe morala acesteia. De obicei, o morală indirectă. De aici şi reticenţa evocatorului în a se autoimpune. Abia dacă în câteva locuri se pot „pescui” mărturisiri directe, şi acelea bine încercănate de ambiguitate, cum este în cazul tulburătoarei replici date lui Victor Papilian în tinereţe: „Eu nu-l caut pe Dumnezeu, eu pe om l-am pierdut”. Sau, tot de atunci: „Când te trezeşti tu, un biet călugăraş de la Polovragi, în mijlocul a patru sute de colegi, băieţi şi fete, care se uită ciudat la tine când îmbraci halatul alb peste dulama neagră, te întrebi ce trebuie să faci pentru ca ei să te accepte ca pe unul de ai lor”. De altminteri, întregul episod al studenţiei mediciniste cu Victor Papilian este revelator pentru cristalizarea Personajului nostru, cu voinţa şi ezitările sale, cu tenacitatea înfruntării mediului ostil („singurul lucru pe care îl suportam greu erau glumele impudice şi gesturile obscene pe seama bieţilor morţi”), mici cochetării inocente („trebuie să vă spun că în

adolescenţă am fost un foarte bun dansator, şi aceasta datorită surorii mele celei mari, care era impecabilă”), semnificative scindări în opţiunile artistice („aceeaşi imensă admiraţie” pentru Arghezi şi Blaga), ca şi cu scenele de-o măreţie pe cât de admirabilă în simplitatea ei, pe atât de exemplară pentru amoralitatea de astăzi. Una dintre acestea este sfânta mânie a profesorului Papilian în faţa deja evocatelor gesturi obscene ale studenţilor în faţa cadavrelor din sala de autopsie: „Domnilor colegi, vă rog şi vă implor, respectaţi cadavrele! În fiecare dintre ele a locuit un suflet omenesc”. Nu cunosc alt motto mai percutant pentru – să zicem– un eseu împotriva cinismului postmodernităţii.

Siguranţa de sine, forţa de cuprindere şi afirmare, ca şi pulsiunea sangvină a naraţiei se impun cu ataşată semeţie tinerească încă de la prima pagină: „Arghezi m-a iubit aşa cum eram, cu toate ale mele, chiar când a ştiut că nu-i merit dragostea. Mai tânăr decât el cu peste patruzeci de ani, dar tot atât de temperamental cum fusese el la vârsta pe care o aveam eu, i-am deschis uneori răni, l-am provocat la explicaţii severe, l-am judecat cu brutalitate. El însă mi-a răspuns întotdeauna cu o gingăşie care mă dezarma, restituindu-mă stării de umilinţă lăuntrică”. Şi tot acolo, ceea ce constituie, cred, o caracteristică esenţială a evocativului părintelui Bartolomeu: scrisul „în ghicitură”. Savoarea piezişului, cultivarea gestului parabolic, a formulei multietajate. „Mă împrietenisem cu poezia lui Arghezi prin a fi început s-o resping. Mă urmărea, dar nu ca o obsesie, ci ca pânda unui duşman furişat în odaie.”

Ce impresionează în acest stil este dozajul alchimic al semnificaţiilor, generoasa etajare a materiei. Atari ancadramente pentru faptele relatate au o anume rază de acţiune pentru cei familiarizaţi cu subiectul – Arghezi, se ştie, nu a fost nici pe departe un înger, după cum nici demonicul nu şi l-a putut adjudeca vreodată de-a binelea –, ca şi o seducţie echivalentă pentru neofiţi. Altfel spus, pagina palpită acum deopotrivă pentru Alexandru George, ca şi pentru Şerban Cioculescu altădată, ca şi pentru liceanul ajuns astăzi la lecţia despre psalmii arghezieni.

Aceeaşi disponibilitate şi bună cumpănire a evocatorului, egal „distribuit” între autorul *Poemelor luminii* şi orfevrul din *Litanii*, o aflăm, cu delicii, în raporturile cu Arghezi, pe de-o parte, şi cu Nichifor Crainic, de cealaltă parte: „Paradoxurile vieţii! Cei doi se detestau reciproc şi ţineau, parcă dinadins, să-mi educe conştiinţa. În redacţia *Gândirii* auzeam: Tudor Arghezi, această insanitate a literaturii române! La rândul său, «insanul» din Mărţişor şuiera mai plastic: Nichifor Crainic e un excrement uscat, ca şi hapurile cu care îl vinde pe Dumnezeu la tarabă!”.

În fine, alt context de echidistanţă pe cât de admirabilă astăzi, pe atât de stânjenitoare, cred, în 1945: „...nutream faţă de Blaga aceeaşi imensă admiraţie ca şi pentru Arghezi (...) cerchiştii gravitau în jurul lui Blaga, eu însă gravitam în jurul lui Papilian, iar cei doi scriitori nu se aveau bine între ei...”.

Îndrăznesc să vă atrag puţin atenţia asupra unui risc al lecturii în cazul de faţă. Riscul ca, furaţi de melifluenţa naraţiei şi amănuntele picante, să nu cumva să pierdeţi pe drum mulţimea detaliilor revelatoare. Ca să ne păstrăm la capitolul Arghezi, iată câteva dintre acestea: 1) Scena de la mânăstirea Cernica, în 1949, cu nostalgia fostului monah devenită venin pamfletar odată ce a trebuit să treacă prin alambicul mentalităţilor balcanice: „Dragul meu, mi se reproşează că sunt trivial, dar nimeni nu înţelege că la aceasta mă obligă balcanicii în mijlocul cărora trăim. Bădăranul s-a cocoţat pe post de ministru şi rămâne nesimţitor la vorba subţire. El nu pricepe decât dacă-l înjuri de mamă şi-l mânjeşti cu c... de sus până jos. E şi aceasta o treabă sfântă”; 2) Observaţia incitantă privind „vocaţia singurătăţii” la un poet cu o – totuşi! – atât de luxuriantă, aproape halucinantă socializare ca Arghezi, gazetar şi pamfletar împătimit decenii de-a rândul; 3) Tot în vizita de la Cernica ni se revelează un Arghezi plămădit parcă în aceeaşi matrice cu Cioran. Acel Cioran care simţea că se sufocă dacă nu-şi tăvăleşte idolii, dacă nu-şi neagă din când în când credinţele, nu-şi spulberă fanatismele şi nu-şi persiflează extazele, lucru valabil cu Iov ca şi cu Valéry, cu Kirilov ca şi cu Mircea Eliade ş.a.m.d. : „În fiinţa lui intimă – spune Valeriu Anania despre Arghezi – poetul era un mare emotiv, dar în acelaşi timp era posedat

de un demon care-i denunţa emotivitatea drept slăbiciune şi-l făcea să se împotrivească propriei lui naturi. Ironia, sarcasmul, deriziunea, grotescul erau tot atâtea arme cu care el se apăra de sine însuşi. Lacrimii interioare îi opunea virulenţa unui verb corosiv, menit s-o strivească”.

Să luăm încă o dată aminte la plăcerea cu care părintele Anania adoptă, ori de câte ori are ocazia, sfânta poziţie a *concordiei discors*, semn decisiv, acesta, al naturilor încăpător-vindecătoare. Şi la Gala Galaction va fi numaidecât notată acea „enigmă” prin care se afirma „incredibila capacitate a insului de a fi sincer în concomitenţa contrastelor”.

Pe de altă parte, ca meşter alchimist al osmozei contrariilor, părintele Bartolomeu nu dispreţuieşte nici amănuntul picant, condimentele fără de care aluatul ar fi mult mai greu digerabil: un Arghezi nervos, spurcat la gură, coleric, dar histrionic („iartă-mă, părinte, sunt nişte măgari din mahalaua mea, pe care-i tocmesc cinstit să-mi sape la vie. Ei bine, toată ziua se duc la gard să se p... de trei ori pe ceas, iar seara pretind polul întreg. Fir-ar ai dracului! ... Apoi cu un surâs diafan: poftiţi, vă rog, în casă!”); un Arghezi arghirofil cum îl ştim („cârciobar la parale”, îi spune evocatorul), negociindu-şi, ca şi Blaga de altfel, „nu ştiu ce reduceri sau scutiri de impozite”; un Arghezi scriindu-i Anei Pauker, un Arghezi care-l numeşte „Ciugulescu” pe Şerban Cioculescu, alături de o Paraschivă care-l fixează pe Galaction în formula „bărbosul muieratic” sunt numai câteva mostre de arome tari. Multe, foarte multe altele vă rămân dumneavoastră spre şăgalnică descoperire.

Şi după cum ne delectăm cu aluzivul mustos ori cu micile şarje piezişe, avem a nota cu atenţie elementele extrem de utile istoriei literare, precum lămuririle în privinţa traducerii Galaction – Vasile Radu a Bibliei.

Literatură de cea mai pură calitate

Luat din scurt, nu aş putea apropia *Rotonda plopilor aprinşi* decât la vârf de tot, şi anume cu stilul lui Andrei Pleşu din paginile dedicate

aventurilor diplomatice, cu portretele şi atitudinile prinse la insectar de Gabriel Liiceanu nu doar în *Jurnalul de la Păltiniş*, dar mai ales în *Uşa interzisă* şi *Declaraţie de iubire*, sau cu aburii paseismului halucinogen din unele fragmente ale memoriilor lui Alexandru Paleologu din tinereţe. Iar când îl plasez într-o atare constelaţie, mă gândesc nu atât la pasaje-tablou de o netăgăduită plasticitate, precum, să zicem, primul contact cu Victor Papilian: „Întâi m-a izbit un miros iute, ca de piatră arsă. Apoi am văzut o încăpere vastă, populată apocaliptic cu vestigii omeneşti, un schelet în picioare, oase rupte pe mese şi dulapuri, tibii, femururi, vertebre, ţeste, fălci dezgărdinate, mulaje şi preparate anatomice, plămâni despuiaţi, intestine de vitrină, creieri indecenţi, muşchi arcuiţi pe ciolane, negri şi uscaţi, ca din afumătoare, inimi la borcan, ochi fără orbite. În fund, o masă mare cu microscop şi cărţi, din spatele căreia s-a ridicat profesorul, cu frunte înaltă şi păr sărac, în halat alb. Înainte ca eu, răvăşit de privelişte să-i fi putut spune: «Am onoarea să vă salut», el a prins a se îndrepta spre mine, recitând cu o voce de tenor secund versuri incredibile:

Mă joc cu imaginile
Ca vremea cu paginile
Când şi-ntoarce filele
Peste toate zilele...”.

Mă gândesc însă la cel puţin trei contexte absolut memorabile, frisonante fiecare în felul său. Unul în fiori de mister psihologic, altul în fiori de moarte şi ultimul în hohote de râs caragialo-moromeţian.

Primul este crochiul magistral făcut din două-trei mişcări de penel unui anonim, dar care rezumă o epocă, o mentalitate, un personaj cât o istorie, acel domn Silber, şef de lucrări la catedra de chimie medicală, cu viaţa lui de văduvie şi pustietate, „la vecinătatea câmpului. Dimineaţa, la ora ceaiului, îmbrăcat corect, cu cravata înnodată şi cu vioara sub bărbie, cânta în întregime *Sonata Kreutzer*, întru amintirea soţiei lui. Ritualul acesta îl săvârşea domnul Silber în fiecare zi, fără abatere, ca pe o rugăciune de dimineaţă, după care pleca spre laborator, să-şi petreacă restul orelor printre

mojare şi eprubete, fără ca cineva din cei care îl cunoşteau acolo ca pe un erudit al acizilor complicaţi să poată bănui în el sensibilităţi de eremit beethovenian”.

Al doilea este de-a dreptul o capodoperă de morbideţă, prin laconismul crâncen cu virtuţi creştin-exemplare: scena incinerării lui Anton Holban la crematoriul „Cenuşa”: „...sicriul era aşezat pe două lungi şine de metal paralele, legate în urmă de un cărucior, cu care a fost împins pe gura cuptorului (oh, de ce nu pot spune asta cu liniştea cu care aş spune că a fost pogorât în mormânt). Nu curiozitatea m-a lipit de unul din ocheane, ci dorinţa de a-mi urma dascălul până la sfârşit. Nu am rezistat însă decât o clipă, atât cât a fi văzut un trup ridicându-se pe jumătate din sicriu şi răsucindu-se spre picioare, ca un şoric pe jăratic. Apoi n-am mai văzut nimic. Mi s-a spus că leşinasem. (...) Unde e camaradul Anton? M-am lipit din nou de ochean şi, prin tremurul dogoarei, am mai zărit ceva din oasele bazinului şi, alături, o calotă craniană pe care încă mai pâlpâia, imaterial, un abur albastru”. Atât – şi e prea de ajuns spre a-l vindeca de intenţie pe orice amator de incinerare...

Şi, în sfârşit, al treilea este întregul capitol, antologic, Marin Preda. Mai precis, istoria condusului acasă al lui *Moromete Moncher* rău (adică bine) abţiguit, întâlnirea cu fiul acestuia şi micuţul african. O scenă de un comic nebun, de un umor inenarabil, spre încântarea specialiştilor şi cu un final – oscilând de la „ce tot îndrugă cioroiul ăsta?” şi „lasă-mă, părinte, că-l belesc”, până la „auzi, domnule, să râză el de limba omului” – care conţine în epură toată centrifuga de polarităţi care au compus fiinţa contorsionată a lui Marin Preda.

Mână de părinte, mână de maestru!

Tudor Arghezi

1

„Nu pot începe însemnarea unor mărturii despre Arghezi fără un sentiment de mare sfială. Nu pentru că eroul ar fi greu accesibil, ci pentru că accesul la el presupune, neapărat, şi propria ta implicare în contextul istorisirii, ceea ce face inevitabilă prezumţia că abordezi imaginea gigantului spre a-ţi adăuga şi ţie două degete la creştet. Am citit nişte pagini de memorialistică al căror autor mi s-a părut a fi un amoraş agăţat de glezna Venerei. Impresia e penibilă. Oricum, e greu de găsit tonul cu care Platon vorbea despre Socrate. Arghezi însuşi, atunci când a trebuit s-o facă, îşi escamota implicaţia printr-o magistrală autoflagelare ipocrită. Scriitorul îşi cunoştea bine meseria şi sconta pe efecte precise.”

Cu aceste rânduri începeam, în 1970, la Detroit, seria de momente argheziene, publicate într-o minusculă casetă de literatură, din care unicul ei colaborator nu a putut tipări mai mult de zece numere. Acum, când revăd acele pagini şi-mi repovestesc amintirile pe un spaţiu tipografic mult mai generos şi pentru un public cititor incomparabil mai larg, vechea sfială se retrage în faţa unui sentiment de datorie, atât pentru marele meu prieten, cât şi pentru propria noastră istorie literară. Nu cred că printre scriitorii de acum, încă în viaţă, să fie un altul care să-l fi cunoscut mai bine pe Arghezi, un altul care, pe durata unui sfert de veac, să-i fi călcat pragul şi să-l fi primit de mai multe ori în odaia lui, faţă de care poetul să-şi fi deschis sufletul mai larg. Nu mulţi îl vor fi văzut pe Arghezi plângând, nu mulţi vor fi fost martorii disperărilor lui. Şi nu mulţi vor fi având o biografie în care Arghezi să se fi inserat cu ponderea unui gest al destinului.

Aducerile mele aminte se resimt însă de unele aproximaţii, atât de cronologie, cât şi asupra unor fapte de amănunt. Nu am ţinut niciodată un jurnal, nu mi-am notat, acasă, convorbirile cu Arghezi. Scrisorile şi notiţele autografe ce mi-au rămas de la el sunt puţine, supravieţuind, ca prin

miracol, unor seisme biografice[1]. Nici pe bandă de magnetofon nu l-am înregistrat, cu o singură excepţie, prin 1956-1957, când, în chilia mea de sub dealul Mitropoliei, l-am rugat să-mi citească la microfon câteva poezii. Să fi citit din carte vreo cinci-şase şi de pe file manuscrise vreo trei-patru, acestea din urmă rămase – după cât pot să ştiu – inedite până acum. Ceva mai târziu, însă, banda mi s-a subtilizat nocturn, sustrăgându-se unui proces-verbal de rigoare, şi nu i-am mai putut da de urmă. Unele amintiri, aşadar, se cheamă unele pe altele din lumini şi neguri foarte îndepărtate şi dintr-o durată care se cerea numai a noastră, când, de pildă, o vizită a mea la Arghezi sau a lui la mine, sau o plimbare în doi sau o convorbire telefonică încă erau şi nu mai erau un eveniment. Poetul mă integrase vieţii lui de familie şi – în bună măsură – vieţii lui sufleteşti, aşa încât o sosire a mea la Mărţişor trebuia să mi-o anunţ numai pentru a-mi deschide cineva poarta cea mare, de la stradă. Apropierea – el îi spunea prietenia – noastră începuse de pe o pagină de poezie, dar ea s-a trezit crescând pe nişte temeiuri sufleteşti în care literatura se implica adiacent. Arghezi m-a iubit aşa cum eram, cu toate ale mele, chiar când a ştiut că nu-i merit dragostea. Mai tânăr decât el cu peste patruzeci de ani, dar tot atât de temperamental cum fusese şi el la vârsta pe care o aveam eu, i-am deschis uneori răni, l-am provocat la explicaţii severe, l-am judecat cu brutalitate. El, însă, mi-a răspuns, întotdeauna, cu o gingăşie care mă dezarma, restituindu-mă stării de umilinţă lăuntrică, aşa cum îi stă bine unui ucenic şi aşa cum o avea şi el, la ceasul de singurătate al miezului nopţii, când lucra sub aripa îngerului.

Şi iată că şi acum, când scriu aceste rânduri, minunea intuită de el cândva mi se insinuează obsesiv sub vârful creionului. Amintirile, care altfel mi se refuză în prezenţă sau limpezime, mă solicită suav de deasupra spaţiului alb.

— Eu cred, îmi spunea odată Arghezi, că cel mai mare poet al lumii e omul care a inventat hârtia.

2

Prin primăvara lui 1942 visam – din ce în ce mai insistent – să-l cunosc pe Arghezi, să-l zăresc măcar de departe, să-l văd de aproape, „să-l pipăi şi să urlu: Este!”. O biografie scandaloasă şi o literatură de vână tare concuraseră în a aprinde ambiţiile secrete ale unui tânăr şi foarte proaspăt călugăr din mânăstirea Antim, în a cărui chilie fuseseră mistuite şi remistuite mai toate cărţile apostatului câte putuseră fi agonisite de prin librării sau, cele mai multe, din anticăria lui Mişu Pach. Mă împrietenisem cu poezia lui prin a fi început s-o resping.

Mă urmărea, dar nu ca o obsesie, ci ca pânda unui duşman furişat în odaie. *Cântec de adormit Mitzura* – titlul – îmi suna neromâneşte şi mă întrebam când şi cum n-o să mai fiu ameninţat de facerea:

Tăcerea vocile şi le-a pierdut
Care-o făceau pe vremuri să răsune.

Cred că eram şi puţin întârziat. La douăzeci şi unu de ani încă nu descoperisem, în poezie, ritmul interior. Cadenţam silabele pe burice.

Exegezele argheziene, câte puteau fi la vremea aceea, nu mă prea ajutau. Cât despre opinia publică, aceasta era deconcertantă. Exista pe atunci o aristocraţie bucureşteană care-l detesta pe Arghezi fără să-l fi citit. Clericii, cei mai mulţi, vedeau în el doar pe ierodiaconul răspopit, dar tot atât de adevărat era că admiratorii lui de taină erau tocmai monahii. La Antim, părintele Firmilian, dascăl şi cărturar de seamă, îşi cumpănea părerile între lauda generoasă şi reticenţa decentă, iar părintele Darie, un călugăr autodidact, uscăţiv şi oacheş, era în stare să-ţi vorbească două ceasuri nu numai despre absurdul lui Urmuz, ci şi despre noutatea sintaxei argheziene.

La rându-mi, îmi surprindeam versul furat de nişte cadenţe care nu erau ale mele, şi ştiam că izul lor nu-i va face nici o plăcere lui Nichifor Crainic, care începuse să mă publice în *Gândirea.* Prevedeam o luptă lungă şi grea, ceea ce l-a făcut pe poetul Radu Pătrăşcanu să-mi dedice o poezie, apărută,

cu un an mai târziu, în volumul său de debut *Cântecul Argonauţilor*, din care mi-amintesc:

Purtând chemarea ce-o aveau aezii
Şi-n suflet cu adevărat pe Dumnezeu,
Absent şi grav, părintele Vartolomeu
Psalmodiază-n liniştea grădinii pe Arghezi.

O dată mai mult, deci, râvneam să-mi cunosc tiranul, mai precis, să măsor umbra strigoiului de care trebuia să fug. Într-o vreme, ziarele anunţaseră că Arghezi, în cutare zi, va da autografe la „Cartea Românească” (cred că apăruse *Lina*). M-am strecurat timid în librărie şi am pândit câteva ceasuri. Nu eram hotărât să-i solicit un autograf. Mă încerca un fel de spaimă: cum îl va primi apostatul pe un tânăr cu dulamă şi plete?... Nu ştiu ce s-a întâmplat, poetul nu a apărut în librărie, poate eu mă înşelasem asupra datei, oricum, m-am întors în mânăstire ca după un drum pe brâna muntelui, cu ameţeala prăpastiei în care n-am căzut.

Cu câţiva ani înainte, într-o colonie de tineret şcolar, mă împrietenisem nu numai cu Paul Sava şi Horia Căciulescu, ci şi cu Mihai Vornicu, devenit apoi student la Matematici şi, de curând, autor al unei cărţi. Scria versuri şi era împătimit de muzică. Mă cerceta din când în când la chilie, aducea vioara cu el şi-mi cânta, repetat şi obsesiv, *Barcarola* de Ceaikovski, *Cântec indian* de Rimski-Korsakov şi *Într-o piaţă persană* de Ketelby. Prin el mi-a fost dat să-l cunosc pe Arghezi, în acel iunie al anului 1942.

Arghezi îl angajase pe Mihai să-l „mediteze” pe fiul său la matematici, pentru examenele de sfârşit de an, aşa încât acesta mergea zilnic la Mărţişor şi-şi ţinea lecţiile afară, la masa de sub vişin, unde şi poetul răsfoia presa. Într-una din zile, Arghezi frunzărea un număr proaspăt din *Gândirea* şi la un moment dat ar fi scos un „Hm!”, pe care l-a repetat după ce a mai citit o dată pagina. Intrigat, Mihai şi-a aruncat ochii pe revistă. Sub lentilele lui Arghezi stăruiau nişte versuri, cu un nume deasupra.

— Aa, ar fi exclamat Mihai, ia uite-l!...

— Îl cunoşti? s-a informat Arghezi.

— Cum nu, prieten bun.

Şi i-a spus ce şi unde eram.

— Daa? s-a mirat Arghezi. Se mai găsesc şi azi tineri poeţi care se duc la mânăstire? Şi ar fi adăugat: Dacă mânăstirea îi va folosi şi lui cât mi-a folosit mie, atunci bine va fi de el.

(Aceste ultime cuvinte i-au sunat lui Mihai drept o aluzie ironică la mizeriile morale care l-ar fi silit pe ierodiaconul Iosif să părăsească tagma. Arghezi însă le spusese cu gravă seriozitate, şi ele aveau să răzbată, peste foarte mulţi ani, în „Predoslovia” sa la cartea mea de debut: „La mânăstire am citit în limba veche a bisericii graiul cu adevărat românesc şi aş bănui că fără cărţile mânăstirii aş fi lucrat mai prost decât lucrez”.)

Şi, în sfârşit, a mai adăugat:

— Invită-l, te rog, să-mi facă o vizită. Dacă se poate, mâine, spre seară.

În aceeaşi zi, Mihai Vornicu îmi năvălea pe uşă cu sufletul la gură:

— Arghezi vrea să te cunoască...

A doua zi luam tramvaiul prin Mandravela şi coboram cam în dreptul mânăstirii Văcăreşti. Pe drum, Mihai încercase să mă prevină:

— Nu ştiu cum o să se poarte domnul Arghezi cu tine, dar să ştii că e spurcat la gură. Într-o dimineaţă m-am prezentat pentru lecţie, dar Mitzura a deschis fereastra de la parter şi m-a rugat să aştept, întrucât fratele ei încă dormea. Atunci s-a deschis şi o fereastră de la etaj şi a apărut Arghezi. „Ce mai faci, domnule Vornicu?” m-a întrebat. „Mulţumesc, bine, am răspuns, dar dumneavoastră?” „Eu, căcăreze”, mi-a zis el. „Vai, domnule Arghezi, un om ca dumneavoastră...” Şi, ca şi cum aceasta nu ar fi fost de ajuns, domnul Arghezi şi-a supt mustaţa şi a strigat de sus: „Mitzule, închide, te rog, fereastra, că vreau să-i spun domnului Vornicu o porcărie”... Şi mi-a spus-o.

Am urcat un maidan plin de gunoaie şi bălării, sub care se întindeau imense grădini de zarzavaturi, până spre Cocioc. Oraşul rămăsese undeva departe, uşor înecat în pâclă. Mihai a deschis o portiţă de lemn, ştiută şi folosită doar de intimii casei. M-am trezit într-o vastă ogradă cu pomi

scunzi şi ierburi înalte, dincolo de care se profilau acareturile unui fel de conac. O droaie de câini, legaţi în osebite laturi ale gospodăriei, au început să latre toţi deodată. Înaintam încet.

Eram, cum se spune, foarte emoţionat. Păşeam în universul concret al unui poet mare, autorul *Psalmilor*, chinuitul metafizic, demiurgul rănit, îngerul bolnav. Presimţeam că o să mă bâlbâi. Îmi părea rău că nu purtam în mână un crin alb, să vorbească el pentru mine. Arghezi, îmi ziceam, trebuie să cunoască graiul florilor.

Gazda ne-a văzut de departe şi ne-a făcut semn să aşteptăm puţin. Am aşteptat. Auzeam o voce piţigăiată sfădindu-se cu nişte oameni. Am înţeles că erau unii care lucraseră ceva şi trebuiau plătiţi. Aveam impresia că mă zăpăcesc. Cred că atunci mi-am adus aminte că citisem undeva – nu mai ştiu unde – despre gazetarul care, dornic să-l vadă cu ochii lui pe marele, subtilul, complexul Ibsen, i-a adulmecat urmele timp de câteva săptămâni, pentru ca, spre marea lui dezamăgire, să-l descopere pe terasa unui restaurant dintr-o staţiune balneară, mâncând– vai, ca orice burghez! – crenvurşti cu hrean şi bând bere...

Aproape că n-am băgat de seamă când omuleţul scurt şi plinuţ, cu rame groase la ochelari, îndreptându-şi mersul legănat spre mine, mi-a întins mâna. Glasul îi era încă nervos.

— Iartă-mă, părinte, sunt nişte măgari din mahalaua mea, pe care-i tocmesc cinstit să-mi sape la vie. Ei bine, toată ziua se duc la gard să se p... de trei ori pe ceas, iar seara pretind polul întreg. Fir-ar ai dracului!... Apoi, cu un surâs diafan: Poftiţi, vă rog, în casă!

3

Lumea de din jur de Mărţişor era bântuită, până la margini, de război, sărăcie şi moarte. Unele imperii se clătinau a prăbuşire, altele luau muntele pieptiş şi se găteau să-l încalece. Soldaţii, de toate felurile, împânziseră meridianele şi puteau fi văzuţi oriunde, până şi pe maidanul de peste drum

de Văcăreşti, unde cantonaseră lângă gardul poetului. Seara, când ofiţerii erau duşi într-ale lor, ostaşii se aşterneau pe lângă tăciunii camuflaţi, îşi fumau raţia de ţigări şi cântau încet, pe sub mustaţă, fără să ştie că urechea vecinului îi adulmecă de dincolo de grădele şi că scriitorul citeşte lumea mai mult din cântecele lor decât din ceea ce publicau ziarele şi vesteau posturile de radio.

— Nemţii o să piardă războiul, mi-a destăinuit Arghezi într-o zi.

Nu l-am crezut şi nici nu-mi venea.

— Împotriva tuturor aparenţelor. Ştii ce cântau soldaţii aseară?

Frunză verde trei migdale,
Mareşale, mareşale,
De când ai pornit război
S-a ales praful de noi.

E de necrezut, dragul meu, dar să ştii că biruinţele şi înfrângerile pornesc întotdeauna de aici, din sufletele acestor mocofani.

Mărţişorul însă continua să rămână acelaşi, cum îl cunoscusem de curând, un aşezământ al tocmirilor înţelepte şi statornice, o gospodărie mic-burgheză în inima căreia se ascundea, nebănuit, altarul poetului, unde se oficia, noapte de noapte, înfricoşătoarea taină a prefacerii pâinii în cuvânt. Cine avea să priceapă misterul? Locuitorii mahalalei îl vedeau pe domnul Arghezi doar ziua, la scara întâmplărilor obişnuite; între ei şi proprietarul ogrăzii aveau loc mici tocmeli şi schimburi comerciale, iar la vremea cireşelor sau a strugurilor, când ispita de a te înfrupta din bunul altuia se face neînduplecată, se petreceau şi fugăreli încâlcite prin iarbă, zburătuiri cu prăjina şi înjurături reciproce peste gard. Incidentele treceau odată cu anotimpul, lucrurile se împăcau de la sine. Poetului îi plăceau, cel puţin în gospodărie, bunele vecinătăţi, dar jaful şi impostura nu le îngăduia nici în literatură.

Poarta aşezământului, cea mare, se deschidea din strada Mărţişor şi te împingea într-o alee vastă, aşternută cu pietre de râu, de-a lungul căreia se aliniau, pe stânga, nişte cireşi de toată frumuseţea. Dincolo de ei se întindea

o bucată de vie, cu un capăt proptit în grădina de sub fereastra scriitorului. În colţul de lângă poartă era şi o gheretă de scânduri, destinată pândarului; în lipsa unui om de încredere, poetul însuşi îşi lua deseori sarcina de a veghea apropierea răufăcătorilor.

Ca să pătrunzi din alee în curtea casei, trebuia să te opreşti în faţa unei portiţe, de obicei încuiată, să desprinzi un ciocănel din agăţătoare şi să baţi de câteva ori într-o tochiţă de fier, cu sunet argintiu, ca la schit. Mai târziu, tochiţa a fost înlocuită cu un clopot, pe urmă cu mai multe. Clinchetele metalului erau imediat amplificate şi acoperite de lătrăturile câinilor, mulţi la număr şi voinicoşi în lanţuri, vestitorii adevăraţi ai sosirii tale. Gazda te primea, întotdeauna, cu acest protocol.

Casa lui Arghezi, care fusese durată, mi se pare, după indicaţiile lui şi în mai multe etape, nu mi-a impus niciodată printr-o anume frumuseţe sau printr-un anume gust. Plănuind-o, poetul o văzuse, cred, mai mult pe dinlăuntru decât pe dinafară, cu excepţia turnuleţelor răsărite din muchia acoperişului, care se vedeau până departe. Să fi fost ele o replică la turlele mânăstirii de peste drum? Unii credeau că acolo meditează sau scrie poetul, cel puţin uneori. Dar Arghezi avea prea mult simţ al umorului spre a se fi cocoţat vreodată în prepeleac, pentru a se „inspira”. Chilia lui, atelier simplu de tot şi modest, era jos. Funcţia turnuleţelor trebuie să fi fost sufletească. Fugit din călugărie şi rostuit în viaţa socială, lui Arghezi i-a plăcut întotdeauna să se creadă, într-un anume fel, tot la mânăstire. La vremea când eram bibliotecar pe dealul Patriarhiei, fereastra biroului meu îmbrăţişa toată acea parte a Bucureştilor dinspre Parcul Libertăţii, Crematoriu, Cocioc şi Văcăreşti; profilată pe zare, casa lui Arghezi părea, într-adevăr, un metoc al Mânăstirii Dintr-Un-Vis.

Cine nu ştie cât de mult iubesc călugării pisicile? La Mărţişor erau o droaie, aşa cum n-am mai văzut decât în fosta casă a unui alt mare scriitor, Hemingway, între al cărui aşezământ din insula Key West, la poarta Golfului Mexic, şi grădiştea de lângă Văcăreşti, declarată acum casă memorială, e o asemănare de necrezut. Felinele lui Arghezi i se răsfăţau pe

genunchi, aşa cum făceau şi cele vreo treizeci ale lui Hemingway, şi-i solicitau surâsuri pe sub mustaţă, în ceasurile lui mohorâte.

Bună parte din poezia Mărţişorului sălăşluia în livada bogată şi rodnică, întinsă dincolo de casă, până la marginea platoului, şi populată de un univers de păsări, gâze şi viermişori. Patru-cinci capre păşteau, vara, printre pomi, şi nu o dată i-am cerut poetului îngăduinţa să mă joc cu iezii; pe unul din ei îl poreclisem Michiduţă şi mi-l făcusem prieten. O familie de arici, o broască-ţestoasă şi o gâscă bătrână erau edecurile acelui paradis al împogodirilor casnice, pe care sabia îngerului îl ciopârţea, noapte de noapte, în două şi în mai multe.

Şi poate că nici harnica Paraschiva şi nici cei doi copii nu bănuiau că acest *pater familias* al Mărţişorului lor purta în sine, ca pe o taină, singura însuşire socială cu care intrase în mânăstire şi ieşise apoi în lume: vocaţia singurătăţii.

4

Nu mai eram un străin în casa lui Arghezi şi începusem să mă obişnuiesc cu felul său de a fi. Era peste putinţă să te afli în faţa acelui om fără să te pierzi pe jumătate, fără să ai complexe, fără să te simţi copleşit, neputincios. Examenul cel mai dificil era ca, în vorba lui de toată ziua, să-i surprinzi acea limită – foarte subţire – dintre gravitate şi ironie. Poetul călărea pe această limită cu atâta fineţe, încât era greu să ghiceşti când îi stă intenţia într-o parte şi când în alta, când vorbeşte cu tine serios şi când te ia, subtil, peste picior. Mai târziu mi s-a întâmplat să-i urmăresc pe alţii în acest noviciat la pragul conversaţiei argheziene şi să-i văd, nu fără să mă amuz, paralizaţi în mreaja confuziei, adoptând un surâs de circumstanţă.

Între scrisul lui Arghezi şi rostirea lui prin viu grai nu era aproape nici o deosebire. Poetul vorbea rar, gutural, spontan şi colorat, cu asocieri verbale de o uimitoare prospeţime. Când îi venea bine, nu evita nici calamburul.

— Apoi, de, tu eşti o comoară, conchidea Paraschiva la sfârşitul mesei.

— O comorişcă, se umilea el agresiv, iar Paraschiva râdea sănătos, căci ea ştia mai bine cine e „moara”.

Arghezi nu era un *causeur*, era un scriitor, şi anume un scriitor „gata făcut”, după expresia unui poet din generaţia mea. Se părea că peniţa lui participă foarte puţin la efortul creaţiei şi că, dacă poetului i-ar fi lipsit ochii sau mâinile, aceeaşi operă s-ar fi putut naşte prin stenografiere sau înregistrare sonoră. Aparenţele însă îşi au viclenia lor şi a trebuit să-mi dau seama, în timp, că scriitorul muncea din greu. Cred însă că munca lui consta mai puţin în a căuta şi a găsi un cuvânt sau o expresie, cât în a alege din cele ce i se îngrămădeau sub condei. De la el am învăţat că e mult mai greu şi mai dureros să iei la goană ceea ce-ţi vine de-a gata decât să accepţi ceea ce ţi se lasă aşteptat. Deseori, metafora e un musafir pe cât de nepoftit, pe atât de atrăgător; în acest caz, trufia literară trebuie să ignore manierele elegante şi primul lucru la care trebuie să renunţi este politeţea faţă de tine însuţi. Mi-a plăcut la Arghezi discreţia muncii lui literare. Am intrat în casa lui de nenumărate ori, am avut acces în chilia de jos, care îi servea drept atelier şi odaie de dormit: o cămăruţă cu o masă simplă, un pat de fier cu velinţă oltenească, o sobă de tuci cu burlan, o etajeră cu cărţi şi mape, un aparat de radio, o gravură semnată de Mitzura, o icoană veche, a sfântului Nicolae, îmbrăţişată de un şirag de mătănii vegetale, din cele ce se cheamă Lacrimile Maicii Domnului. Grădina îi intra pe fereastră printr-o creangă spânzurată de cer. Niciodată n-am surprins, ca la atâţia alţi scriitori, manuscrise „uitate” pe masă, niciodată nu l-am văzut „încurcat” între două sau mai multe variante ale unei poezii. Îi venisem odată cam pe neaşteptate, adus de unele nădufuri lăuntrice, care-şi cereau un duhovnic. Poetul m-a lăsat câteva minute singur în odaie, ca să aducă nişte cafele, nelipsitele cafele turceşti (îmi plăcea să-l urmăresc cum vine cu tava-n braţe, încet, atent, ţeapăn, cu ochii grijulii pe mişcarea ceştilor, atunci când acest ritual nu era oficiat de Paraschiva). Aşteptându-l, am văzut un colţ de hârtie ieşit uşor de sub mapa cu sugativă. (De obicei, masa de scris nu avea nimic pe ea, în afară de câteva creioane, o Biblie şi un Pascal.) Nu am rezistat ispitei

de a fi indiscret şi am ridicat marginea cartonului; dedesubt era un poem, evident în lucru, neisprăvit. După toate semnele, poetul ascunsese hârtia înainte de a fi venit la poartă să-mi deschidă.

Vorbea foarte rar şi foarte puţin de experienţa lui scriitoricească intimă. Provocat, ocolea subiectul, îi era parcă ruşine, ca unui copil constrâns să spună ce-a furat. Îi era silă să facă pe mentorul. Nu mi-a îngăduit niciodată să-i spun „maestre”, ci, simplu, „domnule Arghezi”. Îndemnul lui deschis şi repetat era să scrii o pagină pe zi, indiferent dacă ai de gând sau nu să o publici. Să fie. Scrisul e un meşteşug, condeiul e o unealtă, măiestria se capătă şi se păstrează prin exerciţiu. Scrisul însă este şi o meserie din care insul trebuie să trăiască. Niciodată să nu începi să scrii pentru bani – dar odată ce ai scris, cere ca munca ta să ţi se plătească şi să ţi se plătească bine.

— Eu de aceea am militat pentru organizarea scriitorilor într-o breaslă a lor, ca să-şi poată apăra solidar interesele faţă de editori...

Şi-mi povestea despre necazurile şi mizeriile şi nervii de pe vremuri ai autorilor care nu izbuteau să controleze tirajele şi nici să-şi încaseze drepturile decât după lungi şi descurajante amânări. Singurul – mi-a spus el odată – care-şi lua banii la timp era Sadoveanu. La câteva săptămâni după ce îi apărea un volum, intra în biroul lui Toneghin (directorul de la „Cartea Românească”) şi-i spunea că are nevoie de parale. Acesta încerca să se eschiveze, că nu sunt bani, că noua carte de abia e în curs de vânzare, că n-au venit deconturile de la librării.

— Nu-i nimic, aştept, zicea Sadoveanu.

Şi se instala confortabil într-un fotoliu şi tăcea, şi iar tăcea, şi nu pleca până ce, într-un târziu şi disperat, directorul îi punea în braţe pachetul de bancnote.

— Dar aşa ceva, vezi, numai Sadoveanu putea să facă.

La fel ca orice meşteşug, scrisul îşi are şi el secretele lui. Mi-a şoptit odată că singurul căruia i-ar încredinţa tainele mai adânci ale condeiului este fiul său, din care voia să facă, încă de pe atunci, un scriitor. Cum însă acesta întârzia, la un moment dat mi-am luat îndrăzneala:

— Domnule Arghezi, n-aţi vrea să mă adoptaţi?

Mă sfiam să aduc cu mine manuscrise şi să-i cer să-mi asculte versuri. Dar nici el nu mă silea. Din când în când mă întreba ce mai lucrez, şi asta era tot. M-a „adoptat” mult mai târziu, peste câţiva ani, la o vreme când îmi reciteam singur producţiile şi eram cuprins de tot mai multă disperare. Mi se părea că toată truda mea e zadarnică şi sufeream de imense goluri sufleteşti. Scriam versuri de la vârsta de zece ani, iar acum, la treizeci, mă prăvăleam în prăpastie.

— De ce nu profiţi de legătura ta cu Arghezi şi nu-l rogi să-şi spună părerea? m-a îndemnat un prieten din vecini, duhovnic al mâhnirilor mele.

După multe ezitări, m-am dus la Mărţişor cu vreo cincisprezece poezii, impecabil bătute la maşină, şi nu i le-am dat lui Arghezi decât la sfârşitul vizitei, după ce i-am îngăimat ceva despre dureroasele mele îndoieli.

— Îndoielile nu te vor părăsi nici la optzeci de ani, m-a încurajat el. E tot ce se poate întâmpla mai bun unui scriitor.

Fireşte, nu mi-am permis iniţiativa unei noi vizite, ci am aşteptat. O săptămână, şi două, şi trei. În dimineaţa zilei de 5 martie 1950 (aceasta e o dată care nu se uită) a sunat telefonul.

— Îţi mulţumesc, părinte Anania!

— Mie, să-mi mulţumiţi, de ce?, m-am bâlbâit eu cu o străfulgerare de înţeles.

— Vino spre seară la mine şi am să-ţi spun.

Poetul mi-a povestit mai întâi cum, cu ani în urmă (când locuia într-o mansardă de pe bulevardul Elisabeta), avea un bun prieten al casei, pe care-l iubea pentru frăgezimile lui sufleteşti. Într-o bună zi, prietenul i-a adus nişte versuri, rugându-l să i le citească şi să-i spună, sincer, ce crede despre ele. După ce le-a citit, poetul a intrat într-o dilemă severă: dacă-l minte, îşi minte un prieten; dacă-i va spune adevărul, riscă să piardă un prieten. În cele din urmă a optat pentru adevăr şi din ziua aceea prietenul nu i-a mai intrat în casă.

— De câteva săptămâni stam cu manuscrisul dumitale pe o poliţă deasupra patului şi nu îndrăzneam să-l cercetez. Dar azi-noapte, înainte de a

adormi, l-am deschis la întâmplare, am citit o pagină şi am şoptit: Îţi mulţumesc, părinte Anania. Am stins lampa şi m-am culcat liniştit.

Atunci, în seara aceea, preţ de vreo două ceasuri, am stat cu Arghezi aplecat asupra unor file dactilografiate, pe care el făcuse însemnări cu creionul. În vara aceluiaşi an începeam să scriu *Mioriţa.*

— Vă mulţumesc, domnule Arghezi!

Eram fericit, poate nu de ceea ce învăţasem, ci mai degrabă de neaşteptatul privilegiu.

Că poetului nu-i plăcea, în general, să vorbească despre poezie, o ştiusem de mult. Era în vara lui 1942, la scurtă vreme după ce-l cunoscusem. Într-o după-amiază l-am găsit în grădină, la masa de sub vişin, cu doi domni, cărora m-a prezentat afabil. Unul se chema Grigore Melidoneanu, era director în Ministerul de Finanţe, scria versuri şi-i solicita lui Arghezi o prefaţă pentru volumul său de debut. Am înţeles că, la rându-i, Arghezi era interesat de nu ştiu ce reduceri sau scutiri de impozit. Celălalt era domnul Westfried, despre care gazda mi-a şoptit că făcuse frumoase traduceri din Baudelaire. În cadrul conversaţiei, domnul Melidoneanu îl tot stârnea pe Arghezi să vorbească despre poezie şi, dacă se poate, să-i dea şi o definiţie. Poetul schimba vorba, ferindu-se, musafirul devenea din ce în ce mai insistent. Până la urmă, nu s-a descurajat:

— Şi tot nu mi-aţi spus, maestre, ce este poezia.

Arghezi s-a răsucit în scaunul de nuiele:

— Mitzu, Mitzule, adu-mi, te rog, pe Paul Verlaine!

Mitzu s-a ivit sprinţară dintre viţe şi a adus din casă o carte legată în piele. Poetul a deschis-o tacticos, ţinând între degete butucul de chihlimbar din care fumega o ţigară, şi s-a oprit la o pagină.

— M-ai întrebat, dragă domnule Melidoneanu, ce este poezia. Iată ce este: „*Nuance, rien que la nuance*”. Şi, restituind cartea: Îţi mulţumesc, Mitzule!

*

Aceasta însă nu l-a împiedicat pe domnul Melidoneanu să citească o seamă de poezii din manuscrisul pe care şi-l voia (şi care a fost) prefaţat de

Arghezi.

Era linişte, un ibric mare alimenta, din când în când, ceştile de cafea.

— Ai ceva? m-a întrebat gazda.

Nu aveam nimic la mine, nu fusesem pregătit, întâlnirea cu cei doi fiind absolut întâmplătoare.

— Păcat, a exclamat Arghezi, aş fi vrut să citeşti ceva. Mi-ar fi plăcut ca umbra acestui vişin să adăpostească o mică şezătoare literară.

Astfel invitat, mi-am luat inima în dinţi şi am recitat câteva poezii dintr-o memorie foarte credincioasă scrisului îndelung gândit. Mai târziu mi-am dat seama că, cel puţin pentru strofele uneia dintre ele, Arghezi ar fi trebuit să mă dea afară, într-atât erau de trase pe calapodul *Psalmilor*:

Lasă-n noaptea asta visul să rodească,
Dă-mi îmbrăţişarea morţii de leşie,
Clipa cât veci împrejur să crească
Şi să mă-nsteleze cu sticlirea-i vie.
O meneşte-mi rostul pasării ce-şi scaldă
Oul seminţiei în fierbinţi visări!
Nu-i aşa că vraja-ţi mi s-ar da mai caldă
Dacă nu te-ar suge golul dintre zări?

Meşterul părea încântat, surâdea pe sub mustaţă şi trăgea cu poftă din trabucul auriu, gros cât degetul mare, cu duda boantă.

— V-am spus eu? li s-a adresat celor doi. Cred că aţi observat noutatea „morţii de leşie”. Îndrăzneala îmi place tocmai pentru că ea vine de la un autor neinhibat de uniforma pe care o poartă. Sper – s-a îndreptat el către mine, după ce m-a pus să repet strofele – că în facerea „O meneşte-mi...” nu ai pus virgulă după „O”.

— Nu, nu e virgulă, m-am grăbit eu, fericit că Meşterului nu-i scăpase intenţia ambiguităţii.

— Mi-aş permite însă, a adăugat el, să te fac atent că vorba „suge” îţi compromite strofa. Dacă ai cum să-l pui, preferă verbul „a sorbi”... Ar fi cu

totul altceva... A, s-a corectat el, ferindu-se de ipostaza mentorului, vreau să spun că, dacă ar fi poezia mea, aşa aş face eu...

La un semn, domnul Westfried a priceput că i-ar fi venit rândul să citească şi el ceva.

— Nu am nimic la mine, s-a scuzat el, cu vădită sinceritate, şi nici nu am memoria părintelui Anania. Am să citesc marţi, la cenaclu, a adăugat el cu ochii la Melidoneanu.

Cenaclul lui Grigore Melidoneanu era o noutate pe care Arghezi a primit-o cu plăcere. Proprietar al unei case spaţioase, directorul de bancă se hotărâse să-şi pună salonul la dispoziţia unor scriitori care ar vrea să-l frecventeze săptămânal. Marţi ar fi urmat să fie prima şedinţă, iar viitorul amfitrion s-a grăbit să mă poftească. Ezitam, pe jumătate onorat, pe jumătate timid.

Nu aveam experienţa unui cenaclu literar propriu-zis. În ultimii ani de internat făcusem parte dintr-o mică societate cultural-artistic-ştiinţifică, din ale cărei dezbateri nu reţin alte beneficii în afară de acela că mi-a deschis ochii asupra lui Dostoievski. Suspectă de emancipare, gruparea a fost repede interzisă de către directorul şcolii, pentru ca nici cel care i-a urmat să nu o încurajeze. E foarte probabil că tocmai aceste amărăciuni ale unei adolescenţe rănite m-au hotărât ca, împreună cu alţi câţiva tineri de vârsta mea – Constantin Bărbulescu (Costin Mita), Radu Ştefan (Ştefan Zlătaru), Zaharia Ducu, Constantin Ianculescu, Radu Pătrăşcanu –, să înfiinţez o revistă literară adevărată, nu şcolărească, tipărită în regulă şi vândută la chioşcuri, al cărei nume nu putea fi altul decât *Dacia* şi căreia nu i-am putut fi director numai pentru că în ianuarie 1941, când m-am dus s-o înscriu la tribunal, eu nu împlinisem încă vârsta legală – pe atunci – a majoratului. Am alergat la studentul I. Bârlănescu-Begu, trecut, oricum, de douăzeci de ani, care a acceptat bucuros să-şi pună numele în fruntea publicaţiei. Revista însă a apărut cu o întârziere de aproape trei luni, din pricină că, între timp, Dan Botta şi Emil Giurgiuca se înscriseseră şi ei cu o revistă intitulată tot *Dacia*, titlu la care, în ciuda insistenţelor noastre pieptoase, n-au voit cu nici un chip să renunţe. În cele din urmă, Direcţia Presei a

condiţionat apariţia revistei noastre de schimbarea titlului, chiar printr-o formulă de compromis; să mai adăugăm ceva la el, numai să nu rămână cum este. Împreună cu Aurelian Cosmoiu, care ni se alăturase cu entuziasm, am încercat, plimbându-ne agitaţi pe Calea Victoriei, nume între *Dacia Felix*, *Dacia Superior*, *Dacia Nouă*, *Dacia Mirabilis*, *Dacia Subtilis*, până ce am intrat într-o tutungerie, am cerut o coală ministerială cu timbru şi am botezat-o pe loc *Dacia Rediviva* (ideea a fost a lui Cosmoiu, el ştiind mai multă latină decât mine). Asupra lui Dan Botta m-am răzbunat în numărul doi al revistei, pe luna mai, vârându-mă, printr-o notiţă impertinentă, în cunoscuta polemică dintre el şi Lucian Blaga. Când Botta, care era profesor, a aflat că preopinentul său încă nu părăsise băncile şcolii, s-a înfuriat şi i-a făgăduit, prin cineva, nici mai mult şi nici mai puţin decât „o mamă de bătaie”, promisiune pe care însă nu a mai apucat să şi-o ţină, victima potenţială beneficiind, în toamna aceluiaşi an, de imunitatea şiacului mânăstiresc. Pe durata primelor trei luni, redacţia *Dacia Rediviva* a funcţionat în pupitrul meu de elev în clasa a opta din internatul Seminarului Central. Sediul de pe copertă era fictiv; un prieten al fratelui meu, de pe o stradă din preajma Gării de Est, acceptase ca în cutia lui de scrisori să vină şi cărţile poştale, cu comenzi pentru revistă, ale chioşcarilor din provincie (la chioşcurile din Bucureşti o căram noi, cei câţiva, cu braţul şi cu spinarea; fireşte, despre o posibilă leafă sau drepturi de autor nu-i trecea nimănui prin cap şi nici nu putea fi vorba). De abia în iunie, când am absolvit şcoala, am închiriat o cameră mobilată pe bulevardul Dacia şi am considerat că publicaţia noastră are acolo un sediu adevărat. O tipăream pe unde se putea, cu bani puţini, mai mult pe credit şi pe veresie. Subvenţii de la stat nu primeam, precum cele mai multe publicaţii ale vremii, întrucât a noastră se încăpăţâna să nu închine măcar o coloană „războiului sfânt” sau Consiliului de patronaj. Mă pregăteam pentru facultate, eram sărac şi nu ştiam nici o meserie. Atunci, în iulie al acelui an, 1941, s-a întâmplat întâia mea întâlnire fatidică (de la originalul *fatum*) cu numele lui Arghezi. Mi-a căzut sub ochi un articol al său în care, amintindu-şi de vremea petrecută în tinereţe la Paris, povestea că studenţii săraci se angajau, pe durata primului

semestru, chelneri la restaurant şi-i serveau pe colegii lor bogaţi spre a-şi asigura studiile pe cel de al doilea. Iată, mi-am zis, o meserie pe care aş putea s-o învăţ uşor! În aceeaşi oră m-am înfăţişat la jupânul Manole Şerbănescu, pe ai cărui copii îi „meditasem” cândva, proprietar al unui restaurant de clasa a doua pe strada Vasile Lascăr (azi Galaţi), şi, cu mare greutate, l-am deprins mai întâi cu ideea de a angaja un nou chelner în persoana unui tânăr cu carte, care scria şi la gazetă, şi, oricum, „profesorul” odraslelor lui. Acolo, în salonul şi grădina localului „La Aprodu”, am lucrat aproape toată vara, de la 7 seara până la miezul nopţii, şi în felul acesta, cu banii de pe şervet, am plătit datoriile restante ale revistei şi am avansat finanţarea unui număr de patruzeci de pagini închinat lui Eminescu. Odată însă cu intrarea mea în incinta Antimului şi, mai ales, după strămutarea mea la Polovragi, legăturile mele cu *Dacia Rediviva* au fost din ce în ce mai subţiri. Direcţia ei fusese preluată de Aurel Cosmoiu, apoi a trecut în seama lui Vasile Netea, care a dus-o, şi el, până unde a putut. Între timp, m-am pomenit publicat în *Gândirea*, în a cărei redacţie, de pe strada Domniţa Anastasia, mă duceam din când în când şi de unde mă alegeam nu numai cu o altă poezie reţinută pentru tipar, ci şi cu sfaturile moralizatoare ale directorului, rostite profesoral, printre fumuri groase de havană. Dar, ce ciudat, tocmai această colaborare a mea, de scurtă durată, la revista lui Nichifor Crainic a generat întâia mea vizită la Arghezi. Paradoxurile vieţii! Cei doi se detestau reciproc şi ţineau, parcă dinadins, să-mi educe conştiinţa. În redacţia *Gândirii* auzeam:

— Tudor Arghezi, această insanitate a literaturii române!...

La rândul său, „insanul” din Mărţişor şuiera mai plastic:

— Nichifor Crainic e un excrement uscat, ca şi hapurile cu care îl vinde pe Dumnezeu la tarabă!...

Şi tot de paradox ţine şi faptul că, după câteva şovăiri, m-am îndepărtat de fermecătorul dascăl de teologie, pe care aveam să nu-l mai văd niciodată, şi mi-am alipit sufletul de acela al heruvimului bolnav. Dar nici la *Dacia Rediviva* şi nici la *Gândirea* nu exista un cenaclu în care să fie citite producţii literare, ascultate, cântărite după anume criterii estetice sau de altă

natură, admise, respinse sau numai amendate, instanţă în care, probabil, îmi ziceam, trebuie să te rosteşti nu numai ca scriitor, ci şi în ipostază de critic. Eram cu totul străin de un asemenea mecanism pe care-l bănuiam mai complicat decât s-ar fi putut să fie în realitate, iar aceasta mă făcea să ezit în faţa invitaţiei cu care tocmai mă onorase domnul Melidoneanu.

— Eu cred c-ar fi bine să te duci, m-a îndemnat Arghezi. Bănuiesc că la cenaclu o să mai fie şi alţii. E bine să vă cunoaşteţi, să vă împrieteniţi. Nu veţi avea decât de câştigat. Şi o să mă ţineţi şi pe mine la curent cu ce faceţi.

Am făgăduit. La sfârşitul vizitei, doamna Melidoneanu a venit cu automobilul şi l-a luat pe soţul ei, având a merge amândoi într-o altă familie. Eu şi domnul Westfried am luat tramvaiul. Stând amândoi, alături, pe bancheta de pai împletit, în timp ce părăseam mahalaua Mandravela şi străbăteam cartierul Văcăreşti, vorbeam despre una şi despre alta, dar mie mi se înfipsese în minte un semn de întrebare care nu mă părăsea: de ce l-o fi chemând pe domnul acesta Wetzfried? (De fapt, numele lui aşa sunase în urechea mea, Wetzfried, şi aşa l-am purtat în memorie timp de patru decenii, de-a lungul cărora nu l-am văzut niciodată scris, până mai deunăzi, când opera de ecarisaj ortografic a magistrului Cioculescu a binevoit să-mi atragă atenţia că, în realitate, pe Wetzfried îl chema Westfried.) Wetzfried, Siegfried, Gottfried... Arghezi vorbise de el cu simpatie, cu multă simpatie. La rândul său, domnul Westfried era un om plăcut, foarte plăcut, îndatoritor, amabil, de o rară politeţe. Surâdea frumos şi discret, cu personalitate. Foarte atent, de câte ori observa că cineva vrea să-şi aprindă o ţigară, scotea prompt bricheta din buzunarul vestei, deşi el nu fuma. Erai obligat să-i mulţumeşti cu sinceritate şi jenă, căci gestul său era departe de a fi al unui servil. Deferenţa lui impunea respect. Dar de ce Westfried?...

— Am înţeles că aveţi traduceri din Baudelaire, scuzaţi-mi ignoranţa, am înnodat eu vorba.

— Da, Baudelaire e slăbiciunea mea. Traduc şi acum.

— Din franţuzeşte, desigur, deşi, după nume bănuiesc că sunteţi german, am insinuat eu întrebarea, pe cât de indirectă, pe atât de nedelicată, la care îmi doream un răspuns afirmativ.

— Nu, sunt evreu, a răspuns el pe un ton sec.

Atunci am avut un acces de laşitate. Dacă se va afla – şi se va afla– că eu particip la adunări împreună cu acest domn Westfried – şi e probabil ca la cenaclu să mai vină unul, doi sau mai mulţi ca el –, în mod sigur devin suspect de filosemitism, colegii mei vor şuşoti pe la colţuri, mă vor arăta cu degetul, mă vor izola. Eram în plin regim antonescian. Dacă antisemitismul, în nuanţe moderate, se consuma mai mult la nivel oficial, al autorităţii de stat, în mentalitatea generală a unei anume societăţi filosemitismul avea o reputaţie îndoielnică, dacă nu de-a dreptul odioasă. Fireşte, trecuse vremea când lui Sadoveanu i se ardeau cărţile în pieţe publice, trecuse coşmarul guvernării şi rebeliunii legionare, dar pe şoseaua Kiseleff funcţiona o expoziţie antimasonică, monumentala *Istorie* literară a lui George Călinescu fusese primită cu răceală şi ostilitate. Peste doi ani, *Steaua fără nume* avea să se joace la Naţionalul din Bucureşti fără numele lui Mihail Sebastian. Cu toată admiraţia pentru Gala Galaction, studenţii săi, sau cel puţin o bună parte din ei, aveau destule rezerve faţă de faptul – atestat de surse orale – că părintele profesor frecventa nu numai biserica, ci şi sinagoga, unde cânta psalmii lui David împreună cu rabinii şi hahamii.

Şi, totuşi, uneori mă întrebam dacă trebuia, neapărat, să-mi pese de ceea ce gândesc alţii despre mine. Într-o zi, ducându-mă la ţară să-mi revăd părinţii, m-am oprit la casa unuia dintre cei mai iubiţi veri ai mei, despre care ştiam că, tuberculos la treapta ultimă, e pe moarte. Am deschis uşa şi am văzut pe pat un schelet acoperit de piele, al cărui plămân, rămas o biată zdreanţă, se agăţa cu disperare de o respiraţie repede şi puturoasă, îngroşând, parcă vizibil, negura de bacili din odaie. În prag, cugetul mi s-a cumpănit o secundă: dacă mă apropii de muribund şi-l îmbrăţişez şi mă aşez pe marginea patului şi-i vorbesc, aşa cum ar fi normal şi cum aş fi făcut în orice altă împrejurare, contaminarea e aproape sigură; dacă nu fac aşa, Aurel va muri cu tristeţea că până şi eu, vărul şi prietenul său, l-am ocolit. Gândul din urmă nu l-am putut suferi şi m-am aşezat lângă Aurel şi i-am vorbit şi-i citeam lumina din ochi, lumina aceea cu care fiece om ar trebui să se despartă de lumea aceasta, şi l-am sărutat pe amândoi obrajii, pe lângă

spumuşoarele gălbui ce-i înfloreau la cheotorile gurii. Nu m-am contaminat, cred că puteam muri de orice, în afară de tuberculoză. Niciodată însă, după aceea, nu mi-am putut da seama dacă făcusem nesăbuitul gest numai ca să nu-l mâhnesc pe muribund, sau şi pentru a nu-mi stâlci, fie şi numai în ochii lui, propria mea imagine. Vanitatea e un sentiment atât de perfid, încât uneori împrumută masca celor mai sincere dăruiri.

Între mine şi domnul Westfried se aşternuse tăcerea, o tăcere vinovată, care mă stânjenea mai întâi pe mine. Tramvaiul străbătuse Calea Văcăreşti şi se apropia de staţia Sfânta Vineri, unde trebuia să cobor.

— Când aţi spus că va avea loc şedinţa cenaclului? am întrebat eu într-un târziu.

— Marţi, marţi seara, pe la şapte.

— Ah, am îngăimat eu, cum de nu m-am gândit mai din timp?... Marţi, tocmai marţi...

— Tocmai asta voiam să spun eu, a intervenit el. Marţi, exact marţi va trebui să plec la Buzău, cu unele treburi, şi nu sunt deloc sigur că mă voi putea întoarce seara. Mai mult ca sigur că nu voi putea fi de faţă la cenaclu. Îi voi telefona domnului Melidoneanu, rugându-l să mă scuze. Şi pe dumneavoastră vă rog să mă scuzaţi. În mod sigur, voi lipsi de la cenaclu. Îmi pare foarte rău, ar fi trebuit să-mi amintesc mai din vreme că am un drum la Buzău şi că nu-l pot amâna. Dar vă rog să vă duceţi la cenaclu, vă spun că va fi foarte interesant.

Am coborât din tramvai purtând în mine o ameţeală otrăvită. Domnul Westfried îmi dăduse o promptă şi usturătoare lecţie de bun-simţ. Eram convins că nu avea nici o treabă la Buzău şi că marţi va sta toată seara închis în casă, numai pentru a-mi lăsa mie drumul liber către un cerc literar spre care mă îndrumase Arghezi. Tăcerea stingherită din tramvai, apoi bâiguiala mea îl făcuseră să-mi priceapă intenţia, şi el mi-o luase înainte cu o secundă, una singură, dar îndestulătoare pentru a defini nobleţea spirituală a unui om. Mă simţeam umilit, înfrânt, şi nu ştiam cum să mă răscumpăr. Îmi fusese teamă de ceea ce ar putea spune colegii despre mine, dar nici o clipă nu mă gândisem la ceea ce ar putea gândi domnul Westfried însuşi. Pe

el îl lăsasem deoparte, la periferia opiniei publice, şi iată că acum el se aşeza în centrul ei, triumfător, obsedant.

În cele din urmă m-am hotărât să mă duc la cenaclu, dar nu în virtutea asigurării domnului Westfried, ci cu speranţa că-l voi găsi, totuşi, acolo şi că voi avea prilejul să-i cer iertare; o iertare de care sufletul meu avea mare nevoie. Nu-i cunoşteam adresa, nu-i ştiam numărul de telefon. Singura şansă de a-l întâlni era ca el să fie prezent, poate pentru a-mi da o nouă lecţie, de data aceasta nu de bun-simţ, ci de demnitate, să-mi demonstreze că, în plin regim antonescian, el, evreul Westfried, era mult mai puţin îngrădit de spaime decât mă dovedisem eu, creştin îmbrăcat în schima abnegaţiei.

Marţi seara sunam la uşa lui Grigore Melidoneanu. În vestiarul parfumat, care anunţa luxul apartamentului, primele cuvinte ale gazdei au fost acelea de a-mi transmite scuzele şi regretele domnului Westfried, care, având nişte treburi urgente la Buzău...

Restul îl văd ca printr-o ceaţă groasă, mai degrabă nu-l văd. Nici astăzi nu-mi aduc aminte cine a mai fost la cenaclu, cine şi ce a citit, dacă am citit şi eu şi ce anume... nimic. A fost prima şi ultima seară când am călcat pragul acelei case, unde absenţa domnului Westfried îmi ardea obrajii ca după câteva perechi de palme.

Timp de câteva luni m-a ars o altă întrebare: ce va zice domnul Arghezi când va afla? Eram atât de proaspăt în casa lui şi atât de repede îmi oferisem interdicţia morală de a mai fi primit! Dacă Melidoneanu nu ştia nimic (părea convins că prietenul său avusese, într-adevăr, treburi urgente la Buzău), nu se putea ca domnul Westfried să nu-i spună lui Arghezi, să nu i se plângă, într-un fel oarecare, de purtarea mea. Continuam să mă duc la Mărţişor, împovărat însă de complexele de vinovăţie ale diaconului Iakint, şi de fiecare dată mă aşteptam să surprind mustrarea gazdei într-o vorbă, într-un gest, într-o atitudine. Dar nu se întâmpla nimic. Arghezi vorbea despre orice şi despre oricine, de la Pascal la Mitiţă Sturdza, numai de domnul Westfried nu pomenea niciodată. Nici măcar nu mă întrebase cum a fost la cenaclu. Să fi uitat? Să nu-i fi dat importanţă? Să mă fi îndemnat

numai din delicateţea de a-i face plăcere directorului de bancă?... Toate aceste întrebări şi circumstanţe nu făceau altceva decât să-mi sporească nevoia de a-mi mărturisi eu însumi păcatul. Ceea ce am şi făcut, dar nu atunci, ci mult mai târziu, într-o după-amiază lungă. Meşterul mă asculta cu luare-aminte, liniştit, ca un duhovnic bătrân care a auzit multe în viaţa lui şi nu se cutremură de nici o dezvăluire.

— Domnule Arghezi, am conchis, cred că e vorba de un act de laşitate, şi atât. Nu sunt antisemit, vă rog să mă credeţi că mi-am scrutat bine lăuntrul. Deşi fac parte dintr-o generaţie contaminată, în bună măsură, de acest morb, nu pot fi antisemit prin structură şi convingeri. M-am născut şi am crescut în Oltenia, unde, precum ştiţi, practic nu există evrei. Or, unde nu sunt evrei nu se poate naşte antisemitismul (ceea ce, fireşte, nu înseamnă că acesta apare oriunde există evrei). Dar nici filosemit n-aş putea spune că sunt. Dumneavoastră aţi putea fi, nu ştiu, vă priveşte, eu, aici, în casa aceasta l-am cunoscut pe domnul Westfried, am înţeles că vă e prieten, iar vinovăţia mea se consumă *vis-à-vis* nu numai de el, ci şi de dumneavoastră.

Cu capul plecat, cu palmele între genunchi, aşteptam verdictul.

— Dragul meu, s-a rostit el într-un târziu, filosemitismul e tot atât de aberant ca şi antisemitismul – amândouă presupun un sentiment, dacă nu o ideologie, de discriminare colectivă. Important e să fii om. Eu m-am pomenit filosemit involuntar, salvând de la moarte un evreu, datorită unei împrejurări în care nu am nici un merit în afară de acela de a fi scriitor. Să-ţi povestesc întâmplarea.

Reconstitui istorisirea fără să cred că greşesc prea mult, de vreme ce am ascultat-o ca pe un răspuns la o confesiune. Era vorba de un evreu, anume Weissglass, pe care Arghezi îl cunoştea şi-l preţuia pentru intelectul său subţire. Sub regimul antonescian, Weissglass se afla într-un lagăr de concentrare, sub comandă românească, de unde nu putea să comunice cu cei din afară decât prin mijlocirea unei cărţi poştale cu conţinut sumar şi sever supravegheat, ceea ce se cheamă doar „un semn de viaţă”. La un moment dat, s-a pomenit scos din baracă şi numărat într-un lot ce urma să plece către o destinaţie necunoscută, care nu putea fi alta decât un lagăr sub

comandă germană, de unde, aproape sigur, nu mai exista scăpare. Moartea plutea în aer, spectrul Auschwitzului destrăma şi ultimul firicel de nădejde. În timp ce nenorociţii se îndreptau spre locul de încolonare, ofiţerul care supraveghea operaţia (poate chiar comandantul lagărului) a observat că unuia dintre ei îi atârnau nişte hârtii din buzunarul pantalonilor; se vedea cât de colo că le vârâse în grabă şi nu mai avusese timp să le ascundă de tot.

— Ia vino-ncoace, mă, jidane, ce ai tu acolo? s-a răstit ofiţerul.

Tremurând de spaimă, prizonierul s-a lăsat despuiat şi se uita cu disperare la ofiţerul care-i cerceta terfeloagele.

— Astea, mă, sunt poezii de Arghezi! a exclamat ofiţerul. De unde şi până unde, mă, tu şi Arghezi?

— Eu, domnule comandant, sunt un admirator al poeziilor lui Arghezi, şi m-am apucat să traduc în limba germană o parte din ele, câte le ştiu pe de rost şi mi le aduc aminte. Asta, ştiţi..., ca să-mi umplu timpul.

— Tu, admirator al lui Arghezi! Poate că-l şi cunoşti?

— Îl cunosc şi aş fi vrut să-i fac o carte poştală, dar n-am ştiut..., nu ştiu dacă se poate, domnule comandant, s-a grăbit el să răspundă, văzând că vocea ofiţerului se muiase şi simţind, cu instinctul fiarei încolţite, că destinul îi oferă un moment de răscruce. Dacă s-ar putea, înainte să plec...

Rezultatul a fost nu numai că lui Weissglass i s-a permis să-i scrie lui Arghezi o carte poştală cu un conţinut care transgresa rigorile cenzurii, dar şi că el (şi, poate, cu el întregul lot) nu a mai plecat spre acea destinaţie necunoscută ce promitea o moarte sigură, ci a rămas în barăci româneşti, de unde, la sfârşitul – sau către sfârşitul – războiului, s-a întors acasă. Se întâmplase ca ofiţerul – rezervist sau nu – să fie el însuşi un admirator al lui Arghezi (aşa cum era şi colonelul Leoveanu, comandantul lagărului de internaţi politici din Târgu-Jiu), iar aceasta a fost salvarea lui Weissglass. Cartea poştală a ajuns, într-adevăr, la Mărţişor, purtând într-un colţ însemnarea „cu stimă”, iar dedesubt semnătura cenzorului: o foarfecă, desenată subţire cu peniţa. E de presupus că ofiţerul cu pricina şi cenzorul ce se ascundea sub semnul foarfecei erau una şi aceeaşi persoană.

Scriu acest capitol după ce Alexandru Cornescu şi-a publicat amintirile în volumul editat de Nicolae Dragoş şi, poate, oarecum incitat de ele. Nu cred că cele două versiuni se contrazic, ci că mai degrabă se întregesc. Oricum, eu cunosc întâmplarea chiar din gura lui Arghezi. Diferenţa esenţială ar fi că hotărâtoare în destinul lui Weissglass au fost nu cartea poştală, ci hârtiile din buzunarul acestuia, descoperite de ofiţerul lagărului. Fireşte, nu exclud posibilitatea ca Arghezi, în urma misivei, să fi intervenit pentru eliberarea prizonierului, deşi nu ştiu cât de puternică şi la ce nivel va fi fost influenţa lui în dictatura antonesciană. Om foarte practic, Meşterul ştia că, mai ales în cazurile delicate, intervenţiile se fac numai la vârfuri. Avea să o experieze el însuşi, pe propriul său suflet, prin 1949-1950, în urma arestării fiului său. Copleşit de durere, poetul bătuse pe la toate uşile Ministerului de Interne, fără ca din spatele acestora să-i vină măcar un semn. Deznădejdea era aproape totală. Eram martorul zvârcolirilor lui şi ale Paraschivei şi nici n-am îndrăznit să le spun că într-o zi, întâlnindu-l întâmplător pe părintele Gala Galaction, care era deputat în Marea Adunare Naţională, l-am întrebat dacă poate face ceva.

— Nimic, dragul meu, nimic, mi-a răspuns el ridicând din umeri şi frângându-şi mâinile. Îmi pare rău pentru Arghezi, dar nu pot.

Se pare că însuşi Teohari Georgescu, ministrul de Interne, se dovedea insensibil sau nu îndeajuns de puternic. În acele dramatice împrejurări mi-a citit Arghezi copia unei scrisori pe care i-o adresase, direct, Anei Pauker, scrisoare ce m-a mişcat profund nu numai prin durerea părintelui, ci şi prin demnitatea scriitorului. Solicitând eliberarea fiului său, poetul nu-şi revendica decât meritul de a-i fi dăruit literaturii române o seamă de cărţi (deşi el, la acea vreme, nu mai avea voie să publice), şi nicidecum pe acela de a fi fost militant de stânga sau de a-l fi salvat de la moarte pe Weissglass. Scrisoarea (dacă ţinerea de minte nu mă înşală, au fost nu una, ci două scrisori) a avut efect. Peste câteva săptămâni Arghezi era invitat la Ministerul de Interne, unde un ofiţer plin de zâmbete i l-a dat în primire pe tânărul prizonier.

— Deşi există probe de vinovăţie, a zis el curtenitor, totuşi noi îi dăm drumul, ştiţi, având în vedere că e fiul dumneavoastră...

— Dar când l-aţi luat, tot pentru că era fiul meu l-aţi luat? a replicat Arghezi, revenit el însuşi, cu surâsul lui de viperă sacră.

Că poetul era săritor la necazurile altora, gata oricând să pună umărul într-ajutor, nu am nici o îndoială. O făcea chiar pentru cei cu care nu avea nici o legătură directă, şi cu atât mai mult dacă aceia erau scriitori. Avea o solidaritate de breaslă cu care nu mulţi dintre ostenitorii condeiului se pot lăuda. În şedinţa Academiei care a luat în discuţie „reconsiderarea" lui Goga, Arghezi a ignorat obiecţiile unora şi altora asupra politicii acestuia şi a insistat asupra faptului că poetul din Răşinari a fost singurul scriitor ajuns pe un fotoliu ministerial care nu şi-a uitat colegii de scris, ci i-a ajutat în fel şi chip, numindu-i în posturi publice, oferindu-le burse sau stipendii. Mi-a spus-o chiar el. Pe la începutul războiului, când în presa literară izbucnise celebra „camiliadă", în care mai toţi scriitorii se împărţiseră în pro şi contra Camil Petrescu, Arghezi a sărit în favoarea lui, cu sentimentul că apără un nedreptăţit.

— Se ridicaseră împotrivă-i toţi puchinoşii tiparului, iar omul trebuia apărat. Pe de altă parte, merita. Să ştii de la mine: acest Camil e talentat de pute! (Ştiam deja că „pute" exprimă superlativul.)

Prin 1956 sau 1957 i-am transmis un mesaj din partea lui Radu Gyr, scriitor cu etichetă diametral opusă aceleia a lui Weissglass, cu rugămintea de a vorbi cu Mihai Beniuc, preşedintele de atunci al Uniunii Scriitorilor, ca acesta, la rândul său, să intervină pentru repartizarea unei locuinţe. Bietul Gyr, prăpădit de bolnav, atunci când nu mai era tolerat pe lângă Institutul de Geriatrie, unde-şi târa zilele, dormea cu alte cinci persoane în camera unei rude, mai rău ca la puşcărie. Deşi Arghezi nu-l întâlnise niciodată şi nu-l cunoştea decât „din silueta violetă a literaturii lui", s-a oferit de îndată să intervină, dar, „de! nu la Beniuc, ci undeva mai sus, mult mai sus". Efectul intervenţiei lui însă nu s-a finalizat, Radu Gyr beneficiind, între timp, de o altă locuinţă, dacă nu mai confortabilă, în orice caz mai lipsită de griji.

Iată pentru ce nu exclud posibilitatea ca Meşterul să fi făcut şi o intervenţie directă pentru salvarea lui Weissglass (al cărui nume întreg s-a păstrat în memoria Mărţişorului nu prin Imanuel, ci prin James), cu atât mai mult cu cât acesta era şi un om de condei (în 1957 a publicat, sub pseudonimul Ion Iordan, o traducere a lui *Faust* pe care Arghezi o găsea – ah, desigur! – mai bună decât a lui Blaga).

— Aşa se face, dragă părinte, a conchis el, că Weissglass îmi vine şi acum în casă şi, de câte ori îi întind mâna, încearcă să mi-o sărute.

Istorisindu-mi întâmplarea, Arghezi nu a pomenit nici măcar o singură dată numele domnului Westfried şi nu s-a referit în nici un chip la propria mea întâmplare.

Pe acesta l-am întâlnit, la câtăva vreme după aceea, pe o alee mărginaşă a Cişmigiului, nu departe de intrarea dinspre piaţa Walter Mărăcineanu. Nu am avut multe să ne spunem. Atunci i-am cerut răspicat iertare, o iertare pe care el mi-a dat-o îmbrăţişându-mă. Ne-am despărţit în grabă, copleşiţi de emoţie.

Mult mai târziu aveam să aflu că Alecu Westfried murise.

5

17 oct., Ziua Domnului, 1943

Blogosloveşte, Părinte Anania!
[...] În rugăciunile schitului adu-ţi aminte, Părinte, şi de robul lui D-zeu, care te îmbrăţişează.

Aceasta este cartea poştală de care pomeneşte Arghezi în „Predoslovia” sa la poemul meu dramatic *Mioriţa.*

În toamna anului 1942, în urma unui conflict cu autoritatea bisericească imediată, părăsisem Antimul, întrerupsesem studiile teologice şi mă strămutasem la Polovragi, în căutarea unui nou echilibru sufletesc. De acolo i-am făcut lui Arghezi o scrisoare la care, spre mâhnirea mea, nu primeam răspuns. Între timp, îmi trecusem bacalaureatul cu gândul de a mă înscrie la

Facultatea de Medicină din Bucureşti, dar o întâlnire crucială cu Victor Papilian îmi îndreptase intenţiile spre Universitatea din Cluj – Sibiu, unde acesta era profesor de anatomie şi, pe atunci, decan. La Polovragi îmi venea cu regularitate *Informaţia zilei* şi-mi amintesc că singurul număr pe care nu l-am primit a fost cel în care Arghezi publicase faimosul său pamflet *Baroane*, la adresa prezumată a lui Manfred von Killinger, ambasadorul Germaniei la Bucureşti. În singurătatea schitului nu aveam cum să ştiu că autorul pamfletului fusese internat în lagărul din Târgu-Jiu. În toamna lui 1943, un alt conflict cu autorităţile m-a obligat să absentez din mânăstire vreme de şase luni, unde am revenit în primăvara următoare. Am găsit cartea poştală a lui Arghezi, sosită între timp, pe care stareţul Gherasim Bica mi-o păstrase cu sfinţenie, dar nu între foile Evangheliei din altar, cum greşit a reţinut – sau a exagerat – Arghezi, ci între scoarţele ceaslovului din chilia lui.

Recitind-o, mă înduioşează, o dată mai mult, accentul cu care poetul şi-a revendicat, în repetate rânduri, obârşia lui oltenească. Era mândru de rădăcinile sale gorjene şi a ţinut ca blazonul acesta de nobleţe să-i fie pomenit chiar şi pe piatra de mormânt. Uneori mă gândesc că dragostea lui pentru nevrednicia mea s-a datorat şi comunităţii de obârşie. Oricum, se pomenea solidar cu descendenţii pandurilor şi nutrea pentru ei o simpatie evidentă. În casa lui din Mărţişor l-am cunoscut, în 1955, pe Alexandru Balaci, pe atunci redactor-şef al Editurii pentru Literatură, care se afla acolo împreună cu mai mulţi colegi, printre care Mihai Şora şi Al.I. Ştefănescu. Într-o trecere prin odaia de alături, Arghezi mi s-a oprit la ureche şi mi-a şoptit, cu nuanţa unei conspiraţii de clan:

— E un om de ispravă. Şi unde mai pui, e oltean de-al nostru, din Turnu-Severin...

Pomenirii lui Tudor i-aş adăuga o amintire. Mai povestea Arghezi că din gara Târgu-Jiu mergea spre lagăr cu o birjă la o oră foarte târzie, însoţit de un ofiţer aspru şi tăcut, care avea misiunea de a-l escorta şi, bineînţeles, de a preveni orice comunicare a deţinutului cu oamenii liberi. Când birja a trecut prin faţa statuii lui Tudor, poetul şi-a ridicat pălăria.

— Cu cine te-ai salutat? a intervenit, cu un bob zăbavă, ofiţerul, uitându-se împrejur şi nevăzând pe nimeni.

— Cu un strămoş al meu, a răspuns prizonierul, tărăgănat, dintr-o mustaţă şireată.

Piesa la care lucra în timpul detenţiei era *Seringa*, pe care i-o ceruse Liviu Rebreanu, director al Teatrului Naţional din Bucureşti. Rebreanu însă nu a mai îndrăznit să pună în scenă piesa unui stigmatizat politic, ceea ce l-a înfuriat pe autor, care, şi aşa, nu-l avea la inimă. Îmi amintesc că mă dusesem odată la Arghezi şi m-a primit în odaia din faţă, un fel de birou, unde-şi avea şi biblioteca. În timp ce amfitrionul se dusese în bucătărie să aducă obişnuitele cafele, am scos din raft una din cărţile mai noi ale lui Rebreanu – nu mai ştiu dacă *Gorila* sau *Amândoi* – şi am băgat de seamă că volumul avea foile netăiate, cu excepţia unei singure fascicule, pe la mijloc, prin care fusese tras cuţitaşul.

— N-am citit cartea asta, îi spun, n-am apucat s-o cumpăr la apariţie şi pe urmă am uitat de ea.

— Nici să n-o citeşti, se strâmbă el, Rebreanu nu ştie să scrie. E o carte proastă...

Cu volumul încă în mână, m-am uitat la el lung, nedumerit, întrebându-l din ochi cum poate să se pronunţe asupra unei cărţi din care, evident, nu citise decât o pagină sau două. Arghezi s-a iritat puţin şi a devenit tăios:

— Dragul meu, dacă mă duc în piaţă şi vreau să cumpăr un burduf de brânză, nu am nevoie să mănânc tot burduful spre a mă convinge că brânza e bună sau nu. Scot un dop, gust şi zic: e bună sau nu e bună. Ţi-am spus că Rebreanu nu ştie să scrie...

Pe faţa cărţii poştale, în colţul trimiţătorului, stă scris de mână: „Tudor Arghezi, Lagărul de internaţi politici, Tg.-Jiu”. Pe aceeaşi faţă, ştampilele unei duble cenzuri: cea politică (a lagărului) şi cea militară (era timp de război). E de presupus că unele accente ale scrisorii ar fi îndrituit cenzura politică să oprească scrisoarea (Arghezi însuşi se îndoise că aceasta ar fi putut ajunge până la mine, ceea ce înseamnă că accentele nu erau simple scăpări). Dacă totuşi epistola a ieşit dintre sârmele ghimpate, aceasta i s-a

datorat, fără îndoială, colonelului Leoveanu, comandantul lagărului, care avea pentru poet o stimă deosebită şi care l-a cruţat de unele rigori ale detenţiei. Mult mai târziu, prin 1956 sau 1957, Arghezi mi-a povestit că-l aflase pe Leoveanu într-un spital din Bucureşti şi că se dusese la el, împreună cu Paraschiva şi cu semnele recunoştinţei. Nu era singurul caz în care poetul se simţea dator să se plătească de asemenea datorii. În perioada cât a fost absent din literatură, adică între 1949 şi 1955, o ducea destul de greu, uneori foarte greu, aproape de limita de jos a existenţei lui şi a familiei. Într-o vreme i se luase cartela şi nu avea pe ce să le cumpere copiilor zahăr. Norocul erau caprele din livadă şi, la sezon, livada însăşi. Nu o dată i-am găsit pe copiii săi vânzând, cu terezia, cireşe la poarta Mărţişorului. Poetul era sancţionat printr-o sinistră tăcere conspirativă. A-i călca pragul echivala cu un act de subversivitate şi puţini erau prietenii care nu-l părăsiseră. La 21 mai, de ziua lui, câţiva ani nu am mai întâlnit pe nimeni în afară de Domniţa şi Dumitru Gherghinescu-Vania, care veneau special de la Braşov cu o floare şi un coş de alimente. În acel răstimp de privaţiuni materiale, în tochiţa de la poartă a bătut într-o dimineaţă părintele Dionisie Lungu, un călugăr autodidact care scosese cândva un ziar al lui, scris cu suculenţă şi nerv. L-a întâmpinat Paraschiva.

— Ce bine că nu a ieşit domnul Arghezi, s-a bucurat musafirul, că nu am de gând să intru. Am venit să vă aduc o mie de lei.

— O mie de lei? s-a mirat Paraschiva împingând banii înapoi. De unde până unde, părinte?...

Călugărul a insistat subtil, parând orice rezistenţă:

— Azi-noapte mi-a spus mie Maica Domnului că Arghezi are nevoie de o mie de lei şi mi-a poruncit să-i aduc. Eu fac ascultare, doamnă Arghezi...

Pe Paraschiva au podidit-o lacrimile; se întâmplase ca în ziua aceea să nu aibă în casă un ban. Faptul mi-a fost povestit mult mai târziu, prin ’56 sau ’57, când Arghezi m-a rugat să dau de urma călugărului.

— Vreau să restitui mia aceea de lei. Vezi, eu n-am ştiut niciodată adresa reală a Maicii Domnului.

6

Multor prieteni le-am povestit istoria cu caprele lui Arghezi şi ei m-au îndemnat s-o scriu.

Era, bănuiesc, în 1953, primăvara. Maică-mea se pomenise cu tensiunea arterială foarte ridicată şi am adus-o la Bucureşti, unde am internat-o, pe câteva săptămâni, în spitalul Colţea, sub îngrijirea profesorului Bazil Teodorescu. Gospodăria de la ţară, câtă mai era, rămăsese pe seama tatălui meu, bărbat cu puţină învăţătură, dar „om al unei singure cărţi", Anton Pann, pe care-l ştia din scoarţă-n scoarţă; niciodată nu şi-a dojenit copiii altfel decât aplicându-le morala celei mai potrivite pagini din *Povestea vorbei*, şi aceasta îi era vinovatului de ajuns.

În acest timp mergeam la Mărţişor o dată sau de două ori pe săptămână, iar Arghezi nu uita să mă întrebe gingaş:

— Cum se simte doamna, mama dumitale?

Vorbindu-ne unul altuia de păsurile zilei, i-am spus că una din grijile mele era să cumpăr o capră pentru părinţii mei. Vaca lor nu da atâta lapte cât li se cerea pentru „cotă" şi fuseseră nevoiţi s-o vândă. Or, laptele de capră era scutit de asemenea dări.

— De ce nu mi-ai spus până acum? s-a înviorat Arghezi. Pentru părinţii dumitale îţi dau eu două capre. Ale noastre s-au înmulţit (noi nu sacrificăm iezii), iar Paraschiva s-a împovărat peste măsură. Oricum, ne vorbiserăm să scăpăm de două... Nu-i aşa, Paraschivo?

Am plecat cam pe gânduri. Mai întâi, eu intenţionam să cumpăr o singură capră, nu două. În al doilea rând, ştiindu-l pe domnul Arghezi cam cârciobar la parale, mă întrebam cât o să-mi ceară el mie pe cele două capre şi dacă eu voi avea neobrăzarea să mă tocmesc. Trăiam dintr-o leafă de bibliotecar, din care jumătate se ducea la impozitele bătrânilor mei. Domnul Arghezi, îmi ziceam, ar fi putut să-şi găsească un alt client. Lucrurile însă se arătau şi mai complicate. O capră o puteam cumpăra din chiar comuna părinţilor mei sau din satele vecine sau, în cel mai rău caz, din târg de la

Drăgăşani. Dar să duci tu două capre din Bucureşti tocmai la Glăvi, iată o istorie care-mi da de gândit.

Încă o vizită, şi încă două, până ce mi-am luat inima-n dinţi:

— Domnule Arghezi, cam cât credeţi că o să vă datorez eu pentru cele două capre?

— Vai de mine, se poate? a intervenit Paraschiva.

Arghezi a început să râdă.

— Cum te-ai putut gândi la aşa ceva? Caprele ne vin pe gratis, una din alta. E darul familiei mele pentru părinţii dumitale...

N-aş putea să spun că în felul acesta mi-a fost mai uşor. Un dar de la Arghezi – mai ales în vremea aceea, când el încă trecea prin destule lipsuri – îmi pica mai greu decât dacă el mi-ar fi cerut un preţ cinstit, ca între oamenii care se cunosc.

Celelalte complicaţii însă nu aveau cum să fie evitate.

Maică-mea a ieşit din spital însănătoşită, dar trebuia să mai rămână la mine vreo două săptămâni, pentru un plus de tratament.

Şedea ca pe ghimpi, cu gândul acasă.

— Ce-o fi făcând taică-tău singur, cu toate pe cap?...

Şi, voluntară cum era, şi-a hotărât ziua plecării, fără putinţă de amânare, dar la o dată când nici eu şi nici fratele meu nu o puteam însoţi. Cât despre capre, bucuroasă că va avea lapte îmbelşugat şi nevămuit, a decis ca ele să meargă în vagonul de mesagerii al aceluiaşi tren cu care va călători ea.

De la gară mi s-a comunicat că dispoziţiile în vigoare interziceau transportarea animalelor vii dintr-un raion în altul fără autorizaţie specială. Arghezi a trebuit să scrie o cerere în acest sens către sfatul popular al raionului în care se afla Mărţişorul, dar după destule nedumeriri şi consultaţii, căci nici unul din noi nu ştiam dacă e mai nimerit să declare că el, Ion Theodorescu-Arghezi, dăruieşte sau vinde soţilor Vasile şi Ana Anania etc. Nu mai ştiu la ce formulă ne-am oprit, dar nu aceasta fusese dificultatea. Cei de la raion m-au întrebat (eu mă dusesem cu cererea) dacă cele două capre au fost vaccinate; autorizaţia nu putea fi dată decât pe baza

unui asemenea certificat. Poetul, care nu se gândise niciodată să-şi vaccineze caprele, a umblat cu telefonul prin toată mahalaua până ce a dat de medicul veterinar, undeva, pe teren. I-a surâs dulce în receptor:

— Dragă doctore, caprele sunt pe mâna Paraschivei, ea e cea mai bună garanţie, pe onoarea mea, dragă doctore...

Am obţinut certificatul de vaccin şi autorizaţia de transport. Eram plin de sudori. Necazul însă nu s-a oprit aici. Regulamentul Căilor Ferate cerea ca animalele vii să fie predate în cuşti individuale şi bine asigurate. În dimineaţa zilei hotărâte de neînduplecata mea mamă pentru plecare, eu şi Arghezi ne-am apucat de treabă. Înarmaţi, fiecare, cu fierăstrău, ciocan, cleşte şi cuie, am strâns de prin magazie câteva scânduri, am găsit şi am mai desprins câteva dintr-un gard, concurând pentru cea mai solidă (şi mai frumoasă!) cuşcă. Aceasta, după ce luasem măsura viitoarelor locatare, desemnate de Paraschiva. Pe una o chema Biţa, pe cealaltă nu mai ştiu. Am înţeles că Biţa fusese favorita Paraschivei. Pe la amiază, cuştile erau gata, iar meşterii şi le-au inspectat reciproc, să nu fi rămas vreo ţeapă nerăzuită sau vreun cui neîndoit. Gospodina ne-a răsplătit cu o masă bună şi n-a uitat să-şi laude bărbatul:

— De, Puică, tu te pricepi la toate. (Poetul şi nevastă-sa îşi ziceau unul altuia „Puică”.) Spre seară m-a prins o altă îngrijorare: cum o să fac eu drumul până la gară?! Pe atunci nu se puteau găsi decât camioane-platformă, cu cai, şi mă întrebam ce spectacol voi oferi eu Capitalei, în severa mea uniformă, dacă o voi traversa din Mandravela până la Podul Basarab într-un asemenea vehicul, alături de vizitiu, şi cu o asemenea figuraţie în spatele meu... Fără să-i spun nimic generosului binefăcător, i-am telefonat fratelui meu, rugându-l să găsească el un camion, pe la Obor sau mai degrabă la Filaret, şi să vină cu el la Mărţişor.

Momentul culminant al dramei a fost îmbarcarea. Camionul era tras în faţa casei, fratele meu, întârziat, se tot uita la ceas. Între timp, Paraschiva împletise printre gratiile cuştilor ramuri de salcâm înflorit, să se simtă caprele bine şi să aibă ce ciuguli pe drum. Îmi dăduse, pentru maică-mea, şi o reţetă cu meniul zilnic al caprelor, din care nu lipseau proporţiile dintre

tărâţe, sare şi temperatura apei. Ştiam de mult că soţii Arghezi sunt nişte dulci sentimentali faţă de animalele lor. Într-o vreme, ca să-i fac să mai uite de lipsuri şi singurătate, le aranjasem o şedere de două săptămâni la Bistriţa Vâlcii, dar până la urmă nu s-au îndurat să-şi lase pe mâna altuia câinii şi pisicile şi iezii şi găinile şi pe Gâri-Gâri şi aricii şi mai ştiu eu ce. Acum, la plecarea caprelor, Paraschiva nu şi-a mai putut stăpâni duioşia. Nu cred ca vreo mamă să fi bocit la măritişul fetelor ei cât a suspinat ea în timp ce favorita era adusă de funie la cuşcă. O mângâia şi o îmbrăţişa şi o scărpina între coarne şi sub bărbie şi fratele meu se uita îngrijorat la ceas şi ea încă nu-l lăsa să închidă cuşca şi-i lua caprei copita şi i-o săruta cu lacrimi:

— Biţo, fata mamei, să fii cuminte şi să mănânci...

Paraschiva lăcrăma de jalea despărţirii, Arghezi lăcrăma de jalea neveste-si, eu cred că lăcrămam de propria mea jale. Aşa au plecat cele două capre din ograda Mărţişorului, ca două mirese, behăind dintre flori de salcâm, în timp ce eu mă rostogoleam spre tramvai, s-o duc pe maică-mea la gară.

Cel mai înveselit de toată întâmplarea aceasta a fost taică-meu, când şi-a văzut nevasta acasă, venită de la Bucureşti fără dureri de cap şi pricopsită cu două capre de la poetul Tudor Arghezi.

— Tu ştii că ăsta e un poet mare, Nico?

— Ştiu, mi-a spus băiatul.

— Da, dar cât de mare?

— Ştiu eu? O fi ca Eminescu.

— Ăsta, Nico, e mai mare chiar şi decât Anton Pann.

7

— Dragă părinte, sunt aproape cincizeci de ani de când n-am mai văzut Cernica. Ai putea să-mi înlesneşti o vizită? Galaction îmi făgăduise de câteva ori, dar acum, mă rog, el a ajuns deputat, e şi la Academie, nu mai are timp şi de mine.

Era în pragul verii anului 1949 când l-am hotărât pe stareţul Urpasian să ne trimită trăsura la Pantelimon. Arghezi venise la întâlnire însoţit de fiul său. Caii ne purtau în pas mărunt, printre holde, în acea dimineaţă de duminică, în timp ce poetul, mai degrabă tăcut, descifra turlele mânăstirii, tot mai multe şi mai înalte, de după dâmburile cu salcâmi.

Arghezi purta în sine nostalgia unei vieţi monahale prin care trecuse ca un meteor, nostalgie pe care i-o surprinsesem de nenumărate ori în lungile noastre conversaţii din chilia lui cu velinţă oltenească sau la masa de sub vişin. Nu mi-a spus niciodată – şi nici nu l-am întrebat – ce anume îl făcuse pe tânărul de 20 de ani să bată la poarta mânăstirii şi să solicite azilul unei tagme pentru care, evident, nu era făcut; dar unele nuanţe ale istorisirilor lui m-au făcut să cred că sărăcia în care se zbătea nu fusese străină de o asemenea hotărâre. Mai mult, aş bănui că, la vârsta aceea, Theo nu se credea făcut nici pentru viaţa obişnuită. În câteva rânduri, vorbindu-mi de unii scriitori care, prin însăşi natura lor, sunt inadaptabili la rigorile vieţii sociale, credea că mânăstirea Cernica le-ar putea fi oferită ca loc de retragere şi lucru literar, deci fără să li se impună implicarea în cinul monahal. Un fel de călugărie „în civil”. Arghezi îşi numea locuinţa „aşezământul Mărţişor”, iar într-o vreme i-a trecut prin minte să mă roage să-i procur o dulamă de şiac, drept haină de toată ziua, pe care să o poarte mai ales în tipografia pe care şi-o instalase în clădirea de alături.

— Înţelegi, să fac ultima revizie şi apoi să închin coala cu semnul crucii, ca la Neamţ, şi să-i dau drumul în maşină.

— Depinde de ce stă scris pe ea, am zâmbit eu pieziş.

— Dragul meu, s-a iritat el, mi se reproşează că sunt trivial, dar nimeni nu înţelege că la aceasta mă obligă balcanicii în mijlocul cărora trăim. Bădăranul s-a cocoţat pe post de ministru şi rămâne nesimţitor la vorba subţire. El nu te pricepe decât dacă-l înjuri de mamă şi-l mânjeşti cu c... de sus până jos. E şi aceasta o treabă sfântă.

Oricum, novicele de la Cernica s-a bucurat foarte repede de simpatia lui Iosif Gheorghian, mitropolitul primat al Ungrovlahiei, ierarh cărturar şi cu o viaţă foarte curată, căruia Arghezi i-a păstrat, fără umbre, o amintire

suavă. Mitropolitului nu-i erau străine îndeletnicirile nocturne ale tânărului poet, ceea ce a făcut ca noviciatul acestuia să dureze foarte puţin. El i-a dat la călugărie numele său, un nume pe care monahul nu a fost în stare să-l poarte prea multă vreme, dar pe care i l-a transmis, prin botez, propriului său fiu, odraslă a Paraschivei. A fost o vreme când numele lui Arghezi (ca atare) nu putea să apară în presă şi se prezuma că el poate fi dinamitard chiar pe firul telefonic. Când Paraschiva mă chema la aparat, îmi spunea că vrea să-mi vorbească „părintele Iosif”; într-o dulce naivitate, poetul credea că-şi alesese un nume conspirativ! Oricum, era o preferinţă.

Ierodiaconul Iosif nu a stat mult la Cernica şi, ca atare, amintirile lui de mai târziu nu erau prea bogate. Fusese instalat într-o chilie din casa cunoscută acum drept „stăreţia veche”, la catul de sus, în podeaua căruia se deschidea un gârlici spre încăperile de jos. În una din acestea locuia, la vremea aceea, fratele Petre, pe care poetul îl iubea mai ales pentru curăţia lui sufletească. Fratele Petre a apărut odată pe gura gârliciului:

— Părinte Iosif, vino repede jos, că în chilia mea a intrat diavolul.

Pe o poliţă se aflau înşirate mai multe sticle de ulei, primite de la stăreţie în ziua hramului. După un vechi obicei călugăresc, sticlele nu se astupau; uleiul îşi făcea deasupra un dop de rânceză şi se păstra mai bine decât sub unul de plută. Un şoarece se ivise pe deasupra sticlelor, doritor de cină, şi, cum nu putea să ajungă la pofta inimii lui, îşi lăsa coada pe gâtul sticlei, o înmuia în ulei şi o lingea copios, după care repeta mişcarea. Evident, fratele Petre nu bănuise că în capul unui şoricel poate fi atâta deşteptăciune...

Fratele Petre avea acces şi la o barcă, cu care mergea ziua pe lac şi prindea peşte. Îl frigea seara pe cărbuni, în chilia lui, din care nu lipsea şi o damigeană cu vin, şi nu uita să-l cheme la ospăţ şi pe vecinul său de deasupra. Se cinsteau amândoi după cuviinţă, după care fratele se da mai des la ulcică şi începea să cânte. Avea voce frumoasă. Întâi un heruvic, apoi un axion, apoi anixandarele, mai apoi o pricească, şi după alte ulcele simţea nevoia să se emancipeze.

— Acum, părinte Iosif, fiindcă ne cunoaştem şi ştiu că n-o să mă spui, am să-ţi cânt un cântec de lume...

Ierodiaconul a încuviinţat zâmbind, curios să afle ce şi cât va fi ştiind fratele Petre din cele lumeşti. Acesta şi-a mai dres glasul cu încă o ulcică, s-a asigurat că nu-l mai aude altcineva şi a început să cânte... *Trăiască regele...*

— Ce zici, dragă părinte, de atâta candoare? Îmi venea să-l pup!

După cât pot eu să ştiu, deteriorările sufleteşti ale monahului nu s-au produs la Cernica, ci în mediul de la Mitropolie, unde fusese adus ca ierodiacon, sub oblăduirea aceluiaşi blând Gheorghian. (Mi-a mărturisit că în manuscrisul *Icoanelor de lemn* se afla şi reversul medaliei, portrete ale inefabilului monahal, dar că editorul şi-a reţinut doar materialul de scandal, copios comercializabil. Strâns de parale, autorul a consimţit la mutilarea manuscrisului, cu gândul de a-l reîntregi într-o viitoare ediţie. Capitolele însă s-au pierdut, iar el nu a mai găsit răgazul să le refacă.) Aici, la Mitropolie, va fi avut de îndurat destule necazuri din partea unor colegi care-i invidiau ocrotirea mitropolitului şi care, pe de altă parte, erau din ce în ce mai intrigaţi de faptul că lumina de la fereastră i se stingea, întotdeauna, foarte târziu. Ei nu aveau cum să ştie că acolo, sub lampă, se zămislea „Linia dreaptă”, aşa cum în chilia de la Cernica, în vecinătatea imediată a „mlaştinii şi livezii”, se închegaseră o seamă din poemele *Cuvintelor potrivite*. Arghezi însă recunoştea că nici el nu se suferea la măsura obişnuită, că un anume spiriduş lăuntric îl îndemna să iasă cu ceva din comun şi să se dedea uneori la provocări gratuite. La o slujbă, mitropolitul a atras atenţia preoţilor că ar fi bine să poarte gulere tari, albe, pentru o anume eleganţă vestimentară. La slujba următoare, ierodiaconul Iosif s-a prezentat cu un guler neobişnuit de înalt, care-i ieşea cu două degete de sub acela al stiharului şi-i ţinea bărbia-n proţap. Mirat, bătrânul s-a uitat lung la el:

— Ce fel de guler este acesta, părinte?

Fără să spună nimic, ierodiaconul şi-a dus mâna la guler, l-a smuls din buton şi l-a azvârlit pe podea.

— Iartă-mă, frate Iosif, i-a zis mitropolitul tremurând, n-am vrut să te supăr – te rog, iartă-mă!

Povestindu-mi întâmplarea, Arghezi voia să adauge o linie la portretul părintelui său duhovnicesc, dar nu se lepăda de prezumţia că o făcuse dinadins şi fără un anume motiv.

Scârbirile cele mari – şi decisive – i-au venit de la năstruşnicul arhiereu Sofronie Vulpescu, rămas în amintirea vremii sub porecla de „Popa Iapă”, un fel de vicar al Mitropoliei, cu care ierodiaconul Iosif era obligat să fie deseori în contact de serviciu. Se zice că acest Sofronie nu era om rău, dar avea un viciu cu totul neobişnuit, o anume voluptate de a fi flagelat zgomotos, fie de câinii mahalalei, pe care anume îi zădăra cu băţul de-a lungul gardului, fie de florăresele din piaţă, pe care le saluta în treacăt cu: „Ce mai faci, cioară?” şi de care se lăsa spurcat, râzând în hohote. Aşa stând lucrurile, e de presupus că el îl va fi provocat în numeroase rânduri pe arţăgosul său subaltern, până la a-l fi scuipat în gură, cu nădejdea că se va alege măcar cu câteva înjurături dintr-un repertoriu pe care-l bănuia îndeajuns de condimentat. Dacă ar fi să-l judecăm pe Sofronie după biblioteca pe care a lăsat-o în urmă (şi care, acum vreo treizeci de ani, încă se mai păstra, sub numele lui, la mânăstirea Antim) – şi presupunând că o şi citise –, trebuie să înţelegem că era un om deosebit de cult. Nici cultura, însă, şi nici rangul nu-l vor fi împiedicat să simtă drept incomodă vecinătatea unui subaltern care excela prin nişte haruri parcă anume făcute să irite complexele unui biet arhiereu vicar, parvenit din condiţia unui bărăgan al hoţilor de cai. Înlăuntrul ierarhiilor stricte, nimic nu-i poate dăuna mai mult unui om decât ca el să fi fost aşezat în subordinea unui ins care i se simte inferior. Mediocrul îşi caută competitorul potenţial cu intuiţia exactă a femeii care-şi adulmecă rivala; inocenţa intenţională nu exclude urmărirea, deseori până-n pânzele albe. În conversaţiile mele cu Arghezi, numele lui Sofronie revenea foarte des şi nu m-am sfiit să-l supun pe originalul arhiereu unei „analize” ca aceasta de mai sus, cu scopul de a-mi explica resortul care-l făcuse să-i pricinuiască tânărului Iosif atâtea mizerii. Poetul nu-şi amintea să-l fi provocat vreodată, ori să-i fi răspuns la

provocări. Admitea ca posibile amândouă ipostazele: pe de o parte, firea năbădăioasă a ierarhului, pe de alta, anumite complexe de inferioritate ale acestuia. Probabil că lui Sofronie nu-i era indiferentă nici poziţia privilegiată a ierodiaconului faţă de mitropolit.

Cert este că în urma unui nou incident cu vicarul, monahul Iosif şi-a tăiat părul, s-a dus ţintă la mitropolit şi i-a declarat că el a isprăvit-o cu călugăria. Bătrânul a încercat să-l înduplece, dar fără izbândă. Tânărul avea ochii plini de lacrimi, hotărârea lui era de neclintit.

— Şi ce vrei să faci? l-a întrebat, în cele din urmă, cu mare mâhnire, mitropolitul.

— Deocamdată vreau să plec în străinătate, o vreme să nu mai ştiu de nimeni şi de nimic.

— Şi unde vrei să te duci?

— Nu ştiu, probabil în Elveţia.

— Ai pe cineva acolo?

— Nu am pe nimeni.

Gheorghian şi-a adus aminte că superiorul unei mari mânăstiri catolice din Friburg, care avea şi universitate, îi fusese coleg de studii în Franţa. I-a dat lui Arghezi o scrisoare de recomandare şi ceva bani şi l-a lăsat să plece. Aici aş vrea ca pe marginea amintirilor mele să fac un mic comentariu. Din ziua aceea, Arghezi nu s-a mai considerat pe sine călugăr, iar aceasta este esenţial pentru controversele de mai târziu ale istoricilor literari. În accepţia ei clasică şi strictă, călugăria este un act absolut personal, iar abandonarea ei e un act tot atât de personal. Nu există „numire” în călugărie, şi nici „destituire” (cu excepţia unor grave încălcări ale disciplinei). Ea este asumată voluntar şi poate fi părăsită tot numai printr-un act de voinţă personală. Faptul că ierodiaconul Iosif Theodorescu a părăsit cinul monahal în 1905, dar pronunţarea excluderii lui s-a făcut abia şapte ani mai târziu nu înseamnă că în acest timp el a continuat să fie călugăr. De obicei, răzvrătitului i se lasă un timp pentru răzgândire; dacă nu revine, autoritatea bisericească se pronunţă asupră-i cu valoarea unei „luări de act”. Chiar şi atunci i se mai dă un termen pentru o eventuală contestaţie, cum a fost şi

cazul lui Arghezi. Fireşte, contestaţia nu s-a produs, iar sentinţa a rămas definitivă. Era o simplă formalitate de procedură, apostazia se arăta ireversibilă: poetul se întorsese din străinătate cu un copil, pe care avea să-l legitimeze prin căsătorie. Potrivit însă unor date publicate recent de biografi, legătura tainică a lui Arghezi cu Constanţa Zissu şi zămislirea lui Eliazar se petrecuseră în timp ce el încă mai purta haina monahală, ca ierodiacon la Mitropolie. Aşadar e vorba nu numai de un copil natural, ci şi de fructul unei căderi ca aceea a diaconului Iakint. În acest caz, plecarea lui din călugărie se cere explicată nu numai prin incidentele cu lumea clericală, ci şi prin aceea că, ştiindu-se tatăl unui viitor copil, el a refuzat impostura; unei „părinţanii răzleţe" i-a preferat pe cea consfinţită de codul civil. Aceasta, desigur, este o judecată târzie, dar ea se sprijină pe una din amintirile mele cele mai limpezi. Arghezi nu mi-a vorbit niciodată de prima lui căsătorie, dar nu mi-a tăinuit faptul că avea un fiu care trăia la Paris. Neîndrăznind să abordez asemenea tărâmuri delicate, mă mulţumeam să gândesc că era vorba de un copil din flori (poetului îi plăcea mult expresia şi o cita ca pe una din gingăşiile sufletului românesc). În 1957, când Eliazar (cineastul Éli Lotar) a venit să-l vadă pe taică-său la Bucureşti, mi-au făcut amândoi o vizită– începută acasă şi continuată la birou –, cu care prilej i-am prezentat unui înalt personaj în anturajul căruia mă găseam (l-am numit pe patriarhul Justinian).

— Nu ştiam că mai aveţi un fiu, s-a mirat acesta.

— E un păcat din tinereţe, i-a şoptit Arghezi strengăreşte, simulând nuanţa cu care bătrânul Ştefan-Vodă îi trimitea Răreşoaiei multă sănătate.

Şi dacă păcătosul diacon Iakint se simţea ca un stârv abandonat fiarelor, nu mici vor fi fost mâhnirile de atunci ale ierodiaconului Iosif şi, poate, ale celui care, după aproape cincizeci de ani, cobora din trăsură în poarta Cernicăi şi se lăsa confruntat cu propriile lui amintiri.

Ajunseserăm cu puţin înainte de sfârşitul slujbei. La ieşire, călugării se încrucişau cu noi în pronaos şi eram singurul cu care ei schimbau salutări rituale. Un văzduh de gheaţă se înfiripa în jurul necunoscutului cu ochelari grei, stingher printre umbre. Îl urmăream cu atenţie şi cred că atunci, în ziua

aceea, mi-am dat eu seama de un Arghezi lăuntric, pe care nu mulţi îl vor fi cunoscut. În fiinţa lui intimă, poetul era un mare emotiv, dar în acelaşi timp era posedat de un demon care-i denunţa emotivitatea drept slăbiciune şi-l făcea să se împotrivească propriei lui naturi. Ironia, sarcasmul, deriziunea, grotescul erau tot atâtea arme cu care el se apăra de sine însuşi. Lacrimii interioare îi opunea virulenţa unui verb corosiv, menit s-o strivească. Într-o noapte de Paşti m-a rugat să-i înlesnesc o participare mai comodă, dintr-un balcon, ferit de înghesuiala mulţimii; la sfârşit mi-a spus că avea impresia că asistase la un târg de dovleci. Altă dată l-am invitat eu să vină la un spectacol cu vicleim şi colinde; copleşit de emoţii, poetul mi-a relatat repede amănuntul că un copil din sală, după aproape două ceasuri de nemişcare, cedase unei anume trebuinţe şi că dâra nevinovatului lichid, ivită anonim de sub scaunele primelor rânduri, se scurgea elogios către scenă... Arghezi nu vedea lumea printr-o oglindă strâmbă, ci o strâmba el însuşi spre a-şi disimula propriile-i afecte, de care se sfia în faţa oamenilor şi, poate, în faţa lui însuşi. Sufletul său era departe de a fi o lentilă diformă sau diformantă a universului mare şi mic; altfel, nici *Cartea cu jucării*, nici *Ce-ai cu mine, vântule?* nu s-ar fi născut vreodată. Fireşte, vorbesc de sufletul lui, nu de programul său estetic sau de ipostaza moralistului. Făcând încet înconjurul cetăţii principale a Cernicăi, zisă a Sfântului Gheorghe, poetul recunoştea chiliile foştilor săi fraţi de chinovie, a eclesiarhului, a paracliserului, a canonarhului, a prescurarului, şi se grăbea să-i adauge amintirii viermişorii unei paranteze.

— Aici şedea vărzarul mânăstirii şi era personajul cel mai important din prima săptămână a Postului Mare, când se mânca doar o dată-n zi şi numai varză acră cu mămăligă rece. Era foarte solicitat şi se simţea ca un senior, destinat generozităţii.

„Cât va fi în stare să-şi strunească zăbala?”, mă întrebam în timp ce-mi da de gândit un anume tremur al glasului său gutural, ca liniştea unei ape la pragul cascadei. Drumul ne-a purtat, printre trestii, în insula unde se află cimitirul şi am zăbovit în osuarul de sub biserica Sfântului Lazăr, în faţa unei movile de cranii. Dintr-o hârcă, prin găvanul ochiului, un şarpe de

baltă ridicase capul sâsâind, supărat că-i tulburasem pacea. Privirea poetului s-a oprit pe unul din cranii şi atunci s-a întâmplat întâia lui zguduire din ziua aceea. Potrivit unei pravile străvechi – care în zilele noastre s-a subţiat de tot –, trupul neînsufleţit al unui călugăr nu era pus în sicriu, ci doar înfăşurat în mantie, legat cruciş cu băieri şi lăsat astfel în groapă. Sub cap i se punea o cărămidă pe care i se săpaseră numele şi anul morţii. După şapte ani, rămăşiţele erau dezgropate, spălate ritual cu vin şi untdelemn şi adăugate grămezii de sub necropolă, oasele în firide şi hârcile într-o movilă din mijloc, unde aveau să aştepte ceasul trâmbiţei. Inscripţia de pe cărămidă se strămuta pe craniu, cu cerneală groasă. Pe o astfel de inscripţie căzuseră ochii lui Arghezi şi l-am auzit strigând:

— Aoleo, părinte Visarioane, aici te găsii?

Cine va fi fost acel Visarion şi cât de scumpă îi era amintirea, n-am ştiut atunci, şi nici acum nu-mi pot da seama dacă era vorba de stareţul poetului sau de un altul. Am prânzit la stăreţia nouă, o casă care acum nu mai există, lângă poarta cetăţii, împreună cu câţiva călugări bătrâni. Arghezi mânca fără poftă, cu gândul la ai lui cei de demult. Îşi amintea câte un nume, întreba de el şi răspunsurile erau cam aceleaşi, atunci când bătrânii nu ridicau din umeri: A murit demult... A plecat la Sfântul Munte şi nu s-a mai întors... Şi el a murit... L-au tăiat hoţii în pădure... S-a strămutat la Căldăruşani şi e-ngropat acolo... Poetul devenea tot mai trist pe măsură ce-şi da seama că e ultimul supravieţuitor din generaţia lui monahală. Şi, totuşi, nu era să fie aşa. La un moment dat a început să povestească despre fratele Petre, comilitonul său de la stăreţia veche, şi a scăpat amănuntul că acesta, deşi gângav, vorbea destul de limpede şi cânta fără poticneli, dar că întâia silabă o rupea trăgându-se de barbă. Călugării s-au uitat repede unul la altul şi au exclamat într-un glas:

— Părintele Partenie!

Îl ştiam şi eu pe părintele Partenie, mai mult din văzute. Ţinea strana cu hărnicie şi, pentru că era mic de statură, îşi punea sub picioare câte cinci şi şase perini de papură, ceea ce-l făcea să se legene pe viers. Stareţul a trimis pe cineva să-l cheme şi acel cineva l-a întâlnit în drum, căci tocmai tocase

de vecernie. Bătrânul, îmbrăcat în toată ţinuta, cu rasă, camilavcă şi mătănii, s-a oprit lângă uşă, bănuitor şi speriat, neştiind pentru ce îl cheamă stareţul şi, mai ales, de faţă cu atâta lume. Arghezi s-a ridicat de pe scaun şi i s-a apropiat.

— Frate Petre, blagosloveşte! Am venit să te văd, frate Petre!

Călugărul se uita la el, nedumerit. Poate că nu-şi mai amintea de când nu i se mai spusese pe vechiul său nume.

— Frate Petre, nu mă mai cunoşti?

Bătrânul rămânea ţeapăn şi-l cerceta rece.

— Eu sunt părintele Iosif, nu-ţi mai aduci aminte de părintele Iosif? Iosif ierodiaconul.

Nici o mişcare.

— Eu sunt Tudor Arghezi! a exclamat poetul în cele din urmă, cu un soi de disperare.

De abia atunci a tresărit bătrânul şi în clipa următoare i-am văzut pe cei doi căzuţi unul în braţele celuilalt şi suspinând unul pe umărul celuilalt. Emoţia ne gâtuia şi ne-am ridicat stingheriţi, cu privirile aiurea. Mai ştiu că cel ce s-a desprins din îmbrăţişare a fost părintele Partenie. Pretextând, mai mult din gâtlej şi mâini, că era de rând la strană, a fugit către poarta cetăţii, cu barba-n piept, lăsându-şi prietenul să se reculeagă din nişte lacrimi pe care demonul lăuntric nu le mai putuse împiedica.

O altă întâlnire din ziua aceea avea să fie şi mai zguduitoare. La stăreţia veche ne-am dus numai noi, cei trei veniţi cu trăsura. Casa, acum muzeu memorial – pe peretele căreia se află şi o placă întru amintirea lui Arghezi –, era pe atunci nelocuită, tăcută pe marginea bălţii. Poetul s-a stăpânit până în momentul când a intrat în fosta lui chilie şi a dat cu ochii de firida în care-şi ţinuse cele câteva cărţi, ale cărei uşiţe încă mai purtau vopseaua de odinioară, veche şi cenuşie, scorojită de timp. Atunci poetul şi-a prins capul în palme şi a început a plânge cu adevărat, abandonându-se într-o cascadă de sughiţuri. Eu şi fiul său ne-am făcut semn, am ieşit tiptil din odaie şi am rămas pe cerdac până ce poetul, uşurat de lacrimi, a venit la noi să ne mulţumească de singurătate. Ne-am continuat plimbarea pe lângă trestii şi

ne-am oprit pe latura dinspre răsărit a cetăţii, unde vechiul zid mai stăruia doar cu câteva palme de la pământ. Era spre asfinţitul soarelui, în prag de vară, şi linişte mare stăpânea peste ape. Tăceam şi noi, cu ochii pierduţi în gânduri. Nimeni nu mai zicea nimic. Şi nu ştiu ce mi-a venit atunci, că m-am pomenit recitând, nemişcat, cu glasul scăzut, uitându-mă peste baltă:

Sufletul meu îşi mai aduce-aminte
Şi-acum şi ne-ncetat de ce-a trecut,
De un trecut ce-mi e necunoscut,
Dar ale cărui sfinte oseminte
S-au aşezat în mine făr' să ştiu
Cum nici pământul ştie pe-ale lui
În care dorm statui lângă statui
Şi-i zăvorât sicriu lângă sicriu...

Am dus poemul până la ultima lui treaptă şi am tăcut. Tăceam toţi. Astăzi mă gândesc că, fără să-mi fi dat seama, săvârşisem un act de cruzime. Într-un târziu, mi-am întors capul. De sub ramele ochelarilor lui Arghezi se scurgeau, liniştit, două şiruri de lacrimi, pe care el nu mai încerca să şi le ruşineze.

8

Am amintit că Arghezi, mai ales după ce devenise deputat în Marea Adunare Naţională, adică prin 1956-1958, obişnuia să-mi facă vizite în biroul meu de bibliotecar al Patriarhiei, de peste drum de Parlament, la o cafea, o ţigară şi un ceas de voroavă. Fiind o bibliotecă nu atât de împrumut, cât de conservare, era multă linişte acolo, într-un spaţiu în care nu pătrundeau decât privilegiaţii. Biroul era căptuşit cu cărţi, câteva mii, de jos până-n tavan; pe o masă şedeau stivuite cele aduse din alte corpuri, care-şi aşteptau rândul la fişare sau clasificare zecimală.

— Cred că te simţi bine aici, între prieteni, îmi zicea Meşterul aşezându-se pe fotoliu.

— Da, domnule Arghezi, între prieteni care vorbesc numai atunci când sunt întrebaţi. E cam întuneric aici. Deşi fereastra dă spre miazăzi, e cam mică, iar puţina ei lumină e absorbită de cotoarele cărţilor. Mă ajut cu lampa din tavan.

— Cărţile dumitale, vrei să spui, nu izvorăsc lumina, ci o înghit?

— Am vorbit de cotoarele tomurilor, iertaţi-mă, nu de cartea „mâinilor mele care te-au deschis”. Prin fereastra aceasta însă se văd nu numai turlele mânăstirii Văcăreşti, ci şi turnuleţele Mărţişorului. (În vorbirea noastră curentă, „Mărţişor” nu mai însemna strada cu acest nume, ci aşezământul arghezian.)

— Pe vremea călugăriei mele, îşi amintea el, încăperea aceasta era odaia de lucru, să-i zicem particular, a mitropolitului Iosif Gheorghian. Aici obişnuia să citească şi să scrie. Avea o minte bogată şi un suflet foarte curat. De pe când încă studia în Occident, băgase de seamă că-i place să fumeze. Nu a devenit fumător, dar pe masa lui de lucru se afla întotdeauna o cutie de „Regale” cu carton, din care, adâncit în lucru, lua câte una din când în când, o aprindea, trăgea unul sau două fumuri şi îndată-şi aducea aminte că e păcat şi o arunca pe fereastră, aproape întreagă. De mustrările lui de conştiinţă profita paracliserul, care-şi avea chilia pe aici, pe sub fereastră. Se învăţase să prindă ţigările din zbor, le rotunjea cu briceagul şi le vindea apoi vecinilor, la jumătate de preţ...

— Eraţi cumva unul din vecini?...

— Nu, mie nu mi-a plăcut niciodată tutunul blond. L-am preferat pe cel negru. În Franţa fumam „Caporal”. Ai fumat vreodată „Caporal”?

— La dumneavoastră acasă, mi-aţi oferit o dată una, iar a doua nu mi-a mai trebuit. Un fel de „Plugar”.

— Gheorghian însă, aşa cum am spus, nu era un vicios, se controla îndeajuns pentru a nu deveni. Pentru el, fumatul era o tentaţie suavă pe care o consuma doar în faza ei incipientă. Eu cred că lui i se putea ierta orice, într-atât era de bun şi de blând. Şi să ştii de la mine că Gheorghian a fost un mare cărturar şi un mare animator de cultură.

— Da, ştiu şi eu câte ceva, chiar ceea ce, probabil, încă nu ştiţi dumneavoastră sau, poate, aţi uitat. Am găsit pe aici documente care arată că lui Iosif Gheorghian i-a aparţinut, pe la sfârşitul secolului trecut, iniţiativa revizuirii Bibliei de la Buzău, care, la rândul ei, descindea direct din Biblia lui Şerban. Iniţiativa s-a concretizat în Biblia din 1914, cea dintâi pe literă latină, şi, după părerea mea, cea mai bună versiune de până acum.

— Dacă te-ar auzi Galaction...

— Sigur că s-ar supăra, aşa cum s-a înfuriat pe ebraistul Popescu-Mălăeşti, care, prin 1940, a publicat o broşură cu critici foarte severe la adresa Bibliei din ’38. Nu ştiu dacă aţi avut-o în mână, broşura se chema *Omnia pro pecunia.*

— Titlu de pamflet, nu de lucrare ştiinţifică...

— Poate că tocmai asta l-a înfuriat pe părintele Gala şi l-a făcut să-l ameninţe pe Mălăeşti, într-o ceartă din cancelaria Facultăţii de Teologie, că, dacă va continua, aşa cum acela făgăduise, se va vedea nevoit să apeleze la bunele oficii ale cenzurii.

— Bietul Galaction!

— Dar, fiindcă veni vorba, hai să vă arăt ceva foarte interesant, ceva care să vă emoţioneze. Vedeţi dumneavoastră, operaţia de a clasifica zecimal o carte mă obligă să cercetez nu numai datele de pe copertă, ci şi conţinutul ei, şi aşa se face că, răsfoind din capitol în capitol, dau de pagini care mă prind şi pe care nu le mai las până nu le-am citit în amănunt. În felul acesta am descoperit că, tot pe la sfârşitul secolului trecut, poate chiar înainte ca Biblia de la Buzău să fi intrat pe mâna comisiei care a pregătit-o pe cea din 1914, Sinodul a luat o hotărâre prin care revizuirea Bibliei să-i fie încredinţată unui scriitor de mare talent şi bun cunoscător al limbii române, şi anume domnului George Coşbuc. Peste altceva, în afară de această hotărâre, nu am mai dat şi nu ştiam dacă autorul *Firelor de tort* a primit sau nu comanda. Ei bine, mai deunăzi a venit aici, la uşă, un cetăţean oarecare, cu o ofertă aparent banală: primele trei din cele cinci volume ale Bibliei de la Buzău. Aici avem destule exemplare ale acestei Biblii, poate prea multe, aşa încât acela nu mă interesa, mai ales că era incomplet. Omul

însă avea mare nevoie de parale şi stăruia într-un chip care-mi muia inima. Sunt oameni dintr-o anume categorie socială care, după ce au vândut totul la talcioc, au mai rămas cu cărţile, ultimele bunuri de care se despart, şi numai la mare nevoie. Pe aici trec o sumedenie. Cumpăr pentru Patriarhie ceea ce interesează Patriarhia, iar din ce nu, aleg pentru mine. Unii exagerează valoarea ofertelor (crezând că orice carte pe slovă veche e inestimabilă), alţii, dimpotrivă, au pierdut simţul evaluării. Odată am fost invitat acasă la o bătrână doamnă – o Moruzi sau o Lahovary, nu mai ţin minte – care mi-a oferit câteva splendide ediţii bibliofile din clasicii francezi (ştiu că aţi observat la mine acasă şi v-a plăcut, printre altele, volumul *La torture par l'espérance* de Villiers de l'Isle-Adam, tipărit, pe *papier bleu*, în tiraj numerotat; de-acolo îl am). La sfârşit, când am întrebat-o cât doreşte să-i dau pe toate cărţile, preţul cerut mi-a creat sentimentul că le fur. Nici nu puteam să-i ofer eu mai mult, ca să n-o ofensez cu ceea ce ar fi părut o pomană. Am mai ales de prin rafturi o seamă de lucruri ieftine, care nu mă interesau – foiletoane, reviste ilustrate, romane poliţiste –, şi am dublat grămada şi preţul, ca să plec cu conştiinţa curată.

— Poate că doamna Moruzi sau Lahovary nu le citise decât pe cele din urmă...

— Ba eu cred că le citise şi pe primele, mi-am dat seama din conversaţie, dar mai cred că ea le evalua în raport cu banii ei de atunci, când le cumpărase, la Paris, nu cu sărăcia ei de acum, de la Bucureşti.

— Burghezie putredă, ce vrei!

— Vând cărţi nu numai burghezii – sau, mă rog, foştii... Şerban Cioculescu, de pildă, e un proletar al intelectului, dar asta nu l-a împiedicat să vină aici, acum vreo trei-patru ani, şi să-i vândă Patriarhiei una din raritătile bibliotecii lui. Era foarte strâmtorat şi nu mai avea încotro.

— Zău?

— Am să v-o arăt, după ce termin, o am chiar aici. E vorba de *Dialoghi piacevoli* de Stephano Guazzo, tipărită la Veneţia în 1586. Pentru noi, românii, e preţioasă şi prin aceea că în paginile ei este reprodusă o poezie a lui Petru Cercel, o *Rugăciune* în strofe danteşti, foarte frumoasă.

— Când eram eu bolnav, Cioculescu a venit la mine acasă...

— Ştiu, mi-a povestit doamna Paraschiva, dar eu voiam să adaug că achiziţionarea acelei cărţi a fost lucrul cel mai bun pe care l-am putut face pentru el. Mai mult nu se putuse face.

— Ce, anume, mai mult?

— M-am pomenit într-o zi cu Cioculescu că vine la mine, mă ia de braţ şi mă întreabă: „Unde este, aici la dumneavoastră, o zugrăveală care înfăţişează iadul?”. L-am dus în tinda catedralei, în faţa râului de foc prin care mişună diavolii, chinuindu-i pe păcătoşi. Cioculescu a dat o roată cu ochii peste ei, apoi a pus degetul pe unul din încornoraţi, cu profil tăios şi cu bărbuţă. „Ăsta e, a exclamat el, sigur, el e!” „Cine, domnule profesor?” „Nae Ionescu, nu-l recunoşti? E leit, nu-ncape nici o-ndoială.” „Nu l-am văzut niciodată, nici măcar în poză.” „Cine e zugravul?” „Fresca e cea veche, originală, dar a fost restaurată de Belizarie.” „Cineva mi-a deconspirat că pe o zugrăveală din Bucureşti se află Nae Ionescu sub chipul unui drac. Desigur, Belizarie nu va fi avut nimic cu el, dar un duşman al lui Nae l-a pus – cu sau fără plată – să-l imortalizeze în ceata lui Scaraoţchi.” Râzând de această descoperire, criticul a adăugat: „Ce vrei, de când sunt şomer, m-am deprins să umblu din iad în iad”... Atunci mi-a mărturisit că, în lipsă de altceva, căutase de lucru pe aici, la Patriarhie, ceva care să i se potrivească, cât de cât. Era un post vacant la bibliotecă, de fapt la arhiva cea veche, depozitată la demisol, unde puteai da de documente surprinzătoare (de pildă, acolo a găsit profesorul Niculae Şerbănescu o chitanţă semnată de meşterul Niculae Grigorescu, prin care s-a descoperit că acesta, înaintea Agapiei, zugrăvise biserica mânăstirii Zamfira din Prahova). Era un post foarte modest, plătit cu numai patru sute de lei, care însă asigura o pâine. Cioculescu a făcut o cerere, patriarhul Justinian – care e foarte sensibil la astfel de situaţii – a aprobat-o, dar numirea trebuia confirmată de Ministerul Cultelor, în fruntea căruia se afla un profesor universitar. Ei bine, Constantinescu-Iaşi nu a fost de acord cu numirea lui Cioculescu în acest post de arhivar, aşa încât petiţionarul a trebuit să-şi vândă din cărţi ca să poată trăi. Când patriarhul i-a comunicat lui Cioculescu refuzul ministrului,

criticul a exclamat: „Ministrul e un prost!”. Şeful Bisericii, în cabinetul său oficial, a avut o mişcare de protest, dar preopinentul a continuat: „Da, da, înaltpreasfinţite, ministrul e un prost; aceasta ar fi fost singura lui ocazie de a arăta că Şerban Cioculescu are un cap de patru sute de lei”...

Arghezi mă asculta fumând. Ştiam că lunga mea digresiune nu-i face plăcere, neplăcerea lui era chiar evidentă, dar intenţia mea era aceea de a-i subţia un mai vechi resentiment faţă de critic, resentiment pe care-l populariza ori de câte ori avea prilejul. Mă voiam un făcător de pace şi nu izbuteam. În cele din urmă, Arghezi n-a mai răbdat:

— Dragă părinte, parcă nu ne era vorba de Ciugulescu, ci de Coşbuc... Oricum, e o diferenţă...

Mi-am formulat scuzele de rigoare şi am pus mâna pe cele trei tomuri, împingându-i-le în faţă:

— Acestea sunt volumele din Biblia de la Buzău pe care cetăţeanul insistă să le cumpăr. Le-am reţinut spre cercetare numai pentru că, răsfoind la întâmplare unul din ele, am văzut o mulţime de însemnări presărate, cu mâna, în text şi pe margini, ale unui maniac oarecare, mi-am zis, ori sectant, deşi nu numai sectanţii sau maniacii fac asemenea intervenţii, ci şi călugării, chiar pe cărţile nou apărute, în ceea ce li se pare lor că nu e potrivit cu învăţătura sau tradiţia. Au zăcut câteva săptămâni aici, pe colţul mesei, până ce am umblat iarăşi prin ele şi atunci am dat, între două file, de o carte de vizită – aceasta este – a lui Nerva Hodoş, pe spatele căreia un bileţel adresat lui Coşbuc îl invită pe acesta să vină spre seară la un ceai. Fulgerător am făcut legătura între hotărârea Sinodului şi numele lui Coşbuc găsit într-o Biblie şi m-am apucat să cercetez cu atenţie însemnările. Ei da, acestea erau ceea ce se cheamă o diortosire, adică o îndreptare a limbii. Uitaţi-vă, creionul a puricat rând pe rând, a înlocuit cuvintele uzate cu echivalentele proaspete, asupra altora a pus semnul întrebării, pentru altele propune două sau trei variante. Comentariile de pe margine nu sunt întotdeauna ale unui evlavios; de pildă: aici, unde sunt descrise odăile tainice, din spate, ale Templului ebraic, diortositorul reflectează: „Aici îşi

făceau preoţii chefurile”. Să ştiţi că vă aflaţi în faţa unor însemnări autografe ale lui George Coşbuc.

— Ai verificat?

— Am fost la Academie şi le-am confruntat cu manuscrisele originale ale poetului. Certific autenticitatea.

Arghezi întorcea pagină după pagină, zăbovea îndelung asupra uneia sau alteia, deseori mormăia a mulţumire.

— S-a oprit undeva, a zis el într-un târziu.

— Da, nu a isprăvit nici măcar cărţile Pentateuhului. De ce nu a mers mai departe, nu se poate şti deocamdată. De altfel, eu cred că nici partea cu însemnări nu e isprăvită; observaţi că, cel puţin în această fază, el a lucrat numai asupra cuvintelor, nu şi asupra sintaxei. Bănuiesc că-şi propusese să revină asupra textului cu îndreptări în structura frazei.

— Procedeul ar fi cam copilăresc, a intervenit Meşterul. Vocabularul şi sintaxa merg împreună, n-ai cum să le desparţi. Nu poţi alege cuvintele ca pe bobi şi apoi să le învârteşti sub burice, ca să vezi ce-ţi iese.

— Asta când e textul meu, mi-am permis eu să observ. Dar când lucrez pe textul altuia...

— Aici s-ar putea să ai dreptate, a cedat el, mai ales când e vorba de un text al Duhului Sfânt...

A continuat să răsfoiască îndelung, pipăind cuvintele şi cumpănindu-le vecinătăţile, mulţumit sau nemulţumit, după cum credea că e cazul. Până la urmă m-a pus să-i făgăduiesc că, după ce voi cumpăra volumele şi le voi încorpora în bibliotecă, am să i le împrumut acasă, pentru o vreme, ca să le mai vadă. Nu am mai apucat însă nici măcar să le achiziţionez: biblioteca a fost năprasnic văduvită de bibliotecar, iar volumele au intrat pe mâini necunoscute – sau, poate, restituite proprietarului –, de urma cărora nu se mai ştie, până astăzi, nimic.

Poetul citea cu încă destulă uşurinţă slova chirilică, deprinsă cândva, la mânăstire, şi se simţea bine în tovărăşia vechilor cărţi bisericeşti, din care eu păstoream, pe atunci, o colecţie foarte bogată, cu exemplare pe care nu le avea nici Academia. Mi-a cerut odată, prin telefon, să-i împrumut un...

Molitfelnic. I-am dus un exemplar dintr-o ediţie curentă, s-a strâmbat, nici nu l-a deschis şi mi-a cerut să-i aduc „o carte adevărată, în faţa căreia simţi nevoia să te descoperi”. Am roşit. Cum de nu mă gândisem şi la astfel de sensibilităţi? La 7 ianuarie 1954, de ziua numelui său, îi dăruisem un frumos exemplar din Biblia zisă a lui Şerban, tipărită la Bucureşti în 1688, pe care-l aveam în biblioteca mea personală (cu o dedicaţie căreia azi, când revăd tomul în colecţia Mitzurei, îi găsesc nu numai stângăcie, ci şi preţiozitate), şi am citit în ochii lui lumina înlăcrimată a unui copil fericit. Lumina aceea n-ar fi trebuit s-o uit nici acum, când îmi cerea un Molitfelnic. I l-am dus, fără să ştiu pentru ce anume îi trebuie. Caută cuvinte uitate, mi-am zis. La vârsta şi împlinirile lui, Meşterul era încă un mare scormonitor de limbă. Se îmbogăţea până la disperare. M-a ascultat râzând când i-am povestit o descurajare a mea de început, când eram cu precădere preocupat de sporirea vocabularului literar. Mă aflam în mânăstirea Suzana, de pe valea Teleajenului, în vizită la două călugăriţe, Onoria şi Arcadia, surori de sânge, celebre prin ştiinţa lor de a recolta şi conserva ierburile de leac. Casa lor, cu câteva odăi, era mult mai încărcată decât un magazin „Plafar” de astăzi, cu sute şi sute de pungi, plicuri şi cornete bine mirositoare, bune pentru multe soiuri de boli şi suferinţe, altele numai pentru preîntâmpinarea lor. Vreme de câteva ceasuri, cele două bătrâne s-au întrecut în a scoate din rafturi punguţă după punguţă şi a-mi spune istoria fiecărei buruieni, de la timpul de cules până la linguriţa de ceai.

— Aici e cimbrişor... Aici avem anghinare... Dincoace e coada-şoricelului... Iată aici, părinte, e ţintaur...

— Cum aţi spus? am tresărit eu. Ţintaur?

— Da, ţintaur. I se mai zice şi ţintaură, dar noi ne-am deprins să-i spunem aşa, ţintaur...

Mi-am scos repede carnetul, să-mi însemn un cuvânt nou, muzical ca un clopoţel de argint. Şi încă în două variante! Am să-i caut şi obârşia... Ecou de la „centaur”?... Sau, poate, unul din puţinele cuvinte compuse ale limbii române, „ţintă de aur”? Oricum, e splendid!... Rimă rară la „aur”

(eventual, „aură”), „faur”, „graur” etc. L-am purtat aşa, în carneţel, ca pe o mică bijuterie secretă, până într-o bună zi, când, citind – sau, poate, recitind mai atent şi pe un fond aperceptiv deja sensibilizat – *Horă de şoareci*, am dat de versurile:

De subt o ţintaură
S-a ivit o gaură...

Fireşte, Arghezi nu putea s-o rimeze cu altceva! Dar mi-am zis, oftând, cu braţele moi pe genunchi: „Se pare că omul ăsta a stors tot ce se putea scoate din limba română şi că nouă nu ne-a mai rămas nimic...”.

— Sigur, râdeţi, domnule Arghezi, râdeţi, cum trebuie că a râs Edmond Rostand când i s-a spus că el e miliardarul de rime... Dar ce ne facem noi, cei de după dumneavoastră?

— Limbă românească, ce să faceţi? Poezia se isprăveşte odată cu poetul, limba creşte odată cu neamul.

— Mă întreb, de unde cunoaşteţi dumneavoastră atâtea cuvinte din universul ţărănesc? După câte ştiu, nu v-aţi născut şi n-aţi copilărit la ţară.

— Pe cele mai multe le ştiu de la Paraschiva, a răspuns el, şi nu-ţi închipui cât îi sunt de recunoscător.

(Într-adevăr, Paraschiva vorbea un grai simplu, bogat şi nealterat de cărturărie, din care nu lipseau alunecările de la gramatică, pe care soţul ei i le corecta deseori, fără ca ea să se supere vreodată: „Apoi de, Puică, tu eşti scriitor şi ştii mai bine, eu sunt o ţărancă proastă şi vorbesc aşa cum am apucat”. Poate că tocmai ca un semn al recunoştinţei de care vorbea, Arghezi se obişnuise să-i dăruiască Paraschivei primul exemplar din fiecare carte nou apărută, pe care ea îl ducea într-un loc anume al ei, sporindu-şi nu numai colecţia, ci şi mândria de a se şti, ea, aproape o analfabetă, depozitara cea mai credincioasă a operei argheziene.)

— Pe altele, a continuat el, le cunosc din graiul social, din lecturi repetate şi, de ce nu, chiar din dicţionare... Foloseşti dicţionarul?

— De ce nu?... Dacă şi dumneavoastră...

— Pe care anume?

— M-am oprit la Tiktin.

— Eu îl prefer pe Scriban. Să ştii că e un dicţionar foarte bun şi te-aş sfătui să nu-l ocoleşti. Dar să-ţi mai spun ceva: fie că prinzi cuvintele din viu grai, fie că le dobândeşti din dicţionar, dacă ele nu-ţi intră de-a dreptu-n sânge, n-ai făcut nimic. Mi-ai vorbit de un carneţel. Dacă-l mai ai, pune-l pe foc. A-ţi face un inventar de cuvinte noi, pe listă, ca să alegi din ele după nevoie, e ca şi cum ai înşira pe aţă mânătărcile şi le-ai pune la uscat; le poţi folosi, dar numai după ce le-ai muiat şi le-ai umflat într-o zeamă care nu e a lor, adică pot fi iarăşi cărnoase, dar nu mai au acelaşi gust. Ăsta e unul din secretele meseriei. Cuvântul trebuie să-ţi vină singur sub condei, chiar dacă-ţi vine greu şi trebuie să-l aştepţi îndelung; dacă până la urmă nu-ţi vine, înseamnă că nu trebuie.

— Dar de căutat, căutaţi cuvinte şi acum.

— O să caut toată viaţa. Tu îmbătrâneşti, limba se primeneşte.

Caută cuvinte, mă gândeam după ce-i împrumutasem Molitfelnicul pe slovă veche. Dar, cel puţin de data aceea, nu căuta cuvinte. Mi-a mărturisit-o şoptit, când mi-a restituit cartea. Voise să mai citească o dată pravila tunderii în monahism. Nu mi-a dat nici o explicaţie.

Avea el nişte taine ale lui, sufleteşti, pe care le lăsa în conversaţie doar să mijească, sensibile ca nişte mimoze. Îmi vine sub creion o amintire de prin 1958. Încununat de glorie, titluri şi bani, Meşterul se mutase în locuinţa de lângă Piaţa Aviatorilor. Avusese însă o primă congestie cerebrală, vederea îi scăzuse la jumătate, ochelarii nu-l mai slujeau îndeajuns, se ajuta, la scris şi citit, cu o lupă de ceasornicar. Era la scurtă vreme după ce familia îl dusese cu maşina în Parcul Privighetorilor, la Băneasa, pentru două ceasuri de odihnă. După numai o jumătate de oră însă el s-a ridicat de pe iarbă şi a poruncit: „Duceţi-mă acasă!... Acum, vă rog, duceţi-mă acasă!”. L-au dus, Paraschiva l-a lăsat în odaia lui de lucru, unde voise să rămână, şi şi-a văzut de treburi. După altă vreme l-a auzit urlând ca un ieşit din minţi şi a alergat la el. Aruncase lupa pe podea, rupsese hârtiile, izbucnise în plâns:

„De când mă căznesc să pun o pădure pe versuri, şi nici acum nu pot!”... Scena mi-a povestit-o Paraschiva. Eu l-am găsit tot într-o stare tulbure, dar o tulburare rece, stăpânită, înlăuntrul căreia se consumau gânduri de o tragică luciditate. Eram tot în odaia lui de lucru, doar amândoi.

Mai întâi, după ce s-au adus obişnuitele cafele, m-a poftit să-mi aprind o ţigară. Ştiam însă că medicii îi interziseseră să fumeze.

— Domnule Arghezi, de data aceasta în nici un caz...

— Dacă te rog?! s-a umilit el. Am ajuns să beau tutun pe furiş, ca un şcolar la closet.

Îi treceam ţigara, trăgea cu poftă câteva fumuri şi o punea pe scrumieră, învârtind-o tot către mine, pentru orice eventualitate... Bănuiam că joaca aceasta de-a fumatul n-o făcea numai cu mine. Nu cred ca în faţa altcuiva să fi oftat atât de acoperit, uitându-se împrejur la toate câte avea din belşug. Era trist, sfâşietor de trist.

— Da, dar să ştii, dragul meu, că nu se mai poate...

— Ce nu se mai poate, domnule Arghezi?...

— Nu se mai poate! Asta e! Sufletul omului îşi are, şi el, marginile lui. Ca să nu-i zic altfel. Apoi, uitându-se ţintă la mine, prin ochelari: Ştii cum a murit Esenin?... Ştii cum a murit Maiakovski?... Ştii cum a murit Fadeev?...

Mai mult nu mi-a spus, mai mult n-am putut scoate. Se ascundea în spatele gestului ştrengăresc de a-i înşela, cu ţigara, pe nevastă-sa şi pe doctori.

La plecare, am luat-o deoparte pe Paraschiva.

— Doamnă Arghezi, vă rog eu, vă rog din suflet să-l supravegheaţi îndeaproape.

— De ce, e ceva?... s-a speriat ea prin lentilele enorme.

— Nu, nimic deosebit, am căutat eu s-o liniştesc, dar cred că trebuie să staţi mereu cu ochii pe dânsul.

— Nu ştiu ce să mă fac cu omul ăsta, a început ea să se văicărească. A avut congestie la cap. Păi cum păcatele, Doamne iartă-mă, să nu-l ajungă şi una ca asta, că de când îl ştiu nu s-a culcat şi el odată ca oamenii, măcar la miezul nopţii, tot către ziuă şi iar către ziuă... Şi nici acum nu se astâmpără.

Ştii ce mi-a făcut ieri-noapte? L-am culcat după ceas, am stins lumina şi am aşteptat, ca de obicei, să adoarmă. Ei bine, părinte, hoţul s-a prefăcut că doarme, sufla adânc şi rar – că ştie să se prefacă, n-ai dumneata grijă –, şi pe urmă m-am culcat şi eu şi dusă am fost, că aici e alergătură mai multă ca la Mărţişor, seara sunt frântă... La o vreme nu ştiu cum m-am trezit..., el nu mai era în pat. S-o fi dus la baie, m-am gândit. La baie, nimeni. Unde l-am găsit? În odaia din faţă, acolo unde lucrează el. Aprinsese lampa a mică şi şedea la masă, cu lupa aia de ceasornicar la ochi, că-mi vine s-o arunc la gunoi!... „Bine, domnule, aşa ne-a fost vorba? Dacă află doctorii?” L-am certat zdravăn, l-am târât îndărăt, în dormitor. „De ce nu m-ai lăsat, Paraschivo? Era numai o idee şi voiam s-o notez, că până mâine am s-o uit...” Şi uite-aşa-mi face! Pe aia cu Băneasa ţi-am spus-o.

— Doamnă Arghezi, vă rog încă o dată, insistent, să nu-l scăpaţi din ochi. Cred că de data aceasta e vorba de altceva decât de o pădure pe versuri...

N-am aflat niciodată de ce voise el să citească pravila tunderii în cinul monahal, aşa după cum n-am ştiut de ce îl preocupa, până la obsesie – şi cred că de-a lungul vieţii întregi, ca şi pe Gala Galaction, de altfel –, convertirea lui Saul pe drumul Damascului. Aducea doar vorba despre ea, nu angaja nici o discuţie, refuza delicat tentativa de a oferi eu una, se mira doar ca în faţa unei taine de nepătruns. Mi-a cerut odată să-i fac rost de o „viaţă” a apostolului Pavel şi nu am avut atunci o alta la îndemână decât pe cea scrisă de Farrar. Mi-a înapoiat-o, după un timp, fără s-o comenteze.

*

Dacă Arghezi ar mai fi în viaţă, i-aş povesti gândurile mele de acum despre ceea ce cred eu că e o piesă de arheologie spirituală – una din multele încă neştiute –, menită să stea mărturie pentru vechimea şi continuitatea noastră, ca neam românesc, pe moşia strămoşilor noştri. Gândurile mi s-au năzărit după ce săpăturile de la Sarmizegetusa au dat la iveală vasul de lut cu celebra inscripţie „Decebalus per Scorilo”. Arheologii au tradus-o „Decebal, fiul lui Scorilo” (socotind că *per* ar fi echivalentul lui *puer*), dar unii împătimiţi ai filologiei, ceva mai târziu, au tălmăcit-o

„Decebal pentru Scorilo” (argumentând că *per* nu putea substitui substantivul *filius*, singurul potrivit în cazul de faţă, ci prepoziţia *pro*). Interpretând astfel inscripţia, aceştia din urmă au ţinut seama şi de faptul că vasul cu pricina nu era un obiect casnic oarecare, ci anume un vas de ritual, de cult, folosit într-o anume împrejurare cu caracter religios, când el a fost oferit – desigur, nu gol – de către rege întru amintirea tatălui său (despre care se ştie, din alte documente, că-l chema Scorilo). Afectiv, sunt pentru această din urmă tălmăcire, căci ea acoperă un moment din cultul morţilor – atât de puternic la daci şi cu tot atâta puternicie transmis urmaşilor lor –, când vasul de lut era oferit pentru pomenirea celui repausat. Ritualul avea, desigur, un caracter general; particular era doar faptul că regele îşi putea permite să pună pe vas şi o inscripţie.

De aici gândul m-a dus la acea stranie şi singulară *Sâmbătă a Moşilor*, perpetuată până astăzi în tradiţia poporului român, şi la puterile dinlăuntrul ei. Ea nu este o simplă „sâmbătă a morţilor”, de care sunt mai multe în curgerea calendarului. Precedând întotdeauna Duminica Rusaliilor, ea e o sâmbătă a moşilor, a strămoşilor, a tuturor înaintaşilor ştiuţi şi neştiuţi, până la izvoarele neamului, e o sărbătoare a rădăcinilor. *Moşii* aceştia sunt cei ce ne-au lăsat o *moşie* (cu înţeles de patrie, aşa cum cuvântul a fost folosit şi de Eminescu), sunt cei ce au făcut din noi *moşneni* sau *moşteni*, adică, după dicţionar, ţărani liberi, posesori în devălmăşie ai unei proprietăţi de pământ *moştenite* de la un *strămoş* comun, cei cărora le datorăm conştiinţa că tot ceea ce avem mai bun de la ei e o *moştenire* care trebuie păstrată, apărată şi transmisă celor ce, noi înşine, le vom deveni strămoşi. Mai mult, în limbajul obişnuit, un ins moşteneşte de la înaintaşi nu numai pământ sau o altă proprietate, ci şi caracterele particulare ale fiinţei sale sufleteşti şi corporale, semne sigure ale unei anume descendenţe, identificabile după o generaţie sau mai multe. Unii filologi pun cuvântul pe seama limbii albaneze, dar ştiut este că toate cuvintele de acest fel sunt suspecte de obârşie traco-geto-dacică. Specialiştii ar trebui să-i acorde o atenţie prioritară şi am fost fericit să văd că, mai nou, cuvântul se află pe lista fondului dacic al vocabularului românesc.

Ei bine, în Sâmbăta Moşilor – şi numai atunci –, pentru pomenirea morţilor se „împart” cireşe în vase de lut. Ritualul însă, practicat pe întinse arii locuite de români, nu e creştin. El nu este pomenit în cărţile de cult, nu e legat de nici un simbol specific. Cireşele, numai cireşele, da, pot fi o jertfă din pârga fructelor (precum, bunăoară, perele sau strugurii); dar de ce, neapărat, într-un vas de lut? Tradiţia e atât de puternică, încât Sâmbăta Moşilor a devenit, din timpuri străvechi, un târg al olarilor, din care s-au dezvoltat, îmbogăţindu-şi conţinutul şi culoarea, cunoscutele târguri ale moşilor (cel din Bucureşti a dat numele drumului care ducea la el, *Calea Moşilor*, numire ce trebuie păstrată cu scumpătate, aşa cum tot pe numele lui de demult şi de acum se cere păstrat *Drumul Dorului*, din satul Rod, de deasupra Săliştei, de-a lungul căruia se aşterneau privirile femeilor, sub streaşina mâinii, primăvara, să-i zărească pe păstori revenind cu turmele de la iernat). Cât e de vechi acest ritual? Care-i sunt izvoarele? De când s-a altoit el pe ritualul creştin? Ce mă împiedică să cred că el era practicat şi de regele dacilor, care-l moştenise de la strămoşii lui, întru pomenirea părintelui său?

Toate aceste gânduri i le-aş povesti lui Arghezi, odată cu amintirea că tocmai într-o asemenea Sâmbătă a Moşilor s-a întâmplat să vină el la mine, în biroul meu de bibliotecar, la o cafea şi un ceas de voroavă, printre tomuri vechi. Patriarhul Justinian, care-şi avea cabinetul de lucru cu ferestrele la drum şi în imediata vecinătate a bibliotecii, nu era străin nici de vizitele poetului la mine, nici de amănuntul că, de fiecare dată, acesta făcea un popas ritual pe coridorul de trecere, preţ de câteva clipe, în faţa portretului lui Iosif Gheorghian, semnat de Mirea, pe care-l privea ca pe o icoană, nemişcat, cu pălăria în mână.

— Vezi, îmi spunea oaspetele după aceea, pe pictorul Mirea cel din „Vârful cu dor” nu pot să-l sufăr, are ceva vulgar în imaginaţie, dar tabloul acesta mi se pare un cap de operă. Mă întâlnesc în el cu un Gheorghian viu şi mai mult decât viu, cu un chip care ţine de inefabil. Îmi e foarte drag.

De fapt, tabloul era o copie de pe originalul lui Mirea (păstrat, acesta din urmă, în stăreţia mânăstirii Agapia), făcută anume pentru galeria

mitropoliţilor Ungrovlahiei. Poetul vibra interior de fiecare dată, poate cu aceeaşi emoţie cu care şi-l amintea, după o jumătate de veac, pe blândul Iosif primindu-l în chinovia de la Cernica, împrumutându-i numele de călugăr, hirotonindu-l ierodiacon la Mitropolie, încurajându-i ucenicia literară şi, mai târziu, încercând să-i îmblânzească apostazia cu unul din acele gesturi de care nu sunt în stare decât spiritele cu adevărat nobile. De-a lungul unei vieţi, Arghezi şi l-a revendicat pe mitropolitul Iosif drept părintele său duhovnicesc şi niciodată nu vorbea de el fără să-i tremure vocea.

La rândul său, Justinian era un om fără prea multă carte, dar înzestrat cu un extraordinar simţ practic şi, mai presus de toate, puternic ancorat în tradiţiile poporului, pe care le cultiva firesc, fără ostentaţie, asemenea ţăranilor de pe Cerna olteană, din mijlocul cărora se ridicase. Pe Arghezi îl preţuia mai mult din faimă decât din lecturi şi se bucura că-i calcă pragul reşedinţei, chiar dacă rareori se abătea şi pe la el. Întâlnirile dintre cei doi erau rare şi deferente şi în nici un caz nu pot da crezare unei anecdote după care Arghezi ar fi rostit în faţa patriarhului o vorbă de o groaznică obscenitate, pe care nici cei mai licenţioşi dintre scriitorii noştri nu şi-au permis să o încredinţeze tiparului. Arghezi era, într-adevăr, slobod la gură, dar nu pentru a ofensa urechea interlocutorului; el vorbea asemenea ţăranului care rosteşte cu naturaleţe şi candoare cuvinte şi expresii altfel impudice. În raporturile sale directe cu semenii, poetul vădea bun-simţ şi, uneori, o politeţe exagerată. (Sunt sigur că Nicolae Iorga şi chiar Nichifor Crainic, care i-au înfierat libertăţile de limbaj, nu cunoscuseră opera lui Clement Alexandrinul, scriitor şi polemist bisericesc din secolul al doilea, elev al lui Panten şi dascăl al lui Origen. Citit astăzi, el ne apare ca un Arghezi al timpului său, mai ales în pamflete, prin libertatea de a le spune unor lucruri pe nume. Ca şi poetul nostru, va fi avut şi el destule reproşuri, de vreme ce se simţea obligat să-şi argumenteze licenţele de expresie, inclusiv pe cele privitoare la anumite mădulare ale corpului omenesc: „Dacă lui Dumnezeu nu i-a fost ruşine să le facă, nu văd de ce mi-ar fi mie ruşine să le numesc”.) Necredinţei mele în anecdota pomenită îi vine în

sprijin şi o carte poştală ilustrată, răsărită acum din corespondenţa mea mai veche, pe care Arghezi mi-a trimis-o din Geneva la 21 august 1957: „Prin bunăvoinţa frăţiei-tale, i-aş cere I.P.S.S. Patriarh o binecuvântare peste Europa, cu faţa către Alpi, în odăjdii. Îmbrăţişeri. Tudor Arghezi”.

Nu ştiu dacă vizita de care vorbesc s-a petrecut înainte sau după această scrisoare. Ni s-au adus dulceţuri şi cafele şi am rămas amândoi de taină până către ora 11. La un moment dat a reintrat maica Achilina, vechea şi credincioasa cămărăşiţă a palatului patriarhal.

— Preafericitul vă pofteşte pe amândoi în oficiul sufrageriei.

— Cum, adică, pe amândoi? m-am nedumerit eu.

— Adică şi pe domnul Arghezi.

— Ştie că e aici?

— L-a văzut pe fereastră când a venit, iar eu i-am spus că încă n-a plecat.

Abia atunci mi-am adus aminte în ce zi eram şi că patriarhul obişnuia să-şi pomenească morţii nu numai după ritualul strict bisericesc, ci şi după acela pe care-l moştenise din bătrâni şi de la care nu-şi permitea abatere. Lângă sufragerie se adunaseră părinţii catedralei, care tocmai isprăviseră parastasul, oamenii de serviciu, secretarul, dactilografa, bucătarul, şoferii şi cei ce se mai aflau în imediata apropiere a stăpânului casei. Pe o masă lungă erau înşirate, pe mai multe rânduri, farfurioare cu colivă şi tot atâtea ulcele de lut smălţuit, înflorate, pline cu cireşe şi cu câte o lumânare. Ne-am aşezat şi noi lângă ceilalţi. Justinian s-a arătat curând, în ţinută de lucru, gata să împlinească încă o treabă din ziua aceea, pe lângă multe altele, şi a început să „împartă”, înmânându-i fiecăruia ofranda şi rostind numele celui pentru care o destina: Miron patriarhul... Nicodim patriarhul... Valerie arhiereul... Vartolomeu episcopul... Lucreţia presbitera... Când a ajuns în dreptul lui Arghezi, glasul său aspru a căpătat o oarecare dulceaţă:

— Iosif mitropolitul...

Justinian mi se dovedea, şi de data aceasta, posesor nu numai al unei memorii fabuloase, ci şi al unor intuiţii extraordinare. Cum de se va fi gândit el la un asemenea moment? După Gheorghian, în şirul primaţilor

Ungrovlahiei nu a mai fost nici unul cu numele de Iosif. N-a fost timp de explicaţii. După ce a isprăvit ritualul, până la ultimul om, patriarhul s-a înclinat uşor:

— Dumnezeu să primească!

Şi, parcă anume spre a nu profana vădita emoţie a poetului, care rămăsese uluit, pierdut, strivit, s-a înclinat a doua oară:

— Pe mine o să mă iertaţi, am lăsat nişte oameni aşteptând.

Ne-am întors în biroul meu, tăcuţi. Arghezi şi-a aprins o ţigară şi a început să fumeze adânc, fără să scoată o vorbă. Zadarnic am încercat eu să înnod firul conversaţiei, el continua să privească în sine. Doar într-un târziu a exclamat:

— E-heei, la voi, aici, e altă lume!

I-am cerut maicii Achilina să ne mai facă nişte cafele, iar ea ne-a adus şi linguriţele pentru colivă.

— Nu, măicuţă dragă, pe a mea te rog să mi-o faci pacheţel, s-o iau acasă şi s-o mănânc cu Paraschiva.

Maica Achilina a făcut pacheţelul, adăugând încă o porţie, iar poetul, între timp, a telefonat undeva să i se trimită o maşină.

— Domnule Arghezi, am adus o hârtie să vă împachetez şi ulcica.

— Nu, măicuţă dragă, pe aceasta să nu mi-o înveleşti, am s-o duc aşa, că e pomană românească.

Aşa a coborât pe scara palatului patriarhal, sub ochii miraţi ai şoferului şi ai celor ce se mai aflau prin preajmă. Şi nici azi nu mă pot împiedica să cred că vasul de lut, plin cu cireşe, pe care Arghezi îl purta în braţe era acelaşi pe care regele dacilor îl dăruise pentru pomenirea părintelui său, într-o asemenea zi a Moşilor.

9

Lui Arghezi îi datorez, cu veşnică recunoştinţă, debutul meu editorial.

Am început să scriu *Mioriţa* în vara lui 1950, după ce poetul îmi spulberase îndoielile şi mă încredinţase că sunt pe un drum propriu, bătut, timp de douăzeci de ani de ucenicie, cu propriile mele tălpi.

— Literatura? O mie de inşi se aruncă în mare şi numai câţiva ajung pe ţărmul celălalt. Te văd printre cei de dincolo, deşi valurile îţi stau împotrivă. Înoată şi ţine-ţi condeiul între dinţi precum câinele băţul. Eu aşa am făcut.

Am lucrat la piesă vreme de trei ani şi nu-mi aduc aminte ca în acest timp să-i fi citit ceva lui Arghezi, deşi continuam să-l văd. Mai degrabă aş crede că i-am recitat din ea un oarecare număr de versuri, plimbându-ne prin livadă. Munceam cu dârzenie, învăluit într-un orgoliu secret. În primul an n-am făcut altceva decât să exersez polimetria versurilor în planul psihologiilor. Fragmente, pe măsură ce le scriam, îi citeam lui Ion Luca, în casa căruia, la Vatra Dornei, am lucrat două veri şi de la care am avut multe de învăţat în ce priveşte meşteşugul dramatic. Tot acolo i-am citit lui Victor Papilian şi, ceva mai târziu, lui George Vraca. Piesa o socoteam isprăvită în iulie 1953, dar lui Arghezi încă nu îndrăzneam să i-o arăt. Examenul mi se părea prea greu şi mi-ar fi trebuit câteva certificări, care, de altfel, nu au întârziat. Bătusem lucrarea la maşină şi aşa a găsit-o la mine, într-o zi, Şerban Cioculescu, care a luat-o s-o citească şi i-a arătat-o apoi lui Vladimir Streinu. Astfel întărit, mă pregăteam să mă duc la Mărţişor, când o lectură făcută lui Al. Mironescu şi V. Voiculescu a avut darul să-mi deschidă ochii asupra unor lipsuri. Am refăcut ceea ce am crezut de trebuinţă şi, dactilografiată în noua ei versiune, *Mioriţa* avea să aştepte, totuşi, doisprezece ani până să se vadă carte şi treisprezece până să devină spectacol. În ordinea nefirescului, lucrul mi se părea firesc. La o vreme când Barbu, Blaga, Voiculescu, Bacovia nu aveau acces la tipar, eu, un biet anonim– şi, pe deasupra, handicapat de impardonabile cusururi extraliterare –, nici nu mă puteam gândi la aşa ceva. Arghezi, el însuşi, răbda în tăcere, îşi vedea de casă şi de copii, se înfrunta cu lipsurile zilnice şi nu cârtea.

— Ce mai scrieţi, domnule Arghezi?

— Dragul meu, pentru mine, toată viaţa, a scrie a însemnat a publica. Acum... Şi ridica din umeri.

— Domnule Arghezi, dar cum rămâne cu pagina aceea, zilnică, obligatorie?

— Aceea e cu totul altceva, s-a lăsat el prins de bunăvoie.

M-a poftit în chilia lui şi mi-a citit fragmente din *Cântare omului*; ceva mai târziu, din *1907* (dacă nu cumva le pomenesc de-a-ndoaselea).

Presa îl ignora, o generaţie de tineret se ridica fără a-l cunoaşte. În societate ieşea foarte rar, şi atunci era tratat ca un oarecare. Odată m-a invitat să-l însoţesc într-o sală de teatru, unde ginerele său din acea vreme, actorul Mircea Anghelescu, participa la un concurs de promovare în arta dramatică cu un text din Shakespeare în traducerea socrului său. Nu prea multă lume pe scaune; familiile actorilor şi, probabil, colegi. În faţă, juriul. Orice concurs produce emoţii, şi nu numai pe scenă. Mircea Anghelescu ratase un final din pricină că, împiedicată, cortina nu-i căzuse corect exact pe ultima silabă, şi era nervos. Scena trebuia reluată. Văzând că în sală se fumează, Arghezi şi-a aprins o ţigară. După numai două-trei fumuri, un oarecare responsabil s-a ridicat cu autoritate şi a întrerupt scena:

— Vă rog, stingeţi ţigările! Nu au voie să fumeze decât tovarăşii din comisie.

Arghezi era singurul din spate care fuma.

— Scuzaţi-mă, a zis el, omorându-şi ţigara, nu ştiu de ce aveam impresia idioată că fac parte din comisie.

Incidentul nu a fost luat în seamă, concursul a continuat fără să se noteze că beneficia de un text Shakespeare-Arghezi şi că tălmăcitorul era de faţă. Acesta, la rândul său, nu s-a arătat indispus de anonimat, ci mai degrabă de faptul că eu îi apărusem, pentru prima oară, într-un costum civil.

— Nu-mi placi aşa. Noroc că ai barbă deasă şi nu ţi se vede prin ea nodul de la cravată...

Viaţa literară trecea pe lângă el cu suverană suficienţă de sine. Unele articole denunţau, asmuţitor, o aşa-numită „literatură de sertar”, a celor ce erau bănuiţi că scriu fără să publice.

— E o mare nerozie, exclama Arghezi, sertarul trebuie să facă parte din recuzita obligatorie a adevăratului scriitor. Numai în gazetărie, foaia de pe

masa de scris pleacă direct la tipar. Literatura pretinde un stagiu intim de aşteptare, de luni de zile şi uneori de ani. Sertarul e un fel de purgatoriu, de unde pagina pleacă în veşnicie sau în neant.

Încurajat de asemenea poveţe, m-am hotărât să ţin şi eu piesa la adăpost de ochii maestrului şi să i-o arăt doar când o nouă lectură, atentă şi severă, îmi va şopti că merită.

— Îmi spuneai că scrii o *Mioriţă.*

— Mai am încă mult de lucru. Las’ că v-o arăt eu.

Începând cu 1954 sau 1955, Arghezi reintra în literatură cu traduceri din Krîlov, cu versuri pentru copii şi cu *Pagini din trecut*. În primăvara lui 1955 triumfa cu *1907* (fostă „literatură de sertar”) şi era decorat cu Ordinul Muncii. De ziua sa de naştere, m-am întâlnit la Mărţişor, ca de obicei, cu soţii Gherghinescu-Vania, cam pe la ora unsprezece. Arghezi nu era acasă, doamna Paraschiva ne-a rugat să-l aşteptăm. S-a întors într-o maşină, urmat de alte maşini şi de o droaie de editori, redactori şi reporteri, care i-au umplut biroul cu volume noi, frumos legate în piele. După urările de rigoare şi, la o vreme, noi, cei trei, simţindu-ne cam de prisos, ne-am pomenit într-o odaie de alături şi am rugat-o pe Paraschiva să-l cheme puţin pe soţul ei, fiindcă am vrea să ne luăm rămas-bun.

— Cum se poate? ne-a întâmpinat el. Dumneavoastră rămâneţi cu noi la masă. Apoi, ţintindu-ne prin ochelari: Dumneavoastră aţi venit la mine, în ziua asta, şi atunci când domnii de alături nu veneau.

Am prânzit împreună şi am rămas până către ora cinci, când se anunţase vizita lui Beniuc. În timpul mesei, Domniţa Gherghinescu s-a arătat consternată că amfitrionul primise în dar o maşină. De fapt, nu era o maşină adevărată, ci o „Ifa”, mică şi cochetă, pe care Mitzura s-a şi grăbit s-o boteze „Ifiţa”.

— Şi chiar aţi acceptat, maestre?

— De ce nu? a zâmbit el lejer. Crezi dumneata că eu nu merit o maşinuţă în schimbul unei tipografii?

În acelaşi an, poetul devenea membru al Academiei. Prin oraş circula anecdota că Arghezi aştepta în faţa casei când un oarecare director a venit

să-l conducă la Academie.

— Vă cer iertare, maestre, a zis acesta sărind din maşină cu ochii pe ceas, am întârziat cu zece minute.

— Asta n-ar fi nimic, dragă domnule, a răspuns poetul, mie mi se pare că ai întârziat cu zece ani.

I-am povestit-o la proxima mea vizită, aşa cum o auzisem, iar el mi-a confirmat-o râzând.

În acelaşi an l-am întâlnit, la Mărţişor, pe profesorul Alexandru Balaci, căruia Arghezi m-a recomandat drept scriitor şi pe care l-a făcut să-mi spună că aşteaptă de la mine un manuscris. Am explicat că nu am decât simple încercări, că încă nu sunt pregătit pentru tipar şi că maestrul exagerează. După plecarea oaspetelui, m-am înfuriat de-a binelea şi i-am reproşat lui Arghezi că vrea să mă nenorocească.

— Dumneavoastră aţi debutat la patruzeci şi şapte de ani; eu nu am decât treizeci şi patru, încă mai pot să aştept.

— Eu am ieşit de unul singur şi mi-a fost greu. Dumitale ţi-am făgăduit că-ţi voi prefaţa întâia carte şi am de gând să mă ţin de cuvânt. I-am spus-o şi lui Balaci. Fă-ţi un volum şi du-te la editură, dar te sfătuiesc să stai de vorbă numai cu el.

— În orice caz, nu am de gând să încep cu poezii.

— Începe cu ce vrei, dar fă-o.

Ce ciudate sunt resorturile memoriei! Ziua în care Arghezi îmi spusese că-mi va prefaţa întâia carte ar fi trebuit să însemne o culme a emoţiilor mele de scriitor, o dată pe care s-o înscriu cu chinovar în calendarul devenirilor mele spirituale. M-am căznit deseori, şi nici acum nu-mi pot aminti când, unde şi în ce context a făcut-o. Poate că, la vremea ei, am luat-o drept o glumă gratuită, vecină cu ironia. Sau poate că nu gândeam că o să ajung vreodată la tipar. Scriam ca să scriu, căci altfel nu se putea. Acum, când făgăduinţa devenea certitudine, eu mă făceam arici şi-i opuneam perspectivei o rezistenţă cu ţepi. Nu cred că e vorba neapărat de modestie, nici neapărat de ambiţia unei lansări glorioase. Rezistenţa mea a durat vreo doi ani, atât cât au durat şi insistenţele maestrului. Până la urmă, am depus

manuscrisul *Mioriţei* la editură şi de abia atunci i-am dat şi lui un exemplar, să-l citească şi să scrie prefaţa. Câteva luni de zile nu mi-a vorbit nimic despre el, nici că l-a citit, nici că nu l-a citit. Părerea nu i-am aflat-o decât la 7 ianuarie 1958, de ziua numelui său. Poetul, din motive de sănătate, se mutase într-o casă de lângă Piaţa Aviatorilor şi acolo l-am găsit pe profesorul Al. Rosetti, căruia, prezentându-mă, i-a vorbit, în faţa mea, cam în termenii pe care aveam să-i citesc, ceva mai târziu, în „Predoslovie”. De abia atunci am început să fiu fericit şi să cred că voi fi autorul unei cărţi. La 3 iunie primeam o copie a prefeţei, dactilografiată, cu corecturi de mână şi semnată autograf. Nu însă din vina editurii a trebuit să mai treacă încă şapte ani pentru ca manuscrisul meu să reintre în circuitul lecturilor de rutină şi referatelor de rigoare. Conducerea se schimbase, director era Ion Bănuţă; Mihai Gafiţa funcţiona ca redactor-şef. Nu mă puteam plânge, bunăvoinţă era destulă, dar lucrurile mergeau destul de greu. La 21 mai 1965, poetului i se sărbătorea vârsta de 85 de ani. Casa lui, atunci în strada Arhitect Cerchez, era plină de notabilităţi literare. La cupa de şampanie, amfitrionului i s-a năzărit să se intereseze public de soarta cărţii mele şi i s-a făgăduit că aceasta va pleca în curând la tipar.

— Nu de alta, a adăugat el, dar sunt nerăbdător să-mi văd şi eu prefaţa publicată.

Pe scaunul din stânga mea era Veronica Porumbacu.

— În cinstea *Mioriţei*! mi-a şoptit ea ciocnind cupa.

Atunci am ştiut că nu va mai fi nici o piedică. Manuscrisul şedea de multă vreme la Mihai Petroveanu, pentru ultimul referat...

În vara aceluiaşi an, Arghezi, suferind de ochi, a plecat la Geneva pentru tratament. Întors la Bucureşti, mi-a dăruit dactilograma originală a „Predosloviei”, cu o dedicaţie autografă pe prima pagină, datată octombrie 1965. Cartea era trimisă la tipar, dar în aceeaşi lună eu plecam, pe multă vreme, în America, unde aveam să editez, de-a lungul anilor, nu mai puţin de unsprezece almanahuri. Arghezi mi-a dat o colaborare pentru primul dintre ele, dar nu a mai apucat să-mi dea şi pentru cel de al doilea. La

despărţire m-a întrebat dacă lăsasem la editură şi o poză. Aşa ceva nu-mi trecuse prin minte. Eu, poză? Cred că am şi roşit.

— Când ajungi la New York, să-ţi faci o poză şi s-o trimiţi la editură. Sau mi-o trimiţi mie şi le-o dau eu. Să-i spui fotografului să-şi pună firma pe ea, în faţă, să se vadă. Vor fi destui care să se bucure... Dacă nu trimiţi poza, să ştii că-mi retrag prefaţa.

Poza am făcut-o pe Broadway, într-un studio care se chema „Blue Bird”.

Cartea a apărut în anul următor şi am primit primul exemplar cu poşta aeriană. Splendid tipărită, am luat-o cu mine la o plimbare, seara, prin uriaşul furnicar al metropolei, unde mă aflam cu unele treburi. La întoarcere, mi-am găsit colegul cu care împărţeam o cameră de hotel aşteptându-mă.

— Ce e prin oraş?

Eram vesel, foarte vesel.

— Nenorociţii ăştia de americani sunt încă insensibili la cultura europeană. De un ceas mă plimb pe Broadway cu o capodoperă sub braţ şi nu mă ia nimeni în seamă. Nici măcar televiziunea...

— Capodoperă? a râs el. Ai şi început să ai fumuri.

— Ce fumuri, frate dragă? Capodopera e aici, pe primele şase pagini.

Peste un an reveneam, temporar, în ţară şi găseam două morminte, cu ţărâna încă proaspătă, în grădina Mărţişorului.

— Vă mulţumesc, domnule Arghezi! Şi mă rog de iertare dacă aceste amintiri vor fi tulburat ceva din îndelunga, sfânta noastră sufletească intimitate. Le-am spicuit de ici şi de colo, la statura ceasului de-acum. Pentru celelalte e încă prea devreme. Sau, poate, prea târziu.

10

Scriu acest capitol la douăzeci şi unu de ani după apariţia primei ediţii a *Rotondei*. El relatează un moment în care Arghezi s-a intersectat nu numai

cu formaţia mea literară, ci şi cu ceea ce s-ar chema destinul meu biografic. Acest moment în nici un caz nu putea vedea lumina tiparului – şi nici chiar cutezanţa manuscrisului – în ambianţa dictaturii şi sub regimul aspru al cenzurii comuniste.

*

Era în 1949. Ca un obişnuit al casei, am poposit la poarta lui Arghezi fără să mă fi anunţat prin telefon, am bătut în tochiţă, iar el mi-a deschis, de data aceasta fără să mă poftească în casă. Era speriat, desfigurat, cu ochii mari prin ochelarii enormi.

— Dragul meu, în casa mea s-a întâmplat azi-noapte o mare nenorocire... L-au ridicat pe Baruţu. Nevastă-mea e distrusă, plânge ca după mort, iar eu...

Fireşte, am rămas încremenit. Ştiam bine ce înseamnă verbul „a ridica”.

— Dar, vezi, a continuat el, odată cu arestarea n-au făcut şi obişnuita percheziţie. L-au luat şi s-au dus. Iar eu stau sub tensiunea aşteptării. Ei pot veni în orice clipă.

— Şi? Credeţi că Baruţu are ceva care să... ?

— Nu el. Eu.

— Dumneavoastră?...

— Dragul meu, printre prietenii casei mele se numără şi un medic care mi-a îngrijit copiii când erau mici. El făcuse cândva un anume fel de politică, se aştepta să fie arestat şi mi-a încredinţat spre păstrare un obiect care, desigur, e foarte preţios pentru el – şi, poate, cine ştie? pentru ţară. Într-adevăr, el a fost arestat, iar obiectul se află în casa mea. E vorba de un geamantanaş...

Am avut o reacţie nătângă:

— Păi, dacă e aşa, de ce nu-l puneţi pe foc?

Arghezi s-a uitat ţintă în ochii mei:

— Dragul meu, omul mi l-a lăsat să i-l păstrez, nu să i-l distrug!

În clipa aceea m-am simţit umilit de moarte. Desigur, eram familiar cu bârfelile târgului asupra unui Arghezi poltron, lacom de bani, lipsit de

caracter, gata să se vândă etc. etc. Le înregistram cu beneficiu de inventar şi, chiar dacă ar fi fost să le cred pe jumătate, ele nu mi-ar fi ştirbit admiraţia pentru poet. Acum însă aveam în faţă un alt Arghezi decât cel din gura lumii, un Arghezi care risca de dragul cuvântului dat. Nu aveam de ales.

— Domnule Arghezi, aduceţi-mi repede obiectul. Acum!

Era rândul lui să se descumpănească:

— Faci dumneata asta pentru mine?...

— Repede, că n-avem timp de pierdut!

Mi-a adus obiectul, m-a sărutat pe amândoi obrajii, iar eu m-am grăbit pe aleea străjuită de cireşi, cu ochii-n patru. Eram îmbrăcat călugăreşte, cu rasa pe mine, deci uşor de reperat. În fiece secundă puteam fi somat, oprit, dus... Aveam experienţă destulă, dar de data aceasta nu era vorba doar de mine.

„Obiectul” era o valijoară cochetă, îmbrăcată în husă maronie, neobişnuită în societatea noastră şi foarte puţin potrivită cu o uniformă monahală. Problema era dacă proprietarul obişnuia s-o folosească des şi dacă un copoi securist, văzând-o, putea face imediat o asociere între două imagini. Trebuia să merg normal, fără grabă şi fără să par că iscodesc vecinătăţile. Mahalaua era destul de liniştită la ora aceea, rar câte un trecător, câmpul vizual mi s-a părut o sahară, uliţa, nesfârşită, aşteptarea tramvaiului, o veşnicie.

Am ajuns la casa de la Patriarhie. Eu locuiam la etaj, iar la parter, în drumul meu, locuia exarhul Gherasim Bica, fostul meu stareţ de la Polovragi. I-am bătut în uşă şi l-am găsit împreună cu Veniamin, urmaşul său la stăreţie. Câţiva ani ne nevoiserăm împreună în aceeaşi mânăstire. S-au mirat văzându-mă cu o valiză în mână.

— Vii de undeva, sau pleci?

M-am aşezat pe un scaun şi le-am povestit toată întâmplarea.

— Acum, de luat am luat-o, dar ce fac eu cu ea, că nici la mine nu e cuşer. Am venit să ne sfătuim.

Veniamin a intervenit cu promptitudine.

— Uite ce: eu am venit la Bucureşti cu câteva treburi ale mânăstirii şi, cum se obişnuieşte, cu geamantanul plin, care acum e gol. Sunt în drum către gară, am trecut doar să-l salut pe fostul nostru stareţ. Deschidem valijoara şi-i vărsăm conţinutul în geamantanul meu. De-acum fii fără grijă, îl poţi asigura şi pe Arghezi, totul rămâne pe seama şi răspunderea mea.

Zis şi făcut. Valijoara nu era încuiată. În câteva minute i-am transferat conţinutul. Erau mai mult hârtii, scrisori şi fotografii de familie, acte de studii, o diplomă de doctor în medicină pe numele Veselovschi, *Cranii de lemn* şi alte câteva cărţi cu profil asemănător (care vădeau ce „anume fel de politică” făcuse proprietarul), şi un obiect mai aparte, o statuetă de abanos care înfăţişa, probabil, o zeitate africană, ceva suvenir din vreo călătorie a doctorului. Veniamin şi-a închis geamantanul şi a plecat cu el la gară.

Nu peste multă vreme l-am liniştit pe Arghezi, informându-l că totul e în siguranţă, într-o cutie de metal îmbrăcată în smoală şi ascunsă în curtea mânăstirii la doi metri sub pământ.

Între timp, tatăl izbutise să-şi scoată fiul din arest şi, ştiind că eu, în calitate de inspector patriarhal pentru învăţământ, urma să merg prin mânăstirile din ţinutul Buzăului şi Vrancei, m-a rugat să-l iau pe băiat cu mine, ca să-şi alunge spaimele. Ceea ce, bineînţeles, am şi făcut, dar fără să-i spun lui Baruţu povestea legată de el.

*

Du-te vreme, vino vreme! Au trecut nouă ani, amintirea valijoarei rămăsese îngropată împreună cu ea.

În primăvara lui 1958 s-a zvonit că în toată ţara se fac noi arestări masive. În acest context, mitropolitul Firmilian al Olteniei, fostul meu dascăl la seminar – şi naş de călugărie –, venit cu treburi la Bucureşti, m-a informat că mânăstirea Polovragi e zguduită de evenimente tragice. În ea se află ofiţeri şi lucrători de Securitate care îi anchetează cu mare asprime pe Veniamin şi pe Tit (noul stareţ) în legătură cu un colonel de jandarmi, pare-se că Popovici, care avea o istorie demnă de acele vremuri.

În timpul războiului din Răsărit, acest colonel fusese, pentru o scurtă perioadă, comandantul militar al Odessei. La spargerea frontului, în timp ce

trupele sovietice înaintau spre România, el, ca mulţi alţii, a luat calea întoarsă a pribegiei, devenind fugar, umblând din loc în loc, mai mult noaptea, zdrenţuit şi flămând. A bătut şi la poarta schitului Ostrov, unde a fost adăpostit, pentru câteva nopţi, de stareţul Dosoftei. A trecut apoi la Govora, găzduit fiind de stareţul Gherasim (Bica). În cele din urmă a ajuns la Polovragi, unde Tit şi Veniamin l-au acoperit ceva mai multă vreme. Apoi, prevenit că şi mânăstirea se află sub supraveghere, s-a mutat în sat, din gazdă în gazdă, până ce s-a oprit în gospodăria unui ţăran singur, fără familie, care i-a făcut un adăpost confortabil într-o imensă şură de paie din curte, unde l-a hrănit vreme de vreo unsprezece ani. La un moment dat a intervenit o ceartă între ţăran şi ibovnica lui, aceasta l-a denunţat, iar Securitatea a avut o recoltă neaşteptat de bogată. Ca să nu se plictisească, fugarul ţinea un jurnal în care notase nu numai numele duşmanilor, dar şi pe cele ale binefăcătorilor. Jumătate din sat s-a trezit sub arest, iar mânăstirea, sub asediu. Se bănuia că fugarul avea asupra lui cel puţin o armă de foc, el tăgăduia, iar călugării era bătuţi şi schingiuiţi ca s-o denunţe.

Către mijlocul lui iunie a venit mitropolitul din nou la Bucureşti. Ne-am văzut în camera lui de la Patriarhie.

— Ce mai e pe la Polovragi?

— Oficial, nu ştiu nimic. Dar tu ştii că telegraful călugăresc e mai rapid şi mai sigur decât al lui Morse. Călugăriţele de la Tismana mi-au transmis informaţia că la Polovragi nu s-au găsit arme de nici un fel, deşi securiştii au scotocit peste tot, chiar prin săpături de adâncime. În schimb, sub temelia casei construite de Veniamin pe locul cuptoarelor brâncoveneşti au dat peste un pachet cu hârtii interzise şi peste un fel de zeitate africană într-o statuetă de lemn...

Cred că m-am schimbat la faţă. Mitropolitul a observat.

— Ai ceva pe-acolo?

— Da’ de unde! am îngăimat.

Din clipa aceea am ştiut că, pe o cale sau alta, Securitatea va ajunge şi la mine şi am început să mă pregătesc.

A doua zi a venit la mine, în biblioteca Patriarhiei, o doamnă. Cerându-şi scuze, cumnata lui Gherasim şi-a scos pantoful şi a tras afară un bileţel care mă anunţa că securiştii, în timp ce-l arestau pe Bica, la Curtea de Argeş, dăduseră peste câteva scrisori ale mele şi au exclamat: „Acum-acum punem noi mâna şi pe banditul ăsta”...

Între timp, Arghezi avusese o congestie cerebrală şi era ţinut sub strictă supraveghere medicală, acasă, la adăpost de stări emotive puternice. Se ştie că o a doua este, de obicei, fatală. L-am chemat pe Baruţu şi i-am spus ce şi cum, inclusiv că urmează să fiu arestat.

— Eu nu cred că Securitatea va îndrăzni să-l deranjeze pe taică-tău, nici măcar cu o întrebare. Numele lui este acum prea puternic în opinia publică şi prea important pentru conducerea de stat. Totuşi, e bine s-o informezi pe maică-ta, să fie atentă şi să prevină la timp orice neplăcere care ar putea să-l ia prin surprindere.

Într-adevăr, în noaptea de 13/14 iunie au venit şi m-au ridicat.

La primul interogatoriu, prima întrebare a fost despre materialele subversive primite de la Arghezi şi transmise călugărului Veniamin. Aşa cum fac mai toţi în astfel de situaţii, l-am luat în braţe pe „nu ştiu” şi am ţinut-o aşa până ce locotenentul mi-a pus în faţă mărturiile contrare. Am semnat o declaraţie, şi asta a fost tot. În cele unsprezece luni, cât a durat ancheta, nimeni nu m-a mai întrebat ceva despre asta.

Procesul meu, înscenat de Securitate pe alte teme, s-a judecat la Ploieşti. În ajun am fost scos din celulă şi dus la etaj, în cabinetul comandantului Securităţii, colonelul Mauriciu Ştrul. Printre făgăduinţe şi ameninţări (la Ploieşti se bătea cumplit, dar eu trecusem prin asta la Bucureşti), a încercat să mă convingă că e bine să-mi menţin toate declaraţiile din anchetă. Am rămas constant pe poziţia că, fiind ultima mea şansă, în instanţă îmi voi menţine declaraţiile care corespund adevărului, dar o voi retracta pe cea principală, care mi-a fost smulsă prin forţă.

— Cum, adică, ai fi dispus să spui că ai fost torturat?

— Dacă va fi nevoie, da.

— Şi dacă te vom duce pe unde ai mai trecut?

— Asta e! Nu am încotro.

Comandantul s-a plimbat puţin cu mâinile la spate, după care mi s-a oprit în faţă:

— În acest caz îţi cerem (am reţinut pluralul) ca în apărarea dumitale să nu invoci numele lui Arghezi.

— Pe asta v-o promit, am răspuns prompt.

Procesul meu a durat trei zile, la Tribunalul Militar, într-o sală ticsită de muncitori şi securişti. La interogatoriu am recunoscut că îi înmânasem lui Veniamin Nicolae un pachet cu materiale interzise (care, se pretindea, se află pe masa judecătorilor). Când a venit rândul procurorului să pună întrebări, acesta, probabil neprevenit (se zicea „neprelucrat”), a observat că inculpatul, deşi a recunoscut că i-a predat lui Veniamin materialele subversive, a omis să precizeze de la cine anume le primise. În aceeaşi secundă, din fundul sălii a străbătut un şuier:

— Pssst!

Preşedintele a intervenit prompt:

— Declaraţia se află la dosar, curtea e luminată.

*

În penitenciarul Aiud, unde executam o condamnare de 25 de ani, l-am cunoscut pe doctorul Veselovschi.

— Nu-ţi face probleme de conştiinţă, dragă doctore, nu ai ce să-ţi reproşezi: arestarea mea era plănuită de multă vreme, m-ar fi luat oricum. Chestia cu valiza dumitale a fost doar pretextul binevenit, pentru ca ei să mă ridice, chipurile, printr-o procedură legală. Eram apropiatul patriarhului, cel care mă scosese cândva din mâinile lor doar convingându-l pe Groza că fusesem arestat ilegal şi inoportun.

Nu i-o spuneam să-l consolez, ci cu încredinţarea adevărului adevărat.

Arghezi a murit fără să-l cunoască.

1 Consemnate, selectiv, în *Manuscriptum*, nr. 1/1978, şi în volumul *Alte 13 rotonde 13*, Muzeul Literaturii Române, Bucureşti, 1981.

Gala Galaction

Sufletul lui Gala Galaction era un roi de fluturi scânteietori, născuţi noaptea dintr-o flacără înaltă şi rotiţi apoi, până la mistuire şi regenerare, în jurul stâlpului de foc. Niciodată nu mi l-am închipuit altfel pe bătrânul rabbi din stirpea iconografică a lui Gamaliil, fie că i-am citit opera literară, fascinantă ca o migraţie de şerpi, fie că i-am urmărit rostirea rostogolită baritonal dintre două stufuri albe, o barbă magnifică, odihnită pe piept într-o revărsare de linişti, şi mustăţile centrifugale, în veşnică fremătare pe buza senzuală, ca un început de răzmeriţă. Mi-ar trebui, mai nou, imaginea colosală a pulsarului cosmic, ale cărui erupţii se prăbuşesc în propriile-i prăpăstii, negre, de unde se nasc în învăluiri necontenite. Galaction nu putea fi cunoscut, ci numai ghicit şi numai atât cât îţi îngăduia statura lui de faun creştinat, îmbrăcat călugăreşte în potcap cu streaşină, dulamă încătărămată şi rasă de şiac, de sub care clămpăneau, în mers, cizmele subţiri, ca două donicioare de păcură. Câte ceva din tainele lăuntrului său trădau doar ochii aceia limpezi

şi tulburi, aglomeraţi în orbite ca nişte cioburi de oglindă pisată, şi mâinile acelea neastâmpărate, prin ale căror degete vorbeau toate limbile Babilonului. Şedeai cu el de vorbă şi deodată îţi dădeai seama că te afli în faţa unui cifru fiinţial.

În 1946, la Cluj, l-am ascultat citind într-o şezătoare literară, laolaltă cu Ion Minulescu, Al. Cazaban şi alţi câţiva scriitori bucureşteni, în aula Colegiului Academic.

— Poate să vă pară curios, dar eu m-am considerat întotdeauna un discipol al lui Anatole France, a spus el în scurtul cuvânt prin care şi-a introdus lectura.

A doua zi l-am auzit predicând în catedrala episcopală. Se aprinsese în amvon şi brăzda bolţile ca un fulger alb.

— „Mai mare dragoste ca aceasta nimeni nu are, să-şi dea viaţa pentru prietenii săi.”

Nici un biograf antum al lui Galaction nu şi-a dat seama că orice tentativă de a-i face un portret moral va fi ruinată de apariţia *Jurnalului*, după cum orice biografie postumă riscă să devină palidă. Nimeni nu va îndrăzni să spună despre Galaction adevărurile pe care le-a spus el însuşi, nimeni nu va cuteza să pună mâna pe biciul cu care el s-a flagelat. Preotului Grigore Pişculescu i se pot pune în cârcă toate păcatele din lume, în afară de lipsa de sinceritate. Sincer în devoţiunea mistică şi în resentimentele faţă de duşmani, în risipa şi în cumpănirea banului, în umilinţă şi-n trufie, în bunătate şi-n blestem, în extazul credinţei şi-n torturile îndoielii, în aspiraţia la sfinţenie şi-n abandonul cărnii, omul acesta era fericit să ierte adulterul, dar se căia de păcatul desfrânării după ce se apropia, legiuit, de nevastă-sa, visa o lume fără războaie, dar se bucura de bombardarea teatrului care-i refuzase fiicei sale gloria de mare actriţă. Dacă se poate vorbi de o enigmă Galaction, aceasta e incredibila capacitate a insului de a fi sincer în concomitenţa contrastelor.

Poate că tocmai de aceea a fost el obsedat, toată viaţa, de enigma convertirii lui Saul din Tars. De la teza de doctorat din tinereţe şi până la „testamentul teologic” pe care îl prezenta, în cadru festiv, la şaptezeci şi cinci de ani, minunea din drumul Damascului l-a urmărit pas cu pas, ca o umbră a propriei sale conştiinţe. Pentru Galaction, tânărul, învăţatul, fanaticul Saul nu era altceva decât un judecător de instrucţie, învestit de sinedriu cu misiunea de a demistifica legenda învierii lui Iisus. Pentru a demonstra falsul, procurorul avea nevoie de proba materială, iar aceasta nu putea fi alta decât corpul celui răstignit, prezumat a fi fost ascuns undeva de către adepţi. De aici, arestarea creştinilor şi supunerea lor la nesfârşite şi minuţioase interogatorii, deseori însoţite de torturi. Întrebarea esenţială: „Unde e Iisus?”. Întărâtat de insuccesul din Ierusalim, Saul află că o seamă de creştini s-au refugiat în Damasc şi, însoţit de garda represivă, pleacă în căutarea lor. Aici Galaction intervine crucial, ca rezultat al unei îndelungate investigaţii filologice asupra unui singur cuvânt ebraic. Întrebarea: „Saule, Saule, pentru ce Mă prigoneşti?” el o traduce: „Saule, Saule, pentru ce Mă cauţi?”. În felul acesta, momentul nu mai înseamnă o convertire propriu-

zisă, ci revelaţia fulgerătoare a ceea ce exista. Cel din spatele vocii fusese, de fapt, descoperit din momentul când începuse să fie căutat. Ceva asemănător se petrecuse, *mutatis mutandis*, cu Galaction însuşi atunci când, proaspăt student în filosofie, a cunoscut impactul cu pietatea lui Sar Péladan; tânărul devenea conştient de o realitate pe care o purta într-însul fără să ştie: vocaţia preoţească. E adevărat că zbaterile sufleteşti ale scriitorului s-au consumat în universul său moral, dar nici drama cunoaşterii nu i-a fost străină.

Generaţia mea de teologi l-a cunoscut pe Moş Gala ca profesor universitar de exegeză a *Vechiului Testament.* Un curs întreg despre poezia *Psalmilor* era prin sine o poezie, de la incantaţiile limbii lui David până la parafrazele venerabilului dascăl. Următor la catedră cumplitului I. Popescu-Mălăeşti, de spaima căruia studenţii bucureşteni se refugiau, pentru primii doi ani, la Facultatea din Cernăuţi, Galaction devenise vestit nu numai prin farmecul prelegerilor, ci şi prin bunătatea examinatorului. Ca să cazi la Moş Gala, spuneau unii mai încercaţi, trebuie să faci cerere timbrată. Această faimă însă nu era de natură să umple amfiteatrul, carenţă de care profesorul nu părea sinchisit. Dimpotrivă, pe puţinii săi auditori şi-i declara prieteni. Unii dintre ei i se duceau şi la scaunul de duhovnicie, ştiind dinainte că li se vor ierta toate păcatele, certitudine din care nu va fi lipsit conştiinţa perversă a biografiilor solidare. Din viaţa lui nu se ştia nimic în afara celor mărturisite de el însuşi, pe marginea cărora se brodau şi legende picante, tocmai pentru că scriitorul se rostea uneori ambiguu, oracular, pentru ca, la sfârşit, să conchidă:

— Adevăruri cutremurătoare se vor descoperi după moartea mea...

O astfel de deschidere genera şiruri întregi de întrebări şi presupuneri, pe toate filoanele posibile, de la erotică la filosemitism. Unii, mai şugubeţi, şopteau că ar putea fi vorba de o circumcizie...

Prin 1951 ne-am găsit la mânăstirea Cernica şi am avut vreme de vorbă, mai ales într-o lungă plimbare pe drumul cu sălcii.

— Părinte, i-am spus, eu mă duc destul de des la domnul Arghezi şi nu v-am întâlnit niciodată acolo.

— La Arghezi te duci, m-a admonestat el, dar la mine nu vii.

— Am o natură păcătoasă, i-am răspuns, sunt întotdeauna de partea celor obijduiţi...

Bătrânul s-a oprit o clipă, uitându-se peste ape, apoi s-a apărat elegant:

— Ce să fac, dragul meu? Merele din livada mea nu sunt atât de frumoase ca ale lui Arghezi, în ele nu se prea dă cu pietre.

Ştiam că nu-i făcusem plăcere. Scriitorul Galaction se descurca destul de bine, devenise academician, era deputat în Marea Adunare Naţională, opera lui, fără a fi obiectul unei generoase publicităţi, circula destul de larg, în timp ce vechiul său prieten şi camarad, hulit de presă şi ignorat de oficialităţi, răbda în tăcere rigorile surghiunului literar. În singurătatea Mărţişorului, Arghezi pomenea rar de Galaction, şi atunci fie cu o uşoară ironie la adresa omului „ajuns”, fie cu o discretă amărăciune că Galaction nu mai avea timp şi pentru el. Sentimente mai adevărate răbufneau la suprafaţă din unele spuse ale Paraschivei, care nu se sfia să aducă vorbă ascuţită despre trecutul „bărbosului muieratic”. Va fi fost la mijloc şi o oarecare gelozie pe preotul care izbutise să învingă prejudecăţile menite să-i submineze opera, punând în faţă incontestabila lui notorietate de militant social. De altfel, Arghezi socotea că preoţia lui Galaction era un handicap nu atât pentru gloria literară, cât pentru opera însăşi. El îl cita pe patriarhul Miron Cristea, care ar fi declarat că prin intrarea lui Gala Galaction în cler „Biserica n-a câştigat, iar literatura a pierdut”, aserţiune deloc invalidată de patriarhul din Mărţişor, nemulţumit că proza prietenului său, atât de viguroasă şi senzuală la început, devenise un fel de predică artistică, împănată cu citate din cap... şi vers... Toate acestea însă nu erau decât umbre trecătoare. Ele n-au putut niciodată să întunece una din prieteniile exemplare ale literelor româneşti. Cu toate rezervele lui pentru preoţia lui Galaction, Arghezi nu ezita uneori să i se asocieze nostalgic. Prin 1943, amândoi colaborau, zilnic, la *Informaţia zilei*, ziar condus de teologul Grigore Malciu. Arghezi a publicat atunci o tabletă jubiliară intitulată *Casa cu trei popi*, aceştia fiind Galaction, Malciu şi „diacul care iscăleşte”. Ştiu că am făcut atunci, între prieteni, o glumă care a ajuns repede în urechile

Mărţişorului: „De fapt, nu e vorba de trei popi, ci de un popă, un nepopă şi-un răspopă”. Arghezi mi-a servit-o râzând, satisfăcut că nu aşteptase să i-o spun eu. Mi-am amintit de ea, fără s-o ascund, şi pe drumul dintre sălciile Cernicăi.

Galaction îşi avea şi el, în aceeaşi vreme, mâhnirile lui, cărora le-am fost martor mai mult prin aceea că deţineam o anume funcţie în administraţia culturală. Cunoştea intenţia patriarhului Justinian de a tipări o nouă ediţie a Bibliei, dar nu izbutise să-l convingă pe acesta că între mai multe variante, traducerea lui trebuie preferată. Avizat de experţi, patriarhul ezita. Ediţia Galaction nu se bucura de o faimă strălucită în lumea teologică. Ea fusese patronată la început, prin 1930, de către patriarhul Miron Cristea, care a avut ambiţia de a tipări cea de a doua traducere integrală a Bibliei în limba română, după cea din 1688.

În acest scop, el a apelat la trei specialişti: preotul profesor Vasile Radu, preotul profesor Gala Galaction şi episcopul Nicodim Munteanu, stareţ al mânăstirii Neamţ, viitor mitropolit al Moldovei şi apoi patriarh al României, cărora le-a oferit un contract mai mult decât generos pentru acel timp (un milion şi o sută de mii de lei; în plus, pentru primii doi, concedii de la catedră, cu suplinitori plătiţi). Noua traducere a apărut în 1936, dar cu titlul de ediţie provizorie; după prezentarea observaţiilor de către specialişti, patriarhul urma s-o tipărească pe cea de a doua, definitivă. Versiunea se resimţea, în principal, de pe urma faptului că cei trei traducători lucraseră mai mult separat, fără să se citească între ei, şi că, în final, textul nu trecuse prin mâna unui stilizator care să-i asigure unitatea. Mai mult, ostenitorii fuseseră călăuziţi de criterii şi metode deosebite. Vasile Radu, un mare erudit al limbilor orientale, se ţinuse strâns de rigoarea filologică; Galaction scria într-o românească foarte frumoasă, dar destul de zburdalnică faţă de textul original; cât despre Nicodim, el era suspectat că traduce mai mult din limba rusă decât din cea greacă. Pe parcursul celor cinci-şase ani de muncă au intervenit şi inevitabilele orgolii. Dacă între Galaction şi Radu colaborarea a fost ceva mai apropiată, primul se plângea, totuşi, că marele

orientalist îi umblă prea mult în text. Contemporanii povestesc că, spre sfârşit, Nicodim s-a pomenit cu Galaction la Neamţ.

— Ştiu că ai desfundat preasfinţia-ta cu hârleţul, acum am venit eu cu grebla, i-a zis el frecându-şi palmele, pus pe treabă.

— Părinte Grigore, i-ar fi răspuns episcopul cu limba lui ascuţită, fiindcă tot te-ai oprit la Neamţ, te rog să rămâi cu mine la masă...

În timpul dejunului s-a discutat – fireşte! – despre orice în afară de traducerea Bibliei.

Divorţul spiritual era inevitabil, dar Galaction s-a mâniat şi asupra patriarhului, care, după apariţia monumentalei cărţi, se prezentase într-o şedinţă a Academiei şi anunţase evenimentul ca pe un succes personal, al iniţiativei lui. Temperamentalul scriitor a reacţionat prompt, iniţiind o nouă ediţie a Bibliei, numai a lui. Pe de o parte, l-a eliminat pe episcopul Nicodim, înlocuindu-i textele cu altele în traducere proprie; pe de altă parte, spre a-l paraliza pe patriarh, a pus noua ediţie sub patronajul regelui Carol al II-lea, exact când şeful Bisericii se pregătea s-o tipărească pe cea definitivă. Cartea a apărut în 1938, la Editura Fundaţiilor Regale, sub semnăturile *numai* ale lui Vasile Radu şi Gala Galaction. Peste doi ani, Nicodim Munteanu, devenit patriarh, avea să scoată o ediţie care-i purta numele şi din care era eliminată orice colaborare a celui ce-l decapitase. Cam în aceeaşi vreme, ebraistul
I. Popescu-Mălăeşti publica broşura *Omnia pro pecunia*, cu critici severe la adresa traducerii lui Galaction, din care nu lipseau rigoarea ştiinţifică, dar nici otrava unui spirit polemic *ad personam*, evidentă chiar în titlu.

Om cumpănit, patriarhul Justinian nu se hotăra să-i făgăduiască ceva părintelui Galaction – pentru care, de altfel, avea o sinceră şi deschisă preţuire –, motivând că o astfel de promisiune ar fi prematură, deoarece încă nu dispune de mijloacele materiale (ceea ce, iarăşi, era adevărat). El va fi ştiut însă ceea ce ştia bine şi ofertantul, anume că personalitatea şi numele unui mare scriitor sunt de natură să covârşească, până la anulare, pe acela al patronului şi chiar pe ale colaboratorilor la o operă comună. Nici Biblia din 1936 nu a rămas în istorie ca fiind „a lui Miron”, nici cea din 1938 ca fiind

„a lui Carol al II-lea”, aşa cum li se pornise publicitatea, ci – şi una, şi alta – *Biblia lui Galaction.* Cât despre traducătorii Vasile Radu şi Nicodim Munteanu, numele lor sunt cunoscute doar de specialişti sau de cei ce-şi dau osteneala să citească prefeţele ediţiilor respective. Justinian avea să-şi împlinească visul foarte târziu, în 1968, mult după moartea scriitorului şi fără contribuţia declarată a acestuia, tipărind vechiul text, încă „provizoriu”, dar revizuit de doi teologi cu nume fără rezonanţă. Galaction însă a rămas biruitor. În ciuda mâhnirilor lui de atunci, de pe drumul cu sălcii al Cernicăi, posteritatea avea să-i păstreze numele în panteonul culturii româneşti.

— Uite, aici aş vrea să mă odihnesc, a zis el după ce am ajuns în cel de al doilea ostrov, aici lângă bisericuţa Sfântului Lazăr, să-mi odihnesc oasele, ascultând liturghia...

Marele Galaction nu-şi dorea mormântul la „Belu”, în grădina academicienilor sau în aceea a scriitorilor celebri, ci acolo, în singuraticul cimitir al Cernicăi, alături de vlădici uitaţi şi călugări anonimi. Într-adevăr, acolo îi era dat să se odihnească, dar după o foarte lungă şi stranie suferinţă. Curând după 1955 am aflat că părintele Gala e bolnav. Nădejdile că va reveni în viaţa socială se arătau zadarnice. În cele din urmă, m-am hotărât să mă duc să-l văd. A fost singura mea vizită în casa lui de pe strada care azi îi poartă numele. M-a întâmpinat, la intrarea de jos, soţia sa, bătrână, măruntă, rezemată în cârjuţă, cu o mare poftă de vorbă din care n-am reţinut mare lucru în afară de bănuiala că asupra bolnavului se abătuse nu ştiu ce blestem. Sus am cunoscut-o pe Elena Galaction. Soţul ei, care-şi părăsise serviciul şi i se dedicase suferindului zi şi noapte, cu toată fiinţa şi cu o rară capacitate de jertfă, mi-a deschis o uşă. Gala Galaction, îmbrăcat în anteriu, zăcea pe un jilţ cu spătar înalt, nemişcat ca o statuie de ceară, cu mâinile odihnite pe rezemători şi cu ochii deschişi, încremeniţi, în care luceau două lumini fixe, neutre, aşa cum luminează stelele în spaţiul cosmic, fără tremurul văzduhului.

— Tată, a venit părintele Anania să te vadă. Acesta e părintele Anania, tată, nu-i aşa că-l recunoşti?...

Nici un răspuns, nici o mişcare. Mă aflam în faţa unui vast univers necunoscut, bănuit a ascunde pe undeva un alt pământ cu fiinţe raţionale, din care aştepţi, cu toate antenele la pândă, un semnal, unul cât de slab, la pragul de jos al speranţei. De sub genele ţepene nu se comunica decât o tăcere a adâncurilor.

— E conştient? am şoptit eu o întrebare.

— Greu de precizat, mi s-a răspuns. Uneori am impresia că i se trezeşte, foarte vag, câte un nerv.

M-am aşezat alături de bătrân, în genunchi, i-am luat mâna dreaptă, i-am sărutat-o şi am ţinut-o apoi într-a mea, mult, vreme îndelungată, mângâind-o cu cealaltă şi încercând să murmur versuri din Eminescu. Atunci mi s-a dat părerea că în podul palmei mele a tresărit, pentru o secundă, degetul său cel mijlociu...

— Mi-a răspuns! am strigat cu bucurie.

— Asta se întâmplă foarte rar, mi s-a şoptit dintr-un zâmbet luminos.

În clipa următoare însă m-am cutremurat. I-am mai sărutat o dată mâna şi am lăsat-o apoi pe rezemătoare. Mă cuprinsese spaima. Semnul acela putea să arate că bătrânul *ştie* tot ce se petrece cu el şi împrejurul său. Nu era vorba de o comă prelungită, ci de drama unei conştiinţe. Creierul care, de-a lungul unei vieţi de om, se rostise neostoit în toate chipurile, prin grai, prin slovă, prin gesturi, prin zâmbet, prin lacrimă sau printr-un simplu suspin, acum zadarnic se ruga de fiece firicel de nerv să-l ajute măcar atât cât să poată spune că el e încă viu. Această neputincioasă rugăciune a sufletului către propriul său trup avea să dureze şase ani. Apoi a venit eliberarea şi pogorârea de lângă bisericuţa Sfântului Lazăr, unde scriitorul dorise să-şi odihnească osemintele şi să asculte, de deasupra apelor, liturghia.

Anton Holban

1

„Dacă se întâmplă să ai vreo durere în viaţă, nici una nu este mai mare decât aceea provenită din dispariţia unui om care s-a apropiat sufleteşte de tine. Căci nimic nu se distruge mai greu decât dragostea pe care un dascăl a reuşit s-o sădească în sufletele elevilor săi.

Am voi, fără îndoială, să ne desfacem de marea putere a timpului, am voi să ieşim din cadrul legilor sale; dar *uid est enim aliud Gigantum modo bellare, cum dis nisi naturae repugnare*. Ne resemnăm şi căutăm a primi toate cu seninătate. Şi, totuşi, sunt unele fapte care te izbesc cu putere în suflet, zdruncinându-l până în adâncurile lui.

Iacă, au trecut două săptămâni de la moartea d-lui profesor Anton Holban şi totuşi nu mă pot împăca cu gândul că n-am să mai văd niciodată silueta sa înaintând, grăbită, pe coridorul şcoalei. Dacă viaţa sa particulară a fost oarecum deosebită de a celorlalţi şi zbuciumată, nu mai puţin a fost cât era dascăl de limba franceză al şcoalei noastre. În fiecare oră a acestei materii aştept să apară în cadrul uşii, aşa cum venea altădată: fără catalog, cu mâinile depărtate de corp, cu degetele întinse, cu părul zburlit, neglijat, spunând obişnuitul *bonjour*, câte o glumă sau câte un spirit de bun-gust.

— *Silence! Les livres fermés! Écrivez!*

Şi vocea sa ascuţită pronunţa răspicat cuvintele aşa-numitului dicteu, voce care şi acum îmi sună în urechi. În clasa a II-a l-am avut profesor de limba română, deşi această materie nu era «specialitatea sa», cum ne spunea adeseori. Se zice că obişnuinţa este aceea care stabileşte legături sufleteşti, că obişnuinţa este aceea care creează prieteniile şi dizolvă urile; fără îndoială că aici este foarte mult adevăr, dar ceea ce se face pe această cale n-are pecetea veracităţii, a valabilităţii şi, prin urmare, a durabilităţii; noi nu numai că ne-am obişnuit cu felul său de a preda limba română, şi, mai târziu, limba franceză, dar el a reuşit cu prisosinţă să împlânte în sufletul

nostru dragostea de muncă, dragostea de literatura românească şi franţuzească. Profesorul care a ştiut numai să înveţe, păstrându-se, cu toate acestea, departe de sufletul copiilor, nu şi-a îndeplinit decât jumătate din menirea sa pedagogică; căci, orice s-ar zice, un profesor nu este pus numai să instruiască de la înălţimea catedrei, ci are şi frumosul scop de a desăvârşi sufletele, de a face să crească în elevi spiritul dragostei şi al puterii de muncă. Şi, pentru că profesorul Holban avea toate aceste calităţi, noi îl iubeam. Da, îl iubeam.

Regulile gramaticale nu-i plăceau. Ne instruia mai mult în latura literaturii. Un «zece» era binevenit aceluia ce ar fi citit cea mai frumoasă carte. Mi-aduc aminte când ne-a recomandat să citim *Quo vadis* şi *Jack.* După două zile fiecare din noi putea povesti conţinutul acestor două cărţi, numai pentru a face plăcere domnului profesor. Şi, contrar înclinărilor elevilor, ora de limba română era cea mai mult aşteptată de noi, fiindcă era plină de voioşie. De foarte multe ori ne făcea să râdem, prin spiritele şi anecdotele sale. Parcă-l văd: plimbându-se pe dinaintea băncilor, cu mâinile în fundul buzunarelor, râzând cu hohote, ca un copil naiv ce se bucură de vederea unei jucării minunate. Rareori sta la catedră. Şi atunci, după terminarea orei, lista de absenţi nu mai putea fi întrebuinţată; subiectul discuţiei, un popă, o casă, o pisică, lua imediat fiinţă pe hârtie, sub forma unei caricaturi.

Un om aşa de bun! Şi o metodă de predat materia aşa de deosebită şi de frumoasă! Şi, cu toate acestea, era persecutat de unii elevi, care nu voiau să-l înţeleagă. În ultimul timp devenise ca un coleg de al nostru.

— Ce să fac, camarazi – ne spunea câteodată – ce să fac, dacă există această lege urâtă, ca eu să mă numesc profesor, iar voi elevi?! Oare nu s-ar putea să schimbăm noi această lege, cel puţin în cadrul cursurilor noastre?

În fiecare luni venea voios, ca de cele mai multe ori, în clasă.

— *Bonjour*, camarazi, iacă, v-am adus o *Vreme*!

Alteori venea trist, melancolic, cu ochii pierduţi în van, vorbindu-ne de o întâmplare tristă. Câteodată ne vorbea şi despre moarte, de care era veşnic îngrozit. Nu se putea împăca cu ideea că, odată, va trebui să dispară din

lumea prietenilor săi. Glasul său curgea lin, duios, aproape sfâşietor de duios, încât inima cea mai tare s-ar fi putut înduioşa.

Însă cea mai frumoasă şi mai nemuritoare (*sic*) amintire va fi biblioteca noastră, a clasei noastre, înfiinţată din micile noastre economii, din îndemnul domnului profesor Holban. Am fost prima serie de elevi care şi-a făcut o bibliotecă aparte. Dânsul ne recomanda cărţile ce trebuiau cumpărate. Şi, fără a-i spune, ca să-i facem o plăcere, am cumpărat *O moarte care nu dovedeşte nimic* şi *Romanul lui Mirel.* Pe prima i-am cerut un autograf. Şi acum îl citesc: „Prietenilor mei din clasa a II-a, seria B, cu condiţia să o citească numai când vor fi mari». Şi, mai jos, semnătura lui, simplă, un A şi un H.

— Domnilor – ne spunea uneori – nu mai complicaţi iscăliturile; cu cât cineva are o coadă mai mare la iscălitură cu atât inferioritatea lui faţă de ceilalţi este mai mare.

Şi mă gândesc: se poate ca din mâna aceea delicată şi nervoasă, care a scris acele rânduri, ca din întreaga lui făptură să nu fi rămas decât un pumn de cenuşă?

La clasa a VIII-a, în ultima oră de pe trimestrul I, a venit puţin trist. Jumătate din elevii clasei, fiind ocupaţi cu pregătirea serbării de Crăciun, n-au putut să vină la oră. La plecare a exclamat:

— Îmi pare nespus de rău că, cel puţin în ultima oră, n-au venit toţi camarazii mei...

Ultima oră? În ce sens o spusese? Poate că nici nu s-a gândit că va fi «ultima». Acest «ultim» absolut îl îngrozea şi-l făcea să se cutremure. Însă destinul a voit aşa cum s-a întâmplat.

Şi dacă în lumea prietenilor din viaţa sa particulară este regretat şi plâns, apoi nu mai puţin prietenii dintre zidurile şcoalei, unde a risipit energie, unde a depus atâta muncă, unde a creat atâtea legături sufleteşti, vor păstra în sufletele lor amintirea veşnică a iubitului şi regretatului lor dascăl şi camarad Anton...”

(Vremea, 7 ianuarie 1937)

2

Puţini ar crede că acestea erau sentimentele unui seminarist de cincisprezece ani faţă de un profesor ateu. Holban nu făcea un secret din ateismul său – de altfel, neprogramatic şi lipsit de ostentaţie –, tolerat de directori şi de abia perceput de elevi, ceea ce nu l-a împiedicat să fie profesor la trei şcoli teologice, Seminarul din Constanţa, cel monahal de la mânăstirea Cernica şi Seminarul Central din Bucureşti, acestuia din urmă aparţinându-i şi semnatarul textului de mai sus. Mă întâlnesc cu acest text după patruzeci şi cinci de ani şi-l transcriu cu emoţie, nu numai pentru că el înseamnă debutul meu publicistic în ceea ce s-ar chema „proză”, ci şi pentru mărturia documentului sufletesc. Mai bag de seamă că între el şi amintirile mele publice din ianuarie 1977 diferenţele sunt minime şi că, prin urmare, memoria m-a înşelat foarte puţin.

Holban se număra printre dascălii distinşi ai Seminarului Central, şcoală care, de altfel, printr-o veche tradiţie şi prin faima ei de solid aşezământ de cultură, nu ducea lipsă de elite didactice (aş cita numai pe Iuliu Valaori, Cezar Papacostea, Victor Papacostea, Petru Caraman, Nae S. Ionescu, Iuliu Scriban, Alexandru Dan Petrescu, George Breazul, mulţi dintre ei deveniţi, după aceea, universitari). Nu ştiu cum va fi ajuns Holban profesor aici. Printr-o simplă şi mecanică „repartiţie” de la minister? E puţin probabil. Oricum, calitatea profesorului era dublată de reputaţia scriitorului, şi mai degrabă aş crede că fusese „recrutat” de către directorul şcolii, Petre Partenie, el însuşi o vedetă a dăscălimii bucureştene, dublat, de asemenea, de un prozator care-şi încerca şansa notorietăţii (publicase un volum de nuvele şi-şi avea portretul în librăria „Cartea Românească”, unde-l priveam cu admiraţie ori de câte ori intram să cumpăr o carte şi-mi roteam ochii pe galeria nemuritorilor, un Olimp către care năzuiau toţi cei de prin rafturi). Partenie era sensibil şi la devenirea noilor făgăduinţe şi, în ce mă priveşte, îi datorez nu numai debutul meu dramaturgic, printr-un scenariu radiofonic, ajuns şi difuzat, prin mijlocirea lui, la Radio Bucureşti, ci şi întâia mea conştiinţă de „scriitor”, conştiinţă care presupunea, mai întâi de toate, un

regim de muncă mai strâns şi mai aspru decât al muritorilor de rând (după succesul de la Radio, directorul mi-a destinat o cameră de lucru literar – azi s-ar spune de creaţie –, o fostă sală de repetiţii a orchestrei, în care mă puteam sustrage, câteva ore pe zi, servituţilor comunitare). Că directorul îl preţuia pe Holban în chip deosebit se vedea şi din menţiunile elogioase pe care le făcea asupra-i în şezătorile culturale de sâmbătă seara, când nu uita, în cuvântul său de la sfârşit, să sublinieze, în faţa celor peste trei sute de elevi, prezenţa valorilor spirituale cu care era înzestrat corpul didactic al şcolii.

Anton Holban era profesor de franceză, dar întâlnirea mea cu el s-a făcut în clasa a doua, unde el, probabil pentru completare de ore, preda numai limba română. Printre elevii din cursul superior avea faima – sinistră! – a unuia din dascălii cei mai exigenţi şi nu puţine erau victimele lui la examenele de sfârşit de an; repetenţii, pur şi simplu, îl urau, corijenţii tremurau de spaimă. Nu era însă singurul. Profesorii, cei mai mulţi, le cereau elevilor enorm, pe măsura unei programe analitice foarte pretenţioase, cu câte şase şi chiar opt ore de curs pe zi, menită să menţină faima unei şcoli unde „se învaţă carte”. Dacă mă gândesc bine, în şcoala aceea de pe Dealul Viilor, aşezată între două fabrici, cea de bere şi cea de chibrituri, ea însăşi poreclită „fabrica de popi”, materiile teologice erau minoritare. Un spaţiu vast îl ocupau ştiinţele exacte (fizica, chimia, ştiinţele naturale, matematicile – inclusiv cele superioare), istoria şi geografia, filosofia (în special psihologia, logica şi retorica) şi, bineînţeles, limbile clasice şi moderne. O anume îngăduinţă, sprijinită de tradiţie, făcea ca disciplinele umaniste să se simtă în largul lor în interiorul unei programe de profil; Augustin şi Ieronim nu-i excludeau pe Cicero, Virgil şi Horaţiu, Vasile cel Mare se simţea bine în vecinătatea lui Homer. Într-un asemenea climat, Anton Holban avea toate motivele să se simtă, şi el, în largul său, în sensul că, fără a-l neglija pe Bossuet, putea face cursuri ample despre Alfred de Musset şi Marcel Proust. Aşa stând lucrurile, se înţelege uşor că repetenţii săi căpătau mai puţin din pricina lui Bourdalou (din care, conform rutinei, puteau relativ uşor să înveţe pe de rost câteva predici) şi mai mult

pe seama lui Paul Valéry (cu care, prezumau, nu vor avea prea mult de-a face în parohie). Nu mică a fost spaima puştilor dintr-a doua când au aflat că-l vor avea la română pe temutul Holban (franceza, ca şi latina, le era predată de Iuliu Ştefănescu, dascăl cu apucături de mâţă blândă, care, pe lângă declinări complicate, îi învăţa pe copiii de ţărani şi cum să folosească în mod corect hârtia igienică, privilegiu de care, zicea el, Iuliu Cezar nu s-a putut bucura). Întâia confruntare dintre elev şi profesor poate fi, deseori, decisivă pentru relaţiile lor de mai târziu. De obicei, şcolarul îşi scrutează dascălul ca pe un adversar potenţial, ştiind că uriaşului Polifem, care are de partea lui forţa şi puterea, bietul Ulise nu-i poate opune decât inteligenţa, tradusă, uneori, în viclenie. Surpriza a fost că în locul unei pantere a intrat în clasă un domn jovial, bine dispus, aproape vesel, al cărui grai uimea şi prin aceea că li se adresa elevilor (chiar dintr-a doua!) cu „domnilor” sau, după moda vremii, „camarazi”. Apariţia contrasta nu numai cu imaginea terifiantă a profesorului de franceză, dar şi cu tot ceea ce erau ei deprinşi să vadă la aproape toţi ceilalţi, oameni sobri, academici, cu ticuri profesionale, dominanţi pe buza înaltă a prăpastiei ce despărţea catedra de bancă. Emoţia acelei întâlniri avea să mai fie trăită de promoţia mea, o singură dată, în anul următor, când, pentru limba latină, a venit tânărul Alexandru Elian, cunoscutul bizantinolog de mai târziu. În timp ce el, plimbându-se prin faţa noastră, ne făcea cunoştinţă cu *a*, *ăb*, *absque*, *abs* şi *de*, *coram*, *clam*, *cum*, *ex* şi *e*..., tocul unui coleg din banca întâi, probabil stârnit de o mişcare neatentă, a căzut pe parchet, cu un zgomot lăbărţat, şi s-a rostogolit până către picioarele profesorului. Clasa a îngheţat, vinovatul aştepta cu resemnare torentul mâniei... Nu. Întrerupându-se pentru câteva secunde, Elian s-a aplecat, a luat tocul cu două degete fine şi, cu o mişcare tot atât de elegantă, l-a reaşezat la locul lui, după care, imperturbabil, a continuat: *sine*, *tenus*, *pro* şi *pre*... Cu acest simplu gest, profesorul ne-a câştigat pentru totdeauna. Nu numai că i-am învăţat, pe loc şi pe viaţă, toate prepoziţiile cu ablativul, dar la sfârşitul trimestrului întâi l-am rugat să ne dea adresa, ca să-i trimitem felicitări de Crăciun, fapt cu totul neobişnuit, pe atunci, în relaţiile elevilor cu dascălii lor, când indulgenţei nu i se ofereau buchete de

flori (o ţin minte şi acum: strada Ferari nr. 4). Nu pentru toţi absolvenţii Seminarului Central va fi rămas Anton Holban, sufleteşte, un prieten, dar micuţii din clasa a doua şi-l păstrau ca atare chiar şi mai târziu, în anul următor, când exigenţele dascălului de franceză erau incomparabil mai severe. În Holban era un amestec de gravitate şi inocenţă, de tristeţe şi frenezie, de spaimă şi vitalitate. Deseori se copilărea în faţa copiilor şi râdea în hohote când Eclezirescu, un dolofan umflat parcă cu ţeava, prins cu mâţa-n sac că nu ştie gramatică, se făcea că-l îmbunează „zicându-i” la ţambal, cu degetele, pe aripa catedrei şi îngânând un „dânga-dânga” în care se amestecau, uşor camuflate, silabe licenţioase. Până la urmă, ca să-l salveze, profesorul l-a invitat să spună ce-a înţeles el din *Luceafărul* lui Eminescu. Povestind cam dezlânat şi cu vorbe cam simpluţe, elevul se exprimă la un moment dat:

— Pajul Cătălin, care era un băiat simpatic...

— Ei, asta-i prea de tot! se indignează Holban. Altă expresie n-ai găsit?... Auzi, „un băiat simpatic”!...

La câteva momente se răzgândeşte, tresare, exclamă:

— Eclezirescule, eşti un geniu! În definitiv, asta era, domnule, pajul Cătălin: „un băiat simpatic” şi atâta tot; „un băiat simpatic”, pe care frumoasa fată, sub ochii gravi ai lui Hyperion, şi-l făcuse „simpatiu”... În acest caz, poţi să-mi spui, Eclezirescule, ce devenise fata în braţele pajului?

— Gagică, domnule profesor.

— Eşti un geniu, Eclezirescule – pentru asta am să-ţi pun nota zece!

Această izbândă nu l-a împiedicat pe Eclezirescu să rămână repetent.

— Domnilor, povestea Holban altă dată, eram la mine, la Fălticeni, mă plimbam prin livadă şi am dat acolo de o fetiţă, în vârstă de vreo doi ani şi jumătate, jucându-se, cu lopăţica şi găleţica, în nisip. „Ce frumoasă eşti, domnişoară, i-am spus eu, şi mult îmi place să-ţi privesc pantalonaşii...” Fetiţa s-a ridicat, şi-a potrivit rochiţa şi, uitându-se la mine cu ochii închişi pe jumătate, m-a apostrofat, ameninţându-mă cu degetul: „Mata eşti un măgar!”.

Şi profesorul s-a pornit pe un râs spasmodic, se plimba prin faţa băncilor şi râdea fără oprire, iar noi ne uitam la el şi nu prea pricepeam ce anume îl făcuse să râdă. Numai după ce şi-a potolit veselia şi ne-a citit pe feţe nedumerirea, ne-a făcut atenţi asupra asocierii celor două cuvinte, „mata” şi „măgar”, explicându-ne, la mintea noastră de atunci, cum se poate obţine limbajul comic prin împerecherea unor noţiuni care se ciocnesc. De această scenă aveam să ne aducem aminte mai târziu, la studiul lui Caragiale.

Farmecul personal al lui Holban biruia şi prin aceea că el, dascălul atât de temut de unii, nu târa în urmă-i un alt nume în afară de al lui. Se ştie cu câtă generozitate acordă elevii porecle profesorilor. Seminariştii nu făceau excepţie – în şcoală existau întotdeauna câte un „Măcelaru”, „Câcă”, „Chenae”, „Qu-qu”, „Nea Nicu Plăcintarul” etc. Nu-mi amintesc ca lui să i se fi spus vreodată altfel decât Holban. Temut, dar respectat.

Nu se poate ca în profesorul de limbă română să nu fi lucrat şi scriitorul. În definitiv, elevii sunt cititorii sau viitorii cititori ai scriitorilor, iar un adevărat curs de limbă română are şi menirea de a-i forma în acest sens. Holban a inaugurat, atunci, la clasa a doua, emulaţia lecturii. Nu s-ar putea spune că în şcoală nu se citea literatură. Dimpotrivă. Biblioteca era foarte bine înzestrată şi la îndemâna oricui, prin împrumut sau prin acces zilnic în sala de lectură, oferind o generoasă gamă de autori, de la Neculce la Crevedia. Achiziţiile însă nu ţineau ritmul noilor apariţii; acestea din urmă se deconspirau mai mult întâmplător prin puţinii elevi care frecventau librăriile, şi aşa se făcea că te pomeneai cu Costică Bărbulescu vorbind cu însufleţire despre Emil Cioran, nume pe care fişierul bibliotecii îl ignora. Cazurile de acest fel nu erau puţine, golurile se împlineau târziu sau niciodată, fie din motive bugetare, fie din neglijenţă. Exista şi o lacună mult mai resimţită, perpetuată printr-o inerţie stupidă, aceea de a nu li se permite elevilor accesul la reviste şi ziare. De abonamente, oficiale sau individuale, nici nu putea fi vorba. Puţinele exemplare pătrundeau în internat la modul clandestin, aduse sub veston de unii elevi, vicioşi ai informaţiei curente, şi implicau riscuri. Holban era singurul profesor conştient de opacitatea

acestei măsuri şi, mai ales, singurul care o înfrunta. În fiecare luni venea în clasă cu numărul proaspăt, apărut în ajun, al revistei la care şi el colabora:

— Domnilor, v-am adus o *Vreme*.

Nu am înregistrat niciodată reacţii ale spiritualilor, chiar dacă aceştia vor fi observat că profesorul se întoarce în cancelarie fără revista cu care plecase, iar noi, pe de altă parte, o savuram ca pe un fruct oprit, deşi nu înţelegeam mare lucru din limbajul critic al lui Pompiliu Constantinescu.

Pe de altă parte, dacă în internat se citea destul, de o anume îndrumare a lecturilor nu se ocupa nimeni, cu atât mai puţin de formarea gustului. Acesta începea numai prin şocuri întâmplătoare, aşa cum mi se întâmplase şi mie în clasa întâi, la o oră de română. Mă lăudam că, până atunci, citisem peste o mie de cărţi, ceea ce, gândesc şi acum, nu ofensa adevărul. (Mai târziu am fost mirat să aflu că Arghezi, în 1929, se plângea de lipsa bibliotecilor la sate. Exact la acea vreme eu „înghiţeam” nu numai biblioteca şcolii primare, ci şi pe ale celor câteva cămine culturale din satele învecinate, în ale căror rafturi şedeau alături Ispirescu şi Andersen, *Pădurea spânzuraţilor* şi *Povestiri după Shakespeare.* Să fi fost oare plasa Drăgăşani mai privilegiată decât altele?) Profesorul Petru Caraman ne-a poftit să povestim, fiecare, câte ceva din ceea ce citisem. Când mi-a venit rândul, am debitat o povestioară găsită cândva în cărţulia unui oarecare Virgil Caraivan, o istorie uşor licenţioasă, de erotică ţărănească, pe care el, bineînţeles, n-a răbdat s-o asculte până la sfârşit. Mă ard şi astăzi flăcările cu care profesorul mi-a înfierat alegerea: „Cum e posibil, striga el fierbând de indignare, ca din tot ce ai citit tu – şi te cred că ai citit – să alegi tocmai o asemenea tâmpenie? Admit că se poate citi la întâmplare, dar ceea ce trebuie să-ţi rămână în memorie nu poate fi, în nici un caz, fructul întâmplării”. Lecţia mi-a fost într-adevăr usturătoare şi nu m-am reabilitat decât târziu, când i-am dat lui Caraman un prompt şi impecabil exemplu de viitor I combinat cu viitorul II! Dar de lecturile noastre el nu s-a mai ocupat. Holban venea nu numai cu o noutate, ci şi cu o metodă originală.

— Domnilor, începea el, la Editura „Socec” a apărut cutare carte. Cei care o citesc mai întâi şi-mi depun referate asupra conţinutului şi ideilor

principale vor avea de la mine nota 10.

Între cei peste treizeci de elevi, câţi eram atunci în clasa a doua, s-a stârnit o adevărată întrecere în a citi cărţile recomandate de profesor, cele mai multe reprezentând noutăţi editoriale din colecţiile „Biblioteca pentru toţi” şi „Minerva”, mai uşor accesibile, prin preţul lor, buzunarelor noastre sărăcăcioase, de copii veniţi de la ţară. Chiar şi în cazurile acestea, el căuta să ne ajute:

— Mergeţi la librăria „Cartea Românească” şi vă prezentaţi la domnul Montaureanu – ţineţi minte: Montaureanu –, îi spuneţi că v-am trimis eu şi veţi obţine cărţile cu rabat.

Într-adevăr, dacă ne duceam un grup de zece-cincisprezece băieţi şi cumpăram aceeaşi carte în tot atâtea exemplare, domnul Montaureanu, un bărbat înalt, totdeauna îmbrăcat impecabil, cu părul bine periat şi mustaţa tunsă englezeşte, dădea ordin să ni se facă preţ redus. În cursul unui singur an şcolar, copiilor de ţărani le deveneau familiari nu numai Calistrat Hogaş, Al. Brătescu-Voineşti sau Emil Gârleanu, ci şi Dickens, Gogol, Tolstoi, Alphonse Daudet şi Edmondo de Amicis. Când nota 10 ameninţa cu inflaţia, profesorul oferea batoane de ciocolată.

Tot din iniţiativa lui şi tot atunci a luat fiinţă întâia bibliotecă de „clasă”, menită să completeze golurile celei mari, îndeosebi cu noile apariţii din librării. Nu i-a trebuit prea multă străduinţă. Am pus, toţi, bănuţ lângă bănuţ, am făcut rost de un dulap şi, în câteva săptămâni, l-am umplut cu cărţi, unele donate de noi, altele cumpărate prin colectă „publică”. Biblioteca, potrivit unui statut ad-hoc, trebuia să ne însoţească, sporindu-se, clasă cu clasă, până la absolvire, când urma să fie dăruită bibliotecii celei mari. Mai mult, era destinată să fie şi un exemplu pentru alte clase. Dar nu a fost. Holban a dispărut prea devreme şi, odată cu el, entuziasmul pentru începuturi de acest fel. Nici dulapul nostru nu a ajuns până în clasa a opta; s-a risipit pe drum, nu mai ştiu când, poate într-o vacanţă... Observ însă că memoria m-a înşelat asupra cărţii pe care Holban ne-a dat o dedicaţie condiţională. Credeam că a fost *Ioana*, al cărei titlu, nu încape îndoială, a stârnit curiozitatea – şi imaginaţia – unor puberi care ştiau câte ceva despre

tentaţia adamică. Copilul de cincisprezece ani însă mărturisea că fusese vorba de *O moarte care nu dovedeşte nimic*; sunt obligat să-l cred pe el.

3

Desigur, nu ar avea rost să vorbesc atât despre profesorul Anton Holban dacă de el nu s-ar lega şi amintirile scriitorului care mijea în mine. Am avut privilegiul de a-i fi mult mai aproape decât colegii mei, şi aceasta nu numai pentru că eram cel mai bun la limba română, ci şi – mai ales – pentru că scriam poezii. Fără să-mi dau bine seama, devenisem micul său prieten. Îmi acorda conversaţii particulare, în recreaţia mare, de la ora 10, sau către vremea prânzului sau în orele de după-amiază. Primăvara sau vara ne plimbam printre castanii din larga curte a internatului, iarna străbăteam, cu paşi înceţi, lungul coridor ce se proptea cu un capăt în holul de la intrare şi cu un altul în spaţiul infirmeriei. Simţeam în jurul meu respectul, deopotrivă, al colegilor şi al celor mai mari decât mine. Holban nu se preocupa cu precădere de ce anume scriam eu, şi nici de cum scriam. Pentru el era important că scriu şi voia să stăruiesc, să nu rămân o făgăduinţă neîmplinită. Nu cred că am făcut la el o ucenicie literară şi nici nu a căutat să mi-o dea. Dar se ocupa de mine în mod deosebit şi cred că am avut în el un sprijin de care orice scriitor are nevoie atunci când se află la începutul drumului. „Formaţia, stilul personal, orizontul propriu, evoluţia în formule noi se alcătuiesc pe parcurs, zice el, important e să te iei în serios, să crezi cu putere că eşti în stare să faci ceva. Nu e un dezastru că poeziile dumitale de acum îl maimuţăresc pe Eminescu sau pe Alecsandri sau pe Vlahuţă; poate că e chiar un bine să treci mai întâi prin ei; te vei desprinde mai târziu, când le vei purta recunoştinţă”.

Nu cu astfel de încurajări m-a învrednicit Eugen Ionescu, actualul membru al Academiei Franceze, care l-a suplinit pe Holban pentru vreo două luni, în timp ce acesta se afla, nu cu mult înainte de moarte, în spital. Mi-a citit câteva poezii, a strâmbat din nas şi a catadixit să-mi spună că

stilul clasic, în care scriam eu, e depăşit, vetust, şi că trebuie să cultiv poezia modernă, singura care poate să mai aducă ceva nou. Am căutat cuvântul „vetust” în dicţionarul lui Candrea şi am constatat cu satisfacţie că înţelesul lui nu mă ofensează. Chiar dacă Ionescu, până la urmă, nu m-a încurajat, el nici nu m-a descurajat. Citisem, una după alta şi din scoarţă-n scoarţă, cronica lui Şincai şi pe aceea a lui Neculce şi intuiam valorile „vetuste” ale limbii române.

O prietenie nu e adevărată dacă, măcar din când în când, nu e pusă la încercare şi de o ceartă. Cu Holban am avut – să-i zicem – un diferend, la vremea când mă aflam în clasa a doua. Eram foarte sărac, iar singura mea pereche de pantaloni, pe care o purtam de la începutul şcolii, se cam rupsese şi era cam necârpită, ceea ce profesorului, evident, îi displăcea. Mi-a atras atenţia în câteva rânduri, mai întâi prin aluzii acoperite, apoi ceva mai transparente. Cred că nu intuise îndeajuns lipsa mea de posibilităţi materiale şi mai degrabă punea totul pe seama unui spirit de boemă prematură (falsul model eminescian). Aşa s-a făcut că, până la urmă, mi-a adresat o mustrare directă, aspră şi... publică:

— Te rog să umbli cuviincios! Ce, crezi că dacă ai talent trebuie să umbli cu pantalonii rupţi?

Jignit în demnitatea sărăciei mele, m-am simţit obligat să răspund, dacă nu impertinent, cel puţin sentenţios, printr-o formulă care să-i intre bine în cap:

— Domnule profesor, eu nu cred că talentul meu stă în pantaloni!

Numai după ce profesorul, secondat de toată clasa, a izbucnit în obişnuitele lui cascade de râs, mi-am dat seama de dezastru, de prăpastia dintre ceea ce voisem să spun şi ceea ce spusesem de fapt. Umilit de moarte, acum şi în reputaţia mea de „scriitor”, m-am aşezat în bancă, cu obrajii în flăcări şi cu un nod gutural pe care abia mi-l stăpâneam. De atunci mă ţineam la distanţă de profesor şi-mi pusesem în minte să nu-l iert. La scurtă vreme după aceea ne-a supus unui extemporal, unul din cele pe care obişnuia să le dea pe teme-surpriză. Tema compoziţiei era: „Ce-mi place mai mult, soarele sau luna?”. Eram convins, Holban nu aştepta de la un poet

decât două pagini despre „regina mării”. După zece sau cincisprezece minute, profesorul a strâns extemporalele şi a început să le citească pe loc, la catedră. La sfârşitul unuia dintre ele, s-a uitat drept la mine, pe jumătate încântat, pe jumătate amuzat:

— Anania, te-ai făcut al dracului!

Într-adevăr, numai „de-al dracului”, îmi plăcuse mai mult soarele şi-i făcusem un elogiu copios. Se pare că impertinenţa mea i-a plăcut. Mi-a notat extemporalul cu 10 şi am redevenit prieteni. Continua să mă întrebe ce mai scriu, se uita uneori peste proaspetele mele încercări, îmi vorbea des de literatură. Mai târziu, în anul următor, am găsit prilejul să-i explic cărui fapt i se datora ţinuta mea vestimentară atât de puţin onorabilă. La rândul său, mi-a spus:

— Iată, aş vrea să fii ceva mai bine îmbrăcat pentru că vreau să ies cu dumneata la lume, să te port cu mine prin librăriile în care scriitorii îşi lansează cărţile şi dau autografe, să te prezint, să-i cunoşti, să te faci cunoscut... Cu cât mai devreme, cu atât mai bine.

De îndată ce taică-meu mi-a încropit un costumaş mai bun, Holban şi-a început programul de a mă scoate „la lume”. Nu am avut însă parte decât de început, şi acela menit să nu-mi lase o amintire glorioasă. La prima întâlnire de la librăria „Cartea Românească” m-a prezentat poetului Al.T. Stamatiad, autorul unei cărţi cu titlu imposibil, *Din trâmbiţe de aur* din al cărui „moment” nu mi-a rămas decât o mustaţă bogată, frumos răsucită şi bine pomădată. Acesta a fost singurul scriitor pe care l-am cunoscut prin mijlocirea marelui meu prieten. M-am pomenit fără Holban cu mult înainte de a fi sperat să mă introducă la *Sburătorul* (ştiam că e nepotul lui E. Lovinescu).

Nu ştiu câtă gramatică românească sau câtă limbă franceză am învăţat de la Anton Holban, dar e sigur că lui îi datorez iniţierea, cu câţiva ani mai devreme, în muzica simfonică. În şcoală se făcea, fireşte, multă muzică, pe ambele notaţii, psaltică şi occidentală, cu profesori celebri de talia lui I. Popescu-Pasărea şi George Breazul. Nu lipsea formaţia corală, bogată, puternică, şlefuită în lungi şi istovitoare după-amieze de „ansamblu”, când

cei cu vocile formate solfegiau din repertoriile individuale, în timp ce pe puştii din cursul inferior îi uita Dumnezeu în picioare, înşiraţi de-a lungul pereţilor, bătând măsura respectivă, 5/4 sau 4/4 sau 5/8, să le intre-n sânge pe viaţă. Nu era absentă nici orchestra de coarde, cu toată scara ei de instrumente, de la viori la ţambal şi contrabas, pe care profesorul de violină (materie obligatorie în programa analitică, rămasă, probabil, din vremea când preoţii de la ţară trebuiau să fie, în numeroase cazuri, şi învăţători) o dirija în frac, ca la Ateneu. Instrucţia de acest fel însă urmărea să facă din elevi nu muzicieni, ci muzicanţi, mai mult producători de sunete decât consumatori de armonii. Nivelul repertorial nu depăşea, pentru cor, „Marşul" din *Aida* sau „Corul vânătorilor" din *Freischütz;* cât despre orchestră, performanţa ei supremă era o suită de arii populare, aplaudată frenetic de fiii de ţărani, care-şi vedeau astfel zestrea înnobilată de fracul dirijorului. Educaţia muzicală în sine lipsea cu desăvârşire, lipsă agravată de rigiditatea disciplinei de internat, care nu permitea accesul elevilor în „localurile publice", prin acestea înţelegându-se, tacit, şi teatrul, cinematograful, sala de concerte şi stadionul (singurul sport admis pe „platou" – ca şi în competiţiile interşcolare – era oina, în care seminariştii, ca şi cei de la şcoala normală, cu muşchii lor aduşi de la ţară, excelau). Excepţie făceau doar filmele sau piesele, puţine, alese de director, la care elevii mergeau în şir câte doi, ca la primară, supravegheaţi de pedagogi. În oraş nu se putea ieşi decât cu bilet de voie bine motivat sau în învoirea generală din după-amiezele de sâmbătă şi duminică, şi atunci numai până la ora 6, când toată lumea trebuia să fie în internat. O educaţie culturală pe cont propriu implica riscuri (riscuri pe care mi le-am asumat şi eu, mai mărişor, când mă împătimisem pentru teatru şi, de dragul unei piese la Naţional, forţam o fereastră şi săream un gard), iar delincvenţii, atâţi câţi erau, îşi puneau situaţia în joc mult mai puţin pentru un concert simfonic decât pentru un meci de fotbal în care juca Bindea.

Holban nu a încercat niciodată să mă sustragă rigorilor disciplinare, nici să solicite pentru mine un regim privilegiat. În cursul plimbărilor noastre din internat a început să mă întrebe dacă îmi place să ascult muzică

şi anume ce fel de muzică. I-am destăinuit atunci ceea ce nu ştiau decât colegii de dormitor. Ţineam sub pernă, clandestin, un aparat de radio cu galenă şi căşti, minuscul, construit de fratele meu, Mitică, într-o... cutie de pudră, după un anume sistem de economisire a spaţiului, imaginat de el. Aveam grijă să-mi aşez patul lângă o fereastră, ca să leg „antena” de burlan şi „pământul” de calorifer. Datorită acestei instalaţii, al cărei statut de ilegalitate îmi sporea interesul, frecventam cu regularitate scenariile radiofonice (teatrul la microfon, cum se spune astăzi), şi nu din senin am abordat genul poeziei dramatice printr-o asemenea specie, la şaisprezece ani. Cât despre muzică, singurele mele delicii erau melodiile populare şi romanţele, deseori transmise, târziu, pe la miezul nopţii, de la restaurantul „Coşna-Cireşoaia”, unde cântau Grigoraş Dinicu, Fănică Luca şi Petre Alexandru.

— Dar muzică simfonică nu asculţi? m-a întrebat profesorul. Se transmite destul de des, şi bună.

— Am încercat, dar mă plictiseşte, i-am răspuns.

— Nu se poate, nu e voie, pe un poet nu-l poate plictisi muzica simfonică... Cred însă că-ţi dau dreptate: vii de la ţară, nu ştii nimic despre ea sau din ea, va trebui să înveţi mai întâi s-o citeşti, nu mult, elementar, pe urmă mergi singur. O să-mi iau voie să mă ocup puţin de dumneata.

M-a invitat la el acasă, în orele mele legiuite. Am fost de câteva ori. Nu mai ştiu unde şedea, amintirea mă poartă, vag, pe strada C.A. Rosetti sau undeva primprejur. La el am văzut pentru prima oară, cu uimire şi admiraţie, stive de discuri, în coloane, unul peste altul (aşa cum, de fapt – am ştiut mai târziu –, nu se ţin plăcile într-o discotecă), şi acolo, la patefon şi cu explicaţiile lui, am înţeles ce este şi din câte părţi se compune o sonată, o simfonie, un concert, cum se ascultă un poem simfonic în aşa fel încât tu să recompui, în imaginaţie, povestea exprimată de compozitor prin muzică, ce este un laitmotiv, o variaţie pe temă, de ce partea a treia a unei simfonii este, mai întotdeauna, un *scherzo*, cum trebuie să înţelegi limbajul instrumentelor... Nu mai pot identifica nici una din piesele muzicale ascultate atunci, dar ştiu că Holban îmi deschidea porţile unor vaste şi

miraculoase universuri, în care sufletul meu se afunda cu aripile deschise. De atunci am părăsit restaurantul „Coşna-Cireşoaia” şi mi-am orientat galena către Ateneul Român, din a cărui sală mă înfiora mai întîi acordarea însăşi a instrumentelor, ca un preludiu la un festin spiritual. Mi s-a micşorat, într-un fel, şi sentimentul de vinovăţie pentru clandestinitatea căştilor mele; eram încredinţat că, de voi fi prins, directorul Petre Partenie– care era membru în Comitetul Societăţii de Radiodifuziune – mă va ierta dacă-i voi mărturisi că am ascultat *Simfonia Destinului.* Mi-am mai făgăduit că, atunci când voi fi mare şi voi avea bani, îmi voi înzestra locuinţa cu o colecţie de discuri ca aceea a lui Anton Holban. Mi-am împlinit visul, peste un număr de ani, în condiţii mult mai norocoase decât ale lui, şi m-am căznit să desăvârşesc, metodic, ceea ce începuse el. Şi astăzi, ori de câte ori gust deliciile unei audiţii de muzică simfonică, mai ales pe discuri, îl simt patronându-mă de deasupra şi-i surâd în amintire.

4

Chiar şi cei mai micuţi elevi ai lui Anton Holban ştiau că profesorul era obsedat de ideea morţii şi că purta în el o pustiitoare spaimă de neant. Râsul său, lung, clocotitor, era uneori nefiresc, ochii trădau crisparea unui halucinat. Nu se sfia s-o spună:

— Mi-e frică de moarte, ce vreţi, am o spaimă îngrozitoare. Dacă e absurd să te naşti, e cu desăvârşire absurd să mori... Şi când te gândeşti că nimeni şi nimic nu te poate salva, nici măcar Dumnezeul în care credeţi voi...

Noi ne gândeam atunci la un imn, de abia silabisit într-o carte de ritual, care vorbea despre starea dramatică a sufletului când se desparte de trup: „...Către îngeri ridicându-şi ochii, în zadar se roagă; către oameni mâinile tinzându-şi, nu are cine să-l ajute...”, şi ni se părea că profesorul are dreptate, deşi mai rămânea ceva pe deasupra. Nu aveam însă cum să ştim că Holban trăia mai mult decât obsesia unei idei. Trăia presentimentul

apropiatului său sfârşit. De abia începuserăm clasa a patra, când profesorul a prins a lipsi tot mai des de la cursuri. Ştiam că se interna, periodic, în spital, dar aceasta i se putea întâmpla oricui, fără să fi fost un semnal de alarmă. Era vremea când eu îl cam ocoleam; fusesem surprins nu îndeajuns de pregătit la o lecţie de franceză, căpătasem o notă – pe merit – proastă, îmi era ruşine şi mă gândeam să nu mă ţin în apropierea lui până când mă voi reabilita. Deodată a venit vestea că Anton Holban nu mai este. Un fior mare a trecut prin toată şcoala. Oricât ar părea de monstruos, întâia reacţie a fost a unor elevi mai mari, din cursul superior, fostele victime ale exigenţelor lui, care au jubilat. Cei mai mici au plâns. Detractorii răspândeau, zgomotos şi insinuant, vestea că profesorul ateu va fi incinerat. Asupra motivării, părerile erau împărţite: unii credeau că aşa lăsase el, cu limbă de moarte, alţii, mai milostivi, o puneau pe seama unui unchi al său, care ar fi dorit să-i păstreze aproape urna cu cenuşă.

De aici, amintirea mea nu mai calcă decât pe un singur coridor, pe jumătate limpede şi pe jumătate obscur, cu câteva praguri incandescente. Am participat la funeraliile lui Holban, dar nu cu sentimentul că fac parte dintr-o delegaţie de elevi care veniseră să-i aducă dascălului ultimul lor omagiu. Eram acolo, la crematoriul „Cenuşa”, ca un prieten părăsit. Nu cred că am plâns. Mă văd stând în picioare, împietrit, cu ochii la catafalcul împresurat de flori, şi totul mi se părea incredibil: omul întins în sicriu, faţa lui palidă, încremenită, imposibilitatea comunicării. Au fost de faţă, desigur, personalităţi importante, scriitori, critici, colegi, membri ai familiei; n-am văzut pe nimeni. S-au ţinut, probabil, discursuri; n-am auzit nimic. Nu văd decât chipul palid al scriitorului şi nu aud decât un marş funebru pe ale cărui ritmuri catafalcul a prins a se pogorî, cu totul, în adânc, ca pe un cric hidraulic. Am coborât la subsol. Pe scară, cineva – probabil din familie – m-a depistat că aş fi fost micul prieten al defunctului şi mi-a şoptit că, dacă vreau, am îngăduinţa să mă uit prin unul din micile ocheane ce-i permiteau privirii să pătrundă în cuptor. Catafalcul coborâse. Atunci am băgat de seamă că sicriul era aşezat pe două lungi şine de metal paralele, legate în urmă de un cărucior, cu care a fost împins pe gura cuptorului (oh, de ce nu

pot spune asta cu liniştea cu care aş spune că a fost pogorât în mormânt!). Nu curiozitatea m-a lipit de unul din ocheane, ci dorinţa de a-mi urma dascălul până la sfârşit (privilegiu pe care nu ţi-l poate oferi înhumarea). Nu am rezistat însă decât o clipă, atât cât a fi văzut un trup ridicându-se pe jumătate din sicriu şi răsucindu-se spre picioare, ca un şoric pe jăratec. Apoi n-am mai văzut nimic. Mi s-a spus că leşinasem şi că mi se dăduseră îngrijiri. Mi-am revenit şi ar fi trebuit să plec, odată cu ceilalţi – totul se isprăvise. O, nu, n-am plecat. Unde e camaradul Anton...? M-am lipit din nou de ochean şi, prin tremurul dogoarei, am mai zărit ceva din oasele bazinului şi, alături, o calotă craniană pe care încă mai pâlpâia, imaterial, un abur albastru.

Toată noaptea n-am putut dormi. Nu cred că era vorba de groază, ci de acea răsturnare lăuntrică a lui Alioşa, pricinuită de sfârşitul stareţului Zosima. Întins sub pătură, mi-am pus căştile la urechi şi am ascultat, cât a ţinut programul, muzică simfonică. Spre dimineaţă am luat un caiet şi am început să scriu un... roman, *Craniu în flăcări*, pe care l-am abandonat după prima jumătate de pagină.

Victor Papilian

1

N-ar avea nici un rost să pomenesc de crizele mele sufleteşti din chinovia Antimului dacă tocmai ele n-ar fi fost pricina întâlnirii mele cu Victor Papilian şi, prin el, cu patria transilvană a bunilor mei dinspre tată. Mă voi mărgini aşadar să spun că trecusem prin iadul – dostoievskian– al durerii de a nu mai putea iubi, fugisem în singurătatea Polovragilor, şi acolo mă chinuiam să aflu calea întoarcerii mele către om. După doi ani de confruntare cu ţelurile ideale ale tagmei, ajunsesem la concluzia că nu am vocaţie filocalică şi că, prin urmare, nu voi ajunge niciodată să cuceresc acea supremă libertate făgăduită din cărţi: iubeşte şi fă ce vrei. Deocamdată făceam literatură – cu destulă sârguinţă, de altfel –, dar nici un înger nu-mi şoptea la ureche că măcar una din paginile mele va fi în stare să fericească un singur om sau să înflorească un zâmbet pe buzele unui suferind. Mă obseda materialitatea semenului meu şi eram din ce în ce mai ispitit să mi-l apropii cam în felul – rudimentar – cu care Arghezi, în psalmii lui, se tot căznea, întru neputinţă, să şi-l apropie pe Dumnezeu. Era vreme de război şi mă gândeam cu sfântă gelozie la brancardierii voluntari ai liniilor de prim ajutor batalionar, care, cu numai o targă şi un pansament, izbuteau să-i fure întunericului, printre gloanţe şi schije, o viaţă şi câteva bucurii. Eram şi autorul unei tentative de acest fel, dar nimeni nu mă luase în serios.

În felul acesta, dintr-un gând în altul, mi s-a năzărit să mă fac medic; doctor practicant, într-un spital sau în cabinetul particular, şi– nici nu s-ar fi putut altfel – fără de arginţi. La un gând mai adânc, îmi dam seama că o astfel de idee era, în fond, o nesăbuinţă. Fusesem un elev mediocru în ştiinţele exacte, la care învăţasem numai din obligaţie didactică şi, strict, pentru notă; la sfârşitul clasei a şasea trăisem, pentru câteva ore, alternativa dramatică de a fi premiant pe media generală sau corijent la trigonometrie. Or, studiile medicale presupuneau, printre multe altele, fizică, chimie şi,

implicit, matematici. Avusesem, totuşi, o experienţă încurajatoare: cu câţiva ani înainte, sărăcia mă obligase să pregătesc un şcolar pentru examenul de capacitate, printre materiile căruia se număra şi algebra; învăţam acasă, bine, lecţie cu lecţie, ca să pot preda a doua zi corect, şi totul se isprăvise cu bine. E o problemă de intelect, îmi ziceam, şi de voinţă, iar acestea nu-mi lipseau. Piatra de poticnire era literatura, de care nu aş fi vrut cu nici un chip să mă despart. Marea întrebare era dacă nu cumva studiile medicale şi apoi profesiunea de medic îmi vor pune la popreală harul condeiului şi-l vor face nelucrător sau, în cel mai bun caz, slăbănog. (Încă nu ştiam că V. Voiculescu era medic de meserie.) Aveam nevoie de un sfat. Atunci mi-a venit în minte Victor Papilian, şi m-am hotărât să-l caut. Era pe la începutul lui iulie 1943.

Papilian era unul din scriitorii pe care-i aveam la inimă. Dintre cărţile lui nu citisem decât *Sufletul lui Faust*, nu ştiam prea bine dacă mai scrisese şi altele, dar îi urmăream cu regularitate schiţele şi povestirile pe care le publica, aproape număr de număr, în *Gândirea*. Îl şi văzusem o dată şi-l ascultasem, cu un an sau doi înainte. D. Caracostea nu fusese singurul care să patroneze confesiunile unor scriitori într-o aulă universitară. Acelaşi lucru îl făcuse şi Nichifor Crainic la Facultatea de Teologie, iar unul dintre invitaţi fusese Victor Papilian. De abia atunci am ştiut, cu destulă mirare, că prozatorul acela cu imaginaţie debordantă, care explora cu măiestrie tărâmul fantasticului, era în acelaşi timp nu numai medic, ci şi profesor universitar de medicină, un savant al ştiinţelor exacte. Aşadar, îmi ziceam acum, se poate. Dar trebuie să fie un secret.

La acea vreme, Universitatea Daciei Superioare, cum i se mai spunea, se afla încă în refugiu la Sibiu, plecată din Clujul ocupat de vremuiala horthystă. Administraţia se instalase într-o clădire din apropierea hotelului „Bulevard” şi acolo l-am căutat mai întîi pe profesorul Papilian, despre care aflasem, între timp, că era decanul Facultăţii de Medicină. Cineva mi-a spus că am fost anunţat şi că voi fi primit a doua zi dimineaţă, la opt, la Institutul de Anatomie, care funcţiona în cazărmile Dragalina, undeva în susul străzii Octavian Goga. Am fost punctual.

— Domnul profesor vă aşteaptă, mi-a spus un laborant deschizându-mi uşa.

Întâi m-a izbit un miros iute, ca de piatră arsă. Apoi am văzut o încăpere vastă, populată apocaliptic cu vestigii omeneşti, un schelet în picioare, oase risipite pe mese şi dulapuri, tibii, femururi, vertebre, ţeste, fălci dezgărdinate, mulaje şi preparate anatomice, plămâni despuiaţi, intestine de vitrină, creieri indecenţi, muşchi arcuiţi pe ciolane, negri şi uscaţi, ca din afumătoare, inimi la borcan, ochi fără orbite. În fund, o masă mare, cu microscop şi cărţi, din spatele căreia s-a ridicat profesorul, cu frunte înaltă şi păr sărac, în halat alb. Înainte ca eu, rătutit de privelişte, să-i fi putut spune: „Am onoarea să vă salut...", el a prins a se îndrepta spre mine, recitând, cu o voce de tenor secund, versuri incredibile:

Mă joc cu imaginile
Ca vremea cu paginile
Când şi-ntoarce filele
Peste toate zilele...

Recunoşteam începutul unei poezii pe care o publicasem, cu câtăva vreme înainte, în *Gândirea*. Eram tânăr, într-adevăr, dar nu şi într-atât de infatuat şi de prost (ceea ce e totuna) încât să cred că frumuseţea versurilor mele ar fi cucerit memoria cititorului şi n-o mai părăsea, aşa cum se întâmplă, de pildă, cu o strofă de Bacovia. Un lucru însă îmi era limpede: profesorul asociase numele anunţat în ajun cu cel ce semnase versuri în revista la care el însuşi colabora şi *se pregătise* să mă primească. De ce se pregătise? Mai mult nu ştia despre mine şi nu ştia măcar pentru ce venisem, ca să pot bănui un moment preparator pentru o anume deschidere de suflet. A trebuit să înţeleg – dacă nu chiar atunci, ceva mai târziu – că aceasta era eleganţa spirituală a lui Victor Papilian, cu care întâmpina pe oricine s-ar fi apropiat de el cu încredere şi tânără prietenie. O asemenea eleganţă era în stare să creeze un moment unic, irepetabil, în viaţa unui om.

Şi-a cheltuit cu mine toată dimineaţa, preţ de vreo patru ceasuri. Mi-a ascultat ofurile şi nu m-a ispitit întru mai mult. Apoi s-a pornit să

istorisească el. Mi-a povestit despre viaţa lui, anii de studenţie, credinţele primare şi îndoielile metafizice, avatarurile spirituale, capcanele ştiinţei, prăbuşirea lăuntrică...

— Eram tânăr, ambiţios, ţineam cu tot dinadinsul să devin un savant. Pregăteam de multă vreme un ser cu care speram să vindec o anumită boală. Făcusem testele pe animale, rezultatele erau bune. Îmi făceam stagiatura la un spital cu profilul pe care mi-l doream. Am început experienţele pe bolnavi. Cel dintâi însă a sucombat după scurtă vreme. Eram încredinţat că nu serul meu îl omorâse, ci însăşi boala de care suferea şi pentru care preparatul, după toate semnele, nu era suficient. Am mărit doza şi l-am injectat unui al doilea pacient. Fenomenul s-a repetat. În salon era tăcere şi confuzie, acolo se murea oricum, intervenţiile mele puteau hrăni o speranţă în plus, dacă mai exista vreuna. M-am îndârjit, am mărit dozele şi am continuat să administrez serul, în aşteptarea ceasului de triumf. Câteva paturi se goliseră, trimiţându-şi suferinzii la morgă. La un moment dat am ales o pacientă, cam pe la mijlocul salonului. Văzând că mă îndrept cu seringa spre patul ei, femeia a deschis nişte ochi mari, mari de tot, şi a gemut: „Domnule doctor, vrei să mă omori şi pe mine?...”. Ochii aceia m-au cutremurat – de atunci mă urmăresc fără încetare şi mă vor urmări toată viaţa –, glasul ei m-a prăbuşit. Am aruncat seringa pe podea şi mi-am zis: „Din această clipă nu cred nimic şi nu ştiu nimic...”. Am plecat în străinătate şi am luat totul de la capăt.

— Şi unde aţi ajuns?

— Încă n-am isprăvit.

Şi-a continuat istorisirea. Vorbea repede, cu patos, clipind des şi gesticulând. Uneori se ridica de pe fotoliu şi continua să povestească despre suflet (ah, în ochii acelei femei nu era deloc anatomie, era numai suflet!) plimbându-se printre fantasticele cioburi omeneşti risipite, inerte şi neisprăvite, ca după o înviere eşuată. A sfârşit cu mărturisirea marilor lui certitudini finale:

— Vezi, dragul meu, la ele am ajuns prin mine însumi, pornind de la acea clipă de negare totală, după lungi şi grele ocolişuri, de-a lungul cărora

am bătut la uşa tuturor formulelor posibile. Nu moştenisem nimic şi nici nu aveam ce moşteni. Copilăria mea fusese sfâşiată de disputele şi revendicările dintre un tată ateu şi o mamă bigotă. Ţi-aş putea fi de folos prin exemplul meu?

— Bine, am zis, dar eu nu-l caut pe Dumnezeu, eu pe om l-am pierdut. Vreau să-l pipăi întru dragostea lui şi să urlu: este! Începând cu mine.

I-a plăcut trimiterea la Arghezi. M-a ascultat cu luare-aminte.

— Gândul dumitale e bun. Fă-te medic.

— Să-mi fac, adică, o meserie.

— Medicina, dragul meu, e mai întâi o artă. Sau, dacă vrei, în final. Uită-te la preparatele acestea anatomice. Mai târziu vei înţelege din ele ce sublimă operă de artă este omul. Să-l tratezi pe bolnav ca atare: o operă deteriorată, de timp sau de agenţi patogeni, pe care dumneata, cu arta dumitale, îţi propui s-o restaurezi, pe cât se poate, în frumuseţea ei originară.

— Eu însă doresc o restaurare a dragostei de om.

—Asta presupune, neapărat, o anume cantitate de jertfă. Când spunem aceasta, ne gândim veşnic la Meşterul Manole. Or, jertfă fără dragoste nu se poate, n-ar avea nici un sens, iar dacă nu are un sens, înseamnă nimic. O ştii de la Pavel.

— Iar literatura?

Profesorul a sărit ca ars şi m-a mustrat cu glas înalt:

— Trebuie să-ţi spun eu dumitale ce e literatura?... Apoi s-a reaşezat în fotoliu, deodată liniştit: Cele ce ţi-am spus eu astăzi despre mine sunt nişte adevăruri brute, cel puţin aşa au fost la început, dar multe din ele transpar artistic în romanul meu *În credinţa celor şapte sfeşnice.*

M-am făcut galben: nu citisem cartea. Şi m-am simţit deodată foarte umilit. Omul acesta se pregătise să mă primească, spunându-mi câteva versuri învăţate anume, iar eu venisem la el fără să-i fi citit cartea la care el ţinea, poate, cel mai mult. Cum de nu-i reţinusem titlul când autorul ei vorbise în aula Facultăţii de Teologie? Nu se poate să n-o fi pomenit, nu se poate să n-o fi menţionat măcar amfitrionul, în cuvântul introductiv. Cu

aceeaşi eleganţă, Papilian s-a făcut că nu-mi citeşte paloarea şi a trecut la probleme de amănunt practic:

— Unde ai de gând să te înscrii?

— Desigur, la Bucureşti, deşi nu prea văd cum m-aş mai putea întoarce la Antim. Cred că aş putea locui la tatăl meu, care lucrează la Societatea Tramvaielor.

— Îţi propun să vii la noi, mi s-a deschis el. Mi-ar plăcea să fii elevul meu. Am şi un cenaclu literar, cam slăbuţ acum, puternic altădată. L-am avut în el şi pe Pavel Dan – ai auzit de Pavel Dan? Suntem încă în refugiu, dar frontul merge prost, nemţii bat înapoi şi poate dă Dumnezeu şi ne întoarcem la Cluj... Cu partea materială cum stai?

— Am un salariu de ierodiacon la Polovragi.

— Foarte puţin pentru ce vrei dumneata. Dacă vii la noi, îţi promit o bursă. Tot e ceva, nu?

Am fremătat de bucurie.

— Într-adevăr, la Bucureşti n-aş putea să sper la o bursă.

— La noi, fii sigur. Nu uita că ţi-a promis-o însuşi decanul. Rector îl avem pe Iuliu Haţieganu, care e un suflet mare, mare de tot. Aşadar, te aştept la examenul de admitere. Învaţă şi te pregăteşte bine, căci eu nu obişnuiesc să închid ochii şi nici urechile. La o asemenea artă se ajunge numai prin ştiinţă. Nu poţi fi compozitor dacă mai întâi nu cunoşti desăvârşit rigorile matematice ale armoniei. În acest timp însă, cată să nu faci doar anatomie, biologie, fizică şi chimie. Continuă să scrii. E începutul acestui fel nou de ucenicie în viaţa dumitale. Mai târziu voi vrea să văd cum ai să te împărţi între sala de curs şi cenaclul literar.

Am plecat cu aripi, binecuvântând gândul care mă adusese la acest om. Întâlnirea cu Papilian căpăta dimensiunile unei răscruci a destinului. Viaţa mea îşi deschidea o nouă valenţă. Astăzi, privind înapoi, nu cred că era vorba doar de rezolvarea unei crize sufleteşti, deşi aceasta atârna cel mai greu în cumpăna acelor zile. La douăzeci şi doi de ani trebuia, oricum, să-mi pun problema unei definiri a propriei mele personalităţi, din perspectiva devenirii. Orice tânăr năzuieşte către o culme, dar întâi ea se cere aleasă, iar

drumul către ea căutat şi găsit. Nu se poate merge pe bâjbâite. La viaţa socială renunţasem. Înlăuntrul tagmei mele, nici atunci şi nici mai târziu, nu m-am socotit că port în raniţă bastonul de mareşal. În literatură eram un începător şi cred că la acea vreme ştiam deja, de la Arghezi, că mă aruncam în mare cu încă o mie de inşi, fiecare adulmecând ţărmul celălalt. S-ar fi putut să naufragiez pe o insulă, pe o insuliţă, şi să cred că simpla atingere cu pământul îmi dă dreptul la odihnă şi lauri. Ceva mai târziu l-am cunoscut pe poetul Ion Buzdugan– care acum ar trebui să aibă o sută de ani –, adăpostit pentru o vreme la Polovragi. Jucase un rol politic important în făurirea României întregite din 1919 şi, dacă nu mă înşel, fusese şi ministru sau deputat în Parlament. Purta cu el un volum de versuri, frumos tipărit, cu scoarţe albe, pe care mi l-a dat să-l citesc, spunându-mi, în acelaşi timp, că e opera lui capitală, garanţia nemuririi lui literare. Avea un titlu imposibil: *Metanii de luceferi.* Am citit şi m-am înspăimântat: poeziile lui Buzdugan nu depăşeau dulcegăria vag sentimentală a unor cântece de la Oastea Domnului. Dar pe carte mai scria, negru pe alb, că fusese premiată de Academia Română! E mai mult decât probabil că Academia avusese în vedere meritele patriotice ale autorului, dar nu mi se părea mai puţin adevărat că, prin acea premiere, ea săvârşise o crimă morală: unui versificator mediocru îi consfinţea iluzia că e mare scriitor. Omul îmbătrânea cu conştiinţa că face parte din panteonul literaturii române. E tragic, îmi ziceam, să trăieşti toată viaţa cu o himeră şi să mori cu ea, să scrii toată viaţa literatură şi să nu laşi în urma ta nimic. Atenţie la cununi! Faptul că la 21 de ani ţi-a apărut numele în *Gândirea* (ceea ce, în conştiinţa unui tânăr de atunci, echivala cu o consacrare) nu înseamnă mare lucru. Atenţie la cununi!...

Papilian îmi mai spusese o vorbă, de care mi-am amintit, deseori, cu recunoştinţă:

— Pari un om făcut să strălucească, dar fereşte-te de străluciri, ocoleşte-le cât poţi; altfel, îţi vor aduce numai necazuri.

Nu întotdeauna le-am putut ocoli, dar nu necazurile la care se gândise profesorul mi s-au părut a fi fost răul cel mai adevărat şi mai crâncen, ci

primejdia echilibrului lăuntric, a acelei stări de umilinţă care-l făcea pe Arghezi să se considere un debutant perpetuu.

Incertitudinilor literare le alăturam, compensator, şansa de a mă realiza întru nobleţea artei medicale.

De la Polovragi (care pe atunci se scria Polovraci) i-am făcut profesorului o scrisoare de mulţumire, făgăduindu-i că mă voi pregăti pentru examen.

La scurtă vreme am primit de la el un răspuns, pe care, iată, îl aflu printre hârtiile mele învechite de ani:

Facultatea de Medicină Cluj-Sibiu
Cabinetul Decanului
Sibiu, 2. VIII. 1943

Iubite părinte, prieten şi coleg,
M-au mulţămit (mai bine zis m-au mişcat) cuvintele Dumitale, din care am putut înţelege aceeaşi mare credinţă pentru arta tămăduirii.
Te aştept cu acelaşi drag.
Iubesc cu anticipaţie şi mă dărui fără rezerve oamenilor de mare şi constantă credinţă.
La Sibiu, sunt sigur că vei găsi mediul prielnic sufletului Dumitale atât de frământat.
Peste câteva zile plec la ţară, la Fratoştiţa. Dacă voi avea un prilej, m-aş repezi cu bucurie, pentru câteva ore, la Polovraci. Cu tot dragul,

Papilian

2

În anul următor mi-am dat examenul de admitere, ca oricare dintre candidaţi, având grijă să-l ocolesc pe profesor înainte de a-i apărea în

ipostaza de examinat; mă avertizase că nu face concesii şi nu am vrut să-i inspir nici cea mai mică bănuială că i-aş solicita vreuna.

L-am vizitat abia după afişarea rezultatelor.

— Felicitări, fii binevenit, mi-a strâns el mâna. Ei, cum ţi s-a părut?

— Emoţionant.

— Ţi-am văzut toate notele. La fizică n-ai prea strălucit.

— Nici la celelalte. Nu m-aţi sfătuit dumneavoastră să mă feresc de străluciri?

A râs, eu am continuat:

— Oricum, m-am descurcat onorabil, dar nu peste tot. Să ştiţi, domnule profesor, că am şi copiat.

A sărit ca ars:

— Nu-mi spune asta!... Nu se poate!... Dumneata n-ai voie să spui aşa ceva!

— În orice caz, vă asigur că nu la anatomie.

— N-are importanţă! Nici nu vreau să te întreb la ce...

— Nu mă întrebaţi, dar vă spun eu: la examenul medical.

A făcut ochii mari:

— Cum dracu’ se poate copia la examenul medical?

— Simplu. N-am avut probleme, de pildă, la radiologie: „Inspiră adânc, tuşeşte, întoarce-te...”. „Nici la proba Wassermann: seringa absoarbe un centimetru cub de sânge şi asta-i tot... Nici la numărătoarea globulelor: o împuşcătură în buricul degetului, o lamelă şi gata... Nu ştiam însă că există şi un examen al urinei. Ei bine, m-am pomenit într-o încăpere cu încă treizeci-patruzeci de candidaţi. La intrare i s-a dat fiecăruia câte un pahar, cu invitaţia de a-l umple cel puţin pe jumătate şi de a se prezenta cu el la cealaltă uşă, unde era instalat aparatul de analiză, lângă care o laborantă mânuia reactivii şi obţinea rezultatul în câteva secunde. Mi-am dat seama că mă aflu într-o situaţie penibilă. Inhibat de singularitatea uniformei mele printre atâţia adolescenţi ce-şi umpleau paharele cu o perfectă candoare, nu am fost în stare – vă dau cuvântul meu – de nici o picătură. O clipă mi-a venit ideea să caut un WC, dar cum era să mă întorc cu un asemenea pahar

în mână prin forfota mixtă de pe lungile coridoare? Imposibil. În ultimă instanţă şi aproape disperat, cum mă apropiam fatal de aparatul de analiză, i-am cerut colegului meu din faţă să-mi toarne şi mie din paharul lui, ceea ce a făcut nu fără mirare, dar cu destulă milostivire, căci avea de unde.

Papilian s-a veselit cu hohote:

— Auzi, drăcia dracului, pe asta n-am mai auzit-o... Şi?

— Noroc că rezultatul se vedea pe loc. Numai după ce, cu gâtul întins, am constatat că proba colegului era bună, m-am apropiat şi eu cu falsul din pahar.

Profesorul de abia s-a oprit din sughiţuri.

— Ei bine, să presupunem că proba colegului n-ar fi fost bună...

— În mod sigur, aş fi luat-o la fugă şi nu m-aş mai fi prezentat la examen.

— Zău?

— Dacă vreţi, zic şi zău. Ceea ce înseamnă, domnule profesor, că toată discuţia noastră de anul trecut, toate nădejdile mele – şi, desigur, şi ale dumneavoastră – în soluţionarea crizelor mele sufleteşti s-ar fi prăbuşit prin simpla rezistenţă a unui nenorocit de sfincter inhibat.

Era o provocare.

— Da, dragul meu, dar inhibiţia s-a datorat uniformei dumitale, iar aceasta, la rândul ei, e rezultatul unor stări ale spiritului. Dacă dumneata, acolo, înconjurat de candoarea colegilor, te-ai fi gândit numai la idealul acela îndepărtat, final, pentru care veniseşi la examen, fii sigur că sfincterul ar fi funcţionat; dar dumneata te gândeai, cu obsesie, numai la aparatul de analiză şi la goana celor câteva minute. Deseori eşuăm în viaţă numai pentru că, pierzând perspectiva spiritului, ne poticnim iremediabil de amănuntul imediat, material, cu valoare de instrument... Dar am impresia că dumneata m-ai atras într-o cursă şi cred că ar fi bine să reţinem doar hazul întâmplării. Apoi m-a bănuit: Spune drept, e adevărată sau ai inventat-o?

— E fapt adevărat că am intrat la Medicină printr-o fraudă.

— În cazul acesta, trăiască frauda! a izbucnit el.

Între timp îi apăruse admirabilul volum de nuvele *Manechinul lui Igor* şi am mai zăbovit pe marginea lui. Cred şi astăzi că e cea mai bună carte din opera lui Papilian şi una dintre cele mai bune ale literaturii noastre.

Din pricina războiului, care-şi mutase frontul în Apus, cursurile au început cu mare întârziere, pe la sfârşitul lui ianuarie 1945. Transilvania de Nord fusese eliberată, dar Clujul încă nu era pregătit să-şi reprimească Universitatea. Am obţinut bursa făgăduită şi am izbutit astfel, prin mijlocirea primăriei, să închiriez o cameră mobilată la o săsoaică bătrână şi singură, pe o străduţă din apropierea Poştei.

În burgul transilvan am găsit o atmosferă academică sensibil diferită de cea din Bucureşti, mai ales în ce priveşte raporturile dintre profesori şi studenţi. Acestea aveau o eleganţă cu totul particulară, ceea ce făcea ca distanţa dintre catedră şi amfiteatru să fie mai degrabă punte decât prăpastie. Reziduurile balcanismelor întârziate, cu care unii „balici” veneau de pe băncile liceului, erau sever reprimate printr-o privire de gheaţă şi piereau în livada mare a studenţilor mai vârstnici. Profesorii li se adresau studenţilor cu „domnilor colegi” şi „domnişoarelor colege”, nu numai de la catedră, ci şi în conversaţiile particulare. Între severitatea didactică şi colegialitatea academică se interpunea un element esenţial, seriozitatea, care le făcea să convieţuiască armonios. Fireşte, existau şi exagerări. Înainte de sesiune, profesorul de histologie afişa un anunţ care suna cam astfel: „Deoarece examenul este un moment solemn în viaţa unui student, domnii colegi sunt invitaţi să se prezinte în ţinută corespunzătoare”. Aceasta însemna: proaspăt tuns şi bărbierit, costumul de duminică, cu cravată şi pantalon călcat, pantofi lustruiţi, unghii îngrijite. Profesorul însuşi se prezenta în costum negru şi mănuşi albe. Dar nu era mai puţin adevărat că acelaşi om îşi făcea timp să examineze pe un student întârziat dându-i întâlnire într-o berărie; examenul se desfăşura în faţa a două halbe, după care profesorul punea nota cuvenită şi plătea consumaţia. În academismul sibian nu am surprins niciodată rigiditatea sau ridicolul pe care le prezumă gulerul scrobit; dimpotrivă, mi s-a părut întotdeauna tonic, reconfortant, stimulator.

Victor Papilian, deşi îşi revendica cu mândrie o obârşie mehedinţeană (avea şi o proprietate rurală la Fratoştiţa), se integrase spiritului universitar transilvănean, căruia însă îi adăuga o nuanţă de albastru-azur, a propriei sale personalităţi, după care se modelau şi numeroşii săi colaboratori imediaţi. Intrarea profesorului la curs reprezenta un moment solemn şi se desfăşura ca un ritual liturgic, întotdeauna acelaşi, fluent şi fără ostentaţie. Amfiteatrul, amenajat în una din clădirile cazărmilor Dragalina, cu mult mai lung decât lat, ca o sală veche de cinematograf, avea o uşă în spate, pentru studenţi, şi două uşi în peretele din faţă, de-o parte şi de alta a catedrei, ca la altar. Cursul începea la oră fixă. Se deschideau întâi cele două uşi, studenţii se ridicau în picioare. După câteva secunde apăreau oficianţii procesiunii, pe două rânduri, în halate albe, începând cu cei mai mici: preparatorii, asistenţii, conferenţiarii, şefii de lucrări, care se aliniau în faţa primelor bănci; în urma lor apărea profesorul, tot în halat alb, jovial, bucuros de o nouă întâlnire, îmbrăţişându-ne cu ochii de pe înălţimea podiumului. Îşi începea prelegerea direct, fără introduceri inutile. El preda numai anatomia topografică, pe cea descriptivă lăsându-o pe seama colaboratorilor. Vorbea repede şi clar, cu rigoarea limbajului ştiinţific şi cu paranteze de o mare plasticitate, în care nu se putea să nu-l recunoşti pe literat.

Anatomia este, fără îndoială, cea mai rigidă şi mai uscată disciplină a ştiinţelor medicale, dar Papilian realiza o performanţă unică: prelegerile lui se sfârşeau, întotdeauna şi împotriva sobrietăţii didactice, în aplauzele studenţilor. Dascălul avea darul de a-şi încununa lecţia cu o idee, dacă nu neapărat filosofică, cel puţin frumoasă. Îmi amintesc un asemenea final de prelegere la topografia inimii.

— Desigur, domnişoarelor şi domnilor colegi, va trebui să vă obişnuiţi să folosiţi limbajul specific, să renunţaţi la unii termeni în favoarea altora. Nu veţi mai spune *ţeastă*, ci *craniu*, nu veţi mai spune *falcă*, ci *mandibulă*, în loc de *burtă* veţi folosi cuvântul *abdomen*... Dar, vă rog, când vorbiţi de *inimă*, să nu-i spuneţi *cord*! *Cord* sună urât, e oribil!... A, fără îndoială, va fi obligatoriu să spuneţi, de pildă, *ritm cardiac* sau afecţiune *cardio-*

vasculară... Dar când vorbiţi de organul în sine, de acest miracol al corpului omenesc, de dragul căruia plămânul stâng s-a făcut mai mic spre a-i asigura un culcuş moale, spuneţi-i *inimă*! Auziţi, domnilor, ce minunat cuvânt are limba noastră pentru acest organ: *inimă, i-ni-mă*... Vine de la *anima*, care înseamnă suflet şi din care s-au alcătuit cuvinte extraordinare ca *mărinimie*, *mărinimos*, adică lărgime de suflet, generozitate, dăruire, jertfelnicie, dragoste de oameni... Să spuneţi *inimă*! Vă rog şi vă implor!...

Nu cred ca vreunul din contemporanii studenţiei mele medicale să fi uitat prelegerea inaugurală a profesorului Victor Papilian din acel sfârşit de ianuarie 1945. Eram în sală aproape patru sute de studenţi, pregătiţi pentru primele noastre notiţe. Am constatat însă cu nedumerire că profesorul începe să ne vorbească despre vechea lui pasiune pentru... spectacolul de circ. Ah, nu pentru „numerele" animalelor dresate, acelea le plac copiilor, ci pentru performanţele acrobaţilor, a celor ce evoluează la prăjini, la frânghie, la trambulină şi, mai ales, la trapez, a celor ce ne oferă priveliştea corpului omenesc în toată splendida lui desfăşurare, conştiinţă a naturii şi miracol al creaţiei, privelişte care nu mai e rezultatul educării reflexelor condiţionate, ca la elefanţi şi câini, ci al inteligenţei, imaginaţiei, voinţei şi îndrăznelii. Toată ora nu a vorbit despre nimic altceva decât despre corpul viu unor tineri care, la disciplina lui, urmau să lucreze numai pe cadavre. Era o introducere în anatomie.

— Domnule profesor, l-am întrebat mai târziu, de ce aţi vorbit despre acrobaţii de circ când, pentru exact aceleaşi concluzii, aţi fi putut vorbi despre gimnaşti?

— Pentru că, dragul meu, gimnastica e o idee didactică, pe când circul e o idee literară.

Printre eminenţii dascăli ai Facultăţii de Medicină, Papilian mai atingea o culme: izbutise să fie, în acelaşi timp şi în egală măsură, temut şi iubit. Un Iuliu Haţieganu, de pildă, la anii cinci şi şase, era mai mult iubit decât temut; un Ion Goia, la anii trei şi patru, inspira numai spaimă. Papilian le întrupa pe amândouă. Exigenţa lui devenise proverbială, generaţiile mai

vechi le şopteau despre ea celor mai noi, se creaseră legende, anecdote şi praguri-etalon.

— Dom’le, dacă ai trecut de Papilian, ţi-ai deschis drumul către Goia, iar dacă ai scăpat şi de Goia, te poţi iscăli „doctor”.

Severitatea lui Papilian era aceea a unui om drept, iar el şi-o fundamenta pe criterii de etică profesională.

— Domnilor, spunea el uneori, să nu credeţi cumva că sunt „omu’ dracului”. Vreau să vă atrag atenţia că, prin examenul de admitere, dumneavoastră nu aţi făcut contract cu profesorii pentru ca aceştia să vă scoată, neapărat, medici. Când trec pe un student la examen, o fac cu conştiinţa că în mâna lui am pus viaţa unui om; când resping pe altul, trăiesc satisfacţia că am scăpat un om de la moarte. În ceea ce facem noi e o imensă răspundere morală, socială, naţională, umană. Pe studenţii buni îi felicit eu; pe cei slabi, care vor trebui să ne părăsească, îi rog de pe acum să mă felicite ei pe mine.

Spaima de Papilian era examenul practic, care-l preceda pe cel scris şi care consta dintr-o singură întrebare, eliminatorie. Materia trebuia ştiută, cum spuneau „balicii”, „la marele fix”.

— Dom’le, dacă ai ajuns la scris, ai cincisprezece întrebări, răspunzi bine la zece, într-o dungă la două, ioc la celelalte şi te-ai descurcat. Problema însă e să ajungi. Că dacă-ţi vine, dom’le, Papilian cu o bază de craniu şi vâră vârful creionului într-o găurică mică de tot, că de abia o vezi, şi te întreabă grăbit: „Domnule coleg, cum se numeşte nervul care trece pe aici?” şi nu cazi exact pe nervul ăla, ai zbârcit-o, adio vacanţă! Dacă ai căzut pe undeva pe-aproape, îţi zice: „Domnule coleg, îmi pare rău, ne revedem la toamnă”; iar dacă ai spus o enormitate, i se adresează laborantului: „Ţine-i, te rog, paltonul, că domnul se grăbeşte...”.

Toate acestea se ţineau şi de realitate, şi de folclorul academic al tuturor generaţiilor de studenţi. Eu însă aveam să-mi dau seama, încă din primele luni, că examenul cel mai complex, cu ameţitoare înşurubări în zonele obscure ale spiritului, se consumă nu la proba scrisă, nici la cea practică, ci în sala de disecţie.

3

— Domnule profesor, când într-o sală de disecţie se află patruzeci de cadavre sub ciocurile devorante ale bisturielor şi penselor, cine-şi pune vreo întrebare în legătură cu identitatea lor? Cui îi pasă că această femeie, de pildă, a fost măturătoare de stradă sau a spălat vasele într-o cantină? Pe mine, student în primul semestru al anului întâi, mă interesează deocamdată traseul nervului sciatic, raporturile venei safene sau planurile pectoralilor, pe care le desenez cu grijă în caietul de alături, pătat cu grăsime. Cui îi pasă că inima acestui bărbat a iubit, a urât, s-a zbătut în spaime ori s-a poticnit în nelinişte? Singurul lucru important sunt vasele coronariene, nodulii lui Keith şi Flach, reţeaua lui Purkinje. Studentul care lucrează cu iubita lui la aceeaşi masă nu se va surprinde niciodată contemplând *une charogne* şi nu-şi va aduce aminte de Baudelaire. El introduce sonda canelată de-a lungul uretrei, palpează, incizează, degajează ţesuturi adipoase şi „prepară” o glandă cu o totală detaşare, ca şi cum toate acestea nu au nimic în comun cu obiectul viu al adoraţiei lui, care-l ajută din partea cealaltă, trăgând, cu amândouă mâinile, de ecartoarele Farabeuf, rostind în şoaptă ceea ce trebuie întipărit în memorie. Cadavrul nu are identitate, e un bloc de materie abandonată, al cărui chip contează doar în măsura în care confirmă un manual şi prefigurează un examen. Sculptorul însufleţeşte materia inertă şi o integrează destinului uman; medicinistul o demolează savant şi o restituie neantului, păstrând din ea doar amintirea cu care va opera, mâine, pe un corp viu. Aşa stând lucrurile, studentul nu se simte obligat să observe întru totul recomandările pe care i le faceţi de la catedră, în mod repetat, de a respecta cadavrul pe care lucrează, obiectul inert prin care învaţă să opereze, mâine, pe corpul însufleţit. Dumneavoastră vă adresaţi, desigur, acelei golănimi superbe, care niciodată nu lipseşte dintre „balici”, adolescenţi de abia ieşiţi din pubertate, unii din ei veniţi la Medicină numai spre a-şi încerca norocul, confruntaţi dintr-odată cu o nuditate la care avuseseră acces doar prin imaginaţie. Glumele lor, pe seama unuia sau altuia dintre sexe, nu au aerul că ar jigni pe cineva, de vreme ce acel cineva

nu există. Ofensa afectează, întotdeauna, o identitate; or, cadavrele din sala de disecţie sunt anonime. Eu, domnule profesor, mai cred şi altceva. Se ştie că glumele cele mai lăbărţate aparţin groparilor, iar pentru aceasta nu trebuie să ne gândim neapărat la cel ce scotea pe lopată craniul lui Yorick. Râsul bălos, expresia deşucheată, vocabularul indecent, interjecţia pornografică sunt tot atâtea arme împotriva fricii, a acelei spaime ancestrale pe care o inspiră contactul cu moartea, dar nu atât cu moartea în sine, cât cu moartea care degradează şi urâţeşte. Am asistat odată la deshumarea osemintelor unei bătrâne care-mi era rudă apropiată. Omul din fundul gropii aduna oasele într-un sac şi debita pe seama lor glume care m-au umplut de indignare. Ştiţi însă care era culmea? Glumelor lui le răspundeau, prin exclamaţii ticăloase, curioşii de pe margini, bărbaţi şi femei, cuprinşi de o veselie sinistră, care de abia putea să le domolească fiorii. Ei bine, eu cred că „bancurile” golanilor din sala de disecţie sunt nu numai expresia nesimţirii sau a nevoii de emancipare, ci şi un antidot subconştient asupra unui sentiment de frică sau, dacă vreţi, de repulsie. Oasele din mâna groparilor sunt o materie deja degradată de natură, dar cadavrele de sub bisturiu se descompun treptat şi devin hidoase prin înseşi mâinile celor ce, în final, le vor părăsi ca pe nişte lucruri netrebnice, şi poate că tocmai de aceea frica – sau, dacă vreţi, repulsia – celor din urmă e mai mare decât a celor dintâi. Un mormânt îşi are o sfinţenie a lui; masa de disecţie nu are nici una, în perimetrul ei nu există delict de profanare, dar, după toate probabilităţile, straturilor obscure ale conştiinţei nu li se poate sustrage sentimentul că maculezi o anume sacralitate a omului. Să aibă cumva studentul şi o vagă repulsie faţă de sine însuşi?... Am făcut această lungă introducere nu pentru a-mi scuza colegii de nepăsarea cu care ignoră îndemnurile dumneavoastră, şi cu atât mai puţin ca să mă scuz pe mine însumi, ci ca să vă arăt contextul în care s-a petrecut strania întâmplare pe care vreau să v-o povestesc. Mai întâi însă v-aş aminti de îngrijorarea mea pe care v-am mărturisit-o pe la începutul anului de studii. E uşor să te hotărăşti pentru Medicină şi să iei un examen de admitere, dar când te trezeşti tu, un biet călugăraş de la Polovragi, în mijlocul a patru sute de

colegi, băieţi şi fete, care se uită ciudat la tine când îmbraci halatul alb peste dulama neagră, te întrebi ce trebuie să faci pentru ca ei să te accepte ca pe unul de ai lor, un coleg adică, iar tu să nu ai impresia că stai printre ei ca un purtător de samar în mijlocul turmei. Mi-aţi recomandat atunci o dublă soluţie, pentru care vă sunt recunoscător: să-i domin prin ştiinţa de carte şi să mi-i apropii prin camaraderie. Întâiul prag, şi decisiv, a fost colocviul de osteologie, pe baza căruia urma să fim repartizaţi la mesele de disecţie. M-am pregătit cu mare dârzenie şi l-am luat cu nota maximă, ceea ce m-a făcut să simt în juru-mi privirile respectuoase şi admirative ale colegilor de an. E adevărat însă că succesul acesta mi-a pricinuit şi unele necazuri, de care mă resimt şi acum. V-am spus, mi se pare, că locuiesc într-o cameră cu chirie la o săsoaică bătrână şi singură, repartizat acolo printr-o decizie a primăriei în favoarea studenţilor săraci. Frau Poldi a fost la început foarte fericită că odaia cu pricina, scoasă de sub rechiziţie militară, e scutită de mirosul şi murdăria lăsate de ostaşii pasageri ce se îndreptau spre frontul din Ungaria şi e ocupată de un student la Medicină, şi încă ce student! S-a oferit ca, în contul chiriei, să-mi facă ea curăţenia zilnică şi, mai mult, mi-a dat acces la bucătărie, unde aveam voie să-mi fac un ceai sau să-mi încălzesc laptele. Bătrâna mai mult nu era acasă decât era. O vedeam foarte rar, şi din puţinele noastre conversaţii am înţeles că are în oraş o prăvălioară, că se îngrijeşte, undeva, de doi nepoţi, că fiul ei se retrăsese către vest cu trupele germane şi că nora ei pierise fără urmă. În acest sfârşit de război, cu vremuri tulburi şi năprasnice răsturnări sociale, saşii din spatele frontului cată să se dea cât mai repede la fund şi este ştiut că unele săsoaice tinere, măritate sau nu, atunci când nu mor în violuri orgiastice, printre cizme şi chipie, contractează la repezeală căsătorii formale cu români, îşi schimbă numele şi dispar din perspectiva unor încolonări iminente. Lui Frau Poldi nu-i puneam niciodată întrebări, căci e mai bine ca astfel de lucruri să nu le ştii. Totul a mers bine până m-am împrietenit cu laborantul de la anatomie, căruia i-am fost recomandat tot prin bunăvoinţa dumneavoastră. Ştiţi foarte bine că noi, în anul întâi, suntem foarte mulţi şi că foarte rar ne venea rândul să studiem oasele în laborator. Pentru câteva pachete de ţigări, omul

meu îmi umplea servieta cu cele de trebuinţă şi aşa se face că biata bătrână, care crezuse că i-a intrat în casă un om al lui Dumnezeu, s-a trezit că în odaia închiriată apar şi se înmulţesc, de pe o zi pe alta, nişte oseminte pe care nu le bănuia a fi fost de urs. Mormăielile ei de nemulţumire nu au fost în stare să oprească proliferarea oscioarelor metatarsiene. Un ţipăt de groază i-a pricinuit, puţin mai târziu, un splendid craniu omenesc, albit în perhidrol, cu dantura întreagă şi cu mandibula agăţată de maxilar prin două discrete arcuri inoxidabile. Iar când, după un alt răstimp, Frau Poldi a dat cu ochii de un borcan cu formol în care plutea o inimă întreagă, nu s-a mai putut abţine de la a-mi face scandal şi a-mi declara, în românească ei stâlcită, că refuză să-mi mai intre în cameră şi că, de acum, curăţenia mă priveşte. Aveam impresia chiar că începe să regrete rechiziţia; murdăria lăsată de ostaşi putea fi eliminată cu săpun şi leşie, cioburile sticlelor de vodcă puteau fi adunate cu făraşul, pe când de ceea ce aduceam eu nu se putea măcar atinge. Nu şi-a mai voit nici ceainicul spurcat de mâinile mele ignobile, drept care mi-a interzis accesul la bucătărie. „Reşpect haina tumnitale, nu reşpect aia kultur. Asta fost odaia nepoţilor mei”, mi-a spus ea la urmă, cu sporită obidă, simţind că indignarea ei mă amuză. „Da, Frau Poldi, i-am răspuns eu ţinând în mână un coxal de toată frumuseţea, dar când te gândeşti că aici, pe sprânceana supracotiloidiană, se insera tendonul reflectat al dreptului anterior din cvadriceps... Nu sună interesant? E ca şi cum aş vorbi limba lui Schiller...” Astfel am acceptat sacrificiul de a-mi bea laptele rece şi de a nu mai sorbi un ceai fierbinte când veneam acasă degerat, în schimbul stimei totale a colegilor mei de an. Rămânea acum să le câştig prietenia, iar aceasta s-a întâmplat în sala de disecţie, unde ne aştepta, cel puţin pentru o vreme, un destin comun. E de necrezut cât de repede se deprind oamenii cu situaţiile neobişnuite. Precum ştiţi, nivelul sălii este cu doar două trepte mai jos decât acela al culoarului şi, la prima vedere, din prag, spectacolul ei te izbeşte apocaliptic, cu stârvurile nude răsturnate pe mesele de tablă, ca nişte sugrumaţi în aşteptarea corbilor. În ce mă priveşte, eram oarecum pregătit sufleteşte din convorbirile mele cu laborantul. Omul acesta al dumneavoastră, cu nasul coroiat şi surâs

antipatic, mi s-a părut de la început un personaj straniu nu numai prin aceea că-şi petrecea viaţa printre ciolane şi cranii omeneşti, ci şi prin faptul că el era mai-marele cadavrelor de disecţie, stârvuri de vagabonzi şi cerşetori alcoolici, pe care nu le reclama nimeni, recoltate, după spusele lui, de prin şanţuri, de pe maidane sau, în cazuri mai speciale, din morga ospiciului de nebuni, de unde plecau cu măştile spasmelor finale şi cu stigmatele gomelor sifilitice. El pretindea a cunoaşte identitatea şi biografia fiecăruia, tăinuite în registrele de la subsol, amănunt pe care aveam să mi-l amintesc mai târziu, în momentul crucial al întâmplării pe care mi-am propus să v-o povestesc. Cu nota maximă la colocviul de osteologie, fusesem repartizat la masa numărul unu, adică la cadavrul cel mai slab şi mai uşor de disecat din cele ce se aflau în sală. Am intrat primul şi-i urmăream pe ceilalţi cum se opresc o clipă la treapta de sus, cu zâmbetul îngheţat, tineri optimişti devenind dintr-odată albi ca varul, tinere radioase care, mai simplu, sfârşeau prin a leşina, după primii doi paşi, în braţele preparatorilor, anume înşiraţi lângă uşă, obişnuiţi cu un fenomen ce se repeta cu fiecare generaţie. După numai două-trei săptămâni, aceiaşi oameni îşi treceau unii altora viermii recoltaţi cu penseta de pe ţesuturile deformolizate sau îşi consumau liniştiţi sandvişul printre mesele cu scursori fetide. Cei mai cabotini plecau spre casă cu halatul pe ei, îndeajuns de pătat cu grăsimi excrescente, vizibil de sub paltonul descheiat anume. Cât despre mine, îmi propusesem un singur ţel: să continuu să învăţ şi să nu păstrez doar pentru mine agonisita nopţilor de studiu. În curând se ştia în toată sala că la masa numărul unu disecţia este cu cel puţin două-trei zile în avans faţă de celelalte şi că aceasta i se datorează singularului student cu plete şi dulamă, care-şi iniţia mai întâi colegii imediaţi în tainele anatomice ale perineului şi membrelor inferioare. Atât de la cursul dumneavoastră, cât şi din spusele asistenţilor ştiam că o bună disecţie presupune nu numai o perfectă cunoaştere a manualului, ci şi un anume fler personal, intuiţia cu care te descurci în cazurile dificile, o anume îndemânare şi negrabă în a înlătura ţesuturile de prisos fără a leza sau distruge obiectivul urmărit. Căpătasem faima unui detectiv al universului anatomic. În fiecare dimineaţă, la masa mea se desfăşura un

adevărat pelerinaj, al celor ce voiau să vadă, cu un ceas mai devreme, prin ce metodă poţi degaja un nerv fără să-l secţionezi sau poate fi urmărit un vas printre straturile musculare. Eram întotdeauna bucuros să dau o explicaţie, să fac o schiţă şi, mai mult, să răspund unor invitaţii de a mă deplasa la o altă masă şi a-i ajuta pe cei de acolo, împotmoliţi într-o dificultate oarecare. Toate acestea au instaurat între mine şi colegii mei un dialog zilnic şi au statornicit o camaraderie perpetuă, în climatul căreia izbutisem să mă simt bine. Singurul lucru pe care îl suportam greu erau glumele impudice şi gesturile obscene pe seama bieţilor morţi, ca şi cum aceştia n-ar fi fost îndeajuns de pedepsiţi prin ciopârţirile savante ce lăsau din ei, în final, un morman de zgârciuri negre şi oase ferăstruite, gata să ia drumul crematoriului. Repetate din generaţie în generaţie, ele se vădeau în flagrantă contradicţie cu recomandările dumneavoastră de la catedră care, cel puţin mie, mi se întipăriseră bine în minte. „Domnilor colegi– auzeam în memorie –, vă rog şi vă implor, respectaţi cadavrele! Materia aceasta inertă vă ajută să cuceriţi arta de a vindeca oameni vii. În fiecare din ele a locuit un suflet omenesc, fiecare ar putea să fie părintele, fratele sau sora unuia dintre dumneavoastră. Se cunosc cazuri... Vă rog şi vă implor!”... Vorbele dumneavoastră, domnule profesor, le auzeam, pe ale lor mă făceam că nu le aud. Deşi cu vreo trei-patru ani mai bătrân decât media lor de vârstă, socoteam că nu am dreptul s-o fac pe monitorul şi să-i dădăcesc cu observaţii moralizatoare. Dimpotrivă, eram bucuros că prezenţa mea nu-i jenează şi că mă socotesc, deci, un egal de-al lor, adică un camarad. Acum puteţi înţelege firescul cu care am acceptat rugămintea câtorva colegi de a-i ajuta să descopere glandele lui Bartholin. Mi-am întrerupt lucrul şi m-am dus la masa lor, una dintre ultimele, undeva către fundul sălii, sub lumina ofilită a unui bec atârnat de tavan, acolo unde ajung cei ce de abia au trecut colocviul de osteologie cu nota cinci sau şase. Eşuaseră în încercarea de a descoperi glanda stângă, iar acum nu mai îndrăzneau s-o caute pe cea din dreapta. Nu m-am mirat, ştiind că glandele acestea, mici şi fragile, se alterează repede chiar într-un cadavru bine formolizat şi că pier în straturile învecinate. Eşecul colegilor l-am înţeles şi mai bine după ce mi-am aruncat

o privire asupra cadavrului. Era o femeie grasă, ca la treizeci de ani, cu pielea întinsă peste perniţele adipoase, şi-mi imaginam cât de greu e să faci o disecţie normală într-o asemenea aglomerare de ţesuturi. Ipostaza ginecologică, obligatorie pentru disecţia perineului, fusese asigurată prin două funii răpănoase, legate cu un capăt de glezne şi cu celălalt de colţurile opuse ale mesei, în timp ce palmele zăceau răstignite în cuie pe două scândurele, pentru disecţia degetelor. De-abia atunci, uitându-mă la mâini, am băgat de seamă că acel cadavru prezenta o particularitate care-l deosebea de toate celelalte. Unghiile, lungi şi fin rotunjite, aveau urme vizibile de lac, şi tot aşa aveau cele de la picioare. Buzele, încă întregi în vecinătatea muşchilor circulari, îşi păstrau rujul aproape intact. Din părul capului nu mai rămăsese nimic, căci se lucra deja pe calota craniană, dar îngrijirea unghiilor şi fardul presupuneau o pieptănătură pe potrivă, ceea ce însemna că fiinţa fusese altceva decât un biet exemplar din lumea declasaţilor. Cum va fi ajuns ea într-o sală de disecţie? Nu mi-am mai pus şi alte întrebări. Proba la care fusesem invitat era grea şi aveam de gând s-o trec. Mi-am aşezat scaunul şi am început să lucrez, atent şi cu multă grijă, folosind sonda canelată şi bisturiul. Mă întâmpina riscul de a desprinde glanda odată cu ţesuturile adipoase din jur şi s-o arunc fără s-o fi observat, aşa cum eram sigur că li se întâmplase colegilor cu cealaltă. Aceştia şedeau în spatele meu, în picioare, trăgeau din ţigări şi vorbeau despre orice în afară de glandele lui Bartholin. Veniseră şi alţii de pe la alte mese, din curiozitate sau pentru divertisment, şi e probabil că prezenţa nou-veniţilor a dat naştere unei discuţii pe seama cadavrului, care, aşa cum v-am spus, era cu totul neobişnuit printre celelalte. „Hă-hă, a început unul, uită-te, bă, la ea şi te convinge de ce-a spus ăla că funcţia creează organul...” Cam pe-aici se învârteau vorbele „balicilor”, în jurul unui câmp anatomic presupus a fi fost augmentat de o fiziologie excesivă. Până la urmă s-a găsit unul care să rânjească bălos: „Eu cred c-am văzut-o, nu se poate să n-o fi văzut – asta, bă, făcea trotuarul pe lângă «Römische Kaiser», să fiu al dracului dacă n-o fi ea”. Ceilalţi s-au hlizit asupră-i şi-l întrebau dacă nu cumva chiar el... Conversaţia devenea odioasă. Fireşte, auzeam totul, dar vorbele îmi zburau

pe lângă ureche fără să izbutească să-mi distragă atenţia de la lucrul meu. Mă obişnuisem cu ele, nu le acordam nici o importanţă, şi aceasta pentru motivele pe care vi le-am spus. Când am isprăvit şi le-am arătat glanda pe care de abia izbutisem s-o izolez, ei au redevenit serioşi, mi-au ascultat explicaţiile, şi-au tras schiţele în caiete şi mi-au mulţumit colegial. Mi-am continuat lucrul pe care-l întrerupsesem la masa mea şi nu m-am gândit câtuşi de puţin la ceea ce lăsasem în urmă. Nu m-am gândit nici în restul zilei, nici la orele de curs şi nici în drum spre casă. Seara mi-am petrecut-o, ca de obicei, studiind. Tot ca de obicei, m-am culcat târziu după miezul nopţii şi nu ştiu când şi cum m-am trezit într-o imensă sală de bal, luminată de candelabre scumpe, în care se dansa. Erau multe perechi angajate în valsul acela, bărbaţi în frac şi femei în toalete de gală, rotindu-şi splendorile pe parchetul galben ca lămâia şi multiplicându-se în largi oglinzi de cristal, vii printre coloane de alabastru. Era una din acele privelişti pe care le oferă filmele de epocă vieneză. Eu şedeam, singur, în spaţiul barului, adică în spatele mesei pe care se servesc, de obicei, băuturile, şi priveam fascinat. Trebuie să vă spun că în adolescenţă am fost un foarte bun dansator, şi aceasta datorită surorii mele celei mari, care era impecabilă. Sunt ani de când nu mai dansez, dar nu m-a părăsit plăcerea de a-i vedea pe alţii făcând-o. Eram eu însumi fericit de fericirea acelei dulci beţii de cântec şi foşniri... La un moment dat, din mulţimea celor ce dansau s-a desprins o femeie. Parcă mă văzuse anume şi se îndrepta către mine. Era tânără, purta o rochie de catifea albastră, lungă până-n pământ, cu trenă; probabil că din pricina rochiei părea că nu merge, ci lunecă pe parchet, ca o prezenţă imponderabilă. S-a oprit în faţa mea şi mă privea drept în ochi, ca pe cineva cunoscut, în timp ce eu, devenit deodată confuz, zâmbeam de circumstanţă, fără să mă hotărăsc s-o întreb sau să-i spun ceva, ca atunci când vrei să eviţi o gafă. „Eu sunt femeia pe care ai disecat-o ieri, a rupt ea tăcerea, şi am venit să-ţi spun că nu trebuie să crezi nimic din cele ce-au spus colegii dumitale despre mine. Să ştii că n-am fost femeie de stradă, aşa să ştii. Îi vezi? Sunt ai mei...” Abia atunci am băgat de seamă că femeia ţinea de mână, într-o parte şi alta, doi copii frumoşi, cu părul în cârlionţi. Apoi,

îndepărtându-se, a pierit printre dansatori. Am sărit din aşternut gemând, terifiat. Am aprins lumina, am cercetat împrejur şi numai atunci am priceput oroarea de care era cuprinsă Frau Poldi ori de câte ori da cu ochii de straniile arătări din odaia mea. Mi se părea că oasele se mişcă şi se freacă unele de altele, atunci am văzut că un craniu poate să râdă de mine, inima prinsese să pulseze în borcanul cu formol, toate îmi aduceau aminte că fuseseră cândva mădulare ale unor oameni vii şi zadarnic căutam printre ele pe femeia de care tocmai mă despărţisem. Doamne, îmi ziceam, ce-a fost asta? Totul îmi apăruse atât de puternic încât aveam impresia că acum visez, că totul dimprejurul meu este ireal şi că sunt prada unui coşmar. M-aş fi îmbrăcat să ies în oraş, să mă plimb, să respir aer proaspăt, să-mi revin, dar ştiam că războiul încă nu s-a isprăvit şi că străzile sunt patrulate. M-am limitat la incantaţiile unui paraclis şi, fireşte, n-am mai dormit până la ziuă. Primul gând mi-a fost să vin la dumneavoastră, domnule profesor, după ora de curs şi să vă povestesc ce mi s-a întâmplat, dar m-a reţinut teama ca nu cumva istorisirea mea să fie un prilej de a-mi „turna” colegii. Am hotărât să-mi amân confesiunea până la sfârşitul trimestrului, dar aceasta nu-mi făgăduia că am să mă şi liniştesc. Evident, aveam grave mustrări de conştiinţă. Ar fi fost de datoria mea să-i pun la punct pe colegii nesăbuiţi, să le fac observaţie, să-i dojenesc, să le retez pofta de a mai face glume indecente pe seama unui biet cadavru, lor, cei ce mă chemaseră să-i ajut într-o problemă de ştiinţă, nu să mă oblige să le ascult grosolăniile. Aş fi putut invoca autoritatea îndemnurilor dumneavoastră de a respecta cadavrele pe care lucrăm şi cred că aceasta ar fi fost de-ajuns, deoarece studenţii, vă spun eu, domnule profesor, vă stimează şi vă iubesc. Dar eu nu reacţionasem în nici un fel, mă făcusem că nu aud nimic din cele ce se spuneau despre femeia cu buzele şi unghiile vopsite. Toată ziua m-am frământat. Nici în zilele următoare nu mi-am putut veni în fire. Intram în sala de disecţie ca un vinovat pe urmele crimei şi evitam să arunc măcar o privire spre masa din fund, de unde mă teroriza amintirea unei mame ultragiate. Colegii îşi vedeau de lucrul şi de glumele lor, nestingheriţi de gânduri. Să le istorisesc întâmplarea? Să încerc să mişc în ei un proces de

conştiinţă, un început de mustrare? Dar oare eram eu sigur că aş fi făcut-o de dragul morţilor şi nu de dragul propriei mele conştiinţe? Şi, apoi, cui era să mă adresez? Cei care glumiseră pe seama femeii, împreună cu cel ce proferase odioasa calomnie şezuseră în spatele meu, veniţi de pe la alte mese; nu-i văzusem, nu legasem cu ei nici o conversaţie şi cred că, la sfârşit, îmi ascultaseră explicaţiile cu gâturile întinse peste umerii mei. Să presupunem însă că i-aş fi recunoscut; aveam eu o cât de mică certitudine că nu mă expuneam ridicolului? Trebuie să vă spun că eu nu cred în vise, nu cred adică în pretinsele lor mesaje sau semnificaţii, nu mă căznesc să le ţin minte şi cu atât mai puţin să le tâlcuiesc. E o mărturisire pe care le-aş fi făcut-o şi lor, colegilor mei, cu toată sinceritatea, dacă m-ar fi întrebat. Şi atunci? Ce efect ar fi putut avea mustrările mele în virtutea unui fenomen atât de labil, în care eu însumi nu cred? Până la urmă, pentru propria mea liniştire, m-am hotărât pentru ceea ce face maică-mea ori de câte ori simte că e prea târziu să se mai împace cu cineva pe care l-a supărat. Îmi trebuia numele moartei, şi nu-l puteam obţine decât de la laborant. Acesta, binevoitor ca întotdeauna, a căutat în registru şi mi l-a dat pe un petec de hârtie. Cu acel petec de hârtie şi cu puţinii mei bani m-am dus la ieromonahul Anatolie şi l-am rugat să cuprindă şi numele acela în pravila lui zilnică, de la proscomidiar, pe atâta vreme cât crede el că merită suma de bani. Ei bine, domnule profesor, nici cu aceasta nu mi-am recăpătat pacea. În cugetul meu se răsucea sfredelul unei proaspete amintiri. Îl rugasem pe laborant să-mi dea *numai* numele mic al moartei, adică pe cel de botez, fără nici un fel de date sau amănunte biografice. Mai mult, mă ţinusem lângă uşă, departe de biroul lui, fapt pe care mi s-a părut că el îl apreciază după cuviinţă, dată fiind prezumţia că registrele lui sunt secrete şi că din fiecare filă nu trebuie să ajungă pe masa de disecţie decât un cadavru anonim, aşa cum e scos din uriaşa baie de formol. Dar mie îmi era acum din ce în ce mai limpede că nu din respect pentru secretul registrelor îl rugasem – da, şi îi cerusem chiar cu insistenţă – să nu-mi spună *nimic altceva* decât numele simplu, ci din teama ca nu cumva datele biografice să confirme ceva, chiar cât de cât, din cele ce se spuseseră despre femeia cu buzele şi unghiile

vopsite. În sinea mea de taină exista un spaţiu disponibil pentru o asemenea prezumţie. Numai într-un târziu m-am gândit că pe bucăţica aceea de hârtie n-ar fi trebuit scris numele bietei femei, ci propriul meu nume... Şi când mă gândesc, domnule profesor, că eu, care nu cred în vise, port pe suflet această povară în urma unui vis...

— Ceea ce mi-ai povestit dumneata, iubite coleg, este interesant, e cât se poate de interesant, numai că acela nu a fost un vis.

— Dar, domnule profesor, vă rog să mă credeţi...

— Te cred, te cred, dar în judecăţile dumitale de mai târziu ai scăpat din vedere un amănunt, anume că odaia pe care ţi-a închiriat-o bătrâna săsoaică fusese camera nepoţeilor ei...

4

Viaţa literară din Sibiul anului 1945 era dominată, desigur, de numele şi personalitatea lui Lucian Blaga, profesor la Facultatea de Filosofie şi autor, în continuare, de opere incitante. În ce mă privea, îi citisem toate cărţile, nu-l văzusem niciodată, nutream faţă de el aceeaşi imensă admiraţie ca şi pentru Arghezi, dar, iată, nu m-am îndemnat să-l caut şi nici cel puţin să-i audiez o prelegere. Reveneam în viaţa cetăţii după câţiva ani de claustrări, în care timp informaţia mea literară fusese minimă. La Polovragi nu primeam reviste, scriitori nu prea veneau. În Sibiu eram aproape străin, iar câteva experienţe recente mă învăţaseră să fiu circumspect faţă de noile prietenii. Prins între sala de curs, sala de disecţie, laborator, bibliotecă şi casă, prindeam din fugă câte o veste mai acătării, atunci când nu era inundată de zgomotoasa publicitate a unei operete de Mircea Săsărman, la casa căreia se băteau studenţii.

Se vorbea însă de existenţa unui *Cerc literar*, unde se promovau tineri scriitori ca Ştefan Aug. Doinaş, Radu Stanca, I. Negoiţescu, Cornel Regman şi alţii, care ar fi gravitat în jurul lui Blaga; cel puţin aşa se spunea, fiindcă mult mai târziu am înţeles că, în realitate, aceştia păstrau faţă de presupusul

mentor o distanţă nu numai decentă, ci şi orgolioasă, ca unii ce-şi formulaseră şi o profesiune de credinţă estetică pe cont propriu. Oricum, în văzduhul academic sibian, *Cercul* trecea drept o elită spirituală, iar însuşi numele lui presupunea existenţa unei circumferinţe care delimita un spaţiu închis. Cu câţiva dintre „cerchişti” m-am cunoscut absolut întâmplător, de la individ la individ, fără ca numele unuia să-i spună mare lucru celuilalt. Când le-a apărut *Revista...*, o clipă m-a ispitit gândul de a le oferi colaborarea, dar tot atât de repede mi-am luat seama: nu mă simţeam îndeajuns de pregătit. Încă de pe atunci mă înfruntam cu o boală de care n-am scăpat nici astăzi: am şovăit îndelung (luni şi ani) înainte de a-i încredinţa tiparului un text, iar după ce am făcut-o, m-am căit. (Poemele mele dramatice, publicate– cu întârzieri de până la cincisprezece ani – între 1966 şi 1969, mă mustrau dintre copertele cărţilor, care, vai!, mi se păreau grăbite şi s-au cerut retipărite în 1972, cu severe condensări şi revizuiri.) La stadiul meu sibian, *Revista Cercului literar* reprezenta un nivel de aspiraţie, nu de împlinire. Deşi mă socoteam destul de bine instruit în problemele teoretice ale dramaturgiei, citeam cu admiraţie, în numărul de început al *Revistei...,* articolul lui Radu Stanca, „Despre teatrul literar”, şi copiam fragmente pe care, iată, le regăsesc şi acum într-un caiet de notiţe din vremea aceea, răsfoit cu emoţie.

Dar mai era ceva. Se presupunea, cum am amintit, că „cerchiştii” gravitau în jurul lui Blaga; eu însă gravitam în jurul lui Papilian, iar cei doi scriitori nu se aveau bine între ei. Nu cred că era vorba de o duşmănie, dar, oricum, nu comunicau, se evitau. De ce, n-am ştiut niciodată limpede. Papilian îmi pomenea rar de Blaga, şi atunci cu oarecare iritare, ca de unul care nu-i gusta literatura şi a cărui filosofie, la rându-i, nu o împărtăşea. Ei şi? mă întrebam nedumerit. Încă nu pricepeam ravagiile orgoliului. Studenţii mai bătrâni, care se pretindeau şi ştiutori ai unor taine, vorbeau de rănile unei rivalităţi mai vechi, de tinereţe, a celor doi, asupra unei femei cu haruri de frumuseţe, cultură, inteligenţă, talent şi distincţie, care însă, până la urmă, a preferat să se mărite cu un judecător obscur şi poet mediocru din Braşov. Mi-am amintit de aceasta ceva mai târziu, peste câţiva ani, când am

cunoscut-o pe Domniţa în casa lui Tudor Arghezi şi când, privind-o lung, îmi dădeam seama că, la vârsta ei de atunci, nu-şi pierduse nici unul din atributele legendei, sugerând imaginea a ceea ce trebuie să fi fost femeia Salonului Francez din epoca Iluminismului. Nu ştiu dacă şi cât va fi fost adevărat din povestea rivalităţii celor doi clujeni. Dar că Blaga i-a păstrat Domniţei o prietenie statornică ştie acum toată lumea, mai ales de când, văduv şi îndurerat, bietul Gherghinescu a avut nedelicata inspiraţie de a publica o seamă de scrisori ale poetului, transparente, către soţia sa.

Dacă Blaga nu avea un cenaclu, acela al lui Papilian nu funcţiona. Mai vechii săi membri se risipiseră, alţii noi nu se prea iveau. Pe de altă parte, condiţiile sibiene, ca ale oricărui refugiu, erau vitrege. Profesorul nu dispunea de un loc potrivit unde să-şi adune ucenicii, iar casa în care locuia el cu familia, pe undeva pe la marginea oraşului, nu era prea încăpătoare. Mă întrebam însă uneori, observându-i ritmul activităţii zilnice, când ar fi avut profesorul timp să se ocupe şi de îndrumarea unor tineri întru ale literaturii. Pe lângă alte însuşiri, Papilian uimea prin multilateralitatea preocupărilor sale, fără ca vreuna din ele să lase impresia de diletantism sau aproximaţie. Era, în acelaşi timp, un profesionist al catedrei, al scrisului şi al artei, cumulând energii ce se revărsau, în şuvoaie, pe cele mai neaşteptate tărâmuri, ca dintr-o cumpănă a apelor. Celebru profesor universitar, autor al unui vast tratat de anatomie, ca şi al unui manual de disecţie – folosit şi astăzi de studenţii în medicină –, dramaturg, prozator prolific, care-şi făcuse un nume în povestire, nuvelă şi roman, el era şi un mare animator al vieţii teatrale şi muzicale (fusese director al Teatrului Naţional şi al Operei din Cluj), nesfiindu-se să-şi revendice el însuşi virtuozităţi de violoncelist.

La vremea când l-am cunoscut eu nu mai cânta. Cânta însă, la vioară, domnul Silber, şef de lucrări la catedra de chimie medicală, cu care mă întâlneam aproape zilnic la o pensiune săracă, unde o oarecare Frau Schlosser ne hrănea cu cartofi şi unde el mi-a destăinuit singurul secret al vieţii lui particulare, viaţă de văduvie şi pustietate, pe care şi-o petrecea la o margine a oraşului, în vecinătatea câmpului, la etajul unei case cu două caturi. Dimineaţa, la ora cinci, îmbrăcat corect, cu cravata înnodată şi cu

vioara sub bărbie, cânta, în întregime, *Sonata Kreutzer*, întru amintirea soţiei lui. Ritualul acesta îl săvârşea domnul Silber în fiecare zi, fără abatere, ca pe o rugăciune de dimineaţă, reintrând astfel în comuniune cu singura adevărată dragoste din viaţa lui, după care pleca spre laborator, să-şi petreacă restul orelor printre mojare şi eprubete, fără ca vreunul din cei ce-l cunoşteau acolo ca pe un erudit al acizilor complicaţi, de tipul celui alfa-amino-beta-para-oxi-fenil-propionic, să poată bănui în el sensibilităţi de eremit beethovenian. O, faţa ascunsă a omului de toată ziua, duminica lui de taină, miezul nopţii lui de sub steaua polară!

O, Seigneur, j'ai vecu puissant et solitaire,
Laissez-moi m'endormir du sommeil de la terre!

Şi, totuşi, cenaclul lui Victor Papilian a funcţionat, vreme de cinci dimineţi consecutive, în doi. Aveam la mine manuscrisul unei piese de teatru, pe care o intitulasem *Drumur*, întâiul meu proiect ambiţios, de operă vastă, menită de mine să mă consacre la 24 de ani, un poem dramatic care număra, cred, nu mai puţin de patru mii de endecasilabi (tirania lui Shakespeare!), împărţiţi, fireşte, în nu mai puţin de cinci acte (tirania imparului clasic!). Profesorul mi-a programat câte o oră pentru fiecare act, dimineaţa, între opt şi nouă, în cabinetul său de la Institutul de Anatomie. Eu citeam şezând pe un scaun, el asculta lungit pe o canapea, într-o rână, cu capul în palmă. La sfârşitul orei ne despărţeam fără comentarii (nici n-ar fi fost timp şi pentru ele), îndreptându-ne, fiecare, către treburile lui: el îşi pregătea prelegerea de anatomie topografică, eu alergam spre laboratorul de histologie. Comentariile le aşteptam la sfârşitul lecturii, ca într-un adevărat cenaclu, şi mă pregătisem, emoţionat, să-mi însemn toate observaţiile. Mă interesa îndeosebi să aflu dacă izbutisem să nu fiu contaminat de Shaw şi Pirandello şi dacă Freud nu-şi vârâse coada în psihologia a cel puţin doi dintre eroii mei. Spre marea mea dezamăgire, însă, Papilian a procedat profesoral. Mai întâi mi-a rezumat piesa (de unde se vedea că o ascultase cu mare atenţie), subliniind câteva scene şi personaje, apoi mi-a dat note: şase pentru actul întâi, şapte pentru al doilea, opt pentru al treilea, nouă pentru al

patrulea şi zece pentru cel final... La urma urmei, puteam fi mulţumit de urcuş (ceea ce, mai ales în teatru, e foarte important), dar îl începusem prea de jos; aş fi preferat ca nota maximă să fie precedată de jumătăţi sau sferturi de punct... Atunci însă – mai precis, curând după aceea – am început să mă gândesc şi la altceva. Nu mai citisem niciodată piesa cu glas tare (în afară de câteva fragmente, la Polovragi lui Emil Botta şi Arşavir Acterian, poposiţi din curiozitate şi de năprasnă în chilia unui călugăraş desculţ şi cam peticit, despre care stareţul le şoptise că scrie literatură) şi de abia acum îmi dam seama de dificultăţile pe care le poate întâmpina, în spectacol, teatrul în versuri. Aveam motive să cred că lectura piesei mele, chiar cu pauze de câte o zi între acte, ne obosise pe amândoi deopotrivă, pe cititor şi pe ascultător. Oricât ar fi, îmi ziceam, versul de viu şi actorul de dăruit, e greu de presupus că spectatorul poate răbda cu uşurinţă două-trei ceasuri de prozodie monocordă (chiar în endecasilab, cel mai „dramatic” dintre versurile posibile) fără să aibă impresia că i-a acordat autorului un procent de bunăvoinţă. Trebuia făcut altceva şi altcum. (De fapt, acestui gen de literatură i se spunea pe atunci *poezie dramatică*, nu *teatru în versuri*, cum ne-a obişnuit critica de astăzi, sau, mai rău, *teatru versificat*, sau, cu ceva mai multă înţelegere, *teatru poetic*.) Peste numai câţiva ani atacam curajos, în *Mioriţa*, procedeul polimetriei, dar nu o polimetrie întâmplătoare, de dragul numai al variaţiei, ci una supusă unor riguroase criterii estetice. Acesta este, cred, singurul meu câştig de pe urma acelei lungi lecturi literare din cabinetul Institutului de Anatomie.

Cenaclul lui Victor Papilian avea să-şi recapete fiinţa de abia în iarna anului următor.

Fireşte, marele, copleşitorul, emoţionantul eveniment cultural fusese întoarcerea Universităţii la vatra ei, după cei patru ani de surghiun în care o alungase ocupaţia horthystă asupra Ardealului de Nord. Rănită în demnitatea ei naţională, intelectualitatea academică îndurase cu greu sentimentul frustrărilor sibiene, în timpul cărora, la petrecerile studenţeşti, sărăcăcioase şi mai degrabă triste, învia zilnic cântecul *Clujule, măi*

Clujule... sau versurile, devenite faimoase prin popularitate, ale lui Petre Bucşa:

La Ocoliş în făgădău
De patru nopţi, jinarsu-i rău...

Învăluiţi de jale şi dor, oamenii continuau să creadă cu putere în biruinţa finală a dreptăţii, care a şi venit, odată cu biruinţa armelor, durată pe nenumăratele jertfe ostăşeşti. Bucuria întoarcerii era întâmpinată însă de numeroasele probleme morale şi materiale ale unei epoci de tranziţie. Pe de o parte, rămăşiţele iredentiste încă mai nădăjduiau că, în curând, ceea ce pierduseră pe front vor recupera, diplomatic, la Conferinţa de pace de la Paris, în care sens căutau, prin toate mijloacele, să-i inculce conştiinţei româneşti, suverană pe pământul strămoşilor, o stare de incertitudine şi provizorat. Antagonismele se consumau zilnic, uneori dramatic, pe stradă, în restaurante şi săli de cinematograf, deseori rezolvate la chestura poliţiei, de unde împricinaţii ieşeau, de obicei, tunşi chilug. Pe de altă parte, în tărâmul economic, sfârşitul războiului adusese după sine inflaţia, cu tot cortegiul ei de neajunsuri. Bursa unui student era de 90.000 de lei, în timp ce masa de prânz la cantina Universităţii (de altfel, singura care se servea în douăzeci şi patru de ore) ajunsese la 110.000 de lei. Pensiunile particulare puteau oferi o mâncare gătită, nu însă şi pâine; pe aceasta şi-o agonisea fiecare după cum îl ajutau mijloacele. Studenţii aveau nevoie de locuinţă (numărul lor se dublase aproape, prin cei întorşi din război şi prin evreii ce-şi redobândiseră dreptul de a învăţa), aveau nevoie de hrană, de medicamente, de material didactic şi chiar de îmbrăcăminte. Conducerea vechiului Centru studenţesc „Petru Maior”, reînfiinţat de curând, luase o seamă de iniţiative gospodăreşti, de asistenţă socială, dar la scurtă vreme a fost nevoită să se confrunte cu provocările iredentismului horthyst, ceea ce a făcut ca problema naţională să devină prioritară, mai ales în acel mai-iunie 1946, când studenţimea clujeană avea să facă dovada unui patriotism matur şi demn.

În astfel de împrejurări şi-a reactivat Victor Papilian cenaclul său literar: mai întâi în locuinţa sa, provizorie, de la Institutul de Anatomie, unde a vieţuit o vreme, cu familia, până a putut să reintre în vechea lui proprietate, apoi, odată cu iarna, în apartamentul, central şi spaţios, al protopopului Florea Mureşan, om aşezat, blajin şi harnic, foarte instruit şi cult (avea o bibliotecă bogată, din care nu lipseau nici cărţile rare şi nici cele curente, de erudiţie, printre care opera completă, în franţuzeşte, a lui Ioan Hrisostom); îşi pusese numele pe o frumoasă ediţie a *Cazaniei* lui Varlaam, dar treburile parohiei, multe şi conştiincios împlinite, îi descurajau proiecte viitoare, de editor, pe care şi le-ar fi văzut tot în jurul unor pietre de temelie ale vechii noastre culturi. Adevăratul amfitrion era însă Eugenia Mureşan, soţia sa, femeie înzestrată cu frumuseţe suavă şi intelect rafinat, poate, cumva, echivalentul clujean – şi uşor decalat în timp – al Domniţei Gherghinescu-Vania, care cultiva, ca şi aceea, orgoliul de a se şti în compania oamenilor de litere. Ea însăşi scriitoare, publicase un volum de nuvele, *Învierea fariseului Eleazar*, una din puţinele cărţi româneşti apărute în timpul ocupaţiei horthyste, importante prin însuşi faptul de a fi existat, cel puţin ca simbol al unor prezenţe spirituale. În casa ei l-am cunoscut pe Ion Luca şi, ceva mai târziu, pe Lucian Blaga. Casa Mureşenilor avea o odaie foarte spaţioasă, către stradă, un fel de salon, cu fotolii şi canapele, tablouri şi covoare; acolo aveau loc şedinţele cenaclului. Într-un perete se deschidea o vatră largă, cu hogeac, în care ardeau buşteni groşi, cu flacără mare. Lângă ea se aşeza uneori, cu genunchii strânşi pe covor, Zorica Laţcu, fiinţa aceea pură şi stranie, cu intelectul doldora de greacă şi latină (devenită, mai târziu şi în singurătate, traducătoare a lui Origen), şi citea din poemele ei în metru antic:

Daphnis odată din fluier zicea ameţeala cea dulce
Care-i cuprinde pe miri când se duc în iatac să se culce...,

versuri al căror livresc se deconspira numai prin prezumţia, ştiută de toţi, că autoarea era predestinată solitudinii caste. Zorica se rostea cu mari dificultăţi în conversaţie, dar de îndată ce începea să spună versuri graiul ei

se limpezea ca prin miracol şi silabele curgeau dulce, ca o incantaţie. Dacă-mi amintesc cu adevărat de poezia acelui cenaclu, aceasta e poezia celei ce publicase, la Sibiu, în 1944, *Insula albă*, poeta cu obrazul palid şi ochii în transă, al cărei nume a rămas, până azi, mai mult în manuscrise. De altfel, nu pe mulţi mi-i mai aduc aminte din cei ce se adunau atunci în cenaclu. Numele lor, tipărite, s-au strâns laolaltă o singură dată, în primul număr – şi ultimul – al revistei *Abecedar literar*, apărut în primăvara lui 1946, în formatul *Biletelor de papagal*, pe hârtie ieftină şi la preţul de 800 de lei. Nu-l mai aveam de multă vreme, poate chiar de atunci, dar cineva mi-a dăruit, de curând, un exemplar supravieţuitor, pe a cărui primă pagină citesc coloana colaboratorilor, în linie alfabetică (aşa cum, probabil, i se cuvine unui abecedar): Valeriu Anania, Ionel Bulboacă, I. Cârja-Făgădaru, Anton Crişan, Victor Ilieşu, Paul Lucian, Ion Maxim, Iosif Moruţan, Iorgu Moldovan, C. Munteanu, Donică Oprea, Letiţia Papu, Petre Pascu, F. Păcurariu, Mihail Pop, Valentin Raus. Curios mi se pare faptul că, deşi articolul de fond al revistei pretinde că numărul însumează o selecţie din producţiile citite în cenaclu, numele Zoricăi Laţcu lipseşte, după cum nu-l aflu nici pe al lui Titus Ţifu, autor de povestiri şi nuvelete, pierdut şi el, ca mulţi alţii, în hăţişuri extraliterare. Aş bănui aici unele aprehensiuni personale ale lui Făgădaru, omul cel mai apropiat al lui Papilian, secretar al cenaclului şi, în fapt, iniţiatorul şi redactorul minusculei foi literare. Bietul Cârja, veleitar încă de pe atunci, dar cu care izbutisem să mă împrietenesc (poate şi datorită profesorului), emigrat mai târziu în America; la vremea când mă aflam şi eu pe acolo, m-a provocat abuziv la o polemică tăioasă, în care nu i-am cruţat nici insuficienţa talentului, nici versatilitatea caracterului; scriam aproape plângând, cu disperarea celui ce-şi pedepseşte propriul copil sau un frate mai mic. Ne-am împăcat peste câţiva ani, în satul său de lângă Turda, unde se întorsese într-un sicriu de metal, cu heruvimi îngenuncheaţi la colţuri, să se odihnească în pământul strămoşilor săi.

Papilian prezida şedinţele cenaclului, conducea discuţiile dintre lecturi, intervenind des cu vocea lui precipitată şi îndulcind asperităţile cu un umor rafinat. Nu excela însă prin spirit critic şi nu cred să fi învăţat ceva de la el.

Frecventam cenaclul cu regularitate, deşi cam din fugă, şi citeam poezii mai vechi, ascunzând că unele trecuseră prin cenzura de foc a lui Arghezi. Scriam puţin, aproape deloc, căci nu mai aveam timp şi pentru literatură. Eram triplu student, la Medicină, Teologie şi Conservator, şi toată ziua alergam de la un curs la altul şi de la un laborator la celălalt. Seara dădeam lecţii unui elev din Mănăştur, în schimbul unei felii de pâine şi unei străchini de lapte, pe care părinţii lui mi le puneau, drept cină, pe masă; eram sărac lipit pământului şi mi se isprăvise traista cu prune uscate, al căror gust, asociat cu acela al mămăligii, îmi acrise sufletul. Nemaiprimind banii pentru chirie, gazda mă poftise afară, dar m-a salvat profesorul Haţieganu, care, deşi nu mai era rector, a avut încă destulă autoritate morală spre a-mi oferi, în schimbul câtorva servicii mărunte, o cameră în vila din mijlocul Parcului Sportiv al Universităţii, unde-şi avea şi el partea lui de ctitorie. În afară de îngrijitor, vila mai era locuită, într-o odaie de la etaj, de faimosul Moina, campion european la alergările pe suta de metri. Ne înţelegeam bine, îi devenisem chiar simpatic, cu toate că în fiecare seară, târziu, când mă întorceam din Mănăştur, zdrobit de oboseală şi aproape sătul de pâine cu lapte, în loc să-l las pe om să adoarmă devreme, ca pe unul ce se scula în zori să-şi facă trapul pe aleile parcului, eu mă apucam să-mi fac exerciţiile la vioară, scârţâind solfegii şi apoi trăgând cu disperare pe *Balada* lui Ciprian Porumbescu, prima piatră de încercare a tuturor elevilor de conservator. Pe aceasta am cântat-o de vreo două ori şi în faţa lui Papilian, împreună cu fraţii Racolţa, la care locuisem o vreme, iar el ne asculta privind pe fereastră, cu urechea cunoscătorului: „Aţi lunecat frumos în poziţia a doua... cam abrupt într-a patra... mai atent la flageolet...”. Bietul Moina mi-o suporta noapte de noapte, fără să protesteze; se mira doar cum pot să rezist dormind numai patru ore din douăzeci şi patru şi mă îndemna, prieteneşte, să cheltuiesc numai o jumătate de ceas fugind cu el, dimineaţa, prin parcul pustiu, sfat pe care l-am respins cu indignare. Moina a fost liniştit doar în seara când mi-am dat seama că exerciţiile mele muzicale ultragiază o privighetoare de care se înfiora şi luna în frasinul de lângă piscină. Înţelegând că nu voi putea niciodată s-o egalez, am pus arcuşul

deoparte şi capăt veleităţilor mele de violonist *in spe*. Şi m-am întors la literatură.

— Ce faci, iubitule, nu mai cânţi? m-a întrebat Papilian.

— Cânt, dar numai pe liră.

— Mie mi-e dor de violoncel.

— Domnule profesor, de ce nu vă puneţi o piesă la Naţional? Cred că Buteanu nu v-ar respinge propunerea.

— Nu, dragă, nu de Buteanu mi-e frică, ci de public. Piesele mele nu plac. Asta e, ce vrei?

— Să vă spun un secret: eu l-am propus pe *Drumur* la Naţional şi nu l-a luat nimeni în seamă. Nu mi-au dat nici măcar un răspuns.

— Ai fost la Buteanu?

— Nu chiar la el, dar l-am lăudat într-un articol pe care Ioanichie Olteanu mi l-a publicat în *Tribuna Ardealului*.

— Zău? Nu l-am citit.

— Nici Buteanu nu ştie cine l-a lăudat, căci am semnat cu numele meu de la mânăstire. Politică discretă...

— Şi pentru ce, mă rog, l-ai lăudat?

— A anunţat că va pune în scenă *Seringa* lui Arghezi.

— Puteai să-l lauzi pentru altceva. Arghezi nu poate fi dramaturg.

— Şi de ce, mă rog frumos dumneavoastră?

— Ai citit piesa?

— Nu, n-am citit-o, dar eu cred în scrisul lui Arghezi.

— Nici Blaga nu e dramaturg şi nici filosof. Blaga e un mare poet şi atât.

— Tot e ceva... Dar să vă mai spun un secret. După ce am isprăvit de scris *Drumur*, am trimis o copie dactilografiată la Biblioteca Academiei, spre păstrare, fiindu-mi teamă ca opera mea să nu fie – Doamne fereşte! – distrusă de vreun bombardament... Zic şi zău, am primit şi adeverinţă!

— De ce, mă rog, n-ai trimis-o la Biblioteca Vaticanului?

— Acolo nu are acces decât Camil Petrescu... El e un consacrat.

— L-ai cunoscut pe Camil?

— Nu, dar îmi vorbea despre el, admirativ, Arghezi. Zicea că e talentat de pute...

— Ha-ha, al dracului Arghezi!

La Cluj se reactivase, de curând, şi Societatea Scriitorilor din Ardeal, al cărei preşedinte era tot Victor Papilian. Nu ştiu cum m-am pomenit cooptat în ea, nu se ţinuse nici o şedinţă, nu primisem nici o hârtie. În fapt, hotarul dintre cenaclu şi societate era atât de nesigur, încât deseori o grupare se confunda cu cealaltă. Societatea ne-a oferit posibilitatea să ieşim de câteva ori „la lume", în şezători publice, şi să ne confruntăm astfel nu numai între noi, ci şi cu ascultătorii anonimi, a căror reacţie putea fi un criteriu, dacă nu neapărat estetic, cel puţin social. La una din aceste şezători, ţinută la 25 martie 1946 în aula Colegiului Academic şi patronată de prezenţa a două mari personalităţi locale ale timpului, Nicolae Colan şi Iuliu Hosu, a apărut şi Ion Agârbiceanu, care a citit fragmente de proză inedită. „Moş Agârbiceanu", cum i se spunea, avea o casă pe strada Andrei Mureşanu şi trăia mai mult retras. La vremea când locuiam sub dealul Feleacului, la gazda care avea să mă dea afară pentru neplata chiriei, treceam zilnic prin faţa casei lui şi-l vedeam uneori în grădiniţa din faţă, cu săpăliga, printre flori. De tot atâtea ori îl salutam, dar niciodată n-am avut curajul să-i tulbur liniştea printr-o bătaie în portiţă. Ne-am cunoscut, strângându-ne mâna, numai atunci, la Colegiul Academic, după ce am citit şi eu o poezie, urmărită cu emoţie îndeosebi de Nicolae Colan, în inima căruia nu se poate să nu se fi mişcat atunci şi o undă de orgoliu confesional. Apoi nu l-am mai întâlnit pe Agârbiceanu şi-mi pare rău.

Printre cei mai răsfăţaţi dintre tineri era Francisc Păcurariu, căruia i se spunea „François", din pricina admirabilelor sale traduceri din Villon. Nu am la îndemână bibliografia lui Păcurariu şi nu ştiu, deci, dacă a continuat sau a dus la capăt opera de tălmăcire a poetului-vagabond (întreprindere de care însuşi Arghezi se temea), dar aş crede că el ne-ar fi dat un lucru mult mai bun decât versiunea prea cenzurată a Zoei Verbiceanu şi decât aceea, balcanizantă, a lui Dan Botta. Până la noi probe, mărturie poate sta *Balada* publicată în acel unic număr al *Abecedarului literar.*

Ieşiri mult mai spectaculoase am avut noi într-un turneu de şezători literare la Gherla, Bistriţa, Năsăud şi chiar în căminul cultural din Prundul Bârgăului, satul de baştină al lui Ţifu, care era, mi se pare, şi organizatorul turneului. Papilian nu ne-a însoţit decât cu binecuvântarea lui. Îl aveam cu noi, în schimb, pe V. Copilu-Cheatră, cu inepuizabila lui vervă şi cu nenumăratele-i anecdote – din ţara şi pe seama moţilor –, cu care-şi făcea colegii să se cocoşeze de râs, mai ales când se aflau (şi asta se întâmpla destul de des) în jurul unei glaje de pălincă. Întâlnirile noastre cu ascultătorii (n-aş spune, ca acum, cu cititorii, întrucât puţini dintre noi apucaseră să-şi publice o plachetă), în majoritate elevi şi profesori de liceu, dar şi ţărani şi târgoveţi, erau emoţionante, uneori până la lacrimi, poate nu atât prin vibraţia lecturilor noastre, cât – în mod sigur – prin sentimentul general că prezenţa „domnilor scriitori de la Cluj” făgăduia o reînviere culturală într-un Ardeal românesc de abia eliberat de sub cotropire. Acest sentiment ne obliga să ne corectăm ţinuta şi năravurile. Plecaseră din Cluj un grup de tineri scriitori hotărâţi mai întâi să-şi epateze auditorii şi apoi să experieze boema dintre două şezători, dar contactul cu mulţimile le crea conştiinţa că misiunea lor e mult mai înaltă şi mai serioasă decât aceea de vedete literare care-şi alimentează o glorie de afiş. Încă de la început, fiecare întâlnire de acest fel căpăta profilul unei sărbători şi nu o dată s-a întâmplat ca, în funcţie de atmosfera sălii, să citim altceva decât ceea ce ne propuseserăm sau, mai simplu, să improvizăm. Prestigiul de exponenţi naţionali ai culturii trebuia salvat chiar şi când împrejurările ne sileau să-l aproximăm, aşa cum s-a petrecut la Dej, localitate programată în drumul nostru de întoarcere spre Cluj. Organizatorul, foarte mândru de performanţele lui, ne-a prevenit că în gară, la lăsarea serii, vom avea o primire triumfală, că vom fi întâmpinaţi de aproape toată populaţia oraşului, cu drapele, flori şi fanfară. Nu-mi mai amintesc cum s-au încurcat lucrurile, cert este că am pierdut trenul menit să ne ducă spre o nouă glorie şi ne-am pomenit la Dej cu un altul, după miezul nopţii, unde ne aştepta o gară pustie şi un impiegat copleşit de dezolare că i se ratase un moment istoric. A doua zi, încă de dimineaţă, s-a dat sfoară în tot oraşul că „domnii scriitori de la

Cluj” se află totuşi în localitate şi că şezătoarea va avea loc în aceeaşi aulă a liceului de fete. Succesul a fost tot atât de emoţionant, dar nimeni dintre dejeni n-a aflat cum îşi petrecuseră „domnii scriitori” noaptea. Numai noi o ştiam şi avuseserăm grijă să nu suflăm o vorbă. Mult mai dezolaţi decât impiegatul gării, am pornit-o pe străzile goale, fără să ştim unde ne vom opri. De un hotel nici nu putea fi vorba. Cuiva dintre noi însă i-a venit ideea năstruşnică să apelăm la bunele oficii ale poliţiei, pe lângă al cărei sediu tocmai treceam. Comisarul de serviciu, curtenitor şi confuz, după ce ne-a ascultat explicaţiile şi păsul, nu ne-a putut oferi altceva decât câteva scaune, o bancă şi două birouri de pe care a măturat dosarele. În ruptul capului nu a acceptat să ne găzduiască în arest, unde cel puţin erau paturi, de frică să nu i se pună în seamă o nelegiuire. A fost însă de acord, dimineaţa, să nu deconspire „cazul de forţă majoră”.

Cu toate acestea, viaţa în sine a Cenaclului Papilian nu era zgomotoasă, deşi mult mai puţin discretă decât aceea a Cercului literar, care, mutat de asemenea la Cluj, îşi desfăşura activitatea în paralel şi păstrând vechile distanţe sibiene. De fapt, distanţele erau tot acelea dintre cei doi mentori – unul real şi altul prezumat; membrii celor două grupări, în marea lor majoritate încă studenţi, nu aveau motive speciale să se ocolească; viaţa i-a întâlnit, atunci şi mai târziu, în aceeaşi arenă a arderilor literare, fără confruntări polemice. Şi unii şi alţii aparţineau aceleiaşi generaţii, o generaţie a unor vremuri de tranziţie, al căror dramatism nu i-a scutit pe unii sau pe alţii de poticniri şi sângerări. Cei înzestraţi cu har şi perseverenţă au continuat să scrie, uneori pe întuneric, şi au răzbit la suprafaţă cu debuturi editoriale târzii, la o vârstă când alţii devin, mă rog, clasici în viaţă. De la Papilian au rămas puţini, foarte puţini; cei din Cercul literar au învins aproape toţi, câţiva dintre ei devenind nume mari în literatură. Semnele se vădeau încă de pe atunci, la Sibiu şi Cluj. Oricât i-ar fi ironizat „cenacliştii” pe „cerchişti” (în *Abecedar literar* a apărut chiar o notă răutăcioasă la adresa lor), în genere se ştia că aceştia din urmă lucrează cu mai multă seriozitate şi profunzime, că au o viziune estetică mai limpede şi mai fermă. Papilian era, înainte de orice, un mare animator, iar meritul

său este acela de a fi ţinut laolaltă nişte tineri efervescenţi care, altfel, se puteau stinge înainte de a putea măcar să făgăduiască.

5

Nu ştiu cum a evoluat Cenaclul Papilian după 1946, în puţinul timp pe care l-a mai avut la îndemână. În iunie al acelui an eu am fost silit să părăsesc studiile clujene şi oraşul însuşi, într-un surghiun care a însemnat, pentru mine, întoarcerea totală la literatură, ca un proces sufletesc compensator. Redevenit bucureştean, în pragul acelui deceniu care continuă şi acum să-i obsedeze pe scriitori, aveam să aflu că Papilian fusese dat afară de la catedră – ca şi marele Haţieganu, de altfel – şi că trăia din aproximaţii.

Nu-mi mai amintesc exact dacă a fost în vara lui 1951 sau în aceea a lui 1952 când l-am revăzut la Vatra Dornei, unde eu, chiriaş al lui Ion Luca, făceam două lucruri deodată: băi de nămol şi ultimele acte ale *Mioriţei.* Cu puţin timp înainte se întâmplase un alt eveniment. Aproape toţi medicii din staţiune, tineri, proveneau de la Universitatea din Cluj. Îi cunoşteam, unii îmi fuseseră colegi. La un moment dat au primit o înştiinţare, de la fostul lor profesor Iuliu Haţieganu, că va sosi în localitate la data de... cu trenul de... Inocent, savantul nu-şi da seama că, între timp, el devenise un paria al văzduhului politic şi că eliminarea lui de la catedră îi crease o reputaţie de ciumat. Am asistat atunci – întâmplător, în timp ce mi se făcea programarea zilnică pentru băi – la discuţii dramatice între foştii săi studenţi, striviţi într-o neiertătoare dilemă: pe de o parte, respectul şi dragostea pentru marele lor dascăl, pe de alta, spaima de eventualitatea unor anchete şi repercusiuni. Poţi ignora o scrisoare care ţi s-a adresat ca unui prieten? Îţi poţi permite să rişti o carieră pe care abia ţi-ai început-o?... Discuţiile au durat câteva zile, cu argumente de-o parte şi de alta, şi am rămas cu impresia că se încheie fără nici un rezultat. În ziua şi la ora când ştiam că va sosi trenul, m-am urcat într-o poiană, pe o colină, curios să văd ce se va petrece. Emoţionat până la lacrimi, i-am văzut pe medicii din Vatra Dornei, în gară, primindu-şi

profesorul cu flori. Biruise acea realitate spirituală care-l făcea, mai târziu, pe Marin Preda să exclame ca apostolul: dacă dragoste nu e (pe lume), nimic nu e. Temerile s-au risipit curând după aceea. Reperat în localitate, Haţieganu a fost strămutat din odaia modestă pe care i-o pregătiseră elevii într-o vilă oficială pentru ca, îndată după aceea, să poată fi văzut la braţ cu „ştabii" de la centru, bucuroşi că pot beneficia de consultaţiile gratuite ale unui diagnostician de reputaţie mondială.

Papilian a venit în localitate discret, fără să anunţe pe nimeni, dar evenimentul Haţieganu l-a scutit de ocolişuri afective şi s-a pomenit repede înconjurat de solicitudinea ucenicilor (de la care, de altfel, am aflat şi eu de prezenţa lui). Ne vedeam zilnic şi întreţineam conversaţii lungi, plimbându-ne pe aleile parcului sau răsturnaţi în iarbă. Făcea eforturi să-şi păstreze vitalitatea şi optimismul, dar sufletul îi era încovoiat. Îl durea enorm izgonirea de la catedră, dar, până la urmă, nu atât ea în sine – se mai întâmplase şi cu mulţi alţii –, cât faptul că ea se făcuse cu concursul zelos al unora dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai săi, cei pe care-i ajutase să se ridice şi cărora le acordase un nelimitat credit moral. Pe de altă parte, îl chinuia gândul că „trebuie să trăiesc pe spinarea nevesti-mii", medic stomatolog, nevoită să muncească de două ori mai mult. Timpul şi-l petrecea mai puţin scriind literatură şi mai mult cu cercetări de laborator, în care sens stabilise – îmi spunea el – o fructuoasă colaborare cu profesorul Veluda, de la catedra de farmacologie, unul din puţinii colegi care nu se temeau să-şi asocieze numele cu al lui. (Mai târziu, unele din zvârcolirile academice ale acelor ani aveam să le găsesc în romanul *Orgolii* al lui Augustin Buzura, el însuşi medic de extracţie clujeană.)

În sufletul profesorului plutea, ca o negură, şi o altă teamă. Îmi mărturisea că nu avusese niciodată vocaţie pentru politică, dar destinul îl făcuse coleg apropiat de studii (cred că liceale) cu Titel Petrescu. După august 1944, acesta, având nevoie de nume prestigioase în partidul său– social-democrat –, îl rugase insistent să accepte şefia, mai mult onorifică, a organizaţiei de la Cluj. Aceasta era, cel puţin pentru mine, o descoperire târzie. În cei doi ani ai studenţiei mele clujene, numele lui Papilian nu

circula – nici în Universitate, nici în cenaclu – ca al unui om angajat politic, cum erau, de pildă, acelea ale profesorilor Emil Petrovici, Mihail Kernbach, Constantin Daicoviciu, militanţi ai Partidului Comunist şi demnitari academici (primul devenise rector, ceilalţi doi erau decani la Medicină şi, respectiv, Litere). O singură dată îmi vorbise, mai mult în treacăt, că vremile noi cer orientări noi şi mă îndemnase să mă gândesc şi eu la ce ar fi de făcut, dar nu l-am luat în seamă. De altfel, în Universitate îl vedeam numai la curs şi niciodată în cabinet. Între timp mă lăsasem cucerit de studiul fiziologiei medicale, iar profesorul Grigore Benetato mă cultiva îndeaproape, plăcându-i să vadă în mine un viitor asistent. Mă invita des în laboratorul său şi-mi oferea ore întregi de discuţii libere, începând cu misterul permeabilităţii selective a membranei celulare şi terminând cu acela dintr-o povestire de Tolstoi. El tocmai izbutise, la acea vreme, după ani de cercetări, să-şi ducă la capăt descoperirea despre influenţa hipotalamusului asupra procesului de fagocitoză şi leucopoeză (celebrele lui experienţe pe câini decapitaţi, cu ligatura vaselor arahnoidiene), iar eu, pornind de la rezultatele lui, îl incitam la speculaţii pe marginea a ceea ce credeam că poate constitui o bază ştiinţifică a psihoterapiei, şi aceasta cu atât mai mult cu cât savantul (devenit mai târziu academician) era – încă nerecunoscut oficial – cel mai bun pavlovist de la noi. Papilian ştia de noile mele preferinţe – evidente şi în notele de la examen – şi nu mă descuraja. Mai ştia, amuzându-se, că de dragul lui Benetato îi înnebunisem o vară pe bieţii călugări din Polovragi, care mă surprindeau vânând broscoi de pe malul Olteţului (atunci când nu mi-i aducea Moş Păpurică), răstignindu-i pe o scândură şi deschizându-le apoi toracele, cu bisturiul, pentru studiul pe viu al influxurilor cardiace... („De ce chinuieşti broaştele? mă mustra părintele Casian, paracliserul. Nu ştii că broasca e sfântă, n-ai văzut că după ce moare se usucă fără să se împută, ca sfintele moaşte?”) Apropierea mea de Benetato nu însemna şi îndepărtarea mea spirituală de Papilian.

— Ce crezi, acum o să mai păţesc ceva?

— N-o să mai păţiţi nimic, domnule profesor. Ce, aţi făcut moarte de om?

— Asta am făcut-o mai demult, în tinereţe, cu un ser... Crezi c-o să m-ajungă?

Fusese reţinut, pentru scurtă vreme, în 1948.

— Domnule profesor, nu vreau în nici un chip să vă consolez prin propriile mele experienţe, dar, iată, în ultima vreme eu însumi am ratat o carieră medicală, am izbutit să devin asistent universitar pentru ca să fiu dat afară după numai doi ani, şi mă mulţumesc cu un post de bibliotecar şi cu şansa de a putea să scriu. Dar mai bine să vă citesc ceva! Ce ziceţi, refacem cenaclul în doi?

Îi citeam scene din *Moriţa*, unele proaspete de tot, iar el le urmărea cu vădită încântare:

— E-hei, de la ce mi-ai citit dumneata la Sibiu şi până la ce scrii acum, saltul e enorm!

Într-una din zile, după o asemenea lectură, am încins o lungă discuţie despre etnosul românesc şi despre bipolaritatea *eros-thanatos*. În acest context şi-a amintit el de o strigătură culeasă de prin Apuseni, în tinereţe, când lucra în echipele etnologice ale „Astrei”:

Poate mama mă desparte
De la câte, de la toate,
Dar de două nu mă poate:
De la mândra, de la moarte.

Inspiraţie divină! Strofa îmi cădea ca un bulgăre de aur într-o apă ce-şi caută adâncimile. Am folosit-o imediat şi i-am citit lui Papilian scena cea nouă.

— Ai s-o laşi chiar aşa, cum ţi-am spus-o eu? Nu vei încerca s-o prelucrezi, adică s-o transfigurezi?

— Cum să transfigurezi genialitatea?

Şi i-am dat exemplul lui Blaga, care inserase în una din poeziile lui (dacă nu mă înşel, chiar în două) un citat folcloric care-i plăcuse enorm:

Stă mândra la sărutat
Ca spicul la secerat...

şi în care se implică, mult mai acoperit, aceeaşi relaţie dintre iubire şi moarte.

— Ai dreptate, poporul e genial!... Bietul Blaga, ştii că şi el...

— Am auzit.

Din nenorocire, sumbrele lui presimţiri nu l-au înşelat, negurosul deceniu nu l-a putut ignora. În toamna lui 1952, Papilian avea să se confrunte cu experienţe dostoievskiene, cu tot cortegiul lor de stigmate dobândite la-ntuneric. S-a întors peste un an, slăbit, dar mai ales demoralizat. L-am revăzut la Bucureşti, de câteva ori, în casa fiicei sale. Suportase cu greu lunile acelea şi-şi punea supravieţuirea pe seama unei minuni. În fapt, era mai mult speriat decât suferind şi nu-şi putea explica (cum era să-şi explice?) de ce Revoluţia franceză considera că naţiunea nu are nevoie de un cap ca al lui Lavoisier...

Trecuseră cinci ani de la prima lui încercare de acest fel, din 1948, în urma căreia doctorul Nicolae Numian, unul dintre cei mai apropiaţi şi iubiţi elevi ai săi, mă anunţa că profesorul se află internat în spitalul Colentina. Suferea de inimă. Mă duceam să-l văd aproape zilnic, cu desaga sufletului plină de versuri şi reverii. Era toamnă. Răsturnat între perne, mi-a arătat o dată o frunză desprinsă din ram şi adusă de vânt prin fereastra deschisă.

— Nu mai ştiu, dragul meu, cine e poetul care a văzut o asemenea frunză şi a exclamat:

Este moartea ce-mi aduce
O scrisoare fără plic...!

— Nu mai ştiu nici eu, dac-am ştiut vreodată... Mai bine să trecem la Eminescu. Vreţi să vă spun *Scrisoarea III*? Printre ai mei îmi merge vorba că o recit foarte frumos.

— A, nu..., din Eminescu nu mi-a mai rămas decât nostalgia cornului. Auzi:

Mai departe, mai departe,
Mai încet, tot mai încet,
Sufletu-mi nemângâiet

Îndulcind cu dor de moarte...

„Dor de moarte”! Extraordinar!

Într-o altă zi l-am găsit mai senin. M-a întâmpinat, tot dintre perne, cu vocea lui tenorală şi precipitată:

— Ştii ce făceam aşteptându-te? Recitam în gând poezia care evocă cerul înserării răsfrânt în apa unui lac:

Mi-am luat ceasul de-ntâlnire
Când se tulbură-n fund lacul
Şi-n perdeaua lui subţire
Îşi petrece steaua acul...

Auzi, ce metaforă: „În perdeaua lui subţire/ îşi petrece steaua acul...” Mare poet Arghezi, mare poet!

— Am să i-o spun, sunt sigur că-i va face plăcere.

— Spune-i-o, spune-i-o cu tot sufletul.

Cam în felul acesta se depănau ceasurile noastre din spitalul Colentina până în ziua în care m-a rugat telefonic, prin doctorul Numian, să-l cercetez înainte de vremea obişnuită. Părea pregătit pentru o confesie gravă.

— Dragul meu, simt că n-o să mai trăiesc mult. Am către dumneata o rugăminte, o mare rugăminte. Într-un *safé* de la Biblioteca Academiei se află toate manuscrisele mele literare, publicate şi nepublicate. Le-am depus din vreme acolo, acum câţiva ani, spre mai multă siguranţă, şi curând mi-am dat seama că bine am făcut. Aici ai inventarul acestor manuscrise, cu numărul *safé*-ului, dar e un număr probabil, căci nu-l mai ţin minte exact. După ce voi muri, ia pe cineva din familia mea şi mergeţi acolo, la domnul Ştrempel – Gabriel Ştrempel –, custodele manuscriselor, şi preluaţi-le sub semnătură, după acest inventar. Manuscrisele vor rămâne în posesia şi proprietatea familiei mele. După cum vezi, eşti executorul testamentar al moştenirii mele literare.

Se stăpânea, făceam eforturi să mă stăpânesc.

— Domnule profesor, de ce, totuşi, nu-l lăsaţi de-a dreptul membrilor familiei?

— Ei, cum o să fac aşa ceva? Se poate? I-aş demoraliza.

— Cât despre mine...

— Şi pe dumneata te iubesc, dar la ei ţin mai mult. Făgăduieşte-mi că nu le vei vorbi despre asta decât atunci când va trebui.

I-am făgăduit, sărutându-i mâna.

Într-adevăr, la scurtă vreme după moartea lui am luat-o pe fiica sa, Mihaela, şi am primit manuscrisele, sub dublă semnătură. Printre hârtiile mele vechi am găsit, de curând, un exemplar al acelei liste, destinat mie, scris pe ambele feţe ale unei foi de caiet maculator, cu o peniţă nervoasă, care se poticnea în pagină, înţepând-o. Îl transcriu aici, cât pot mai corect (dar îndreptând aproximaţiile unei grafii grăbite), gândindu-mă că, în lipsa altor izvoare sau confruntări, le va folosi istoricilor literari. În fruntea listei sunt numele a patru persoane, cărora– nu am altă presupunere – le fusese destinat câte un exemplar:

Dr. Aurelia Tămăşan, Cluj
Părintele Anania Valeriu, Patriarhie, Bucureşti
Ion Cârja-Făgădaru, Turda
Dr. Alexandru Olaru, Craiova, str. Doina 14

Lucrările literare ale lui Victor Papilian

Romane

1) Chinuiţii nemuririi
A) Marius Leluţ (Păcatul)
B) Gabi Leonin (Fuga din păcat)
C) Părintele Manoil (Nostalgia Divinului)
2) Coana Trude

Piese de teatru

Trei mistere

(Publicate)
Cerurile spun
Nocturnă
Moartea vanităţilor
Vol. II – Teatru-n teatru
Autorul huiduit
Regie
Vol. III – Voinţa istorică şi
Harul divin
1) Slavă ţie, chip cioplit
2) Biserica din slăvi
3) Tu es Petrus
4) Crinul de aur la Sfântul Mormânt
Alte piese
1) Falsul d-rului Furdui
2) Fenix
3) A trecut (manuscris)
4) Alt glas
5) Un optimist incorigibil
6) Prea multă iubire strică
7) Prinţul consort

Nuvele

1) Femeia, ecuaţie nedefinită Decameronul românesc
2) Alte nuvele olteneşti Evanghelia apocrifă
3) Diferite nuvele – reviste: Gândirea, Familia, Ramuri, Grafica

Amintiri. Registru de spectacole
1) Amintiri de la Operă
2) Amintiri din teatrul de la Cluj
3) Cu steagul înfăşurat

Safé-ul 118 sau 180 de la Academia Română
Dr. Victor Papilian
pentru Părintele Anania Valeriu

Atunci l-am văzut eu pentru ultima oară, toamna, într-o rezervă din spitalul Colentina. Avizat de medici, s-a întors la Cluj.

Către mijlocul lui august 1956 primeam la Bucureşti o telegramă care-mi vestea încetarea din viaţă a lui Victor Papilian. Murise noaptea, în timpul somnului. Predarea telegramei mi s-a făcut cu mare întârziere (de o zi şi jumătate); cu toate eforturile mele de a folosi prima cursă de avion, am ajuns în cimitir la o oră după ce se isprăvise înmormântarea. Pe ţărâna proaspătă n-am mai găsit decât o uriaşă movilă de flori, aromitoare şi vii, năpădite de albine. Şi mi-a părut rău, atunci, că albinele nu culeg şi lacrimi.

Lucian Blaga

1

Încă mă cumpănesc dacă despre Lucian Blaga trebuie să scriu un capitol aparte. Nu mă număr printre cei ce l-au cunoscut îndeaproape, printre cei ce i-au savurat prietenia, i-au cules gândurile, i-au memorat aforismele ori i-au inventariat femeile pe care le-a iubit. Despre el s-au scris multe şi preţioase pagini, unele mai contradictorii decât altele şi, până la urmă, complementare; e firesc ca un om să se deschidă diferit faţă de semeni diferiţi, atunci când nu e un simplu histrion. Din corespondenţa lui au fost publicate până şi anoste bileţele de dragoste ale tânărului student către viitoarea lui soţie, poate, rentabile, dar deloc notabile. Şi, mai presus de toate, el însuşi ne-a lăsat un *Hronic* autobiografic, alcătuit cu grijă şi îngrijorare pentru ceea ce i se poate oferi posterităţii. Aşadar, ce-aş mai putea aduce nou? Noutatea e numai a mea, în măsura în care mi-l descopăr şi pe Blaga, zilnic, şi alături de alţii, stând de strajă amintirilor mele. E un adevăr sufletesc pe care pagina îl primeşte aşa cum ar primi o confesiune lirică, la ceasul târziu al nopţii.

Cu mult înainte de a şti ceva despre om, Blaga-filosoful mi se configurase în minte ca un iscusit maestru de lumini, care-şi construieşte decorul cu arta fasciculelor colorate. Fascinant la lectură şi puţin rezistent în articulaţii, sistemul său metafizic izbutea uneori să mă şi amuze, nu numai prin cele câteva desene cu sfere concentrice străpunse de săgeţi impertinente, ci şi printr-o seamă de expresii-cheie ca „Mare anonim”, „cenzură transcendentă”, „diferenţiale divine”, preţiozităţi demne – gândeam eu – de umorul molieresc. (Aceste expresii nu mi s-au îmblânzit nici după ce am citit o carte despre terminologia filosofiei blagiene, scrisă de un diacon-teolog, pe nume, mi se pare, Ifrim.) În schimb, lirica lui mi-a făurit imaginea unui poet hieratic, oficiant în sfânta sfintelor, de care nu poţi să te apropii fără sentimentul că profanezi ceva, fie pe el, fie divinitatea

căreia îi slujeşte, fie chiar lespedea pe care nu ţi-ai scos sandalele. Cu vremea, imaginea hierofantului s-a alcătuit în mine mult mai puternică decât aceea a maestrului de lumini şi aş bănui că acestui fapt i se datorează, în principal, negraba mea în a-l căuta şi cunoaşte într-o vreme când vieţuiam în apropierea lui şi aş fi găsit spre el o cale de acces. Mă refer la anii studenţiei mele în Sibiu şi Cluj, 1945 şi 1946, când aş fi putut să-i audiez măcar o prelegere la Facultatea de Litere şi Filosofie. E adevărat că tinerii din cenaclul lui Victor Papilian, printre care mă număram, îl evitau pe Blaga spre a nu-şi indispune maestrul, dar, în ce mă priveşte, nu cred că această simplă prezumpţie (Papilian nu a sugerat niciodată o astfel de rezervă) să fi jucat un rol hotărâtor. Nu am împărtăşit niciodată principiul – aberant – că un om trebuie să-şi asume, neapărat, simpatiile şi adversităţile prietenului său. Nu mi-am îngrădit libertatea de a comunica, în acelaşi timp, de pildă, cu Tudor Arghezi şi Nichifor Crainic, cu Ion Luca şi Victor Eftimiu. Fireşte, în final, balanţa a înclinat către unul în defavoarea celuilalt, dar opţiunea este fructul imediat – chiar dacă uneori tragic – al libertăţii.

Pe Blaga l-am cunoscut de abia în iarna anului 1947, la Cluj, unde mă furişasem, pentru numai câteva zile, să-mi dau nişte examene restante. Despre el începuse să-mi vorbească, din ce în ce mai des, dar şi cu o discreţie insinuantă, Eugenia Mureşan, frumoasa soţie a protopopului Florea, amfitrioana reală a Cenaclului Papilian, femeie inteligentă, cultă şi destul de talentată pentru a se simţi familiară în lumea literaţilor. Îmi spunea că-i este prietenă apropiată, că-i vine în casă, că fac lungi plimbări împreună, că odată l-a târât şi în biserică şi l-a făcut să îngenuncheze la *Tatăl nostru*, slăbiciune pentru care filosoful, mai pe urmă, s-a mustrat. În lumina unor mărturii citite mai deunăzi, se pare că nu am fost singurul căruia atrăgătoarea doamnă i-a confiat prietenia ei cu poetul şi nu exclud posibilitatea ca el, cel atât de sensibil la vecinătatea femeilor distinse, să-i fi adorat agresivitatea magnetică. Eugenia Mureşan pretindea că, o vreme, i-a servit lui Blaga şi drept tahigraf pentru *Hronicul şi cântecul vârstelor*, în timp ce el îi dicta plimbându-se prin odaie. Cât priveşte poeziile inspirate de

ea, acestea erau curente şi alimentau o trezorerie pe care posteritatea n-o va preţui niciodată după cuviinţă.

— Să vii diseară la noi, că va fi şi Blaga, mi-a spus ea într-una din acele puţine zile. I-am vorbit despre dumneata şi cred că e bine să vă cunoaşteţi.

Mureşenii se mutaseră din centrul oraşului în casa parohială a bisericii „din deal”, cum i se spunea, pe strada Biserica Ortodoxă, o locuinţă încăpătoare, cu multe odăi, dintre care nu lipsea un salon destul de spaţios, cu fotolii confortabile. În afară de gazde mai erau de faţă câţiva invitaţi, doi sau trei, prieteni ai familiei, nu-mi mai amintesc cine anume vor fi fost, şi nu e de mirare, de vreme ce eu nu-l vedeam acolo decât pe Blaga.

„Diseară” era, de fapt, ora 5 după-amiază. N-aş putea spune că, urcând colina mulcomă sub zăpadă, nu eram emoţionat. Care din cei doi Blaga (ai mei) se va înfăţişa acum? Dacă-l voi avea în faţă pe maestrul de lumini, nu mă prea văd angajat competitiv într-o discuţie, deşi nu sunt un ignorant în probleme de filosofie a culturii. Mă voi mulţumi să-l ascult, să-i pun din când în când o întrebare, să aştept un minut până să-mi răspundă şi apoi, cel mult, un comentariu prudent, atât cât să nu mă fac de râs. Dintr-o asemenea întâlnire nu poţi avea decât de câştigat. Dar dacă aş năzui spre un câştig mai mare, acela de a-i atrage maestrului interesul şi simpatia? În acest caz, mai multă îndrăzneală n-ar strica. Aş putea fi chiar puţin arţăgos.

Îmi aminteam de examenul meu de admitere la Facultatea de Teologie din Bucureşti. În comisie, Nichifor Crainic, pentru dogmatică.

— De ce a făcut Dumnezeu lumea? m-a întrebat el.

— Din necesitate, am răspuns eu în urma unei clipe de cumpănă, fără să-mi dau seama că, după opt ani de seminar, spusesem o prostie.

— Din necesitate?!... Ia gândeşte-te bine!

— Domnule profesor, i-am răspuns înţepat, lumea nu putea fi creată decât ori din necesitate, ori din capriciu; or, nu-mi pot imagina un Dumnezeu capricios...

— Ba din capriciu, domnule Anania, din capriciu, a încuviinţat, cu o altă eroare, voită, profesorul.

Cocoşismul candidatului îi plăcuse, i-a pus nota maximă, iar peste câteva luni avea să-i publice poeziile în *Gândirea.*

Acum, pe un spirit superior ca al lui Blaga nu l-ar putea indispune un tânăr care riscă erori inteligente; dimpotrivă. Dar dacă, îmi ziceam iarăşi, îl voi întâlni pe hierofantul taciturn, închis în sine, care nu deschide gura decât pentru a rosti un verdict sau o ironie, şi mă voi vedea angajat într-un dialog cu interjecţia? În cazul acesta voi fi nevoit să vorbesc, mi se va cere, voi fi provocat, doar n-o să tăcem toţi, ca într-o capişte, uitându-ne la el ca la un idol! Pentru o asemenea eventualitate scontam pe complicitatea părintelui Florea, om cu o frumoasă cultură enciclopedică, blajin, înţelept, discret în spatele bărbii fluviale şi al mustăţilor stufoase şi cel puţin tot atât de îngăduitor pe cât se dovedea a fi nobila doamnă Blaga. El va şti să deschidă subiecte adecvate şi să menţină conversaţia la un nivel de intelectualitate strategică. Iar dacă se va propune să citim poezii, am două în buzunar, proaspete.

Dar, vai!, în seara aceea nu s-a discutat nici filosofie, nici literatură, nici artă, nici măcar teatru. În salon n-au înflorit decât două subiecte, iar despre ele a vorbit numai Blaga. De fapt, eu am ajuns cu oarecare întârziere şi l-am găsit vorbind. Despre ce (despre cine) vorbea Blaga? Despre Mahatma Gandhi. Istorisea cum l-a văzut el pe Gandhi, la Berna, într-o sală de spectacole, unde acesta fusese invitat să conferenţieze, despre interesul şi emoţia publicului, despre surpriza de a-l fi văzut pe omuleţul cu ochelari de sârmă folosind scaunul numai pentru a se urca pe masă, pe care apoi s-a aşezat, cum zicem noi, turceşte, cu picioarele sub el.

— Gandhi rostea o lecţie pe care o repetase de multe ori – eterna lui luptă de emancipare a Indiei prin nonviolenţă –, vorbea printr-o gură ştirbă, mai mult din gingii, iar eu, în acest timp, mă întrebam în grija cui şi unde îşi va fi lăsat el capra, poate într-un ungher de prin culise, în spatele scenei, priponită cu funia.

Nu încăpea nici o îndoială că Blaga voia să se facă plăcut şi era tot atât de evident că nu pe mine, nici pe părintele Florea şi nici pe ceilalţi câţiva convivi se căznea el să-i cucerească. În acest timp s-au servit cafele şi

pateuri proaspete. Amfitrioana îşi pusese un cochet şorţuleţ de bucătărie, cu ape albastre, mărginit de o spumuşoară albă. Eugenia Mureşan era nu numai poetă, ci şi o excelentă gospodină, şi n-ar fi exclus ca tocmai ei să-i fi dedicat Blaga acea recenzie în care s-a strecurat o catastrofală eroare de tipar; în loc de (citez din memorie): „Doamna X cultivă o poezie de inspiraţie cosmică” a apărut „poezie de inspiraţie casnică”, eroare menită să atragă fulgerele preopinentei. Pateurile erau calde şi foarte gustoase şi cred că numai în timp ce le savura şi-a permis filosoful o pauză. De la Gandhi, discuţia (discuţia e un fel de a spune) a lunecat uşor către hinduism, yoga, fachirism, potenţele latente ale spiritului, fenomene de parapsihologie, după care poetul a povestit pe larg cum a asistat o dată, tot în Berna, la o demonstraţie de metapsihică, oferită de un profesor care preda şi un curs de acest fel la Universitate, şi cum, cu toate măsurile şi precauţiile pe care el, scepticul, le luase împotriva oricărei posibilităţi de mistificare, a văzut obiecte (o măsuţă cu delicate figurine de cristal şi porţelan) ridicându-se până la tavan, făcând înconjurul camerei şi reaşezându-se exact pe locul de unde plecaseră. Nu se putea trage nici o concluzie precisă, dar fenomenul fusese urmărit de un martor lucid, obişnuit să– şi să se – controleze. Părintele Florea a încercat o discuţie în contradictoriu, la care m-aş fi angajat bucuros şi eu, ca unul ce citisem o sumedenie de autori în materie, dar Blaga nu ne-a dat răgaz. După ce şi-a sorbit ultima picătură de cafea, a mulţumit frumos şi s-a ridicat, ca şi cum el ar fi venit acolo numai ca să ne vorbească nouă despre Gandhi şi spiritism, pentru ca, o dată misiunea încheiată, să poată pleca.

Am plecat şi eu, împreună cu el. Pentru o bună bucată de drum mergeam în aceeaşi direcţie şi mă gândeam că poate acum o să-i reţin, cât de cât, atenţia. Am încercat să provoc o conversaţie oarecare, dar el tăcea, foarte preocupat ca nu cumva să alunece şi să cadă. Într-adevăr, o dată cu întunericul se lăsase şi gerul, iar zăpada căpătase o crustă de gheaţă care făcea mersul foarte nesigur, mai ales în pantă. Am convenit să ne ţinem de braţ, sprijinindu-ne reciproc (mi-ar fi plăcut ca eu, mult mai tânăr, să-l

sprijin pe el), dar repede mi-am dat seama şi de revers: lunecând unul, l-ar fi tras în cădere şi pe celălalt.

— Numai pe gheţuş ne putem da seama cât de mult depinde capul de picioare, am zis eu la un moment dat, dar el n-a părut impresionat de un asemenea aforism, ci căuta să se descurce, acum pe cont propriu, într-o echilibristică atentă.

Numai la despărţire mi-a dat să înţeleg, prin câteva fraze sobre, că ştie multe despre mine, dar am priceput că dintr-o faimă care nu avea nimic în comun cu literatura. Blaga era profesor universitar, iar faima mea era legată de Universitatea însăşi.

2

În august 1956 mă aflam din nou la Cluj, pentru numai câteva ore. Vărsasem o lacrimă pe mormântul proaspăt al lui Victor Papilian, făcusem o scurtă vizită familiei acestuia şi mă gândeam să hoinăresc puţin, după aproape nouă ani, prin oraşul atâtor amintiri, când, deodată, mi-a venit în minte că ar trebui să-l văd pe Blaga. Ştiam de mult că fusese dat afară de la catedră, că nu mai putea să publice şi că lucra la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei. În biroul spaţios, cu mobilier simplu, de metal, m-a întâmpinat un alt Blaga, un Blaga încărunţit, cu faţa mai puţin prelungă şi cu umerii mai puţin înalţi, un Blaga deloc hieratic şi distant, un Blaga uman, umanizat, cald, aproape euforic. Eram absolut convins că nu mă mai ţine minte şi mă pregătisem să-mi fac o nouă prezentare (ştiţi, eu sunt acela care... atunci...), dar, spre surpriza mea, n-a fost nevoie; poetul mă ţinea cu mâinile de umeri, mi se uita drept în ochi, exuberant:

— Ce faci, dragă? Ce bine-mi pare c-ai venit să mă vezi! Ei, vezi, tot mai am prieteni, ei, vezi, nu sunt un om uitat... Ia loc, te rog... Cu ce ocazie?...

Fusese la înmormântarea lui Papilian, era afectat de neaşteptata dispariţie a acestuia.

— Vezi, eu şi Papilian n-am fost prieteni niciodată, dar de cum am ştiut că suntem în aceeaşi osândă, ne salutam cu mai multă căldură şi ne trimiteam reciproc mesaje de simpatie şi încurajare. Papilian a fost o mare personalitate!

Despre mine a aflat că fusesem dat afară din învăţământ şi că funcţionam, de câţiva ani, într-un post de bibliotecar. Eram, prin urmare, colegi! Ca şi mine, Blaga îşi luase noua meserie în serios şi se vădea perfect documentat în toate problemele de biblioteconomie. Am încins chiar şi o scurtă controversă asupra unor modificări introduse în sistemul internaţional de clasificare zecimală. Vorbea despre actuala lui ocupaţie ca şi cum ar fi avut-o de când lumea şi ar fi fost anume destinat pentru ea. La un moment dat a răsucit conversaţia:

— Bine, bine, dar aşteptam să-mi spui ce-ai lucrat... Am auzit că ai scris o *Mioriţă*...

Blaga mi-a citit pe chip uluirea totală (în care, fatal, se amestecă acele sentimente, înjumătăţite, de umilinţă şi orgoliu, prezumate în starea de extaz a părinţilor pustiei).

— Ei, da, te miri că ştiu... Vezi că sunt un om bine informat?... Te miri, dar te mai miri de unde ştiu...

— Domnule profesor (îi spuneam tot ca altădată), lucrarea mea o cunosc foarte puţini... E doar o încercare...

— Ei, vezi, printre cei puţini se află Cioculescu. El mi-a spus!

— Într-adevăr, domnul Cioculescu o cunoaşte. A fost primul...

— Ei, vezi, aş vrea s-o citesc şi eu. Bănuieşti că mă interesează şi bănuieşti, cred, şi de ce...

— Desigur, dar deocamdată e o încercare...

— Important e că ai îndrăznit. Să nu crezi că eu nu m-am gândit să scriu o *Mioriţă*! M-am gândit... Dar, vezi, mie *Mioriţa* mi s-a părut întotdeauna o idee circulară, aşa, ca roţile de foc ale lui Iezechiel... Se tot învârtea şi nu ştiam de unde s-o apuc...

— *Mioriţa* nu e o idee, ci un sentiment.

— Ei, vezi, eu sunt structurat altfel, eu sunt un gânditor, un cerebral.

— Dumneavoastră, domnule profesor, sunteţi poet până-n măduva oaselor. Asta se simte în tot ce-aţi scris dumneavoastră.

— O fi, dar eu ţin foarte mult la filosofia mea. Chiar în poezie, eu plec de la o idee, o limpezesc, o structurez mintal şi apoi o scriu...

— La rece...

— La rece.

Fireşte, nu puteam să-l contrazic, dar am clătinat din cap cu înţelesul că nu-l cred. Blaga m-a sfătuit să nu-mi scutur ţigara în coşul de hârtii (dintr-o astfel de cenuşă, aparent inofensivă, s-a întâmplat la Berna un incendiu) şi mi-a adus un cartonaş, dintr-o copertă de dosar, din care mi-am improvizat o scrumieră.

— Vezi că eşti un om care mă interesează. Dumneata nu mi-ai pus nici o întrebare.

— Am venit să vă văd, nu să vă iau un interviu...

— Să ştii că în anii aceştia am lucrat foarte mult. Am scris câteva cicluri de poezii, un volum de aforisme, o piesă de teatru, numeroase eseuri, traduceri din lirica universală, traducerea lui *Faust* şi... lucrez la un roman.

— Dumneavoastră, roman?...

— Îţi închipui! Ştii cine m-a îndemnat să scriu un roman? Cioculescu! Lui i-a plăcut ideea şi mi-a zis: „Pe asta trebuie să scrii, neapărat, un roman!”.

Blaga părea mulţumit de sine. În tot timpul conversaţiei – care a durat mai mult de o oră – nu mi s-a plâns, n-a făcut nici o aluzie la întâmplările nenorocite prin care trecuse. Un singur regret, şi nu mic, acela că nu mai poate publica.

— Domnule profesor, i-am spus, la Librăria Academiei – o ştiţi, pe colţul dintre bulevardul Elisabeta cu Calea Victoriei – se afla la intrare un caiet în care vizitatorii erau îndemnaţi să răspundă la întrebarea: Ce cărţi aţi dori să fie tipărite? Era un sondaj al opiniei publice, atât de mult folosit în ţările civilizate. L-am răsfoit cu interes. Pe una din ultimele file cineva scrisese: Opera lui Lucian Blaga. Am fost foarte emoţionat şi m-am uitat, instinctiv, împrejur. Inscripţia aceea era un act de curaj, echivala cu un

manifest subversiv, dar eram convins că exprimă opinia nu a unui singur om, ci a culturii româneşti. A doua zi am vrut s-o văd din nou, dar fila cu pricina lipsea...

— O fi luat drumul către expertiza grafologică, s-a veselit Blaga.

Relatarea mea îl luminase, era fericit. Ne-am făgăduit să ne mai vedem, dar fără să stabilim unde şi când. Nici nu s-ar fi putut. Faptul în sine de a ne fi găsit laolaltă, atunci şi acolo, părea temerar.

3

Cred că era în primăvara anului 1958 când mă aflam, la Bucureşti, într-o staţie de tramvai şi am simţit că mi se aşază o mână pe umăr. Era a lui Blaga. El aştepta un tramvai, eu, un altul, aşa încât nu am avut la îndemână decât câteva minute. Nu ne văzuserăm, aşadar, de aproape doi ani. Între timp îi apăruseră traducerile *Din lirica universală* şi *Faust*, precum şi câteva poezii originale în *Steaua* (sub direcţia lui A.E. Baconsky). Eram la curent, le citisem.

— Am impresia, mi-a spus el, că, cel puţin în ce mă priveşte, se petrece un dezgheţ. Editura pentru Literatură vrea să publice o selecţie din poeziile mele, dar tratativele noastre au ajuns la un impas. Cei de acolo îşi rezervă dreptul ca selecţia s-o facă ei, în timp ce eu pretind s-o fac eu. E normal, nu? S-ar putea să mă pomenesc cu un volum de poezii care nu mă reprezintă. Deocamdată suntem la un punct mort, nu ştiu ce va ieşi....

Apoi, văzând probabil că eu nu deschid vorba (şi n-o deschideam de teamă să nu fac o gafă), m-a întrebat:

— Ştii că am fost propus pentru Premiul Nobel?

— Am auzit ceva, dar, aşa, cum s-ar zice, de prin târg... N-am avut o sursă sigură. Cine v-a propus?

— Prietenii mei din Occident.

— Şi pentru ce anume?

— Pentru toată opera mea.

Era foarte fericit. Rostise „opera mea” cu o imensă mândrie şi conştiinţă de sine. M-a întrebat de câţiva scriitori bucureşteni şi a venit vorba de V. Voiculescu.

— Ce face Voiculescu?... Ştii cât de dor îmi e de el? Nu l-am văzut de atâţi ani!... Îmi e foarte dor de el.

— De ce nu mergeţi să-l vedeţi? Stă pe strada Dr. Staicovici...

— M-aş duce, dar mi-e frică. Asta e, mi-e frică să mă duc la el.

— Frică de ce?

— Ei, vezi, am ajuns să ne temem unii de alţii, să ne fie frică de propriile noastre iubiri.

— Eu mă duc la doctorul Voiculescu fără să-mi fie frică, şi el vine la mine la fel.

— La dumneata, vezi, aş veni... A, am o idee: invită-mă o dată când vine la dumneata Voiculescu! Eu, în problema asta cu editura, voi fi destul de des în Bucureşti. Anunţă-mă prin fiica mea, Dorli. Îmi promiţi?...

I-am făgăduit, dar nu am mai apucat să mă ţin de cuvânt. La scurtă vreme, neîndurările acelui deceniu aveau să ne însingureze, pe Voiculescu într-o parte, pe mine în alta, pe Blaga întru ale sale, despărţindu-ne pentru totdeauna. De moartea lui am aflat plângând pe un perete, într-o noapte cu ochiul de sticlă.

Uneori mă întreb: să fi fost frica aceea un simplu sentiment de prudenţă a înţeleptului circumspect, sau avertismentul unui spirit premonitor? Biografii de mai târziu relatează că el şi-a prevăzut marea trecere printr-un vis care i-a precedat-o cu numai câteva ore. Aş îndrăzni să cred că poetul era înzestrat cu o hipersensibilitate pe care nu mulţi oameni o au, că el a izbutit nu numai să gândească misterul, ci şi să trăiască întru mister, că luciditatea lui avea uneori acces la „celălalt tărâm”, al vestirilor inefabile.

În unul din cele mai frumoase poeme ale lui, Blaga aminteşte de strămoşii care au murit tineri şi care vin să-şi trăiască în noi viaţa netrăită. E sentimentul cu care sufletul meu îi primeşte pe amândoi, pe el şi pe Voiculescu, în acea întâlnire pe care şi-au dorit-o atunci şi care a rămas fără împlinire. Şi-mi vine să cred că numai eu ştiu ce şi-ar spune.

4

În primăvara lui 1970, foarte departe, peste Atlantic, am aflat de revărsările de ape ce bântuiau ţara, îndeosebi apele Mureşului, şi, nu ştiu cum şi de ce, gândul mi l-a adus năprasnic pe Blaga. Scriam:

> Nu ştiu, n-am fost niciodată în acel „sat de lacrimi fără leac”, nu ştiu dacă lespedea aceea pe care stă scris LUCIAN BLAGA e undeva pe vale sau undeva pe deal, nu ştiu dacă acea arie se numără printre „victimele” acestui deluviu uluitor, paralizant, inimaginabil în monstruoasa lui urieşenie, ale acestui miracol răsturnat care, înaintea oricăror alte eroisme, îţi solicită pe acela de a crede ceea ce vezi cu ochii şi ceea ce auzi cu urechile. Dar gândul că stihiile şi-au răzvrătit nu numai apele de deasupra, ci şi pe cele de dedesubt, că sate şi grădini s-au pomenit urnite din tălpi şi au pornit-o la vale, fărâmându-se-n adânc, cu casele şi copacii, cu fântânile şi troiţele, cu viii şi cu morţii lor, gândul acesta m-a cutremurat şi m-a făcut să realizez dimensiunile apocaliptice ale inundaţiilor (ce cuvânt blând, aproape inofensiv!) din România.
>
> Să afli că jumătate din comuna Chipereşti s-a prăvălit în şuvoiul apelor din poale şi că satul Aurel Vlaicu lunecă stăruitor spre puhoaiele Mureşului, să-ţi închipui că pe spinarea apelor plutesc de-a valma şi se amestecă osemintele străbunilor şi trupurile abia fragede ale nepoţilor, că leagăne şi coşciuge şi-au părăsit destinele şi se tot duc, învârtite, într-o tovărăşie dementă, că resturi dintr-un scrânciob se joacă, berbecindu-se, cu sfărâmături de cruci funerare, iată fiorul ultim şi ascuţit, dureros pân’la nedurere, al tragediei noastre de acum.
>
> E parcă răzbunarea din poemul lui Goga, scăpată din strofă şi împieliţată într-o monstruoasă realitate, a ispitirii unui neam care se încăpăţânează să rămână statornic pe aşezările Oltului:
>
> *Ţărâna trupurilor noastre*
> *S-o scurmi de unde ne-ngropară*

Şi să-ţi aduni apele toate –
Să ne mutăm în altă ţară.

E parcă răzbunare şi mai mult decât răzbunare: o mişcare violentă, anarhică, neghioabă, fără oprire şi fără finalitate, nici mutare şi nici strămutare, o risipire în absurd, într-un absurd pe care uneori îl exaltăm în literatură, dar pe care ni-l refuzăm în experienţele noastre de viaţă. Iată că ceea ce pare sublim în artă poate fi odios în afara ei!

Aşadar, vor fi oameni care se vor întoarce de unde au fugit, vor plănui să-şi ridice din nou casele şi să-şi reîntemeieze gospodăriile, dar nu-şi vor mai găsi cimitirele. Îşi vor da seama, năuciţi, că le-au fugit morţii din vatra satului şi că de acum nu vor mai şti pe unde să-i plângă.

Un mormânt golit e gol pentru totdeauna, un cimitir nu se poate reconstrui. Există morminte simbolice, ale celor căzuţi de năpraznă, sfârtecaţi în războaie, înghiţiţi de oceane sau zdrobiţi pe la marginea drumurilor, există şi un mormânt decorativ, de suprafaţă, al eroului necunoscut. Ele au fost aşa dintotdeauna, de la bun început, nu morminte, ci metafore. Dar în faţa unui cimitir în care ştii că au fost oseminte şi nu mai sunt ai acea senzaţie de pângărire pe care ţi-o dau gropniţele moaştelor furate şi ale voievozilor azvârliţi la câini. Apele de acum, prăpăstuite din această primăvară sinistră, au atentat mai mult decât la vieţile şi avuturile noastre: la legătura noastră cu tainele pământului.

Mai toate staţiile meteorologice sunt aşezate pe înălţimi, şi întotdeauna mi-a plăcut să cred că interpreţii lor sunt nu numai nişte ghicitori în semnele vremii, ci şi grăniceri de pază la hotarele văzduhului. Se spune că, de data aceasta, nu a existat nici un semn, nici unul, care să vestească potopul. Nici Crivăţul, nici Austrul şi nici Bălţăreţul n-au şoptit nimic, pândarii zărilor au fost luaţi prin surprindere, ştiinţa lor s-a dovedit neputincioasă. Mama-Natură, cum îi spun unii, emfatic şi polemic, a rânjit ca o mamă maşteră, căreia Dumnezeu i-a slobozit zăbalele şi a lăsat-o în voie, să desfăşoare o amplă demonstraţie de maternitate

primară, a dinosaurienilor care-şi mâncau puiţa. De ce ne-am mânia pe Dumnezeu dacă l-am silit să ne lase în pace?

Va veni poate o vreme când îi vom pofti pe meteorologi să se dea jos de pe înălţimi şi ne vom îngropa morţii acolo, sus, pe vârfurile munţilor, şi-i vom pune pe ei de strajă la vămile cerului. Fiece procesiune funerară ne va aminti că morţii noştri nu coboară, ci urcă. Am strămuta temeliile Ţării pe coamele Carpaţilor, aşa cum nici o altă ţară din lume nu le mai poate avea. Statornicia noastră se va rosti nu în mâlul ce se duce, ci în piatra care rămâne. O statornicie a ascensiunii. De două mii de ani ne rezemăm pe brazdă, pe glie, de două mii de ani o tot pierdem şi o tot luăm de la capăt. Ce-ar fi dacă ne-am rezema pe culmi?

Sat al meu, ce porţi în nume
Sunetele lacrimei...

E frumos, dar nu mai vrem să fie şi adevărat. Tremură sufletul la gândul că osemintele lui Blaga vor fi fost atinse de duşmănia apelor tulburi. Locul lui trebuie să fie sus, pe muntele Kogaionului, la sălaşul de piatră al strămoşului Vezinas, de unde să vegheze peste Lancrăm şi peste Ţară, mai al lor şi mai statornic cu ele.

(Noi, mai 1970)

5

Patru ani mai târziu treceam prin Lancrăm şi m-am oprit la mormântul lui Blaga, cu un buchet. Adusesem şi o lumânare, am aprins-o, dar n-am găsit nimic care să-mi slujească drept sfeşnic sau reazim pentru flori, în afară de un singur obiect, pus acolo de o mână milostivă: o cutie de tinichea, cilindrică, din care cineva consumase mazărea şi pe care încă se mai putea citi: „Fabrica de conserve Caracal”.

Ion Luca

1

Era în iarna anului 1946, la Cluj, când Eugenia Mureşan m-a anunţat:

— Peste câteva zile va sosi Ion Luca şi va sta la noi. Am să te invit să-l cunoşti.

— Ion Luca? am tresărit eu. De unde până unde?

— Îi sunt o veche admiratoare. E un mare meşteşugar al scenei. Să ştii că o duce destul de greu şi sunt sigură că vine să mai încerce pe la Naţional, poate-i mai joacă o piesă.

— I-a mai jucat vreuna?

— Da, *Morişca*, sub direcţia lui Papilian. A fost un mare succes, e o comedie excelentă.

— Am citit-o.

— Aşadar, ai idee de Ion Luca?

— O-ho!...

Nu cred că de multe ori, după ce am citit opera unui autor în viaţă, mi-am propus ca, neapărat, să-l şi cunosc. Puţini au fost cei pe care mi i-am dorit şi faţă către faţă, iar unul dintre ei era Ion Luca. Încă adolescent, împătimit de teatru, fugisem din internat, sărind, seara, peste gard, să văd *Femeia cezarului* la Teatrul Naţional din Bucureşti, cu Marioara Zimniceanu în rolul principal, sub direcţia de scenă a lui Ion Şahighian. Mă întorceam de la spectacol pe gânduri, coborând încet Calea Victoriei şi urcând apoi strada Antim, spre Rond, ceva mai nepăsător la prezumţia că aş putea fi prins. Eram prins, cu mult mai puternic, de drama unei dogme ce părea mai puţin insuflată Părinţilor, la ureche, de Duhul Sfânt, aşa cum o rezumau manualele mele de la şcoală, şi mai mult limpezită dintr-o teribilă confruntare de patimi foarte omeneşti, dominată de aceea a unei drept-credincioase împărătese adulteriene.

În competiţia dintre imuabil şi contingent, istoria avusese de spus un cuvânt foarte greu. Cucerit şi de limbajul dramatic al piesei, mă urmărea, ca o întrebare, scena câtorva personaje, aşezate în jurul unei „mese rotunde” pe scaune cu spătare foarte înalte, care izbuteau să-ţi ţină atenţia încordată numai printr-o încrucişare de replici, performanţă mult mai greu de realizat în teatru (piesa-proces, piesa-dezbatere) decât în cinematografie, unde prim-planul joacă un rol hotărâtor. *Femeia cezarului* era unul din cele mai puternice spectacole – din nu prea multele – pe care le văzusem, pe lângă care piesele, pe atunci de mare succes, ale unor Mihail Sorbul, Al. Kiriţescu sau Victorien Sardou mi se păreau producţii de divertisment. În anii următori am citit toate – sau aproape toate – piesele tipărite ale lui Ion Luca (*Năframa iubitei*, *Amon Ra*, *Salba reginei*, *Icarii de pe Argeş*, *Javra pământului*, *Femeia, fiica bărbatului*, *Rachieriţa*, *Morişca*, *Alb şi negru*), unele apărute în Editura Fundaţiilor Regale, altele, anterior, într-o tipografie din Bacău. Luca avea să devină dramaturgul meu preferat, piesele sale, obiect de studiu, modele de urmat, idealuri de atins. Ele mă cuceriseră nu atât prin tehnica zisă a construcţiei (învăţasem mult mai mult de la Schiller şi Caragiale), nici prin mesaj (întotdeauna discutabil), ci prin vigoarea limbajului dramatic, prin puritatea limbii, prin frâna lucidă asupra invaziei lirice (echilibru între abundenţa metaforică a lui Blaga şi uscăciunea lui Sorbul) şi prin vitalitatea caracterelor, virtuţi ce deveneau tot mai pregnante după fiecare lectură, reluată metodic, sub vârful creionului. Nu era vorba de un fetişism. Mă ţineam la suficientă distanţă de schematismul ideatic al unora dintre piese şi aveam destule rezerve faţă de tehnica versificaţiei, în altele. Aceasta din urmă mă făcea deseori să-mi ies din fire, şi nu fără un zâmbet ironic subliniam menţiunea, de o dulce gratuitate, însemnată de autor la începutul operei: „Această piesă este scrisă în perechi de rime care nu se repetă în toată întinderea lucrării”. Oricum, asemenea lui Arghezi, în producţiile mele lirice de tinereţe, teatrul lui Ion Luca a exercitat o influenţă tiranică asupra primelor mele încercări dramatice de amploare, cred că mai puţin în *Drumur* şi mult mai mult în *Postumia*, o tragedie inspirată de un pasaj din Titus Livius, lucrată prin 1947, pe care, tocmai din pricina

tributului lui Ion Luca, foarte evident la o nouă lectură, am abandonat-o după trei acte. Despre autorul *Rachieriţei* ştiam foarte puţin, anume că fusese diacon (era, deci, un răspopit) şi că trăia la Bacău. Biografic, nici eseul, amplu, al lui Petru Comarnescu despre „Drama vitalistă a lui Ion Luca”, publicat, cred, în *Viaţa Românească*, nu spunea mai mult. Invitaţia Eugeniei Mureşan îmi oferea aşadar un prilej aproape nesperat.

Se lăsa uşor înserarea, în casă încă nu fuseseră aprinse luminile. Gazda m-a condus în odaia din faţă, spre stradă, unde se ţineau de obicei şedinţele Cenaclului Papilian. Oaspetele şedea pe un scăunel în faţa căminului, încălzindu-se la flacăra potolită a unei movile de ţăndări. Se pare că Ion Luca nu a depus nici un efort pentru a mă convinge că mă aflu în faţa unui bădăran scârbos. Mi-a întins mâna fără a catadixi să se ridice de pe scăunel, m-a luat de la bun început cu „tu” şi cu „mă” şi părea să se amuze, dubitativ şi obscen, pe seama unui tânăr a cărui castitate era prezumată de o uniformă; şi toate acestea în prezenţa suavei amfitrioane care, întru cinstirea evenimentului, deretica mucurile unui candelabru de argint, înainte de a-l aprinde. La mai puţin de jumătate din vârsta lui şi cu conştiinţa unui admirator fervent, mă căzneam din toate puterile să rămân politicos şi convenţional, dar puţin mi-a lipsit să nu trântesc o uşă în urma mea, roşu şi înciudat. M-am depăşit cu eroism, mai ales după ce gazda, discret jenată de impudoarea orală a idolului (deopotrivă al ei şi al meu), a părăsit încăperea, lăsându-ne singuri. Modul vulgar de a-şi domina preopinentul mă dezgustase, dar nu am dezarmat. I-am replicat nu cu „dumneavoastră”, ci cu „dumneata” şi am folosit în dialog nu numai ironia uşor îngroşată, ci şi metoda, să-i zicem, „jujiţ”, aceea de a-l răsturna în partea ceastălaltă, trăgând de forţa propriei lui replici, procedeu care, derutându-l, l-a domolit.

Nu ştiam ce şi cât îi va fi vorbit Eugenia Mureşan despre mine, dar el ştia că mă aflu acolo anume pentru a-l cunoaşte. În semiobscuritatea de la început mă izbiseră doar o voce cu foarte neaoşă rostire moldovenească şi, de sub sprâncenele stufoase, doi ochi diavoleşti, ale căror scântei se roteau anarhic, ca o spuză apucată de vătrai. Când, în sfârşit, s-a ridicat de pe scăunel, mă aflam în faţa unui bărbat ca la cincizeci de ani, cu chipul sever

şi uşor prelung, fruntea nu prea înaltă, părul sărac, trupul bine legat, îmbrăcat însă mediocru, în bluză cu fermoar şi pantaloni călcaţi cândva, pe la sfârşitul cuaternarului, ale căror manşete se lăbărţau peste ciubotele butucănoase, de pădurar cabotin. Singura alcătuire delicată în fiinţa lui erau mâinile, frumoase, netede, cu degete lungi, elastice, fin subţiate spre vârfuri; când şi le vâra în buzunare, parcă apunea soarele.

— Ei, şi ce-ai citit de mine? m-a întrebat el ceva mai omeneşte.

Era mulţumit de vastitatea lecturilor mele şi, la sfârşit, încântat că începusem să-i spun „maestre”.

În ce-l privea, am înţeles că plecase de mult din Bacău şi trăia, singur, la Vatra Dornei, într-o vilă proprietate de stat, pusă la dispoziţia lui, pentru sănătate şi creaţie. Se schimbau însă vremurile, era îngrijorat de soarta operei lui, oamenii nu înţelegeau că se află în prezenţa unui geniu al dramaturgiei, se lăsau greu să-i joace piesele, chiar şi dobitocul ăsta de Buteanu de la Cluj, pe care îl pisa de câteva zile fără nici o izbândă.

— Nu vrea, al dracului, să-mi promită nimic, iar mie îmi crapă măselele de parale...

Pentru a doua zi, Mureşenii m-au invitat la masă, rugându-mă să aduc cu mine şi ceva de citit.

În tot timpul prânzului, Luca nu a vorbit decât despre piesele lui şi m-a tot provocat să spun şi ce cred eu despre ele.

— Nu e de ajuns, mă, că le-ai citit, vreau să văd şi cât ai înţeles tu din ele.

Fireşte, nu am ezitat să fac comentarii elogioase pe marginea fiecărei piese în parte şi să-mi exprim, argumentat, admiraţia pentru o operă atât de originală. Când am ajuns însă la *Icarii de pe Argeş*, am făcut imprudenţa de a-mi exprima serioasele rezerve asupra unui poem dramatic care distruge mitul Meşterului Manole şi reduce totul la răzbunarea unui boier ambiţios şi perfid asupra femeii care l-a respins. Luca m-a întrerupt cu brutalitate şi a reacţionat violent, cu vocabularul lui bolovănos şi cu ochii aceia infernali, care acum nu se mai roteau anarhic, ci mă străpungeau ca două sfredele de oţel. Ţintuit la stâlp, observam că el se apăra mai puţin prin

contraargumente şi mai mult printr-un fals contraatac, acuzându-mă de ignoranţă şi opacitate. Bietele gazde încremeniseră şi de abia izbuteau, din când în când, să-i întrerupă torentul de invective, încercând să restabilească armonia. La rândul meu, dându-mi seama că omul acesta e absolut refractar la opinia critică, pe care o consideră ofensă personală, am sfârşit prin a mă retracta în umilinţă. Nici de citit nu-mi mai ardea, mai ales că alesesem nu niscaiva poezii lirice, inofensive, ci o provocatoare piesă de teatru, *Drumur*, poem dramatic amplu şi ambiţios. Fusesem, totuşi, „programat” să citesc şi m-am supus gazdelor, la sfârşitul mesei, revenit eu însumi şi stăpân pe propria-mi tonalitate. Am citit actul al patrulea, cu speranţa secretă că voi fi invitat să continui cu ultimul, dar Luca s-a ridicat de pe scaun, şi-a vârât mâinile în buzunare, a măsurat sufrageria, cu paşi înceţi, de mai multe ori, apoi li s-a adresat gazdelor:

— Scrie bine, al dracului!

Mie nu mi-a adresat nici un cuvânt şi aşa ne-am despărţit. Aveam toate motivele să cred că aceasta fusese prima şi ultima noastră întâlnire, fără să bănuiesc că o afecţiune stranie, contradictorie, mă va ţine aproape de el pe durata unui deceniu.

L-am întâlnit din nou peste câteva luni, din întâmplare, pe un coridor al Ministerului Instrucţiunii Publice, unde el avea o treabă, iar eu o alta. Acum era rândul meu să fiu abătut, deprimat. Fusesem exmatriculat din Universitatea clujeană, nu renunţasem la gândul de a deveni medic şi căutam pe cineva în sprijinul reluării studiilor. A ridicat din umeri, neputincios. De-a lungul coridorului trecea un ierarh ortodox, cu barbă mare şi neagră, cu ochi de cărbune şi nas îndrăzneţ. Era însoţit de cineva şi observam cu câtă vigoare îşi ţine pumnul strâns pe mânerul de argint al bastonului. Luca l-a salutat cu o plecăciune, acela i-a răspuns din cap şi a trecut mai departe.

— A ajuns mare, se face că nu mă mai cunoaşte, a mormăit el.

— Dar cine e? m-am interesat eu.

— Popa Ion Marina, acum i se spune Justinian. Mi se pare că a şi ajuns mitropolit al Moldovei.

— De unde-l cunoşti?

— Când el era popă la Râmnic, am fost la episcopie de vreo două ori şi am citit din *Femeia cezarului*. Era şi el de faţă, alături de episcop. Ce vrei, acum e mare...

— Maestre, ştii că cineva m-a îndemnat să apelez la el? E om influent şi mi s-a spus că e şi cinstit, dintr-o bucată, nu te poartă cu vorba, îţi mărturiseşte de la început dacă te poate ajuta sau nu. Nu am însă pe nimeni să mă prezinte.

— Treaba ta, du-te de-a dreptul! Eu te-aş prezenta bucuros, dar n-ai văzut cum mi-a răspuns la salut?

Într-adevăr, l-am abordat pe proaspătul vlădică acostându-l la capătul celălalt al coridorului, unde se oprise, probabil în aşteptarea cuiva. Informaţiile mele erau corecte, ierarhul mi-a răspuns că, cel puţin deocamdată, nu poate face nimic. El era omul pe lângă care, totuşi, aveam să lucrez vreme de douăzeci şi cinci de ani şi care, la un moment dat, avea să încerce potolirea unui conflict între mine şi Ion Luca.

Acesta mă aştepta la celălalt capăt, unde-l lăsasem. Şedea de vorbă cu un ins care se ivise între timp şi m-a prezentat simplu, pe un ton de banalitate cotidiană:

— Ăsta e Valeriu Anania, scriitor, urmaşul meu în dramaturgie.

Se rostise ca şi cum şi-ar fi prezentat pe unul din băieţii lui: „Ăsta e Petrică, dintr-a cincea, vezi cum îmi seamănă?...”. Şi a continuat o conversaţie care nu avea nimic de-a face cu literatura.

— Ascultă, m-a întrebat după ce am rămas iarăşi în doi, ai văzut *Năframa iubitei*?

— Nu, n-am văzut-o, de abia am venit în Bucureşti, dar ştiu că se joacă la Naţional.

— Du-te, mă, s-o vezi, c-o joacă bine al dracului! Uite, aici, o invitaţie, du-te diseară, poate vin şi eu, ne vedem după spectacol... Lasă-i, mă, pe parveniţi, ţine-te de scris, tu nu pricepi că ăsta e destinul tău?

Piesa se bucura, într-adevăr, de un mare succes şi ea a fost ultima glorie publică a lui Ion Luca în timpul vieţii lui. Era de prevăzut însă că nu va ţine

mult afişul. Preferinţele criticii se îndreptau către alte genuri de spectacol, se vorbea tot mai mult de Brecht, de realismul socialist, de funcţia didactică a artei, de nocivitatea lui Titu Maiorescu. Vremea păşea pragul epocii în care o afirmaţie a lui Tudor Vianu la un colocviu de dramaturgie, că o piesă care a doua zi după premieră nu intră şi în literatură nu este o adevărată piesă de teatru, trebuia să fie reprimată prompt şi brutal, ca exprimând o viziune retrogradă asupra artei. Criteriul estetic era în declin. Luca simţea acest lucru, dar continua să creadă că dramaturgia lui e atât de nouă încât nu i se poate refuza noului, fără ca el să-şi dea seama că noul de atunci însemna, de fapt, o ruptură şi că, în golul ce se crea între două epoci, trebuie să se găsească cineva – sau câţiva – care să-şi asume sarcina continuităţii, cu toate riscurile ei de insucces imediat. Cam acesta a fost subiectul conversaţiei noastre de după spectacol, la cină, dar tocmai ideea insuccesului imediat şi a aşteptării răbdătoare nu-i surâdea interlocutorului meu, ca unuia ce-şi propusese să trăiască numai din literatură. Pe la patruzeci de ani, când şi-a descoperit vocaţia pentru dramaturgie, insul acesta, care poseda două doctorate *magna cum laude*, în Teologie şi în Drept, avea să părăsească totul – baroul, catedra, altarul, oraşul şi chiar familia – pentru a deveni scriitor. Devenise, avea peste zece cărţi publicate, dintre care jumătate la prestigioasa Editură a Fundaţiilor Regale, patru piese jucate la Teatrul Naţional din Bucureşti şi alte câteva la teatrele de provincie, era prolific la masa de lucru, manuscrisele se alcătuiau în vrafuri proaspete, dar îi era dat să rămână, pentru foarte multă vreme, aici.

2

Pe la începutul anului 1948, într-o vreme când încă nu-mi găsisem cetate stătătoare şi pribegeam cu spinarea doldora de idealuri, am poposit mai îndelung la Bistriţa olteană, ctitoria banului Barbu Craiovescu, unde pe atunci funcţiona Aşezământul A.M.D., o mare instituţie de umanitarism şi cultură, care aduna la un loc un orfelinat, o şcoală primară, un liceu teoretic

şi un liceu industrial de fete, toate laolaltă însumând aproape o mie de suflete. Mama Olga, directoarea de o viaţă a aşezământului, ea însăşi fostă învăţătoare, un suflet bun ca o azimă şi o minte cu înţelepciuni măiestre, moştenite prin viţa ei mocănească din Satulungul Braşovului, era şi o mare iubitoare de teatru. Nu numai iubitoare, dar şi pricepută, ea pregătea în fiecare an, cu elevele şi copiii, câte trei-patru piese, alese cu grijă şi reprezentate cu destulă artă, în condiţiile amatorismului. Când nu afla ce-i trebuie, se apuca să scrie ea însăşi piesişoare sau dramatizări (*Iepuraşii-n varză*, *Punguţa cu doi bani*, de pildă) sau făcea apel la cei ce puteau s-o ajute. Cu cele mai izbutite făcea şi mici turnee la Bucureşti, să strângă fonduri pentru orfanii din grija ei. Cu vremea, simţind că scena improvizată într-o sală de clasă e mult prea puţin faţă de ceea ce s-ar putea face, a construit un teatru anume, lângă poarta cetăţii, cu scenă permanentă şi aproape patru sute de locuri în sală. Pentru piesele istorice, costumaţia se alimenta copios din tezaurul ctitoriei brâncoveneşti de peste deal, cu brocarte, cingători, paftale, inele şi steme autentice, în timp ce un machiaj profesionist era asigurat de domnul Constantin Popian, fost actor la Râmnicul Vâlcea, retras la pensie în casa lui din Costeştii de alături, care era şi posesorul unei bogate colecţii de peruci. De la repertoriul pentru copii s-a trecut la unul mult mai elevat, şi aşa se face că noua sală a căpătat faima unui cămin cultural – dacă nu chiar a unui ateneu popular – la ale cărui spectacole se îngrămădeau, în adevărate microstagiuni, ţărani din satele învecinate, muncitori de la fabrica de cherestea şi chiar târgoveţi de la Horezu. Era o mişcare artistică în toată regula, pe care o urmăream şi eu cu entuziasm şi în care nu am ezitat să mă implic; în anii aceia, la rugămintea Mamei Olga, am scris pentru teatrul din Bistriţa câteva piese (*Jocul fulgilor* în versiune nouă, *Prometeu*, *Hoţul de mărgăritare*), exerciţii ale unui poet care simţea că se exprimă mai adevărat prin eroii lui decât prin sine însuşi. Îmi era însă dat să devin acolo mai mult decât autor.

Mama Olga avusese un mare succes cu *Haiducii* lui Victor Eftimiu, sondase opiniile spectatorilor, ambiţiile ei creşteau. „Gustul publicului e format, spunea ea, simt că doreşte ceva mai bun, mai înalt, mai rafinat.”

— Mamă Olgo, i-am zis, vă amintiţi de *Năframa iubitei*?

Mama Olga, care în ceasurile ei libere obişnuia să toarcă lână, şi-a înfipt fusul în caier şi a ridicat din sprâncene. Ştiam că văzuse spectacolul la Bucureşti şi că-i plăcuse.

— Asta, dragul meu, e o idee grozavă... Totuşi, piesa e mult prea grea pentru ceea ce putem noi.

— Da, dar personajul principal e Irina, împărăteasa Bizanţului! Şi apoi Tarasie, Nichifor, iconoclastul... vreţi ceva mai potrivit? E Bizanţul din vremea lui Kesarion Breb, dar altfel decât l-a văzut Sadoveanu...

— Ştiu şi eu? a răspuns ea. Să mă mai gândesc... Sunt acolo nişte scene cam golaşe, cu beţia şi curviile împăratului... cum îl chema?... Leon. Nu uita că eu joc cu eleve.

— Mamă Olgo, orice regizor din lumea asta îşi permite să facă „tăieturi” în text. E un fel de a se numi al cenzurii. „Scurtaţi” piesa acolo unde e nevoie, şi gata!

— Şi autorul?

— Pe Luca nu-l mai joacă nimeni acum – va fi bucuros că e jucat la Bistriţa. Îl invitaţi la premieră şi-l împăcăm noi.

— Lasă-mă până mâine, să mai citesc o dată piesa.

— Bine, Mamă Olgo!...

— Gata, mi-a spus ea a doua zi, o pun! Dar nu mă încumet singură.

Ne-am înţeles s-o pregătim amândoi, în dublă regie: ea se va ocupa de interpretare şi costume, mie îmi revenea răspunderea pentru decoruri, lumini şi economia spectacolului.

După primele repetiţii, Mama Olga îşi freca mâinile de bucurie:

— Eu n-o am nici pe Marioara Zimniceanu, nici pe Agepsina Macri, nici pe Marioara Voiculescu, dar o am pe Lidia Ghenciu.

— Cine e Lidia Ghenciu?

— O elevă dintr-a opta. Creşte din ea o Irină excepţională. Ce talent! Dacă se va hotărî pentru teatru, fata asta o să ajungă o mare tragediană.

La rândul meu, m-am aşternut pe lucru, fericit că-mi puteam pune în practică priceperile mele de scenograf, nu de mult învăţate, metodic, de la

maestrul Kiracof-Suruceanu, care avusese amabilitatea să mă primească ucenic, vreme de câteva luni, în atelierele Operei Române, unde mi-a dezvăluit tainele montării unui spectacol, de la macheta de decor până la orga de lumini (la acea vreme eram convins – şi poate că nu fără oarecare dreptate – că, aşa cum un compozitor trebuie să cunoască, printre altele, şi mărginirile fiecărui instrument muzical, tot astfel şi dramaturgul trebuie să-şi acordeze îndrăznelile imaginaţiei cu posibilităţile şi limitele scenei, dacă vrea să nu treacă prin experienţa lui Wagner, ale cărui opere n-au putut cunoaşte o montare ideală pe nici o scenă din Europa până ce s-a construit teatrul din Bayreuth). Ambiţia celor doi regizori era aceea de a realiza nu o reprezentaţie de amatori, ci, pe cât se poate, un spectacol profesionist. (O, sfântă înflăcărare a vârstelor de aur, când nici anii Mamei Olga, mulţi, nici ai mei, încă tineri, nu sufereau numărătoare!) Timp de câteva săptămâni, o bogată echipă de meşteri improvizaţi, sub ochiul cuprinzător şi degetul exact al noului maestru scenograf, au mânuit şi prefăcut tot felul de şipci, placaje, cartoane, pânzeturi, vopsele, reostate şi filtre de lumină, în timp ce Mama Olga, pe măsură ce se apropia de repetiţia generală, căra de la Hurezi, cu inventar în regulă şi pe răspundere proprie, straie şi podoabe brâncoveneşti, cu nimic mai prejos decât acelea ale strălucitului Bizanţ...

Premiera a avut loc pe la începutul lui martie, în prezenţa autorului, invitat anume (şi nu fără asigurări că i se vor rambursa cheltuielile de drum). Primul incident a fost acela că Luca a pretins un fel de „avant-premieră” sau cel puţin o introducere la spectacol, în cadrul căreia cineva să vorbească despre personalitatea şi opera autorului, iar acestuia să i se dea prilejul să răspundă. Mama Olga, care ştia să fie aprigă în situaţii delicate, a folosit o întreagă diplomaţie de limbaj pentru a-l convinge că ceea ce-şi putuse permite, de pildă, Ion Marin Sadoveanu la Naţionalul bucureştean nu-şi putea îngădui, fără riscurile confuziei publice, un modest teatru de provincie (s-a ferit să spună „de amatori”), care-şi propune nu să lanseze un autor (şi aşa celebru!), ci să reprezinte o piesă. Până la urmă, Luca s-a mulţumit cu un fotoliu în sala ticsită de public, în timp ce Mama Olga, la „arlechinul grădină”, urmărea desfăşurarea jocului (şi, la nevoie, sufla un

text învăţat deja pe de rost), iar eu, la „arlechinul curte”, mângâiam luminile pe cortină. Piesa era pretenţioasă şi prin aceea că avea scene foarte multe (ca la Shakespeare sau, mai nou, în decupajul cinematografic), unele de numai trei-patru replici, ceea ce necesita foarte multe şi rapide schimbări de decor. Pentru aceasta adoptasem tehnica „decor în decor” şi izbutisem performanţa, verificată pe cronometru, ca între două tablouri cortina să nu stea coborâtă mai mult de două minute, iar între acte maximum şapte (cu excepţia pauzei celei mari). Spectacolul se desfăşura foarte frumos, „trecuse rampa” de la primele replici, Lidia Ghenciu (într-adevăr, foarte talentată) juca excelent, cu convingere şi dăruire, spre fericirea crescândă a Mamei Olga, care, din colţul ei, o sorbea din ochi. În spatele scenei mai era şi o „echipă de zgomote”, închipuind vocea norodului, alcătuită din prostuţele de pe la găini şi purcei, dirijată de Conu’ Fănică, un ins foarte original, fost avocat bucureştean, pensionar, prieten al aşezământului, întâmplat şi el pe acolo şi pus la treabă. Acesta, cocoţat pe o scară, primea semnalele de la Mama Olga şi le transmitea prostuţelor, care strigau, după caz, „Uraa!” sau „Huoo!”, dar se împotmoleau, leşinate de râs, la clasicul murmur „barbărară-barbărară”, aducându-şi aminte de părintele Varnava, şi el în sală, îmbătrânit cu câteva tuleie şi un fir de mustaţă.

— Coane Fănică, îi strigam şi eu din gâtlej, înfurie, domnule, poporul, umflă-i revolta!...

— Nu mă mai ţine fuştelul, răspundea el, palid, din vârful scării, acum cad...

— Barbărară, barbărară...

— Nu mă înţeleg cu toantele...

Cu sau fără participarea gloatelor bizantine, spectacolul creştea în intensitate, sala răspundea prin aplauze, totul mergea mai bine decât ne închipuisem. La un moment dat, între două tablouri, după ce decorul se schimbase şi interpreţii îşi ocupaseră locurile, Mama Olga a băgat de seamă că pudra de pe tâmplele Lidiei era cam spulberată şi că împărăteasa, în loc să fie acum mai bătrână cu zece ani, aşa cum cerea textul, întinerea. A cerut cutia cu făină de orez şi a prins a o pudra chiar ea pe eroină, dar încet, cu

băgare de seamă, nuanţând argintul pe şuviţe, aşa cum credea ea că-i stă mai bine. Trecuseră nu două, ci patru minute.

— Mamă Olgo, i-am făcut eu semn de nerăbdare, arătându-i ceasul.

Ea însă nu m-a luat în seamă. Surâdea, calmă, şi se părea că-şi pune problema dacă cerceii vasilisei, bogaţi în lănţuguri şi pietre, se potrivesc cu părul brumat.

— Mamă Olgo, au trecut şase minute...

Mama Olga se trăsese doi paşi înapoi, o măsura din ochi pe Lidia, într-un fel de adoraţie, şi nu s-a lăsat până ce nu i-a îndreptat fibula exact în dreptul claviculei şi câteva falduri ale tunicii de purpură. Ceasul meu ţăcănea să crape. Mama Olga se ocupa acum de stema Irinei.

— Mamă Olgo, n-am mai răbdat eu, ce faceţi, se plictiseşte publicul, scăpăm sala din mână, compromitem spectacolul...

Ea s-a oprit o clipă şi s-a uitat la mine cu o imensă linişte, blândeţe şi duioşie:

— Lasă-mă, fiule, că nu ştiu dacă-oi trăi să mai gătesc o împărătească...

Atunci m-au podidit lacrimile şi am lăsat-o până ce s-a încredinţat, surâzând, că împărăteasa Bizanţului e foarte frumoasă şi până ce mi-a făcut semn că pot ridica perdeaua; şi cred că am scris aceste câteva pagini numai de dragul şi sub emoţia, încă fragedă, a acelui moment, când am înţeles că timpul e real numai în măsura în care devine eternitate. Într-adevăr, Mama Olga n-a mai apucat să gătească o împărătească, Lidia Ghenciu nu s-a făcut actriţă, ci inginer, la Bistriţa s-a instalat o şcoală de copii arieraţi mintal, muntele Arnotei e mâncat de dinamită...

Numai Ion Luca nu s-a emoţionat de cele ce i-am povestit după aceea. El era furios că publicul bistriţean, deşi frenetic în aplauzele finale ce atestau un succes sigur, nu era îndeajuns de educat pentru a şti că la sfârşitul unei premiere se strigă: „Autorul, autorul!” şi că acesta trebuie ovaţionat la rampă (e adevărat, nici organizatorii nu se gândiseră să instruiască o anume galerie în acest sens, ceea ce vădea că ei erau încă robii mentalităţilor burgheze). Peste câteva zile i s-a admis, în compensaţie, să apară în faţa elevelor, adunate, împreună cu profesoarele, într-o sală mai mare, şi să

citească ceva din opera lui. Eu eram destinat să-i fac prezentarea. Mama Olga, lămurită acum asupra temperamentului năstruşnic al dramaturgului, m-a rugat, în ajun, să iau pe seama mea alegerea textului. În seara aceea am avut cu Luca o confruntare violentă. El ţinea să citească – în întregime – o piesă în manuscris, al cărei titlu nu-l mai reţin, dar care era un elogiu la adresa... maternităţii.

— Nu se poate, domnule, i-am zis speriat, tocmai aici?...

— Mă, ticălosule, îmi răspundea, tu nu pricepi că în artă nu trebuie să ai prejudecăţi?

— Eu, să zicem că nu le am, dar le au femeile astea.

Am parcurs împreună textul şi am dat peste scena în care se petrecea o naştere – adevărat, în spatele unei draperii –, un dialog între ţipetele dintr-o parte şi spaimele din alta, nu lipsită de dramatism, dar, până la urmă, frivolă (impresie pe care n-am putut-o evita, mult mai târziu şi pe alt meridian, în faţa unei sculpturi a lui Rodin).

— Imposibil, maestre, mă opuneam din toate puterile, asta e dinamită la temelia aşezământului... Ce, vrei anchetă de la minister, afurisania mitropolitului?...

Luca făcea ochii cât cepele, cutremurat de propria-i convingere:

— Vezi că eşti opac la nou? Noutate absolută: eu sunt singurul dramaturg care a îndrăznit să aducă „chestia” în scenă.

M-am certat cu el furcă şi de abia târziu, după miezul nopţii, l-am convins să renunţe şi să citească ceva din *Icarii de pe Argeş*, dar nu ceva la întâmplare (scenele lui Stahie şi Ermolae!), ci câteva fragmente tragice de la sfârşitul piesei.

Luca îşi citea foarte frumos textele, dar numai până la un punct, adică până unde escalada regimul lecturii şi începea să „joace”, să devină actor. Auditoarele l-au urmărit la început cu seriozitate, apoi au început să se amuze pe seama lectorului care prindea să-şi dea ochii peste cap, să schiaune, să miorlăie, să-şi facă gura pungă ori s-o întindă până la urechi, după cum îi întrupa pe frământatul Manole, pe sacrificata lui soţie sau pe drăcescul Averchie. Efectul tragediei se vădea exact pe dos; în loc să se

scalde în lacrimi de emoţie, sala clocotea, înfundat, de chicote şi nechezuri, sub ochii de profesională severitate ai Mamei Olga, care, şi ea, îşi dusese tulpanul la gură şi de abia se ţinea de râs. Singurul cutremurat era dramaturgul însuşi, ai cărui ochi se umeziseră de-a binelea, sub aplauzele răsplătitoare ale asistenţei.

După plecarea lui Luca, Mama Olga mi-a spus:

— Fiule, îmi pare bine, bine de tot că am jucat *Năframa iubitei*. Piese de Luca să-mi mai aduci, dar de el să mă cam scuteşti!

3

Amintirile mele cele mai consistente despre Ion Luca se alcătuiesc din perioada 1951-1955, când ne-am fost foarte apropiaţi unul altuia. Apropierea a început pe un temei de ordin foarte practic. El trebuise să cedeze (sau să retrocedeze) uneia din fiicele sale camera mobilată de pe strada Occidentului, aşa încât nu mai avea unde să locuiască atunci când venea (de câteva ori pe an, pe câte două-trei săptămâni) în Bucureşti. Între timp eu mă stabilisem în Capitală şi mă bucuram de o locuinţă cu două camere. L-am poftit să vină la mine ca la el acasă. Pe de altă parte, a fost deajuns ca eu să-i mărturisesc că mai vechile mele reumatisme au nevoie de un tratament balnear, pentru ca el să-mi recomande băile de nămol de la Vatra Dornei şi să-mi ofere o cameră în vila în care locuia, asigurându-mă că acolo voi avea şi condiţii prielnice pentru munca mea literară. Aşa se face că Luca a devenit oaspetele meu – intermitent – de-a lungul a câţiva ani, iar el mi-a fost mie gazdă două veri consecutive.

La Vatra Dornei nu mai locuia singur. Situaţia lui familială era obscură, el nu vorbea despre ea decât arareori şi cu mare zgârcenie. Fără să fie divorţat, era – practic – separat de soţie şi de cele două fete, care continuau să trăiască la Bacău şi pe care eu nu le-am cunoscut niciodată. Legăturile însă nu erau rupte cu desăvârşire. Când se plângea de bani – şi asta se întâmpla foarte des – se referea şi la nevoia de a-i mai trimite nevesti-sii

ceva. La rândul ei, aceasta, după cât am înţeles, se ducea periodic la Vatra Dornei să-şi facă băile şi locuia, bineînţeles, la el. Oricum, situaţia era ciudată şi n-am cutezat nicicând să-l întreb mai mult decât binevoia să-mi spună. La el însă se mutase, de la Câmpina, doamna Virginia Sibila, rudă apropiată, femeie pe la 50 de ani, firavă, uscăţivă, cu părul alb-coliliu, blândă şi inimoasă, cu un mare spirit de dăruire. Rămasă văduvă, şi cu copiii rânduiţi pe la casele lor, ea s-a hotărât să-şi împartă singurătatea cu aceea a lui „Jenică” (cum i se spunea în familie), iar aceasta dintr-un îndoit sentiment, de admiraţie şi compasiune (sentiment, de altfel, comun tuturor celor foarte puţini pe care Luca a izbutit să şi-i apropie).

Nu e exclus ca el însuşi să fi apelat la bunele oficii ale rudeniei sale. Dramaturgul nu ezita să se plângă pe toate drumurile de situaţia lui nenorocită, iar plângerile lui au ajuns până la urechea lui Arghezi, care, întotdeauna solidar cu colegii de breaslă, s-a simţit obligat să publice o tabletă în *Adevărul* din 8 decembrie 1946.

Nu ştiu ce efect va fi avut această tabletă, cu apelul ei indirect la o caritate incertă, dar pot mărturisi că Luca o ducea, într-adevăr, foarte greu. Omul îşi părăsise profesia pentru a face literatură, nu a scris în viaţa lui nimic altceva decât teatru, iar de la *Năframa iubitei* încoace nu i se mai juca nimic. Uniunea Scriitorilor nu se hotărâse să-i acorde o pensie, ci numai un ajutor lunar, asistenţă care, în principiu, putea fi suspendată oricând; scriitorul trăia într-o permanentă stare de nesiguranţă şi anxietate, adăugată nevrozelor sale cronice. În aceste condiţii, prezenţa doamnei Sibila şi era o adevărată mană cerească, cu atât mai mult cu cât ea se întreţinea din propria-i pensie, nicicând contabilizată în bugetul menajului comun. În ceasurile ei libere, admiratoarea se îngrijea de răvăşitele manuscrise ale dramaturgului, aducând filele laolaltă şi cosându-le cu aţă, în volume (Luca obişnuia să scrie pe coală ministerială îndoită în lung, aşa încât din ea îi ieşeau opt pagini de coloană îngustă, ca la stenografi, după care tot el îşi bătea textul la maşină, cu noi intervenţii şi finisări; se pare că după aceea îl interesa numai dactilograma, manuscrisele originale rămânând azvârlite prin diferite colţuri şi sertare). Ani de zile, doamna Sibila i s-a dedicat cu un

devotament demn de admiraţie, a celor din afara menajului, devotament care, de la un punct, echivala cu un sacrificiu, căci nu era deloc uşor să vieţuieşti cu Ion Luca sub acelaşi acoperiş.

Locuinţa mea, la care avea întotdeauna cea de a doua cheie, îi oferea odaia din faţă, unde îmi ţineam şi biblioteca, încăpere prietenoasă mai ales în vreme de iarnă, prin soba de teracotă încălzită cu gaze. Deşi rugat insistent, Luca nu a acceptat în ruptul capului să-mi folosească dormitorul, nici măcar atunci când eu lipseam de acasă; îşi făcea somnul pe o canapea, cam scurtă pentru lungimea lui, completată cu un scaun. Hrană nu prea aveam să-i dau – eu mâncam la cantină şi nu dispuneam de nici un fel de rosturi culinare, în afară de un răcitor mic, cu gheaţă, în care se puteau găsi, totuşi, o bucată de brânză şi câteva roşii. De altfel, scriitorul ducea o viaţă cumpătată, nu era fumător, nu bea, mânca şi dormea numai atât cât avea trebuinţă. Pleca în oraş dimineaţa, cu speranţe noi, şi se întorcea seara, obosit şi deprimat, uneori deznădăjduit. Îşi cheltuia vremea bătând şi aşteptând pe la uşi, alergând de la un teatru la altul şi de la un minister la celălalt, în nădejdea, veşnic spulberată, că i se va face o achiziţie şi va ieşi astfel deasupra nevoilor. Cei mai mulţi îl amânau, de azi până mâine şi din luna aceasta până în cea viitoare, iar el continua să aştepte şi să mai încerce, deşi nu era atât de naiv încât să nu ştie că metoda amânărilor repetate este aceea a refuzului premeditat, căreia numai o mentalitate de provincialism balcanic îi poate atribui şi o nuanţă de politeţe. Singurul său succes din anii aceia a fost o piesişoară pentru „teatrul la microfon”, *Şcoala din Humuleşti*, pe care Radiodifuziunea s-a hotărât să i-o programeze. Am ascultat-o împreună, în chilia vecinului şi prietenului meu, Grigore, care avea un aparat de recepţie mai bun, şi am cinstit evenimentul cu mezeluri şi câteva sticle de bere. Numai din nevoia de bani, Luca ajunsese să facă şi tranzacţii de genul: scria, la comandă, un scenariu cinematografic, despre care ştia dinainte că nu va ajunge niciodată film, şi primea un avans despre care, iarăşi, ştia dinainte că nu-l va restitui...

Ion Luca era prieten mai vechi cu compozitorul Lucian Teodossiu şi nu ne-a trebuit mult pentru a ne constitui într-o trinitate amicală ce avea să-i

ofere amărâtului dramaturg multe ceasuri luminoase. Teodossiu nu era un „nume” în lumea muzicală, deşi începuse bine, în tinereţe obţinuse un premiu „Enescu”, apoi scrisese o operă, *Sânziana şi Pepelea*, pe un libret după cunoscuta feerie a lui Alecsandri, jucată cu succes la Opera Română. Nu-i trecuse însă niciodată prin minte să trăiască din artă, şi se dedicase, de-a lungul unei vieţi, arhitecturii, profesia lui de bază, cu foarte frumoase succese morale şi materiale. Îşi construise o elegantă casă pe strada Brazilia, moştenită apoi de fiica sa, devenită soţia doctorului Ştefan Ionescu-Călineşti, autorul „Pell-Amar”- ului. Ieşit la pensie, avea timp liber şi-i revenise pofta de muzică. Socotea că adevăratul său gen rămâne tot feeria, basmul, compoziţia de inspiraţie folclorică, şi s-a îndrăgostit repede de poemul meu dramatic *Du-te vreme, vino vreme!*, după care mi-a cerut să-i fac un libret. Am ales una din multele versiuni ale piesei şi i l-am făcut, dar secretarul literar al Operei Române (altfel, om cult, care mi-a stârnit invidia numai prin faptul că văzuse, în Franţa, un spectacol cu *Ondine* de Jean Giraudoux) a declarat că în nici un caz nu poate promova ideea unui Făt-Frumos tragic (idee pe atunci, la noi, cum spunea el, de „avangardă”!) şi a cerut un *happy end*, propunere cu care nici libretistul şi nici compozitorul nu au fost de acord. Teodossiu, totuşi, a scris opera, dar nu a izbutit niciodată s-o impună măcar pentru o aşa-zisă audiţie, premisă elementară a unei dezbateri. Împărtăşea, de fapt, soarta prietenului său, cu deosebirea că el nu era torturat de incertitudinea dumicatului de mâine. Lucian era o prezenţă tonică prin excelenţă. Cam de aceeaşi vârstă cu Luca, înalt, frumos, cu părul argintiu şi obrazul tânăr, se purta îmbrăcat corect, deseori elegant, niciodată fără lavalieră. Era o inepuizabilă sursă de anecdote; le spunea cu ochii pe jumătate închişi, gustând cu anticipaţie efectul, apoi se dezlănţuia într-un râs contagios, irezistibil, aproape niciodată sleit până la capăt, din pricina anecdotei următoare. Umorul intra şi în natura conversaţiei lui obişnuite, colorat, călcând pe poantă şi calambur. Teodossiu nu lua în serios decât două lucruri: muzica bună şi *Dacia preistorică* a lui Nicolae Densuşianu, din care-şi alimenta pasiunea pentru etimologiile insolite. Din aceste două puncte de vedere,

vestimentaţia şi umorul, el era opusul prietenului său. Luca se purta neglijent, aşa cum îl cunoscusem la Cluj, în bluză cu fermoar, pantalon burlan, cămaşă „antijeg”, colorată, pantofi ruginiţi. Nu mi-a apărut nicicând într-un costum de haine ca lumea, nu cred să-l fi văzut vreodată purtând cravată sau o cămaşă albă. De la un moment dat am refuzat să mai ies cu el în oraş: vorbea porcos cu trecătorii, se lega de femei, îşi sufla nasul pe caldarâm şi numai după aceea în batistă.

— Dă-o-ncolo, maestre, asta e prea de tot!

— Batistele sunt scumpe, ce ştii tu...

Lua totul în serios, se alarma din te miri ce, trăgea concluzii grave din fleacuri şi era veşnic preocupat de tragismul destinului său.

— A fi dramaturg înseamnă a vedea lumea dramatic! exclama el, cu obstinaţie, ori de câte ori încercam să-i alin crispările.

E posibil ca atât maniera vestimentară, cât şi comportamentul social să fi făcut parte din propria sa natură, dar nu e mai puţin adevărat că el le şi cultiva, socotind că astfel va fi acceptat într-o lume care, de fapt, îi era străină. În afara convingerii că insuccesele sale se datorau, în principal, unor dramaturgi care-l persecutau ocult (îi pomenea, apăsat, pe Victor Eftimiu şi Aurel Baranga, ceva mai puţin pe Mihail Davidoglu), el căuta şi alte cauze. Fiu al unui meseriaş (cojocar, mi se pare), nu-şi putea reproşa o origine „nesănătoasă” şi, ca atare, excludea prezumţia că i s-ar atribui cine ştie ce rădăcini burghezo-moşiereşti. Nu era singurul „domn”, pe vremea aceea, care să arboreze, ostentativ, cel puţin primăvara şi toamna, o şapcă de proletar. Nu avea convingeri şi implicaţii politice în răspăr cu epoca. Adversarii lui, se pare, vânturau aserţiunea că, în 1940, legionarii şi-ar fi revendicat piesa *Icarii de pe Argeş* ca pe un simbol al ideologiei lor (ceea ce i se întâmplase şi lui Arghezi cu *Cimitirul Buna Vestire*), revendicare (dacă, într-adevăr, a fost) absurdă, de care autorul nu putea fi, în nici un fel, răspunzător. Unica aventură politică a lui Luca se întâmplase în tinereţe, când intrase în partidul averescan şi ajunsese chiar deputat, pentru ca mai târziu să mi se laude că ţinuse şi un celebru discurs în Parlament... Singura obsesie socială– şi spaimă politică – a dramaturgului era stigmatul clerical.

N-am ştiut niciodată exact motivul pentru care părăsise clerul. Spre a se dedica exclusiv literaturii, zicea el. Cineva care-l cunoştea bine pretindea că faptul s-a întâmplat după ce diaconului dr. Ioan Luca i se refuzase, prin manevre bizantine, o catedră la Facultatea de Teologie din Cernăuţi. Oricum, dramaturgul purta greu povara posibilei incriminări şi, în viaţa de toate zilele, se străduia din răsputeri să nu „calce a popă” (în extrema cealaltă faţă de Gala Galaction, care, exact în aceeaşi epocă, nici pe plaja de la Eforie, unde se ducea, în iulie, cu nepoţii, nu-şi lepăda rantia şi cizmele). De aici, hainele lui foarte „laice”, vocabularul spurcat, apucăturile de golan îmbătrânit în rele, totul menit să arate că în el nu mai rămăsese nimic din plămada fostului diacon. Nu era un apostat în înţelesul clasic al cuvântului. Credinţa lui era o problemă de strictă intimitate, pe care refuza să şi-o exteriorizeze în vreun fel. Se închina înainte de masă, dar nu se ducea la biserică, de teamă să nu fie văzut şi, în dauna operei lui, catalogat drept „mistic”. Foarte târziu am aflat, printr-o indiscreţie subţire, că duminica dimineaţa, la Vatra Dornei, se înfunda în pădure şi acolo, în faţa unui brad, citea dintr-o cărticică (într-un fel de ritual rousseauist!). Zadarnic încercam să-l conving că nu presupusul stigmat e una din cauzele insucceselor lui; nu izbuteam. Într-o bună zi i s-a oferit şi un argument concret. Scrisesem o poezie care a plăcut enorm celor doi prieteni ai mei.

— Nu se poate, a sărit Teodossiu, asta trebuie să vadă, neapărat, lumina tiparului. O duc eu la redacţia unei reviste şi sunt sigur că o publică.

S-a întors dezumflat.

— Ei, cum a fost? l-a întrebat Luca.

— N-a mers, domnule, n-a mers! În redacţie erau câţiva tovarăşi. Au citit poezia cu glas tare, o dată, de două ori... „Foarte bună, domnule, a zis unul dintre ei, foarte bună, o publicăm, dar cine e autorul, că n-am auzit de el?!”... Eu, bucuros şi sincer, chiar mândru de mine însumi, le-am spus ce şi cum, că e un prieten al meu, care face parte din... şi lucrează la... „Aa, ne pare rău, a zis acela deodată îngheţat, ne pare rău, dar n-o putem publica...” „De ce, domnule? Aţi spus că poezia e foarte bună...” „E foarte bună, dar, vedeţi, nu se poate... mergeţi în altă parte, poate că acolo...”

— Ei, ţi-am spus eu? m-a apostrofat Luca. Sunt sigur că tot aşa gândesc şi despre mine. Păcat de talentul tău, n-ai să răzbeşti niciodată în literatură. Tu nu vezi că nu ai nici un aliat de partea ta?

— Ba, am să răzbesc, îi răspundeam eu zâmbind, dar nu numai prin talent, ci şi prin muncă, seriozitate şi foarte multă răbdare. Am un mare noroc, că nu mă grăbesc.

— Ai noroc că eşti tânăr, se domolea el. Tu dai opere definitive la o vârstă la care eu nici nu mă gândeam să scriu. Şi ofta sec.

— Dumneata eşti un scriitor consacrat, căutam eu să-l reconfortez.

— Consacrat, rânjea el, dar crăp de foame.

— A, intervenea Teodossiu, să vă spun una cu Istrate Micescu, când l-au „epurat” din barou. În comisie, toţi, foşti studenţi de-ai lui, şi admiratori, mă rog... După pronunţare, l-au înconjurat pe sală, chipurile să-l consoleze. „Lăsaţi, maestre, îi ziceau, trebuie să înţelegeţi situaţia... În definitiv, dumneavoastră sunteţi un om cu har, harul vă rămâne, nu vi-l poate lua nimeni...” „Ce folos de har, a replicat Micescu, dacă mi-aţi luat căldăruşa?...”

Luca râdea răzbunat:

— Exact situaţia mea! Ce folos de har...

— Da, mă, Luca, a întors-o Lucian, dar tu n-ai fi fost niciodată în stare să dai replica asta.

— De ce, se zburlea dramaturgul, mă crezi mai puţin inteligent?

— Nu, ci din cauză de căldăruşă...

— Eşti dat dracului, Luciene, se veselea, admirativ, spânzuratul, aducându-şi aminte de funie.

Luca nu se pricepea să spună anecdote, nu spunea aproape niciodată, dar râdea cu mare poftă la cele ce i se spuneau, mai ales la cele foarte decoltate, de care Teodossiu nu ducea lipsă. Acesta venea la mine în fiecare seară, aşteptat cu nerăbdare de prietenul pe care grijile şi eşecurile zilei de alergătură îl îmbătrâneau. Adăugat celuilalt prieten, căruia, în ciuda tristeţilor sale lăuntrice, i s-a atribuit întotdeauna un optimism tonic, compozitorul aducea în viaţa nefericitului Luca adierea unui aer proaspăt,

înviorător, şi, în orice caz, sugestia că lumea trebuie văzută şi altfel decât dramatic.

Cele două veri de la Vatra Dornei le-am petrecut împreună cu soţii Teodossiu. În vila de pe strada Parcului (vilă era pe atunci; acum, pe lângă construcţiile cele noi dimprejur, e numai o casă modestă), ei ocupau camera disponibilă de jos; eu mă mulţumeam cu odăiţa de la mansardă. Printr-o înţelegere secretă, oaspeţii aveau grijă să-şi achite obligaţiile financiare cu o sumă care să acopere şi hrana amfitrionului, în aşa fel încât acesta să nu simtă, conspiraţie în care ne ajuta, cu bunătatea ei discretă, doamna Sibila. Ne-am constituit într-o familie mai mare, cu atribuţii individuale bine definite. În prima oră a dimineţii, bărbaţii se îndatorau să alimenteze bucătăria: Teodossiu aducea din târg pâinea pe cartelă, Luca spărgea lemne, eu aduceam apă de la şipotul din pădure (atât de firav, încât pentru trei-patru găleţi îmi trebuiau două ceasuri). După micul dejun, eu şi Teodossiu ne făceam băile, doamnele pregăteau prânzul şi ne întâlneam din nou, toţi, la masă, deseori aşternută la umbra îmbietoare a brazilor din spate, în vecinătatea magaziei de lemne. După-amiază era rândul doamnei Teodossiu să-şi facă băile, doamna Sibila spăla vasele, Lucian se aşternea pe lucru, având să orchestreze nu ştiu ce cantată sau simfonie. Eu mă dădeam la puţină odihnă şi apoi la o lungă plimbare; preferam să lucrez noaptea. Scrisesem, la Bistriţa olteană, primele două acte ale *Mioriţei* în prima ei versiune, iar acolo, în odăiţa de la mansardă, în cele două veri, am lucrat restul. Dintre noi toţi, numai Luca nu făcea nimic. Vreau să spun că-şi petrecea vremea fără să scrie sau să citească, fără preocupări intelectuale. La înflorirea menajului nostru comun însă avea, în afară de spartul şi căratul lemnelor, o contribuţie preţioasă: ştia să facă bere neagră. Avea reţeta completă, fierbea compoziţia într-un căzănel şi rânduia sticlele, bine astupate şi smolite, în beci, pe generaţii, pentru fermentaţie, potrivit unui calendar anume. Berea fabricată de el era singura băutură pe care ne-o îngăduiam la mesele noastre economice, dar mulţumitoare, întotdeauna animate de nesecata vervă a lui Teodossiu, al cărui râs contamina până şi lingurile.

Aceasta însă se întâmpla numai la masă. În rest, deseori eram obligaţi să asistăm la accesele nevrotice ale amfitrionului care-şi descărca furiile, ca de obicei, asupra doamnei Sibila. El era din ce în ce mai obsedat de spectrul mizeriei, i se părea că se cheltuieşte prea mult, că prea repede scad alimentele din cămară, că într-o bună zi n-o să mai aibă nimic şi o să moară de foame. Nu o dată am intervenit pentru pace, nu o dată biata femeie şi-a făcut geamantanul, pentru ca apoi să se răzgândească la prag:

— Ce să fac, Doamne, mi-e aşa de milă de el! Dacă-l las şi eu, moare...

De fapt, Ion Luca era un vechi neurastenic şi tocmai acesta a fost motivul pentru care el se stabilise la Vatra Dornei, în imediata vecinătate a faimoaselor băi de acid carbonic. Şi le făcea cu regularitate, de câteva ori pe an, cum apucase de la început, dar era tot mai evident că ele nu mai erau îndestulătoare pentru starea nervilor lui. Noi, prietenii, din ce în ce mai îngrijoraţi, ne-am sfătuit să-l ajutăm, în sensul de a-l hotărî să se supună unui plus de tratament, la recomandarea şi sub supravegherea unui medic. Dar tocmai aici era dificultatea: amicul nostru nu da doi bani pe toţi medicii din lume, el fiind singurul care ştia mai bine ce are de făcut. Luca devenea victima orgoliului său exacerbat, care era mai mult decât o supraconştiinţă de sine, era singurul său reper, la treapta supremă, în relaţiile lui cu ceilalţi oameni. El nu putea să asculte, gândeam noi, decât de acel medic care va izbuti să-l domine, ca pe Katarina, femeia îndărătnică din piesa lui Shakespeare, şi să-i supună cerbicea. Pentru aceasta însă trebuia mai întâi o confruntare şi m-am hotărât să i-o ofer fără ca el să bănuiască.

Îl întâlnisem la băi pe savantul Grigore Benetato, fostul meu profesor de fiziologie de la Facultatea de Medicină din Cluj, om de o vastă cultură nu numai de specialitate, dar şi generală, pe care i-o cunoşteam din lungile noastre convorbiri de odinioară. I-am vorbit în amănunt de „cazul” Ion Luca şi l-am introdus în casa acestuia, într-o după-amiază, ca invitat al meu. Prevenit, Teodossiu era de faţă. Am asistat atunci, timp de trei ore, la cel mai fierbinte dialog pe care mi-l pot imagina între un medic şi un pacient. Conversaţia s-a răsucit prin toate ariile culturii, de la teatru la astronomie, de la muzică la reflexul condiţionat, de la roman la structura luminii, de la

pictura lui Gauguin la acizii nucleici, în cele mai neaşteptate asociaţii. Luat la început de sus şi contrazis cu dosul palmei, profesorul se infiltra cu abilitate în cutele gândirii preopinentului şi i le aducea, netede, la suprafaţă, pentru ca acesta să-şi dea seama, fără bruscări spectaculoase, că ele ascund mult mai puţin decât ar vrea să creadă. Benetato lucra ca un fierăstrău mecanic în tulpina unui brad care refuză să cadă. A căzut până la urmă. Luca avea pe el o sudoare rece, a taurului răpus de toreador... După o pauză de câteva zile, anume calculată, savantul a mai venit o dată şi încă o dată. Discuţii amabile, pe teme banale, la o cafea.

— Îl vezi pe Luca? îmi şoptea Teodossiu cu o imensă satisfacţie. Din tigru s-a făcut pisoi...

Înainte de sfârşitul ultimei vizite a lui Benetato, Luca accepta din partea acestuia formula unui tratament care, îmi place să cred, avea să-l cruţe, pentru mulţi ani, de crize progresive. Aceasta însă n-a împiedicat-o pe doamna Sibila ca, într-un târziu, bătrână şi bolnavă, să-l părăsească, întorcându-se la casa ei din Câmpina.

4

Infirmitatea capitală a lui Ion Luca nu era însă neurastenia, ci orgoliul. Nu era vorba de mândria acelei drepte conştiinţe de sine, pe care orice caracter lucid o poate avea şi care, până la urmă, nici nu-i stă rău. Nimeni nu poate să tăgăduiască legitimitatea unei astfel de semeţii, în afară de cazul în care oamenii încep să confunde orgoliul cu simţul demnităţii, mai ales în epocile când acesta din urmă se degradează. Personalitatea lui Luca era devastată de un orgoliu radical, care însemna mai întâi supraevaluarea propriului său geniu şi apoi negarea totală a altor valori. „Eu sunt cel mai mare dramaturg al României” era expresia lui cea mai concesivă, pe care erai gata să i-o ierţi oricând; adevărata lui convingere însă era că el este *singurul* dramaturg al României, întrucât toţi ceilalţi nu erau decât nişte impostori. Negarea începea, fireşte, cu contemporanii, şi în primul rând cu

cei pe care îi acuza că i se aţin pe toate drumurile şi, datorită influenţei lor, îi blochează accesul pe scenă: Victor Eftimiu, Aurel Baranga, Mihail Davidoglu. Celui dintâi îi atribuia gelozie, despre cei din urmă credea că nu pot să-l ierte pentru faptul de a fi scris *Salba reginei*. Când, pe la începuturile prieteniei noastre, i-am spus că ambiţia mea ar fi să fac din *Du-te vreme, vino vreme!* un poem dramatic mai bun decât *Înşir-te, mărgărite*, a avut un acces de furie şi m-a ţintuit la stâlpul imbecilităţii: cum îmi puteam permite o asemenea comparaţie şi, mai ales, cum îmi puteam lua o „nulitate" drept etalon?!

Pe Victor Eftimiu l-am cunoscut cam în aceeaşi perioadă, când m-a invitat să-i fac o vizită în frumoasa lui casă de lângă Cişmigiu, în a cărei curte i-am văzut şi faimosul bust, al unui clasic în viaţă, sceptic în ce priveşte recunoştinţa posterităţii. Invitaţia îmi fusese transmisă printr-o călugăriţă care, după cât am înţeles, se ducea destul de des în casa soţilor Eftimiu; multă vreme n-am ştiut de unde şi până unde avea el astfel de legături, până într-un târziu, când am aflat că una din surorile Agepsinei Macri se număra printre monahiile şi chiar printre stareţele Agapiei, din generaţia acelor boieroaice ce-şi aduceau în chinovie nu numai mobila şi banii de acasă, dar şi tabieturile de după-amiază, cafeaua şi tabinetul... Eftimiu era un *causeur* de mare clasă, dar nu m-a lăsat străin nici de impresia că e un *poseur.* Fireşte, mai tot timpul a vorbit despre el, despre cărţile şi colecţia lui de tablouri, despre faptul că are o teribilă poftă de lucru şi că scrie sonete. Ajunsese la câteva sute, avea de gând să atingă mia şi, alegând din maldărele de foi înnegrite cu slovă, printre care se rostogoleau, risipite, tot soiul de stilouri, pixuri şi creioane, mi-a citit la repezeală, unul după altul, vreo treizeci sau patruzeci. Informat că scriu, mi-a oferit răgazul de a-i spune şi eu câte ceva despre modestele mele încercări, fără să-i ascund că, de vreo doisprezece ani, tot lucram şi nu mai isprăveam un poem dramatic ce se voia mai mult decât o feerie şi ceva asemănător lui... *Peer Gynt*! Nu eram pregătit să-i citesc ceva şi nu-mi dădeam seama dacă destăinuirea mea l-a încântat sau i-a pricinuit o ascunsă

curiozitate. Şi una, şi alta puteau să explice dorinţa lui imediată de a-mi întoarce vizita. Pur şi simplu, m-a poftit în maşină şi i-a poruncit şoferului să ne ducă la mine acasă. În timp ce urcam dealul Patriarhiei, dinspre Piaţa Unirii, a zărit turla Parlamentului. „Uite acolo, mi-a zis, sub cupola aceea am ţinut odată un discurs înverşunat, o filipică la adresa burgheziei decadente şi putrede; astăzi cred că ăia care mă ascultau atunci, dacă m-ar vedea, mi-ar râde în nas...” Atât a fost de ajuns pentru ca insul să-mi displacă, „victima” ce se lăfăia într-o maşină a Academiei, anume şi permanent la dispoziţia lui, şi care, slavă Domnului!, se bucura de cele mai înalte onoruri şi demnităţi. La mine acasă mi-a cercetat cu atenţie biblioteca, a sorbit un pahar de vin şi mi-a ascultat, „colegial”, cele două-trei poezii şi cele câteva fragmente din poemul dramatic. S-a declarat deschis unor contacte viitoare, m-a poftit să-i bat la uşă ori de câte ori aş dori să-l văd, dar – nici azi nu ştiu precis de ce – Eftimiu a fost unul dintre oamenii pe care nu m-am îndemnat să-i cultiv. În 1957 şi-a adus el aminte de mine şi mi-a trimis o invitaţie la piesa *Doctor Faust Vrăjitor.* Spectacolul însă era departe de ceea ce ar fi aşteptat publicul de la Victor Eftimiu. Cu toate străduinţele Mariettei Sadova de a da viaţă textului, în decorurile lui Liviu Ciulei, cu toate eforturile unor mari actori ca Agepsina Macri, N. Brancomir şi Emil Botta, reprezentaţia lâncezea de la tablou la tablou, iar cortina ultimă a căzut pe un final atât de incert, încât spectatorii, neştiind dacă trebuie să plece ori să mai stea, nu s-au ridicat decât după ce un plasator le-a făcut o politicoasă recomandare: „Poftiţi, tovarăşi, că s-a isprăvit!”. Nu am avut curajul să simulez satisfacţia şi să-i adresez autorului felicitările de rigoare, aşa încât m-am strecurat din sală fără ca el să mă observe. Peste o vreme, însă, după ce am ascultat la radio o nouă şi repetată emisiune cu *Înşir-te, mărgărite*, nu m-am putut abţine de a-i da imediat un telefon plin de sinceră încântare şi entuziasm pentru frumuseţea limbii şi armonia versurilor. Peste un alt număr de ani, în 1972, venind din străinătate, pentru câteva săptămâni, în Bucureşti, am aflat că e bolnav şi m-am dus să-l văd. Era în pat, rezemat pe un maldăr de perne, îngrijit şi alintat de câteva tinere care se tot învârteau pe lângă el şi nu-l scoteau din:

„Măestrele, ce mai doriţi, măestrele? O linguriţă de miere? Dar puţină apă, măestrele?...”. Avea poftă de vorbă, am discutat despre multe şi despre toate, a depănat amintiri şi, aflând că-mi pregătesc dosarul pentru intrare în Uniunea Scriitorilor, mi-a dat şi el o recomandare, după cele ale lui Al. Rosetti şi Marin Preda. Dacă nu m-am apropiat prea mult de Eftimiu, nu am putut pune aceasta pe seama prieteniei mele cu Ion Luca, mai întâi pentru că întotdeauna am înţeles ca relaţiile mele sociale să nu fie cenzurate nici de amici, nici de inamici, şi în doilea rând, pentru că negările lui Luca erau, în cea mai mare parte, gratuite. De-a lungul uceniciei mele literare, piesele lui Victor Eftimiu m-au învăţat ceea ce în nici un caz nu-mi putea oferi autorul *Rachieriţei*: modelul unui vers dramatic limpede şi fluid, cu ultima călcătură pe greutatea replicii. Luca mi-a mărturisit odată că hotărârea lui de a scrie teatru în versuri a avut un mobil exterior. Prima lui piesă, *Iuda*, devenită mai târziu *Salba reginei*, fusese acceptată de Teatrul Naţional din Bucureşti cu condiţia de a i se face unele modificări. „Îmbunătăţirile”, minore, au fost operate, din oficiu, de către G. Ciprian, care era membru în comitetul de lectură şi care a devenit, astfel, coautor, încasând şi jumătate din drepturile băneşti. Tras pe sfoară, autorul s-a decis ca de aici înainte să scrie în versuri, pentru ca oricine va mai pretinde vreo modificare să fie obligat să vină tot la el... Fireşte, motivare puerilă pentru un dramaturg care debutează la 40 de ani fără să fi făcut un singur vers în viaţa lui şi care-şi propune, cu toată seriozitatea, să-şi domine epoca şi să intre în eternitatea panteonului literar. Luca şi-a alcătuit mai întâi un dicţionar de rime – al lui Eminescu nu era bun de nimic! – şi a atacat apoi o carieră de poet dramatic fără vocaţie, ceea ce explică versificaţia lui greoaie, bolovănoasă, forţată, „cu perechi de rime care nu se repetă în toată întinderea lucrării”, contabilitate nu numai gratuită, ci şi ridicolă. Povestea cu Ciprian am primit-o aşa cum mi se relatase, ca pe un mic capitol de istorie literară, dincolo de orice evaluări morale. Într-o bună zi, trecând cu Luca prin Piaţa Amzei, acesta l-a întâlnit pe *Omul cu mârţoaga* purtându-şi sacoşa pe braţ, după zarzavaturi. Şi-au strâns mâinile şi au schimbat câteva cuvinte ca nişte vechi cunoştinţe, fără nici o urmă de resentiment. Dacă povestea va fi fost

adevărată, timpul o domesticise. În prezenţa lui Ion Luca nu puteai pomeni nici măcar numele lui Victor Eftimiu fără ca el să facă alergie, dar nici el nu putea să-şi debiteze inepţiile despre „nulitatea absolută” a celorlalţi dramaturgi fără să-şi atragă ripostele celor doi prieteni, mai întâi aspre, după aceea ironice, pe măsură ce izbuteau să-l cunoască mai la adânc. E limpede că un orgolios de talia lui Luca nu poate avea simţul umorului, dar îl provoacă la cei ce îl au, chiar în împrejurările cele mai grave. Luca ne anunţase odată că vine la Bucureşti. Îl aşteptam la mine, eu şi Teodossiu. A sosit, palid, abătut, sfârşit, cu vânătăi pe faţă şi cu urma unei şuviţe de sânge la colţul gurii. S-a prăbuşit pe canapea şi ne-a povestit că, în tren, fusese invitat şi apoi somat de un ofiţer să-i cedeze locul, somaţie căreia el i-a rezistat pe bună dreptate, întrucât avea bilet chiar pentru acel loc. Povestind, Luca începuse să plângă. Refuzul său şi un scurt schimb de cuvinte fuseseră întâmpinate de furia intrusului, care l-a forţat să se ridice şi l-a scos afară în pumni. Călătorise pe culoar, în picioare, şi, pe deasupra, umilit. Îl ascultam, înmărmuriţi. Apoi el a încheiat, printre suspine:

— Uite ce-am ajuns, eu, eu, geniul dramaturgiei noastre naţionale, să fiu bătut de un gradat pe puncte, de un analfabet...

O asemenea întâmplare, câtă vreme presupune conflictul dintre doi călători, unul onest, iar celălalt abuziv, nu poate stârni decât indignare şi compasiune; dar de îndată ce unul din termeni devine, prin autodefinire, „geniul dramaturgiei noastre naţionale”, reacţiei nu-i poate rămâne străin umorul. Deşi cutremuraţi de revoltă, eu şi Teodossiu ne-am pomenit schimbând zâmbete cu înţeles, probabil prelungite, de vreme ce Luca le-a interceptat şi, rănit încă o dată de nesimţirea prietenilor săi, s-a năpustit asupră-ne cu reproşuri violente. L-am împăcat foarte greu, năpustindu-ne, la rândul nostru, cu o ploaie de invective la adresa „analfabetului” din tren.

Pentru Luca, nu numai contemporanii săi erau nuli, ci şi înaintaşii lor. Nu era cruţat nici Caragiale:

— Ce, Caragiale e dramaturg? Voi nu vedeţi că toate personajele lui vorbesc la fel?...

Singurul faţă de care se arăta concesiv era Shakespeare, al cărui urmaş direct – şi întregitor – se considera. Întâlnindu-mă, într-o zi, cu Lucian Teodossiu, acesta, foarte amuzat, mi-a şuierat un catren pe care îl pusese în circulaţie, mi se pare, Gabriel Drăgan:

Ion Luca cel Cumplit
În Shakespeàre s-a târnosit,
Dar, înveselit, Shakespeàre
Zise: Popo, hai sictir!

Imediat însă a avut grijă să mă prevină:

— Să nu cumva s-o scapi faţă de Luca – sigur l-ar ucide.

Provocat de mine în lungi şi interminabile discuţii, care deseori degenerau în certuri, Luca mi-a declarat că negarea celorlalţi trebuie să fie principiul de bază al celui ce vrea să se realizeze pe sine. Era greu însă de spus unde se sfârşea principiul şi unde începea convingerea. Luca se lua în serios şi pretindea să fie luat în serios. Tăgada lui nu se limita doar la dramaturgi, ci demola şi statui din alte grădini literare. Despre autorul *Poemelor luminii* nici nu discuta: Blaga era, pur şi simplu, plagiatorul lui Nietzsche. De Ion Barbu râdea cu spume:

— „*Ca să vând acelor case*”... „*Ca să – case*”...hă, hăă, auzi, tu, ăsta e vers!

Pe Arghezi îl cruţa. Era mândru că maestrul scrisese despre el, deşi părea destul de indispus că acesta văzuse în literatura lui mai mult o promisiune decât o împlinire. Dar opinia care-l făcea pe Luca de-a dreptul odios era aceea despre Eminescu. După el, Eminescu nu numai că nu era cel mai mare poet al românilor, dar nu era deloc poet! Avea memoria populată cu tot felul de mărunţişuri, imperfecţiuni minore care, în definitiv, pot fi depistate, dacă le cauţi cu lumânarea, în opera oricărui scriitor de geniu, şi le servea în conversaţie cu o plăcere diabolică.

— Voi vreţi să spuneţi că ăsta e versul unui poet: „*Şi se duc ca clipele*”? Voi n-auziţi cacofonia? Alta: „*Şi mândră-n toate cele*...”. Hă, hăă, „*mândră-n toate cele*...”.

Şi făcea cu ochiul, a neruşinare, şi scotea alte şi alte exemple din opera eminesciană, antumă şi postumă, părând că nu mai lasă din ea piatră peste piatră. Am asistat o dată, stupefiat, la o asemenea discuţie, fioroasă, între el şi Sterie Diamandi, la vremea când Luca încă mai avea camera mobilată de pe strada Occidentului. Diamandi, ca profesor de limba română, se considera de-a dreptul ultragiat şi se lupta din răsputeri să răzbune ofensa ce i se aducea întregului popor român. Temperament de macedonean, puţin i-a lipsit să nu-l ia pe Luca la bătaie: l-a înjurat birjăreşte şi s-a jurat că nu-i mai calcă niciodată pragul. S-a ţinut de cuvânt. Cei ce au izbutit, cu timpul, să-l cunoască mai bine pe Luca nu-l mai luau în serios şi treceau peste cocoşismele lui, expediindu-le cu câteva replici ironice. Era singurul tratament ce i se putea aplica. De altfel, Luca era, în conversaţie, o pradă uşoară. Simţind aceasta, se refugia în domenii de cultură la care ştia că interlocutorii nu au acces. Într-o seară, la mine, am angajat amândoi o lungă discuţie despre *Cântarea cântărilor*, şi anume dacă celebrul poem de dragoste trebuie limitat la o interpretare literală sau înnobilat şi cu una alegorică. Luca era pentru prima formulă, eu, pentru cea de a doua. Simţindu-se tot mai şubred, el şi-a strămutat argumentaţia în terenul juridic, unde era „doctor”: orice lege nouă o abrogă pe cea veche.

— Eşti un ignorant, mi-a strigat el în cele din urmă, mă mir că Bătrânul te mai ţine pe lângă el în halul ăsta de incultură... Cum crezi tu, mă, că ai să ajungi scriitor dacă n-ai studiat dreptul? Numai ştiinţele juridice îţi oferă cheia existenţei, a sufletului uman, a societăţii... Huoo!...

Nu de dragul literaturii, ci de acela al unei viitoare discuţii mi-am procurat tratatul de Drept penal al lui Dongorozi şi l-am mistuit în câteva săptămâni. Cu aceasta, mi-am căpătat încă un ascendent în faţa năbădăiosului meu prieten. Din nefericire, eu l-am cunoscut pe Luca la vremea când el, probabil prin sentimentul suficienţei de sine, renunţase la informaţia curentă şi nu mai citea. Mult mai tânăr decât el, tocmai atunci îi „descopeream”, cu creionul în mână, pe Claudel, Anouilh şi Giraudoux, puţin mai târziu pe Beckett şi Ionesco, şi eram dornic de ample şi repetate

dezbateri pe marginea operelor lor. În lunile şi lunile de zile cât a locuit la mine, Luca nici măcar nu i-a scos din raft. Îi nega din principiu.

Altfel, se voia mentor şi începuse să mă agaseze cu lungile lui disertaţii despre tehnica unei piese de teatru. Fireşte, am avut şi de învăţat (de pildă, grija ca, într-un text dramatic, destinat oralităţii, să fie evitate acele cuvinte sau vecinătăţi de silabe care, ajunse de pe scenă la galerie, pot suna altfel – uneori de-a dreptul catastrofal – în urechile spectatorilor). Dar că o piesă trebuie „bine legată”, că-ţi crapă creierul până găseşti soluţia unei situaţii, că un personaj se caracterizează nu numai prin ceea ce spune, ci şi prin ceea ce face etc. erau principii elementare, pe care presupuneam că le ştiu, pe unele din lecturi, pe altele din instinct.

În una din serile noastre de la Vatra Dornei, după ce citisem, ca de obicei, „în familie”, cele mai proaspete pagini din *Mioriţa*, Luca s-a lansat într-o nouă şi lungă lecţie despre prezenţa metaforei în textul dramatic, în sensul că aceasta trebuie să fie limpede, uşor receptabilă, deoarece textul curge repede, iar spectatorul nu are timp, ca în lectură, să zăbovească asupra figurilor de stil... Toate spusele lui erau drepte, erau frumoase, erau şi ştiute, se spuneau pentru a suta sau a mia oară şi, la un moment dat, nu l-am mai putut răbda:

— Maestre, nu-ţi dau voie; dumneata nu eşti calificat să dai lecţii despre limpezimea metaforei, dumneata, care-l împotmoleşti pe bietul spectator – şi cititor – în cele mai obscure încălecări de imagini... Nu-ţi dau voie!...

— Cum? Eu?... s-a zbârlit maestrul, gata să mă ia în gheare.

— Lasă-l, domnule, l-a oprit Teodossiu deja amuzat, lasă-l şi pe el să spună, că tu ai vorbit destul!

— Iată, maestre, am continuat eu calm, am să-ţi dau un singur exemplu, din sutele pe care le-aş putea aduce. În piesa *Amon-Ra*, dumneata ai pus în gura actriţei Hatşepsut, când i se adresează regelui Amenhotep, următoarea replică:

Cum să cumpăn
Ce-i scris? Scrisoarea-i ieftină ori scumpă-n

Cântarul vremii, iar cântarul ei
Din cuiul veşniciei cum să-l iei?

Acum spune-mi dumneata, maestre, dacă această replică e menită să-ţi ilustreze teoria!

— Cum? Foarte interesant! a sărit Teodossiu, pus pe hărţuială. Ia mai spune-o o dată, că eu n-am înţeles nimic...

— Ce s-o mai spun, domnule? Maestrul a găsit de cuviinţă s-o reproducă şi în fruntea volumului, drept *motto.* Uite cartea colo, ia-o şi citeşte!

E uşor de închipuit savoarea discuţiei care a urmat, mai ales după ce s-au amestecat şi cucoanele, cu icneli, hohote şi trageri cu ochiul de o parte, mugete de furie de cealaltă, şi în care principalul rol l-a avut verva lui Teodossiu.

— Asta e o metaforă genială, striga Luca – desigur, cu seriozitate şi convingere –, una dintre cele mai subtile din toată literatura universală...

— Tocmai de aceea, intervenea, perfid, Teodossiu, fiindcă e genială, vreau s-o înţeleg şi eu... Las la o parte că prin „scrisoare” autorul a vrut să spună „scrisul”, deşi spectatorul, în mod sigur, va înţelege scrisoarea care se pune în plic... Dar, mă rog, să trecem peste asta şi să revenim la metaforă! Să-i demontăm termenii, s-o analizăm! Deci: cântarul vremii în cuiul veşniciei... Cântarul vremii, mă rog, să zic că l-am priceput. Dar cuiul veşniciei? Cum vine asta, mă, Luca? Dacă cuiul e veşnicia – şi e normal să fie aşa, dat fiind că vremea stă agăţată de el –, atunci în ce anume e el bătut? Într-un perete, nu? Atunci, peretele în care e fixată veşnicia ce e?... Dacă însă peretele e veşnicia, cum s-ar părea mai normal, iar cântarul e vremea, atunci ce e cuiul?...

Prins la colţ, bietul Luca încerca din răsputeri să se salveze din plasă. Până la urmă, s-a refugiat, dar nu într-o nouă demonstraţie, ci în camera lui, unde – ştiam toţi – avea să-şi întindă cărţile şi să-şi facă pasienţa.

De atunci, celebra metaforă a devenit un fel de cal de bătaie, aproape zilnic, mai ales la îndemâna lui Teodossiu. De câte ori Luca mai încerca să ne piseze cu lecţiile lui de estetică, acesta i-o reteza scurt:

— Ia lasă-ne, bă, tu ăla cu „cuiul veşniciei”!...

A trecut vara, a venit toamna, mă aflam la mine, la Bucureşti. Într-o seară primeam opera lui Victor Eftimiu, în mai multe volume, restituită de un vecin căruia i-o împrumutasem. Amintindu-mi că de mult nu mai umblasem prin ele, înainte de a pune cărţile în raft, la locul lor, le deschideam, una câte una, şi citeam, la întâmplare, unul sau două fragmente. La un moment dat ochii mi s-au oprit pe o pagină şi o scânteie diavolească mi s-a aprins în cuget. Am pus zăloagă şi l-am chemat de îndată pe Teodossiu:

— Maestre, cred că de acum putem pune la cale răzbunarea!

La începutul iernii a venit Luca în Bucureşti. Teodossiu, ca de obicei, nelipsit. Am pândit un moment bun şi, într-o seară, Lucian l-a provocat la o nouă discuţie, în reluare, pe nişte teme vechi care se cereau, chipurile, elucidate. Când amicul nostru s-a înfierbântat de-a binelea, cum îi era obiceiul, în contradictoriu, am intervenit eu:

— Lasă-mă, domnule, dumneata vorbeşti de originalitate, dumneata, care eşti un plagiator?

Trăsnit ca de măciucă, Luca a pălit, zbierând:

— Nu-ţi e ruşine, mă? Eu, plagiator?

— Da, dumneata, am continuat eu calm. Şi am scos două cărţi din raft. Uite, aici e piesa dumitale *Amon-Ra*, în care ai folosit o metaforă: „cuiul veşniciei”...

— Iar începi cu asta? a sărit el. Te rog să mă laşi în pace!

— Nu, nu încep eu, a început-o altcineva. Iată, aici, *Cocoşul negru* de Victor Eftimiu. În actul III, la pagina 106, se poate citi, negru pe alb, „cuiul veşniciei”[2]. Ei, ce zici?

— Imposibil! a îngăimat el, galben ca şofranul.

— Mai sunt obligat să arăt, am continuat eu imperturbabil, că piesa *Cocoşul negru*, cel puţin în ediţia pe care o am eu, a apărut în anul 1920, iar *Amon-Ra*, în 1943. E clar?

L-am lăsat apoi pe bietul om să sughită şi să se jure că el nu e capabil de un plagiat, că onestitatea literară e legea lui supremă etc. etc.

— Bine, i-am întins eu o punte, eşti prietenul nostru şi trebuie să te credem. Se poate să fie vorba de o falsă memorie. Mă rog, ai citit piesa lui Eftimiu sau ai văzut-o la teatru sau ai ascultat-o la radio, iar metafora – care nu e chiar de toate zilele! – ţi-a rămas undeva, în cutele subconştientului, şi a ieşit la suprafaţă tocmai când dumneata scriai replica actriţei Hatşepsut. Asta i se poate întâmpla oricui.

Nedându-şi seama că-i oferisem un colac de salvare, şi adânc rănit de asocierea numelui său cu acela al lui... Eftimiu, s-a jurat pe ce are mai scump că el niciodată n-a citit, n-a văzut şi nu a ascultat „tâmpenia asta” de *Cocoşul negru.*

— Şi de data asta suntem obligaţi să te credem, am conchis eu pregătind lovitura de graţie. În cazul acesta, nu ne rămâne decât să constatăm că între dumneata şi Eftimiu există un raport de congenialitate.

E de la sine înţeles că asta l-a înfuriat mai cumplit decât plagiatul. Numai foarte târziu, după ce l-am luat cu binişorul şi l-am îmblânzit, i-am declarat ritos:

— Să ştii, domnule Luca, că n-am vrut altceva decât să-l răzbun pe Eminescu!

Ar fi fost de bănuit că toate aceste „jocuri” erau de natură să provoace traume în sufletul unui om complet lipsit de simţul umorului, suflet care, şi aşa, avea destule, pricinuite de repetatele lui insuccese. Nu am presupus îndeajuns, deşi vedeam bine că Luca rămânea din ce în ce mai singur. Dar tot atât de bine ştiam că avea şi darul de a-şi pierde prietenii. Că orgoliul său îi ofensa pe alţii, mi-o spunea singur.

— Am avut şedinţă la Uniune. I-am cerut socoteală lui Baranga, el s-a legat de mine, şi atunci l-am stâlpit cu degetul şi i-am spus: Când o să devii şi dumneata dramaturg, atunci să vorbeşti!

— Vai, maestre, mi-am frânt eu mâinile, cum ai putut spune una ca asta? Numele lui Baranga se răsfaţă pe toate afişele, piesele lui au un mare succes de public...

— I-am spus-o în faţă că nu e dramaturg!

— Şi crezi că te va ierta? Haida-de!

Multe şi hotărâtoare neajunsuri i se trăseseră din aceea că el îşi traducea conştiinţa de sine în bani. De la editori şi teatre pretindea tarife speciale, la măsura geniului său, şi în anii din urmă era contrariat că nu i se comandă piese, una după alta, pe care le-ar fi scris imediat, pe orice temă, într-o imensă disponibilitate. În vara lui 1952, când l-am întâlnit pe Victor Papilian la Vatra Dornei, l-am întrebat dacă n-ar vrea să-i facă o vizită lui Ion Luca. „Nu, dragul meu, mi-a răspuns. Luca e un mare talent, dar, ca om, e imposibil. Când eram directorul Naţionalului din Cluj, i-am jucat *Morişca* (după părerea mea, o comedie tot atât de bună ca şi *Ultima oră*), dar nici nu înfiripasem bine repetiţiile, că autorul a început să mă piseze să-i dau avans peste avans, uneori cerând sume ce depăşeau reţeta prezumată pe întreaga stagiune. Ei bine, m-am jurat că nu-i mai pun altă piesă.”

Din aceleaşi motive îl repudiase şi profesorul Al. Rosetti, care, hotărât să-i publice întreaga operă la Editura Fundaţiilor Regale, a sistat apariţiile după al cincilea sau al şaselea volum. Fără entuziasm la adresa omului vorbea despre el şi Ion Şahighian, după ce îi pusese în scenă, cu mare succes şi cu girul numelui său, cel puţin două din piesele lui cele mai valoroase.

— Maestre, i-am spus odată, nu ştiu câţi duşmani are opera dumitale, dar în autorul ei, sigur, are unul, poate că pe cel mai mare.

Mă asculta fără să mă creadă. Nici eu nu mai insistam şi eram din ce în ce mai puţin dispus să încurajez discuţii pasionante. Mai degrabă cultivam zeflemeaua, a tânărului obraznic care ştie că babacul nu-i mai poate împiedica emanciparea.

— Eşti o bestie, îmi spunea uneori.

— *Bête je suis, mais bête aigue*, îi răspundeam, surâzând, cu un vers din Paul Valéry, despre care eram sigur că el nu-l citise.

Toate acestea însă i se acumulau, pe tăcute, în suflet, iar eu nu-mi dădeam seama că paharul se umple. Ziua fatală s-a întâmplat în 1955, pe la începutul lui decembrie, într-o după-amiază, la mine. Nu cred că l-am provocat (evitam de mult să mai comit astfel de păcate), dar el a făcut ce-a făcut şi s-a lansat din nou într-o filipică asupra tuturor făcătorilor de piese,

pe care i-a tot ciomăgit şi i-a căsăpit, până ce în juru-i nu mai zăceau, ca într-un final de tragedie shakespeareană, decât leşuri sângerânde şi supravieţuitori schilozi, dintre care nu lipseau Alecsandri, Caragiale, Delavrancea, Davila, Sebastian şi, bineînţeles, Eftimiu şi Baranga... Văd bine momentul. El perora, agitat, în picioare, eu îl ascultam, amuzat, dintr-un fotoliu.

— Indiscutabil, sunt cel mai mare dramaturg al României! a conchis el ca o sentinţă de arhanghel cu sabie.

— Asta e foarte adevărat, maestre, i-am replicat eu calm, singura dumitale neşansă este aceea de a fi contemporan cu mine...

Dacă aş fi ştiut că acestea aveau să fie ultimele mele cuvinte rostite în faţa lui Ion Luca, mi-aş fi retezat limba cu dinţii înainte de a le fi dat drumul. Uitasem că preopinentul meu era complet lipsit de simţul umorului. (Dacă aceleaşi cuvinte i le-aş fi spus, de pildă, prietenului meu Radu Pătrăşcanu, la acea vreme deja autor al unui volum de poezii, acesta mi-ar fi servit pe loc o contrareplică şi mai tăioasă, de care aş fi râs o săptămână.) E uşor de imaginat, cred, gratuitatea cu care rostisem acele cuvinte, eu, ilustrul anonim al literaturii româneşti... Luca şi-a pus de îndată paltonul şi căciula şi a ieşit, fără să spună un cuvânt. Şi dus a fost. Seara, l-a trimis pe Teodossiu să-i ia valiza. Zadarnic a încercat acesta, atunci şi mult după aceea, să-l aducă înapoi, zadarnic a încercat profesorul Liviu Stan să-l înduplece, zadarnic i-am trimis eu o scrisoare plină de scuze şi umilinţă. Luca nu mi-a iertat-o niciodată.

În primăvara lui 1957, Ion Şahighian intenţiona să-mi joace *Mioriţa*, la Teatrul Armatei (actualul „Nottara”), al cărui director era, şi m-a invitat să citesc chiar eu piesa în consiliul artistic şi să particip la dezbateri. E foarte probabil că numai prezenţa insolită a unui astfel de autor dramatic într-un asemenea teatru a stârnit foarte multe şi zgomotoase comentarii, cu atât mai mult cu cât avizul favorabil al consiliului nu întrunise unanimitatea. Aşteptam în linişte limpezirea unor opinii şi-mi vedeam de treburile zilnice, când prietenul meu Grigore Băbuş a venit la mine într-un suflet, speriat şi indignat:

— Ce e, frate, cu Luca, a înnebunit?

— Eu îl ştiam nebun mai demult, am răspuns într-o doară.

— Acum a înnebunit de-a binelea. Ştii ce face? De câteva zile umblă din om în om – a fost şi la mine, de-aceea am venit să-ţi spun – şi te acuză de incorectitudine morală.

— În legătură cu ce, mă rog?

— A fost pe la Teatrul Armatei...

— Ştiu de mult că se duce des pe acolo: îl pisează pe Şahighian să-i mai pună o piesă, să-i promită un avans...

—...şi a aflat că ţi se va juca *Mioriţa*...

— Fals, totul e în suspensie, am încă opoziţii.

— El crede că se va juca, aşa i-a auzit pe unii vorbind. Ei, bine, a cerut să vadă manuscrisul şi urlă de furie că tu ai omis să-l treci şi pe el drept coautor.

— Coautor? m-am amuzat eu. De unde până unde?

— Aşa i-am spus şi eu (să ştii că m-am certat rău cu el), de unde până unde, domnule? I-ai scris dumneata măcar un act, o scenă, un vers?... Nu, zicea el, dar Anania a scris-o la mine în casă, mi-a citit fragmente, iar eu i-am dat idei...

— Bine, dar asta e o enormitate, am îngăimat eu.

Poate că nu aş fi dat importanţă acestei relatări dacă în zilele următoare n-aş fi aflat că Luca ajunsese cu astfel de plângeri nu numai la Ion Şahighian, ci şi printre membrii consiliului artistic (dintre aceştia făceau parte, din cât îmi amintesc, Laurenţiu Fulga, Nicolae Tăutu, George Vraca, Nineta Gusti, Aurel Rogalski, Victor Bumbeşti), şi cerea ca eu să fiu obligat să-l trec pe copertă drept coautor. Dacă mă duruse pierderea prietenului Ion Luca şi mă învinuisem de nesăbuire faţă de sensibilităţile lui, acum simţeam o durere mai cumplită, aceea de a te şti calomniat fără putinţa de a te apăra, aceea de a vedea calomnia umblând cu tine pe stradă fără s-o poţi lua de guler; pe deasupra, sentimentul că o recuperare a vechii noastre prietenii, oricând de nădăjduit, devenea imposibilă.

Lucram pe atunci ca bibliotecar al Patriarhiei şi aveam biroul în vecinătatea secretariatului de cabinet. Într-o dimineaţă am aflat, întâmplător, că Ion Luca ceruse să fie primit de Bătrân, că acesta, ocupat cu alte treburi, nu acorda în ziua aceea nici o audienţă persoanelor particulare şi că scriitorul, după obiceiul lui, insista aşteptând. Atunci mi-am luat inima în dinţi şi mi-am oferit cel puţin şansa unei explicaţii. Am pătruns în secretariat şi, după ce am dat bună ziua tuturor celor de faţă, m-am îndreptat spre Luca, cu mâna întinsă. Mi-a întors spatele, făcându-se că se uită la un tablou.

Peste câteva minute intram în cabinetul Bătrânului.

— Alături aşteaptă Ion Luca...

— Ştiu, dragă, m-a întrerupt el ridicând din umeri, dar i-am trimis vorbă că azi nu pot primi pe nimeni... Ce să fac...

— Preafericite, ştiţi că eu nu fac intervenţii, dar de data aceasta vă rog eu – şi vă rog insistent – să-l primiţi.

— Are ceva urgent?

— Nu ştiu dacă e urgent, dar bănuiesc că vine cu o plângere împotriva mea şi n-aş vrea să creadă că, datorită poziţiei mele, m-am interpus.

— Cu o plângere? s-a mirat el. Doar sunteţi prieteni.

— Am fost.

— Şi ce fel de plângere?

— E mai bine să v-o spună el.

Bătrânul l-a sunat pe secretarul Cazacu:

— Spune-i domnului Luca să vină în parc la ora patru, când ies la plimbarea de după-amiază. Să mă aştepte pe alee.

A doua zi aveam să aflu că Luca rezistase tuturor argumentelor, mustrărilor şi avertismentelor (în sensul că el e cel ce se va face de râs, nu Anania) şi că, în final, nu-şi mai pretindea numele pe coperta piesei, ci se mulţumea cu jumătate din drepturile de autor!

Bietul om nu ştia că în mai puţin de un an avea să-şi ia asupră-şi lepădarea lui Petru, aflând că atât *Mioriţa*, cât şi unicul ei semnatar treceau

prin purgatoriul unui fel de *opus igni, auctor patibulo*... Eram în obsedantul deceniu.

5

Ion Luca a mai trăit încă mulţi ani şi, după cât am aflat, a mai scris încă mult, în căsuţa lui de la Vatra Dornei, unde a fost îngrijit până la moarte de devotamentul unei alte femei, o călugăriţă de la Văratec. Se pare că opera lui însumează peste patruzeci de piese de teatru. E firesc ca o operă atât de vastă să fie şi foarte inegală, mai ales prin acele lucrări prin care el încerca să se „adapteze" noilor pretenţii repertoriale, într-o lume care nu era a lui. Dacă alţi dramaturgi dintre cele două războaie mondiale – şi chiar după – îi rezistă timpului prin câte două sau trei piese, el e menit să-i reziste, după părerea mea, prin cel puţin cinci sau şase, din cele ştiute de mine. Cu toate acestea, chiar şi acum, la atâţia ani după moartea lui, când autorul nu mai poate fi duşmanul propriei sale opere, Ion Luca e încă un necunoscut. Îl pomeneşte, din când în când, câte un specialist iniţiat, şi atunci mai mult în treacăt. Una sau două ediţii selective sunt departe de a-l reprezenta. Teatrele nu-l aduc pe scenă, istoriile literare îl aproximează expeditiv, critica îl ignoră. Se pare că stigmatul de care s-a temut toată viaţa îl urmăreşte şi după moarte, prin perpetuarea prejudecăţilor. Acum câţiva ani am avut bucuria să citesc un articol semnat de un tânăr – încă, pe atunci– dramaturg băcăuan, prin care solicita readucerea lui Ion Luca în actualitate. Articolul nu a mişcat inerţiile. Tot acum câţiva ani, când s-a ţinut la Bucureşti primul Congres internaţional de bizantinologie, mă gândeam ce nimerit şi frumos ar fi fost – pentru noi, moştenitori direcţi ai Bizanţului – ca oaspeţii străini să fi fost la un spectacol de gală cu *Femeia cezarului* sau *Năframa iubitei*, ca şi la un concert – tot de gală– cu unul din cele două oratorii ale lui Paul Constantinescu. Cui i-a trecut prin minte?...

Puţinii prieteni ai lui Ion Luca îşi pot aminti de el cu duioşie şi sarcasm, cu veselie şi amărăciune. Da, omul îşi avea şi nebunia lui, dar era

în stare ca, involuntar, să şi amuze. El pretindea ca, pe plicurile ce i se adresau prin poştă, numelui său să i se adauge menţiunea: scriitor. În tinereţe – când încă mai purta un ţâf de barbă – îşi făcuse o fotografie în sepia, cu semnătură autografă în negativ, care-l înfăţişa purtând în mână un stilou deschis. Dincolo de dulcile lui ifose, omul a fost un scriitor adevărat şi a ţinut în mână un condei fertil, în care a crezut cu fanatism şi căruia i-a sacrificat totul. El nu a trăit decât pentru arta lui.

Înainte de a scrie acest capitol, am fost anume la Vatra Dornei, după treizeci de ani, şi am văzut mormântul lui Ion Luca, înghesuit în cimitir, fără o floare, fără lacrima unei lumânări, cu piatra încă neisprăvită. Am revăzut şi vilişoara unde a locuit, pe strada Parcului, acum pitită printre edificii impunătoare, şi nu am aflat în ea o casă memorială. Am colindat parcul, vastul, frumosul parc al băilor, şi am descoperit în el statuile lui George Enescu, Ciprian Porumbescu, Mihail Kogălniceanu, Costache Negri, I.L. Caragiale, Alecu Russo, dar nu am dat peste un bust al lui Ion Luca. Nici în Bacău nu e unul. Îl caut pe Ion Luca pretutindeni şi nu-l găsesc decât în amărâtele mele amintiri.

2 „Inel de care-atârnă întregul lanţ al vieţii / În cuiul veşniciei.”

Marin Preda

1

Aş vrea să transcriu o pagină de jurnal, dar nu înainte de a mărturisi că relaţiile mele cu Marin Preda nu au depăşit, vreme de câţiva ani, pe acelea dintre autor şi editor. Nu ne-am împrietenit, nu ne-am făcut vizite, la telefon vorbeam rareori, şi atunci numai la apelul meu, în interes propriu. La Mogoşoaia, unde ştiam că-şi petrece, scriind, mai toată vremea, nu m-am dus decât o singură dată, din simplă curiozitate, dar târziu, după moartea prozatorului şi după ce vatra brâncovenească încetase să mai fie ceea ce a fost pe vremea lui, când simpla sa prezenţă acolo, în odaia de la etaj, prezuma că reprezintă o garanţie morală asupra stabilităţii. Colegii care-l cunoscuseră mai îndeaproape îmi vorbeau despre el în chip contradictoriu; unii credeau că rămăsese un „Moromete” balcanic, ros de instincte primare, în timp ce alţii, dimpotrivă, recunoşteau în el un rafinament subţire, disimulat cu arta ţăranului inteligent. Cărţile lui îmi creaseră imaginea unui intelect mai degrabă robust decât ager şi a unui talent care asudă din greu asupra paginii născânde. Ca director de editură, mă primea cu amabilitatea curentă faţă de un autor care nu-i anunţa dificultăţi, nu-i solicita avansuri băneşti sau tarife de excepţie. De altfel, problemele, câte erau, le rezolvam cu Mihai Gafiţa, redactor-şef; contactele cu directorul erau mai mult protocolare. Am băgat însă de seamă că, după prima sau a doua audienţă, de câte ori voiam să intru la Preda, secretara avea ordin să mă anunţe şi să mă introducă numaidecât, indiferent câţi ar mai fi aşteptat la uşă şi indiferent cu cine era el înlăuntru. Aceasta, fireşte, mă obliga să nu abuzez şi să caut ca audienţa mea să fie cât mai scurtă.

În 1971 mi-a publicat volumaşul de versuri *Geneze*, ale cărui exemplare de autor aveam să le primesc tocmai în Honolulu, unde, adăpostit într-o colibă şi lucrând cincisprezece-şaisprezece ore pe zi, îmi pregăteam manuscrisul unei ediţii de teatru definitive. În anul următor am

venit în ţară, pentru scurt timp, să fac corecturile la volumul *Poeme cu măşti*. De data aceasta Preda m-a poftit pe un fotoliu, dispus la o conversaţie mai lungă. Introducere banală, cu „ce mai faci”, „când ai venit”, „cât mai stai”...

Într-un târziu a deschis vorba:

— Te rugasem şi eu o chestie, părinte, şi-mi pare rău că nu mi-ai răspuns.

— Ce chestie, dom’ Preda? am întrebat eu, nedumerit.

— Cum, adică vrei să spui că n-ai primit nimic de la mine?

— N-am primit nimic, dom’ Preda. Ce să primesc? Scrisoare? Telegramă?...

Prozatorul mi-a aruncat o privire groasă prin lentile, apoi şi-a aprins o nouă ţigară.

— Ei, dacă zici dumneata că n-ai primit, n-ai primit. Asta e!

— Da, dar despre ce era vorba?

— Ei, dacă zici dumneata că n-ai primit, nu mai are nici o importanţă.

Am plecat fără să izbutesc să obţin mai mult. De atunci am rămas faţă de Marin Preda cu un sentiment de jenă pedepsitoare. Principala mea problemă era dacă el mă crezuse sau nu. De partea lui avea motivele să nu mă creadă, iar eu nu aveam cum să-i dovedesc contrariul. Situaţie fără ieşire. Îmi propuneam să-l evit. Cum să mai dai ochii cu un om în sufletul căruia te prezumi drept un descalificat moral? Într-un asemenea impas nu există nici măcar şansa unei reparaţii. Singurul meu argument era cuvântul de onoare pe care i-l dădusem. Rămânea ca el, Marin Preda, să-mi dovedească, într-un fel oarecare, că nu mi l-a pus la îndoială.

În 1976 – când am şi revenit definitiv în ţară –, tot „Cartea Românească” mi-a editat placheta *Istorii agrippine*, fără nici un incident. A trebuit să-i duc lui Preda un exemplar, cu dedicaţia cuvenită. L-a primit cu o politeţe rece, care mă biciuia.

În acelaşi timp scriam romanul *Străinii din Kipukua*, şi l-aş fi oferit bucuros oricărei alte edituri decât „Cartea Românească” dacă Mihai Gafiţa nu m-ar fi pus, încă din 1972, să semnez un contract în alb (la acea etapă

cartea era concepută mult mai simplu şi s-ar fi chemat *Legendele Hawaiului*). Editura preconizase un tiraj de 10.000 de exemplare, dar reţeaua librăriilor i-a făcut surpriza de a-i comunica, după anchetare, cifra rotundă de 30.000 de exemplare (exact, 27.000). „A, nu, mi se spunea la editură, în nici un caz dom’ Preda nu vă lasă tirajul ăsta, vi-l taie la jumătate, o să vedeţi, aşa face cu toate tirajele mari... poate, cine ştie, o să aveţi dumneavoastră noroc, dar noi ştim ce ştim, dacă vă aprobă 15.000 să fiţi bucuros... sigur, orice autor trebuie să se bată pentru tiraj, că e vorba şi de bani, dar în materia asta numai dom’ Preda decide... mergeţi la el...”

Am intrat la el cu gândul că voi înfrunta proba de foc. Dacă Preda nu-mi aprobă tirajul, mă gândeam, înseamnă că şi-a rezervat prilejul de „a mi-o plăti”; dacă-l aprobă, pot respira uşurat. În acel moment nu tirajul în sine era important, ci atitudinea editorului.

— Dom’ Preda, la urma urmelor, nu cer o favoare, cer numai să fiţi de acord cu cererea librarilor; ştiţi că ei trimit întotdeauna cifre minime...

— Ei, a mormăit el în cele din urmă, asta n-o prea facem noi cu oricine, dar, mă rog, pentru un scriitor ca dumneata, ne mai călcăm şi noi pe inimă... Să fie, treizeci de mii!

— Mulţumesc, dom’ Preda!

— Stai, că acum vin eu cu rugămintea aia. Ia loc!

Aşteptam cu sufletul la gură, fără a bănui că de abia acum aveam să-mi limpezesc vechea nedumerire.

— Cred c-ai auzit că lucrez la un roman, o carte mare, cartea vieţii mele, deosebită de tot ce-am scris eu până acum.

— Am aflat, desigur, ai dat şi un interviu pentru televiziune la Mogoşoaia.

— Dă-i în mă-sa cu interviul lor, nu asta e interesant. Pe mine mă interesează apostolul Pavel.

— Pavel? m-am uluit eu.

— Vezi, în Noul Testament mă descurc eu bine, n-am probleme, dar când ajung la Pavel, mă poticnesc; aici mi se pare vorbărie goală, aici mi se

pare că am dat de adâncimi la care nu am acces. Şi, totuşi, tipul mă interesează. Ai putea să mă ajuţi?

— Dom’ Preda, Pavel e un autor dificil, uneori foarte dificil – nici teologii de rând nu-l înţeleg fără ajutorul exegezelor de specialitate.

— Şi care sunt alea?

— M-ai luat cam pe nepregătite. În orice caz, în româneşte există nişte comentarii foarte bune, de pildă ale lui Vasile Gheorghiu, ale lui Haralambie Rovenţa... Fireşte, cele mai amănunţite şi pertinente rămân tot ale lui Lagrange, în limba franceză.

— Cum îi zice?

— Lagrange.

— Şi ăsta m-ar interesa, mai ales ăsta, Lagrange. Poţi să-mi faci rost de el? Dar şi de ceilalţi.

— Ar fi câteva volume... şi două cursuri litografiate, ale lui Rovenţa. Bine, dom’ Preda, le împrumut eu de undeva şi ţi le dau.

— Dar pe termen mai lung, nu aşa, pe o săptămână.

— Le ţii cât ai nevoie... Există însă o dificultate: Lagrange comentează pe textul original, cel grecesc.

— Nu-i nimic, eu îmi pun alături pe cel românesc. Care e, la noi, cea mai bună traducere a Bibliei? Că şi asta voiam să te întreb.

— După părerea mea, dom’ Preda, cea mai bună traducere rămâne tot cea din 1688, Biblia lui Şerban.

— Pe aia nu pot s-o citesc, că e pe chirilică.

— Mai apropiată de ea este ediţia din 1914, cea dintâi pe literă latină.

— De asta poţi să-mi faci rost?

— O am chiar eu, ţi-o dau cu plăcere.

Peste câteva zile îi lăsam în birou un vraf de cărţi, pe care le privea cu orgoliu şi încântare. Marin Preda a murit înainte de a fi apucat să mi le restituie. Le-am recuperat, prin comisia care i-a administrat inventarul de la Mogoşoaia. Nu ştiu dacă şi cât le va fi folosit. Sigur este însă că *Cel mai iubit dintre pământeni* se încheie cu un citat din Pavel. Marin Preda mă crezuse.

2

Joi, 14 iunie 1979.

Ies din blocul de pe bulevardul Republicii 72. Sunt abătut. Am fost s-o văd pe Marietta Sadova. Biata Marietta! Împuţinată de bătrâneţe, măcinată de boală, cu mintea uşor înnegurată, mai are încă destulă putere să-şi recunoască prietenii şi să spună versuri de Eminescu. Vocea îi e dulce, vibrantă, a unei mari artiste, dar răspunsă parcă de pe altă lume... Se lasă înserarea. În forfota străzii dau cu ochii de Marin Preda. E singur, merge clătinându-se, se izbeşte de trecători. Sper să nu mă vadă, încerc să-l evit, dar în secunda următoare mă pomenesc cu el în braţe.

— He-hee, bună seara, părinte, ia uite, domnule, ce surpriză – ce mai faci, monşer, n-ai mai trecut de mult pe la mine...

— Eu fac bine, dom’ Preda, dar dumneata?

— He-hee, Marin Preda a băut un pahar mai mult... dar nu prea mult... dă-o-n mă-sa de viaţă, asta e!...

— Încotro, dom’ Preda?

— Spre casă, monşer, spre casă.

— Stai pe aproape?

— Mai aci, lângă Mântuleasa, acasă mă duc.

Încerc să merg cu el câţiva paşi, alături, dar el se-mpinge când în mine, când în alţii. Îl apuc de braţ şi-l ţin strâns, ocrotitor. Noroc că sunt în costum civil. Aici, la întretăierea bulevardului cu Calea Moşilor, traficul se rostogoleşte torenţial, în toate direcţiile, şi-mi dau seama că Preda n-ar putea traversa singur fără să se primejduiască.

— Dom’ Preda, te conduc puţin.

— Asta-mi face mare plăcere... N-ai mai trecut pe la mine... nici nu m-ai invitat pe la dumneata... aşa, la un pahar, ca între scriitori... He-heei, am auzit eu că pe acolo pe unde stai dumneata se mai găseşte câte un vin bun... he-hee, de ăla bătrân... copt de vremuri, cum zice Eminescu...

Nu-l întreb nici de unde vine, nici cu cine a mai fost, nici ce fel de vin a băut.

Trecem Calea Moşilor, ne oprim, mai îngăimăm câteva fraze, nu ştiu ce să fac. Se opreşte lângă noi, mirată, Ioana Postelnicu. Stă şi ea prin apropiere, merge spre casă.

— Bună seara, dom’ Preda, bună seara, domnu’ Anania, ce surpriză... De unde şi-ncotro?

Ne măsoară, amuzată, pe amândoi. Bănuind că Ioana m-ar putea crede autorul moral al euforiei lui Preda, caut repede să mă disculp:

— Am fost s-o văd pe doamna Sadova, aici, alături, şi la ieşire m-am întâlnit, uite, cu dom’ Preda.

— Ce mai face Sadova? se interesează Ioana.

— Aşa şi-aşa, cam bolnavă.

Preda tresare din spatele ochelarilor:

— Dar câţi ani are, domnule, Marietta Sadova?

— Ştiu şi eu? răspund. Poate optzeci şi trei, optzeci şi patru...

— Formidabil! Auzi, domnule, să trăieşti optzeci şi patru de ani! Eu aş vrea să trăiesc optzeci şi patru de ani. Aşa, să le fac în ciudă duşmanilor, să zică ăia: „Bă (aşa şi pe dincolo), ce e, bă, cu ăla de nu mai moare?”. He-hee!...

Ne-a prins pe amândoi de după gât, pe mine cu o mână şi pe Ioana cu alta. Râde galeş şi repetă de mai multe ori ce necaz le-ar face el duşmanilor săi dacă ar trăi optzeci şi patru de ani. Nu ocoleşte înjurăturile, dimpotrivă, le strânge una în alta, apăsat. Trecătorii aruncă priviri piezişe la această scenă de mare familiaritate citadină. Ioana vrea să profite de ocazie şi-l atacă:

— Dom’ Preda, chiar voiam să te văd şi să-ţi vorbesc într-o chestie.

— Chestie, da, şi ce chestie, mă rog?

— Cartea mea – ştii, *Roată gândului, roată pământului* – s-a epuizat.

— A-ha, asta-i chestia! Şi?

— Şi! Să-mi scoţi ediţia a doua.

— He-hee, auzi ce vrea cucoana, ediţia a doua... Las’, cucoană, că ştiu eu, dumneata vrei parale.

— Sigur că vreau şi parale, de ce să nu vreau?

— Vrei parale, asta e, las’ că ştiu eu...

Editorul îşi ia braţul de pe gâtul scriitoarei şi rămâne atârnat de al meu. Ioana insistă, Preda nu se dă prins.

— Las’ că mai vorbim noi, treci pe la editură...

— Trec pe la editură, pentru amănunte, dar să-mi promiţi că-mi scoţi ediţia.

— Las’ că mai vorbim noi, săru’mâna, o să mă mai gândesc... uite, îţi promit c-o să mă gândesc.

— Bine, dom’ Preda, zice Ioana dezamăgită, eu mă grăbesc, că m-aşteaptă Mircea. La revedere!

Rămânem iar în doi.

— De aici încotro, dom’ Preda?

— Pe strada asta încolo, nu stau departe.

Strada, deşi laterală, e destul de circulată. L-aş lăsa singur, dar îmi fulgeră prin cap că l-ar putea izbi vreo maşină. Nu mi-aş ierta-o niciodată. Îl las să-şi aprindă o nouă ţigară şi-l apuc iarăşi de braţ.

Parcurgem strada agale, ferind trecătorii. Scriitorul are chef de vorbă, la un moment dat pomeneşte de Grecia şi află cu mirare că eu, om umblat, încă n-am fost în ţara lui Pericle.

— Aaa, dacă n-ai văzut Grecia, părinte, n-ai văzut nimic. Eu am văzut-o...

Se opreşte, răsucindu-mi-se în faţă, şi, cu ascendentul moral al celui ce-a descoperit că ştii mai puţin decât el, îmi vorbeşte îndelung – şi destul de controlat – despre Elada eternă, cu eroii, templele, miturile şi misterele ei („oh, nu Grecia comitagiilor şi plăcintarilor, pe ăia dă-i în mă-sa, nu mă interesează!”), Grecia metaistorică, a lui Platon şi Orfeu... Vorbind, are în el o mândrie duioasă. *Et in Arcadia ego!* ar fi vrut să spună.

— Eu, conchide el, după ce m-am întors din Grecia, am scris o carte.

Ajungem în piaţeta de lângă Mântuleasa. O grămadă de copii se joacă în faptul serii. Mingi, strigăte, hărmălaie, ţipete, fluierături...

— De aici încotro, dom’ Preda?

— Stai, că aici trebuie să fie şi copiii mei... Mi-ai văzut copiii?... Nu?... Aaa, am, părinte, nişte copii... He-hee, am nişte copii...

Îmi dau seama că mândria părintelui pentru odraslele lui e incomparabil mai densă, mai autentică, mai mişcătoare decât a scriitorului care a fost în Grecia. M-am oprit, el îşi roteşte ochii peste forfotă, îşi umflă pieptul şi strigă:

— Bă!

Nu-l ia nimeni în seamă, glasul lui nu a biruit hărmălaia, copiii continuă să-şi vadă de ale lor. Preda se umflă încă o dată şi strigă din răsputeri:

— Băă!

Intrigaţi, câţiva băieţandri mai din apropiere lasă mingea şi se apropie. Preda nu recunoaşte pe nici unul.

— Ascultă, bă, copiii mei nu sunt pe-aici?

Copiii ridică din umeri, nedumeriţi. Ai cui copii? ar vrea să spună.

— Copiii lui Marin Preda, precizez eu.

Un băieţel mai mărişor se apropie şi aude.

— Dumneavoastră sunteţi Marin Preda? întreabă el parcă emoţionat, uitându-se la mine cu vădit respect.

— Nu eu, dumnealui!

Copilul nu pare dispus să mă creadă, se uită când la mine, când la omuleţul de sub braţul meu, care, probabil, nu seamănă cu ceea ce crede el, din spusele părinţilor sau de pe la şcoală, că ar trebui să fie autorul *Morometilor.*

— Cum, bă, zice acesta, nici măcar ăl mai mare nu e pe-aici? Nicuşor...

Copiii se întreabă unul pe altul din priviri, apoi unul se dumireşte:

— A-ha, ăla cu bicicleta verde?

— Ei, mă, se veseleşte tatăl, ăla cu bicicleta verde.

— Nu, nu e cu noi, răspund copiii clătinând din capete.

Preda bombăni, ca şi cum ei ar fi vinovaţi că Nicuşor al lui nu e printre ei. Se poate însă să-l fi jignit confuzia. Apoi mă smuceşte:

— Hai acasă, că-i găsim acolo! Am, părinte, nişte copii...

Intrăm pe strada lui, dar eu încetinesc pasul. Aş vrea doar să-i asigur apropierea de casă şi să mă retrag. Pe Ioana Postelnicu, îmi zic, am convins-o uşor că nu am nici un amestec vinovat în această tovărăşie, dar nu prea văd cum aş convinge-o pe doamna Preda...

— E departe casa?

— Uite-o acolo!... Aaa, am o casă, părinte, am o casă!... Am cumpărat-o eu, cu banii mei, precizează el cu trufie.

În faţa casei, la poartă, dăm peste vreo patru-cinci copii în plin scandal. Doi dintre ei se ceartă şi se îmbrâncesc, ca într-un început sau un final de încăierare, ceilalţi îşi dau coate pe margini. Acum e rândul meu să mă cred puţin băut: aud cuvinte şi expresii englezeşti, o clipă am impresia că mă visez la Detroit..., unul din cei doi e un copil negru, negru adevărat, ca oricare din foştii mei vecini de pe strada Riopelle, cu părul sârmos şi obrajii proaspăt ieşiţi de sub peria lustragiului.

— Ce e, bă, cu voi aici? răcneşte Preda către unul din copii, mai răsărit, lipit de poartă, în care-l bănuiesc pe Nicuşor.

Acesta se uită la taică-său, pe jumătate ocrotit, pe jumătate speriat, şi arată cu degetul spre negru. Acela s-a retras doi paşi, dar se pare că un sentiment de demnitate îl împiedică s-o ia la fugă. Totuşi, pentru orice eventualitate, stă cu un picior în coardă. Desigur, trebuie să fie feciorul vreunui diplomat de prin vecinătate.

— De ce vă certaţi, mă?

Copiii tac, stingheriţi. Mă simt obligat să intervin înainte ca puiul de negru să părăsească scena:

— *Little boy, come on! What's the matter with you? What happened over here?*[3]

Auzind vorbindu-i-se în limba lui, copilul se destinde într-o clipă, se apropie şi începe să-mi dea explicaţii, anume că ei începuseră să se joace, apoi s-au luat la ceartă şi, în cele din urmă, el l-a bătut pe acela (adică pe Nicuşor). Uluit şi amuzat în acelaşi timp, Preda urmăreşte conversaţia şi-mi cere să-i traduc:

— Ce tot îndrugă cioroiul ăsta?

O fac cu exactitate, dar repede îmi dau seama că ar fi trebuit să trişez. De cum aude finalul certei, Preda mi se încordează sub braţ şi spumegă:

— Ce?... Mi-a bătut copilul?... Să-mi bată el copilul, la poarta mea?... Lasă-mă, părinte, să-l belesc!

— Lasă-l, domnule, că s-au bătut în parte, încerc eu să-l domolesc. Copii, ce să-i faci?... Nu-i aşa, băiete, că v-aţi bătut în parte? schimb eu graiul către puiul de negru.

— Nu, precizează acesta, spre disperarea mea, eu l-am bătut pe el, că eu sunt mai tare... Dar să ştiţi că-mi pare rău.

Ochii copilului sunt negri şi umezi, foarte mari şi foarte umezi, şi se uită drept în ochii mei şi mă imploră, simţind cum în omul de lângă mine se dezlănţuie un tigru.

— Te-a bătut, mă? răcneşte Preda la Nicuşor.

Băiatul confirmă din cap, tatăl îl fulgeră, întărâtat, pe negru:

— Bă, te belesc, m-auzi?...

Fac eforturi să-l stăpânesc, mai încerc o şansă de pace:

— Stai niţel, dom’ Preda, să anchetăm cauzele... Poţi să-mi spui şi mie, îl întreb pe negru, de ce l-ai bătut?

— Fiindcă a râs de limba mea, răspunde el în chipul cel mai firesc.

— Ei, a râs, s-o fi amuzat şi el, aşa...

— Nu, a râs în batjocură, precizează el.

— Ei, şi dac-a râs? Trebuia să-l baţi?

— Da, dar eu n-am râs de limba lui! se apără el cu argumentul suprem, ridicându-şi umerii şi sprâncenele.

Îi traduc lui Preda foarte exact, cu multă convingere, întârziind pe argument. Efectul e fulgerător. Trupul de lângă mine se destinde, cu braţul liber îşi potriveşte pălăria.

— Din asta s-au luat?

— Din asta.

— Formidabil! exclamă el într-un târziu. Asta-i formidabil, să-ţi aperi limba cu pumnii! Apoi se îndreaptă spre Nicuşor: Aşa e, mă, ai râs de limba lui?

Nicuşor confirmă din cap.

— Uite-acum să vă împăcaţi, îi porunceşte tatăl, acum, în faţa mea! Întinde-i mâna şi spune-i că-ţi pare rău! Acum!

Copiii se împacă, negrul e emoţionat şi fericit, apoi pleacă fluturând din mână. Eliberat şi de mânia lui, şi din strânsoarea mea, Preda îi vorbeşte iarăşi lui Nicuşor:

— Bă, tu m-asculţi ce vorbesc eu aici? Pe asta, bă, să n-o uiţi, că limba se apără şi cu pumnii!... Marş în casă, zgaibă, că mai vorbim noi!

Copiii o zbughesc. În ce mă priveşte, rolul meu s-a isprăvit, o pot zbughi şi eu.

— La revedere, dom’ Preda, noapte bună!

Nu mai bag de seamă dacă mi-a răspuns sau nu. Preda e preocupat de altceva. Dispare cu capu-n poartă:

— Auzi, domnule, să râză el de limba omului!...

3 „Băieţelule, ia vino-ncoace! Ce e cu voi? Ce s-a întâmplat aici?” (engl.).

V. Voiculescu

1

Autorul *Poemelor cu îngeri* mi s-a furişat în viaţă, ca şi-n amintiri, cu acea discreţie cu care, probabil, s-a strecurat printre semeni de-a lungul unui veac de om. Sunt ani de când îmi solicit memoria şi încă nu-mi pot oferi icoana clipei în care l-am cunoscut, când am stat întâi faţă către faţă şi când ar fi trebuit să fiu fericit că strâng mâna poetului pe care-l citisem cu ardoare. Sunt în stare să realcătuiesc, în amănunt şi nuanţă, momentele primelor mele întâlniri cu un Arghezi, Blaga, Papilian sau Ion Luca, dar nu pot să dau de momentul Voiculescu. Mă trezesc dintr-odată cu el la mine în casă, pe Intrarea Patriarhiei, ca şi cum ne-am fi ştiut de când lumea, sau ducându-mă eu la el, pe strada Dr. Staicovici, în odaia în care-şi avea cărţile de citit, masa de scris, patul de odihnă şi câteva scaune pentru prieteni, într-o singurătate de eremit. De sfânt bizantin era şi chipul său prelung, uscăţiv, adiat de o frunte inteligentă, luminat de barba albă, îngrijită – pe care însă foarfeca o neglija în vremea iernii –, a cărui odihnitoare blândeţe se cumpănea cu genezele ochilor cosmici, izvorâtoare de lumi. În mersul său domol, trupul firav era ca un templu pe plaur, purtat pe ape cu sufletul arzând în trestii.

E posibil ca eu să fi întâlnit mai întâi un nume banal, un oarecare „doctorul Voiculescu” – aşa cum pretindea scriitorul să i se spună, niciodată „domnul Voiculescu” şi cu atât mai puţin „maestrul” –, cândva (dar nu mai devreme de anul 1952), într-o împrejurare cu oameni mai mulţi la un loc, printr-o prezentare simplă, neprevenitoare, aşa cum se întâmplă de sute de ori într-o viaţă de om, pentru ca numai după aceea să-mi dau seama că poetul V. Voiculescu îmi devenise prieten fără să ştiu cum şi când, ca într-o copilărie de ţară. Incertitudinea acestui început e una din mândriile mele de taină.

Oricum, împrejurarea de care nu-mi amintesc nu putea fi străină de lumea Antimului, cea de atunci, pe care eu o cercetam foarte rar, ca unul ce nu-mi descopeream aderenţe intime la subţirele univers al despătimirii şi neprihanei. În ctitoria Ivireanului se strămutase, nu demult, poetul Sandu Tudor, fost director de gazetă, polemist, pamfletar, devenit acum Agaton, pentru ca nu mult după aceea să se schimbe în Daniil, nume destinat să transpară prin şorţul schimei celei mari, deseori pogorât din sihăstria Rarăului şi purtat cu ostentaţie pe străzile Capitalei, într-o superbă atitudine de cabotinism cenobit. Instalat în chilia clopotniţei, anume mobilată pe gustul şi banii lui, Agaton se descotorosea tocmai de ceea ce-mi trebuia mie, şi aşa se face că de la el am cumpărat întâia mea mare colecţie de discuri muzicale, vreo trei sute, împreună cu un splendid „His Master’s Voice”, al doilea exemplar dintr-o comandă specială, zestre cu care-mi împlineam un vis de demult, al ucenicului lui Anton Holban. Următor unor îndemnuri lăuntrice mai vechi, el se voia un fel de mentor al unei şcoli spirituale în centrul căreia se situa literatura filocalică, în parte cunoscută prin traducerile tipărite ale profesorului D. Stăniloae şi în parte recoltată de prin manuscrise. Vara, sub nucul cel mare din grădina Antimului, zelosul neofit ţinea lungi şi stufoase prelegeri despre doctrina palamită, noutate – mai întâi tematică – menită să atragă interesul nu numai al celor din tagmă, dar şi pe al unor scriitori, dintre care nu au lipsit Al. Mironescu, Ion Marin Sadoveanu, V. Voiculescu şi, pentru foarte scurtă vreme, Ion Barbu. Se pare că atunci şi acolo a avut Voiculescu revelaţia unei alte dimensiuni a spiritului şi de acolo şi-a deprins noile sale lecturi şi meditaţii, cu efecte radicale în poezia lui de mai târziu. Mai mult, cred că el a fost, până la urmă, singurul beneficiar al acelui început de iniţiere isihastă; Ion Barbu s-a speriat şi a fugit, Al. Mironescu şi Ion Marin Sadoveanu s-au refugiat într-un ritualism aproape bigot, ceilalţi s-au păstrat în limitele decente ale onorabilităţii; cât despre Daniil Sandu Tudor, care ştia foarte multe lucruri şi vorbea enorm, el nu a izbutit niciodată să fie pe deplin convingător, poate şi din pricina temperamentului său aproape imposibil, de duhovnic arţăgos, ale cărui opinii excelau prin agresivitate şi intoleranţă. Voiculescu a luat

noutatea în serios şi s-a angajat întru ea de unul singur, pe cont propriu cum s-ar spune, într-o uriaşă aventură a spiritului. Aceasta a durat câţiva ani buni, în timpul cărora l-am cunoscut eu, când a scris şi *Ultimele sonete închipuite ale lui Shakespeare...,* adevărata şi marea lui poezie.

Voiculescu trăia simplu, foarte simplu, în casa lui din care îşi păstrase o singură odaie, înghesuit între cărţi, multe şi foarte felurite, îndesate în rafturi pe câte două şi trei rânduri, de jos până-n tavan, într-o aparentă neorânduială. La vârsta lui, când atâţia intelectuali sunt dezabuzaţi de lectură, el citea zilnic şi era gata să-ţi vorbească despre pagina cea mai nouă. Era destul de strâmtorat, iar aceasta se cunoştea mai întâi după ţinuta lui vestimentară, întotdeauna corectă, dar trădând intervenţia repetată a curăţătoriei chimice, şi după indiscreţia paltonului întors, cu nasturii de-a-ndoaselea. Iarna nu avea destule lemne de foc şi deseori dormea în căciulă şi bocanci. Când conducta de gaze i-a ajuns în dreptul casei, nu a avut bani să-şi tragă branşamentul şi multă vreme a continuat să sufle-n pumni. Se număra, împreună cu Arghezi, Blaga, Barbu, Bacovia şi alţii, printre scriitorii care nu aveau acces la tipar. Nu se plângea însă niciodată, nu învinuia pe nimeni. Mai mult, starea lui de sărăcie era o opţiune deliberată, ca într-un vot monahal, şi se conjuga cu sentimentul demnităţii. În conducerea Uniunii Scriitorilor încă mai avea prieteni, dar a refuzat oferta acestora de a interveni pentru o pensie de onoare; i se părea că ar accepta o pomană. Nu l-a încurajat nici pe Zaharia Stancu în intenţia acestuia de a-i juca o piesă la Teatrul Naţional. E adevărat că asemenea rezistenţe erau alimentate – dacă nu chiar inconştient aplaudate – de doi-trei amici apropiaţi, pe care eu, la acea vreme, i-am judecat aspru. Scrupulele poetului mi se păreau excesive şi nu l-am cruţat nici pe el de dojană, atât cât poate o mustrare să nu afecteze limitele deferenţei. Voiculescu însă nu opunea contraargumente; mă dezarma printr-un surâs diafan şi o suverană ridicare din umeri:

— Ce vrei dumneata, dacă aşa-mi place mie să trăiesc? Supăr pe cineva?

Într-adevăr, omul acela nu era în stare să supere pe nimeni. Nu l-am auzit niciodată vorbind pe cineva de rău, clevetind, insinuând. Sufletul său avea o bunătate atotcuprinzătoare. Dacă vreunul dintre prieteni se întâmpla să debiteze în prezenţa lui o defăimare asupra cuiva, poetul se amuza cel mult de inteligenţa răutăciosului şi nicidecum de adresa răutăţii. Rar am întâlnit o inimă atât de castă. Aceasta însă nu înseamnă că nu ştia să fie şi tăios atunci când avea de apărat dreptatea unei idei. Când opoziţia lua în braţe absurdul, prefera să se închidă în sine şi să plece.

La mine venea uneori singur, dar mai adesea însoţit de Al. Mironescu–Codin, cum i se spunea între prieteni – şi rareori cu mai mulţi la un loc. Voiculescu era un mare iubitor de muzică. Colecţia mea de discuri ne-a oferit multe seri de extaz, deşi el se înfrupta mult mai des din aceea a lui Apostol, celebrul chelner bucureştean care poseda, din banii de pe şervet, cea mai bogată discotecă după aceea a Radiodifuziunii; am văzut câteva poezii ale lui Voiculescu datate cu menţiunea „după o audiţie la Apostol”. Dacă pe discuri eu nu aveam prea multe piese de Bach – întâia preferinţă a poetului –, în schimb mă mândream cu bogata mea recoltă de colinde de Crăciun, în mai multe variante corale, înregistrate şi reproduse pe unul din puţinele magnetofoane, pe atunci, de la noi. Întâmpinam sărbătorile cu asemenea festinuri spirituale din care, bineînţeles, nu lipsea poezia. Profanii cred că poeţii se întâlnesc ca să-şi citească unii altora versuri proprii. Se întâmplă şi asta, dar mai rar. Noi ne desfătam citind sau recitând versuri din poeţii cei mai feluriţi, de la Eminescu şi Baudelaire până la *Cânticele ţigăneşti* ale lui Miron Radu Paraschivescu. Parcă şi azi îl aud pe Codin cu câtă muzicalitate spunea *Dintre sute de catarge...* sau cu cât patos, uşor ironic, încheia:

Hypocrite lecteur, mon semblable, mon frère...,

sub zâmbetul luminos al lui Voiculescu, care-i admira impecabila rostire a limbii franceze.

Versuri proprii citea poetul mai mult la el acasă. Rar se oferea din proprie iniţiativă, dar nici nu se lăsa mult rugat. Avea un fel de a-şi citi poeziile pe dinlăuntru, cu rezonanţa simplităţii. Se pare că scria uşor, degajat, după lungi, laborioase acumulări interioare. Îmi povestea odată că, în vremea când îşi exercita profesia de medic şi trebuia să alerge de la un pacient la altul, şi-a scris multe poezii cam la repezeală, undeva, într-un local mărunt, pe un colţ de masă, între două tramvaie, pentru ca să onoreze solicitarea unei reviste. În anii de care vorbesc lucra mult, aproape zilnic câte o poezie, într-o adevărată năvală a inspiraţiei. Colegul meu de la biblioteca Patriarhiei, care se ducea mult mai des pe la el, avea un caiet în care poetul îi transcria cu plăcere poeziile cele mai proaspete, câte cinci-şase deodată; în felul acesta eram şi eu la curent cu producţia lui literară, uneori cam descriptivă şi convenţională – ca să nu spun tezistă –, alteori de-a dreptul uluitoare.

Conştiinţa valorii lui se consuma tot sub semnul discreţiei. Cred că singurul căruia i s-a confesat în acest sens a fost fiul său, Ion Voiculescu, pe care-l întâlneam aproape de fiecare dată când mă duceam în strada Dr. Staicovici şi care, la sfârşitul vizitei, atunci când nu putea s-o facă poetul însuşi, mă conducea la staţia de tramvai de lângă stadion.

— Ionică, îi spunea uneori poetul simţind că îmbătrâneşte, dacă mor, tu să ai grijă de manuscrisele din lada asta; când le va veni vremea să fie publicate, se va vedea că sunt de preţ pentru literatura română şi vei vedea şi tu că poţi lua ceva bani pe ele...

Din păcate, bietul Ionică, spirit cam dezordonat, boem de circumstanţă, când cu serviciu, când fără, după cum îi porunceau capriciile, nu era dispus să ia în serios vorbele tatălui său.

— Auzi ce crede bătrânul, îmi spunea ţinându-mă de braţ, că el scrie acum, la vârsta lui, mai bine decât a scris când era în putere, că ce are el acolo în ladă o să mă umple pe mine de bani. Haida-de!

— Ionică, să ştii de la mine că „bătrânul” are dreptate.

— Ţi-a spus-o şi dumitale?

— Nu, mie nu mi-a spus-o. Şi cred că n-a mai spus-o la nimeni.

— Păi, vezi? se lamenta Ionică. Pe astea mi le spune numai mie, fiindcă eu sunt prostul familiei. Aşa mă crede el...

Pe toate acestea i le-am amintit lui Ionică mult mai târziu, prin 1965, când l-am găsit la Editura pentru Literatură bătându-se aprig pentru opera postumă a „bătrânului”. Ceea ce nu pricepuse de la taică-său înţelegea acum de la câţiva redactori foarte inimoşi, a căror admiraţie pentru *Sonete* se înfrunta cu unele inerţii editoriale. La câţiva ani după aceea am fost fericit să-l văd pe Ionică la volanul unui automobil, pentru ca să aud apoi că s-a prăpădit. De la el obţinusem, la plecarea mea în America, o seamă de poezii şi proze inedite ale lui Voiculescu, pe care le-am publicat acolo. El era depozitarul acelei valoroase arhive, a cărei tipărire, după dispariţia lui, e încă şovăielnică şi departe de o ediţie integrală. Nu cunosc să fi apărut în volum nici piesa *Pribeaga*, pe care autorul mi-a citit-o, într-o seară de neuitat, acasă la Al. Mironescu, şi nici nu ştiu să fi fost reprezentată pe scenă, în afară de cele câteva spectacole ale Teatrului „Manuscriptum”. În cele două volume de proză– apărute tot postum – lipsesc povestiri de o mare frumuseţe şi originalitate, printre care *Schitul de ceară*, *Blestemul smochinului* şi altele.

Opera lui Voiculescu încă îşi aşteaptă marele editor.

2

În 1953 isprăvisem *Mioriţa* în prima redactare şi cred că Voiculescu şi Mironescu au fost cei dintâi oameni de litere cărora le-am citit-o în întregime, preţ de câteva ceasuri, la mine acasă, într-o seară lungă, neobişnuit de lungă, la măsura unei piese care număra nu mai puţin de cinci acte şi patru „antracte”, ale unei arhitecturi ce se voia cutezătoare. Era primul meu mare examen. N-aş putea să spun că aşteptam verdictul cu sufletul la gură (autorul bănuia că ştie el ce ştie despre opera lui!), dar mă emoţiona faptul în sine că prin acea lectură intram în conştiinţa unui poet de profilul lui Voiculescu. Ora se făcuse târzie şi nu mai nădăjduiam că va fi

timp şi pentru comentarii. Cu toate acestea, ele s-au produs, şi încă destul de aprinse, după ce ascultătorii au salutat noutatea şi, cum spuneau ei, izbânda. Fireşte, n-au lipsit obiecţiile. Cea mai puternică a fost a lui Codin, ortodoxist grav şi agresiv, dezolat de „păgânismul" unui mit pe care-l aştepta, cel puţin de la mine, plutind într-o aură de transfigurare creştină. Convins că Voiculescu îl va seconda, am avut surpriza să constat că acesta, chiar înainte de a răspunde eu ceva, a luat poziţie tocmai în favoarea „păgânismului" piesei şi, mai ales, în favoarea libertăţii unui autor de a-şi scrie opera aşa cum crede şi cum o vede el, nu cum ar dori-o prietenii lui. Pe această dublă temă s-a încins între ei o discuţie aprigă, în care eu am izbutit să intervin de foarte puţine ori, şi anume de partea lui Voiculescu, a cărui largheţe în materie de artă era pentru mine, atunci, o revelaţie. Au plecat de la mine continuându-şi dialogul, fără ca unul să fi cedat în favoarea celuilalt.

E probabil ca disputa lor să se fi prelungit în doi, pe stradă sau acasă la unul din ei, atunci sau a doua zi. Cert este că obiecţia lui Codin i-a dat lui Voiculescu de gândit, şi aşa se face că după numai două zile primeam de la el, prin colegul de la bibliotecă, trei pagini de observaţii şi sugestii, de data aceasta amendate substanţial în funcţie de „ceea ce pretind unii mai exigenţi", pledând pentru „o mai complexă şi încordată valabilitate dramatică, pe şi în seva cărora s-ar putea altoi şi creşte spiritualitatea (creştină?), a treia dimensiune.

Dacă tezismul lui Al. Mironescu, transparent în paginile voiculesciene, nu m-a entuziasmat, dacă mi s-a părut că cele mai multe din sugestii încercau să forţeze nişte uşi deschise, dacă n-am înţeles să introduc un preot în scena evocării morţilor (ritual trăit de mine însumi, ca atare, în vremea copilăriei), dacă am zâmbit la gândul că aş putea să-mi închei poemul dramatic cu o predică, dacă nu toate opţiunile poetului m-au urmărit în variantele de după prima redactare, în schimb trebuie să recunosc şi să mărturisesc, acum şi înaintea amintirii sale, că lui V. Voiculescu îi datorez finalul actual al *Mioriţei* şi că spiritului său îi transfer, cu recunoştinţă, meritele ce mi s-au atribuit. L-am scris fără şovăire, ca în urma unei

revelaţii, şi cu acest final a ascultat el piesa a doua oară, peste vreo doi ani, când am citit-o în casa lui Barbu Slătineanu, în cercul de prieteni literari ai acestuia.

3

Despre Barbu Slătineanu nu se mai pomeneşte nimic. Era colonel pensionar, specialist în ceramica artistică, despre care publicase o carte şi din al cărei tezaur, românesc şi universal, poseda o vastă colecţie, expusă în casa lui de pe strada Obedenaru, în cartierul Cotroceni, alături de tablouri, sculpturi, scoarţe vechi şi alămuri orientale. Urmând pilda lui Zambaccian, cedase statului întreaga colecţie, devenită Muzeul Slătineanu, în schimbul dreptului de a locui într-o aripă a casei lui, o casă în care toţi membrii familiei cultivau artele, de la sculptură la muzică. Locuinţa avea un salon spaţios, cu veche mobilă boierească (doamna Slătineanu era o Lahovary), în a cărei alcătuire se afla şi un fotoliu foarte larg, acoperit cu un covor persian, în care-şi petrecea mai toată vremea domnul Barbu, suferind de picioare. În aceste împrejurări îşi descoperise el vocaţia târzie pentru literatură şi, încurajat de Şerban Cioculescu, începuse şi continua să scrie mai întâi povestiri inspirate din viaţa omului preistoric, apoi un roman. Fie din nevoia de a-şi citi şi verifica producţiile epice, fie din nevoia, mai generoasă, de a oferi un spaţiu şi un climat familial unor prieteni de cultură, mai vechi şi mai noi, pe care deceniul acela nenorocit îi surghiunise din patria lor literară, Slătineanu le-a declarat acestora poarta deschisă în fiecare zi de marţi, la ora 5 după-amiază, când salonul cu mobilă veche îi aştepta simplu, amical, fără protocoalele cu care, probabil, fusese obişnuit în tinereţe. Nu era vorba de un cenaclu literar propriu-zis, deşi în cadrul acelor reuniuni nu se citea şi nu se discuta nimic altceva decât literatură şi artă, ci de o familie spirituală ce-şi căuta supravieţuirea, întru nobleţe, de-a lungul unei epoci literare dominate de ceea ce s-a numit mai târziu sociologism vulgar. Introdus acolo de Şerban Cioculescu, am frecventat şi eu salonul

Slătineanu, cu intermitenţe, vreme de vreo doi ani, şi îi găseam acolo, aproape cu regularitate, nu numai pe marele nostru critic împreună cu soţia sa, ci şi pe Vladimir Streinu, Elena Iordache, V. Voiculescu, Dinu Pillat, Cornelia Pillat, Alice Voinescu, Claudia Millian, precum şi pe alţi câţiva cu popasuri efemere. Faţă-n faţă cu asemenea nume e uşor de imaginat atmosfera de subţirime intelectuală şi elevaţie sufletească în care se desfăşurau discuţiile de după lecturi, dominate de verva cerebrală a lui Cioculescu (care nu scăpa nici o ocazie de a mai face un calambur) şi de magisteriul critic, întotdeauna elegant şi precis, ca o tăietură de diamant, al lui Vladimir Streinu.

După amfitrion, Voiculescu era cel mai des solicitat să prezinte noutăţi, invitaţie la care el răspundea cu o naturaleţe vecină cu umilinţa. Nu mi-l amintesc să fi adus prea multe poezii, dar acolo, în casa lui Slătineanu, a citit el o bună parte din povestirile care, postum, l-au aşezat printre cei mai mari prozatori ai literaturii române. Cu mult înainte de a fi fost astfel consacrat de cronica literară, el a trăit bucuria intimă de a se şti preţuit de cei care, deopotrivă, îl iubeau.

Nu ştiu ce se va fi salvat din prozele lui Barbu Slătineanu, care a murit în împrejurări tragice, şi nici ce sau cât va rămâne din ele. De numele lui însă rămâne legată, cel puţin în amintirea mea, o oază de sănătate literară, într-un pustiu al conştiinţei, semănat cu leşuri.

4

În toamna anului 1955 scrisesem o poezie plină de amărăciune şi cam în răspăr cu disciplina cinului meu. Covârşită de arghezianism, *Miezonoptica* mea pleca de undeva din *Duhovnicească* şi se poticnea în *Evoluţii*, pentru ca, după nu prea multe ocoluri, să răbufnească, timid eminescian, tocmai de prin *Scrisoarea a treia*:

Cine-mi bate-n fereşti?...
Doamne, Tu eşti?

Cu braţele cruciş pe piept,
De când Te-aştept,
De când Te-aştept!
Mi-era dor să Te văd, să Te-aud
Ca Zaheu pe creanga lui de dud,
Să Te simt în suflet, comoară,
Cum Te-a simţit vecia-ntâia oară,
Când stelele nu aveau nume,
Când nu-ntinseseşi cortul peste lume,
Când din praştie nu azvârliseşi luna,
Nici stele multe, una câte una,
Când, ne-ncăput, urzeai din abur lut
Şi, ne-nceput, urneai un început...

Dar tu parcă n-ai fi Tu!
Prin ce-nţeles se prefăcu
Veşmântul tău de in
În strai de aur şi rubin?
Cununa ta de spini, cununa ta,
E cuşmă de diamant şi catifea!
De când ţi-ai pus panglìci şi zurgălăi
Să te slăvească cerşetorii tăi?
Picioarele tale, desculţe, sărace,
Pe cine-ai pus să ţi le-mbrace
În ciuboţele negre, lustruite?
Eu le ştiam zgâriate, prăfuite,
Sfinţite de osândă, miruite
Cu lacrimile păcătoasei din Magdala.

Cin' ţi-a schimbat frânghia cu beteala
Şi trestia, cu cârja de argint,
Şi rănile, cu bumbi de mărgărint?
Nu, nu, tu nu eşti Tu!

Tâlharii tăi
Nu sunt nici ei mai buni
Şi nici mai răi.
Urechile-ţi aud, din mii de guri,
Cea dreaptă, rugăciuni,
Cea stângă, -njurături.
În templul slavei zornăie parale
Lângă icoana sfântă-a Maicii Tale
Şi lângă poala sfinţilor cuminţi
Rânjeşte corvanaua cu arginţi...

Eu te-aşteptam sărac şi plin de har,
Să-ţi storc licoarea rănii în pahar
Şi să te sorb aşa, smerit cum mi-s,
Cel vechi, ucis,
Cel nou, închis,
Cel ce-o să vină, paradis,
Ca printr-un vis,
Ca printr-un vis...

Hai, suflete, pe calea ta întreagă,
Ia-ţi pâine şi icoană în desagă,
Şi-om rătăci aşa, pribegi,
Ceasuri întregi şi ani întregi,
Udaţi de ploi, uscaţi de vânt,
Şi ne-om opri lângă-un mormânt
Şi-om scormoni cu ghearele prin glod
Să dezghiocăm o inimă de voievod
Şi să vedem de-ntr-însa s-a ascuns
Cel neajuns,
Cel nepătruns...
Cu viaţa mângâiată în răspăr
Ne-om închina în duh şi-n adevăr

Şi, sângeraţi pe frunţi,
Ne-om răstigni privirile pe munţi
Unde-au crescut şi străjuiesc mereu
Veciile de piatră ale lui Dumnezeu.

Spiritul polemic al poeziei era cât se poate de evident şi pentru aceasta e de ajuns să amintesc că, citindu-i-o într-o bună zi marelui meu prieten, mitropolitul Firmilian, om cu largi deschideri spre cultură şi, în acelaşi timp, cu un controlat simţ al umorului, acesta m-a privit lung, zâmbind, şi a clătinat din cap:

— E foarte frumoasă, dar dacă o publici, te caterisim!

Nu de spaima caterisirii am ţinut-o eu în sertar şi nu absenţa ei dintr-o pagină tipărită m-a salvat de osânda sinodală.

În seara zilei de 1 octombrie (1955) l-am avut la mine pe V. Voiculescu, împreună cu alţi câţiva prieteni. Am ascultat discuri, ca de obicei, apoi le-am citit câteva poezii, printre care şi *Miezonoptică.* Cum întâlnirile noastre de acest fel nu aveau caracter de cenaclu, nici lecturile din seara aceea nu au fost urmate de aprecieri sau discuţii critice. Am observat, cel mult, câteva schime de nedumerire. Cred că de îndată am şi schimbat subiectul, ridicând întrebări despre o nouă carte sau ceva în genul acesta.

5

La vremea când l-am cunoscut eu, Voiculescu se afla în căutarea isihiei. Nu multora le spune ceva acest cuvânt grecesc, care înseamnă linişte, pace lăuntrică, dar cu un înţeles deosebit de acela pe care oamenii de rând, neiniţiaţii, i-l acordă. E vorba de o pace interioară, care este, în acelaşi timp, nepace, nelinişte. Ea nu poate fi confundată cu aceea, de pildă, a insului ajuns la o anumită vârstă, suficient luişi, întru suprema împăcare cu existenţa, a omului care se contemplă pe sine privind împrejuru-i. Isihia e o linişte creatoare, neastâmpărată, în continuă mişcare, dar nu o rotire pe orizontală, ca aceea a vulturilor, ci o largă înşurubare pe verticală, ca

învârtirea iederii pe tirs, un urcuş în spirală către înălţimile cele mai de sus, acolo unde se consumă Logodna contemplaţiei poetice.

Dacă e să se vorbească – şi se vorbeşte – de religiozitatea lui Voiculescu, aceasta în nici un caz nu poate fi pusă alături de aceea a lui Arghezi sau a lui Ion Marin Sadoveanu, ca să-i citez doar pe aceştia doi dintre scriitorii cunoscuţi de mine. Primul era un religios de tip meditativ, care renunţase la orice formă de ritual şi se concentrase în cugetare. El spunea, şi nu numai în poezie: „*Te caut, mut, te-nchipui, te gândesc*”, sau: „*Rugăciunea mea e gândul*”. Al doilea, dimpotrivă, devenise un ritualist aproape bigot şi nu puţini erau cei ce puteau să-l zărească într-un colţ obscur de biserică, îngenuncheat, în faţa lumânării pe care o sărutase înainte de a o fi aprins. Faţă de meditativul Arghezi şi de ritualistul Ion Marin Sadoveanu, Voiculescu era un contemplativ, pe o treaptă cu mult superioară. Nici contemplaţia lui nu avea un sens comun; el nu trăia starea de extaz, adică de revărsare a spiritului în afară, ci pe aceea de entaz, înmănunchere a sufletului în propriul său interior, o perpetuă angajare în urcuşul lăuntric. E o experienţă de excepţie, la care se ajunge printr-o iniţiere de lungă durată, răbdătoare şi deloc lipsită de riscuri, mai ales că treptele ei mai de jos presupun şi un atent proces de mortificare. Eu, de pildă, n-am fost niciodată un iniţiat în isihie, dar Voiculescu era. El nu numai că o căutase, dar a şi dobândit-o, nu era un teoretician, ci un practicant, fapt pentru care şi vorbea atât de puţin despre experienţele lui lăuntrice.

Am stăruit asupra acestei dimensiuni spirituale a lui V. Voiculescu pentru că, după părerea mea, marea lui poezie, cea din ultimii săi ani de viaţă, nu poate fi înţeleasă altfel. Câtă vreme poetul s-a aflat în faza de iniţiere, pregătitoare, adică prin anii 1948–1953, poezia lui – cunoscută sau încă inedită – se resimte de oarecare descriptivism; isihia îi era o *sursă* de inspiraţie. Mai târziu, când a ajuns la plenitudinea contemplaţiei, isihia îi devenise *inspiraţia însăşi*. Tocmai de aceea cred că e impropriu să se vorbească de o poezie de „inspiraţie religioasă” a lui Voiculescu; însăşi rugăciunea lui era artă. Contemplaţia avea drept rezultat poezia. Nu fără să zâmbesc, am citit cândva surpriza unor critici literari care credeau că în

Ultimele sonete închipuite... au descoperit nici mai mult, nici mai puţin decât răbufnirea erotică a unui poet la vârsta de şaptezeci de ani, ca şi cum pe acesta l-ar fi apucat amocul „ultimului iub”. Între *eros* şi *agape* distanţa e enormă şi poate că în ea ar trebui căutată şi însăşi raţiunea de a fi a Ultimelor sonete..., sublim adaos la acelea ale Marelui Will. Dacă Shakespeare ne-a lăsat poezia unui geniu, Voiculescu ne-a dăruit-o pe aceea a unui harismatic.

De dincolo de ape
– pagini de jurnal –

Pagini de jurnal american

Pagini de jurnal[1]
decembrie-ianuarie (1969-1970)

29 decembrie

Lungă hoinăreală prin amurg newyorkez. Splendoarea Sărbătorilor: pomi electrici, îngeri de sârmă galvanizată, trâmbiţe de carton presat, magi coloraţi în teracotă. L-am dus pe Mitică să vadă catedrala St. Patrick. L-a impresionat monumentalitatea construcţiei. — Aşa ceva numai în New York se poate vedea, a exclamat el. (Dar nu avea dreptate.) L-am urcat apoi pe acel magnific zgârie-nori, Rockefeller Center, pe platforma de la etajul şaptezeci. Candelabru festiv, metropola era fascinantă. Am început să identificăm coloşii: Empire State Building, Pan-American, Life-Time... — Iată şi catedrala St. Patrick! i-am spus, aplecat peste balustrada de beton. — Unde e, că n-o văd? se miră el. — Uite-o colo, jos, ca o laviţă răsturnată. Dedesubtul acelor turnuleţe slujeşte cardinalul de New York.

30 decembrie

Mitică a plecat spre Ţară. M-am întors la Philadelphia pe ploaie şi vânt. Se lasă frigul.

3 ianuarie

Şedeam, cândva, de mai bine de un an în aceeaşi celulă. Într-o bună zi am fost dus la tribunal, ca martor într-un proces. Am revenit seara. Rar mi s-a întâmplat o bucurie ca aceea, a întoarcerii „acasă”.

În Detroit se anunţă un ger de –10° (F).

7 ianuarie

Am dat la cules primele materiale ale casetei de literatură. Lui Larry nu-i vine să creadă că cineva poate să scoată o publicaţie rezemată numai pe cheltuieli, şi încă personale. Aşa ceva nu poate intra în capul unui american. Simt o bucurie înaltă: am rămas, totuşi, român, şi încă de modă... clasică!

8 ianuarie

Îmi scriu ai mei că la 15 decembrie ar fi avut loc un spectacol de gală cu *Meşterul* meu, la Opera din Bucureşti. Dar nu-mi dau nici un fel de amănunte. Într-un adaos la felicitările de Crăciun, Voicescu jubilează: a văzut *Meşterul* într-o reprezentaţie „de zile mari”, jucat „cu cassa închisă”. Oare să fi fost? Ah, depărtarea asta!

9 ianuarie

Azi mi-am ascultat din nou *Meşterul*, pe banda de magnetofon, şi am încercat să-mi imaginez spectacolul. Mi se pare ciudat că nimeni, până acum, n-a făcut nici o menţiune despre muzica de scenă a lui Alexandru Hrisanide. Nu-l cunosc pe acest tânăr compozitor, dar am auzit despre el lucruri excepţionale. Apelând la el, Marietta Sadova s-a dovedit, şi de data aceasta, inspirată. Îmi dorisem o asemenea adiere de mister plutind peste fabulaţia piesei.

Aquaforte

Numărul pe septembrie 1969 al revistei *Teatru* se ocupă, în întregime, de problema stagiunii. Conceput şi realizat cu grijă, sumarul nu omite

aproape nimic din ceea ce poate intra în alcătuirea momentului teatral românesc: autori, regizori, scenografi, actori, scene şi săli, piese şi proiecte. Autorul unui recent *Meşterul Manole* nu este, nici el, trecut cu vederea. Un oarecare S. Massler îi dedică o epigramă, pe marginea spectacolului de la Studioul „Casandra”. Epigrama, adresată nominal lui V. Anania, sună aşa:

După ce-a căzut cortina
Spectatorii-au spus în cor:
— Mai bine o cruţaţi pe Ana
Şi-l zideaţi pe... autor!

Că epigrama, şi aşa şchioapă, n-are haz e evident. Dacă avea, ar fi meritat o replică savuroasă. Hazul îl pândeşte pe epigramist din afara catrenului: în piesa cu pricina, nevasta lui Manole nu se cheamă Ana! Ceea ce înseamnă că tovarăşul Massler n-a văzut spectacolul şi că epigrama i-a fost comandată, probabil, prin telefon.

Un camarad de la marele „Drum” e iritat că George Uscătescu n-a participat la congresul din Washington al Societăţii Academice Române. Iritarea e provocată de motive strict culturale: Uscătescu (care, chipurile, ar fi comis crima naţională de a-şi fi vizitat ţara) trebuia să apară la congres „pentru a i se pune câteva întrebări” şi „pentru a-şi apăra poziţia...”. Oare de când Societatea Academică s-o fi transformat în tribunal?

Virgil Brădăţeanu, al cărui condei capătă tot mai multă autoritate morală prin răspicarea cu care dezbate unele aspecte ale teatrului românesc, pledează, cald şi convingător, pentru întoarcerea pe scenă a dramei eroice-istorice, „categorie reprezentativă şi specifică pentru producţia literară naţională”.

Prin 1965, un asemenea autor s-a prezentat la Teatrul „C.I. Nottara” cu o asemenea piesă. Secretara literară nici măcar n-a reţinut textul, pentru o eventuală lectură. „La noi nu se poate! Directorul i-a imprimat teatrului nostru un profil specific; la noi se joacă piesa de actualitate..., piesa modernă..., piesa de idei..., piesa de avangardă... Nici nu văd care teatru ar

mai juca, acum, drama istorică. Încercaţi la Naţional. Poate că acolo... merge”.

Naţionalul va prezenta pe scenă eroi naţionali, dar noul director îi doreşte „de factură shakespeareană”, adică „fără hlamide şi bărbi”.

Marginalii

Erasmo se cheamă noua carte a lui George Uscătescu, apărută recent în Editura Naţională din Madrid. O dată mai mult simt regretul că limba spaniolă îmi este inaccesibilă. Mă uit la coperta frumoasă, parcurg tabla de materii, frunzăresc, pe deasupra, câteva capitole, sărind din cuvânt în cuvânt, ca pe pietrele unui râu de munte...

Gândul mă duce cu ani în urmă, la lectura unor pagini ale lui Georges Duhamel asupra aceluiaşi Erasm. Duhamel pretindea că Erasm trebuie să fi avut o ţeastă foarte urâtă, diformă, dezgustătoare, de îndată ce toate portretele lui îl arată cu capul acoperit de faimoasa bonetă. Marelui umanist i-ar fi fost ruşine de propriul său cap. De aici, eseistul francez se grăbea către o concluzie frapantă: cea mai cuprinzătoare minte a secolului al XVI-lea se adăpostea în una din cele mai urâte ţeste!

Acum vreo doi ani am avut prilejul să văd o replică a craniului lui Erasm, în casa memorială din Bruxelles. Mi-am adus aminte de spusele lui Duhamel şi am cercetat exponatul cu interes deosebit, făcând apel şi la uitatele mele resurse de anatomie şi antropologie. Nu numai că n-am descoperit nimic diform, dar craniul lui Erasm mi s-a părut de o frumuseţe clasică. Hârca unui geniu poate fi, într-adevăr, frumoasă. Ce simplu se creează legendele, mi-am spus.

Nu cunosc toată poezia lui Ion Alexandru, dar am în mână *Vămile Pustiei*, volumul său cel mai nou, despre care citisem o cronică, aşa şi aşa, a Magdalenei Popescu. Ştiu că poetul este unul din cei mai reprezentativi ai generaţiei tinere, ai acestei generaţii pentru care discursul poetic e mai mult decât o problemă de artă: o formulă de viaţă.

E limpede că Pustia i-a descoperit lui Ion Alexandru un filon de aur al inspiraţiei lirice. Scriu „lirice” în înţelesul foarte larg al cuvântului. Poezia modernă – la români, Blaga – ne-a obişnuit cu o lirică de maximă concentrare, cu economia riguroasă a verbului. Tinerii noştri poeţi sunt debordanţi; disciplina alergării e foarte puţin controlată, versul se pomeneşte galopând, împotriva intenţiei primare. Uneori te miri cum se poate ca un lucru să fie spus într-un număr atât de mare de cuvinte. Lirica lui Ion Alexandru porneşte grav şi zburdă apoi către epopee. În definitiv, aventura spiritului nici nu poate fi rostită altfel. Versurile lui sunt ca nişte aripi de vultur la subţiorile unei privighetori: cântecul zboară, purtat. E o poezie de Agora, solicitată de graiurile aezilor.

Pagini de jurnal[2]
ianuarie (1970)

10 ianuarie

Poşta mi-a adus răspunsul lui Donald W. Baker prin care mă autorizează să-i public, în traducere, poezia „Aşteptare”. Poetul e amabil şi spiritual: „În felul acesta, atât publicaţia dumitale, cât şi poemul meu se vor bucura de o circulaţie mai largă”.

17 ianuarie

Am parcurs astăzi un vraf de reviste şi ziare, franţuzeşti, americane, româneşti. A avut dreptate cine-a zis că din pricina copacilor nu vezi pădurea. Europenii au o imagine mult mai exactă asupra fenomenului american decât o pot avea americanii înşişi. După cum eu, de aici, îmi surprind o idee mult mai cuprinzătoare asupra a ceea ce se întâmplă în literele româneşti decât mi-aş ghici-o într-un cenaclu de pe Strada Frumoasă.

18 ianuarie

Americanii au un zâmbet subţire când aud de stirpea latină, dar geniul construirii de drumuri l-au moştenit, indiscutabil şi Dumnezeu ştie cum, de la romani. În insula Hawai am văzut o şosea turnată pe o imensă întindere de lavă încă nerăcită. America e o civilizaţie rulantă, în neodihnită rostogolire. La han, omul se simte din ce în ce mai înghesuit şi-şi dispută spaţiul cu automobilul.

20 ianuarie

Trei sute de mile în patru ore e, totuşi, mult. De ce ne-om fi grăbind?... Am umblat mult prin lume; viteze şi pricini. Americanii mână repede din interes, nemţii, din pasiune, italienii, din temperament, sârbii, din prostie. Eu, ca să-mi treacă guturaiul.

23 ianuarie

Citesc că Şerban Cioculescu a propus publicarea jurnalului intim al lui Gala Galaction. La vremea când îi eram student, bătrânul scriitor şi-a încheiat astfel o confesiune, în sala de curs: „Ei, dragii mei, lucruri cutremurătoare se vor descoperi după moartea mea”. Proştii credeau că e vorba de o circumcizie.

25 ianuarie

Festival românesc în Detroit. Am conferenţiat despre Unirea Principatelor, şi anume despre dificultăţile psihologice care i-au premers actului de acum 111 ani. Lume multă, cald în sală, exuberantă desfăşurare de cântece şi jocuri româneşti. Mâine vom uita. Ca şi anul trecut, după 1 Decembrie. Ne rostim despre Unire parcă spre a-i arăta lumii cât suntem de dezuniţi.

31 ianuarie

Aveam să însemn aici ceva rămas de ieri, şi nu mai ştiu ce. Nu cumva jurnalul e un gen lung cultivat de memoria scurtă?

Aquaforte

Citisem literatura unor foarte tineri scriitori din România şi îmi aduc aminte că acum vreo doi ani, când am fost prin ţară, mi-am comandat un costum de haine la un croitor de pe Calea Griviţei. Părtaş al ideii că civilizaţia şi confortul pot beneficia de împrumuturi şi transferuri, i-am cerut meşterului ca buzunarul din dreapta al vestonului, în care de obicei se ţine pachetul cu ţigări, să mi-l facă „în stil american”, adică să-i adauge înăuntru şi mai deasupra, prins de căptuşeală, un buzunărel, un fel de punguţă aplicată, în care se poartă cutia cu chibrituri sau bricheta. Utilitatea acestui mărunt artificiu de foarfecă şi ac putea fi evidentă: obiectele nu se alătură şi buzunarul nu se umflă.

Când costumul a fost gata, croitorul mi-a surâs, fericit, şi s-a felicitat că descoperise, în meseria lui, ceva nou; originalitatea buzunarului îl va impune clienţilor viitori, neumblaţi prin lume şi ignoranţi.

Buzunarul mi-l făcuse „în stil american”; îl dublase, adică, printr-un perete despărţitor, cam de la jumătate şi până jos de tot.

Maestrul crezuse, probabil, că în felul acesta îmi va fi imposibil să confund ţigările cu chibriturile.

Ce frumos scrie Ana Blandiana! Scriitoarea aceasta a crescut încet şi cu răbdare, odată cu iedera peretelui dinspre umbră. Cuvintele ei sunt lucrate cu acul, în arnici subţire, pe o pânză fină. Îmi place să urmăresc cum gândul îi premerge condeiului îndeaproape, la doi paşi, ca un semănător înaintea plugului.

Dar de ce, neapărat, „Antijurnal”? Numai pentru că în leatul nostru se scriu antipiese, antiromane şi antimemorii?

Un gazetar francez, dragă Blandiana, observa că pe la noi, pe dincoace, există şi antiguverne, şi antiminiştri, poate şi anticontribuabili. Dac-ar fi după mine, în cultură ar trebui să aibă acces doar un singur fel de anti: carii.

Prin asociere: Nu sunt un făcător de calambururi (se cere un plus de inteligenţă egal cu tumba fotonului), dar am reţinut câteva, ale lui Şerban Cioculescu, al cărui spirit pândeşte veşnic cuvintele la ţiitoare. Într-o

conversaţie despre peşte, pescării şi pescuit, Vladimir Streinu ne mărturisea că el nu poate mânca, sub nici o formă, crapul.

— Asta-nseamnă că n-ai crapacitate stomacală, se grăbi să observe prietenul său.

Aş mai spune şi altele, dar plumbul nu are elasticitatea cuvântului; dimpotrivă, e foarte rigid, duşmănos de rigid.

Marginalii

The Spirit of Tragedy, iată o carte cum n-am citit de mult, din vremea când devoram, cu dicţionarul, acea capitală *Dramatic Technique* a lui Baker. Cum de-am putut-o răbda în raft, necitită, mai mult de vreo doi ani? Lectura ei însă trebuia să mi se întâmple, fatal, aici, în ambianţa acestui Festival Shakespeare, ale cărui spectacole, de la Eschil la Peter Luke, îmi sunt ca nişte seminarii într-o universitate de vară. Nu spunea oare Emile Faguet că există şi o artă de a citi?...

Herbert J. Muller, ca orice profesor, e didactic. Omul a citit mult, cu răbdare şi meticulozitate, şi-a ordonat materialul pe fişe şi a alcătuit un compendiu monumental, de istorie şi filosofie a genului tragic, de la pre-eschilieni până la Sartre şi O’Neill. În ciuda didacticismului ei, cartea e străbătută, de-a lungul celor trei sute de pagini, de meditaţia gravă a autorului, care ştie exact când trebuie să suspende un citat şi să intervină creator; gândirea lui Muller e ca un mortar fierbinte, de pe vremuri, care făcea ca pietrele să devină mai friabile decât tencuiala.

Deosebit de frumos mi se pare capitolul despre tragicii greci (în cuprinsul căruia Nietzsche e citat de numai două ori; el va fi însă copios pomenit în subcapitolul tragediei romantice, în legătură, bineînţeles, cu Wagner). Paginile sunt frumoase, desigur, şi pentru că materialul e extraordinar de generos. (Alice Voinescu a scris o carte, admirabilă, numai despre Eschil.) (Oare nu Petre Hossu se chema autorul unei *Dialectici a Tragediei*?... Mi se pare că mă încâlcesc în erudiţie!)

Cu câtă căldură şi convingere vorbeşte Muller despre realismul tragicilor greci! Dacă forma o împrumutaseră din ritualurile magice, conţinutul pogora direct din poemele homerice, ai căror eroi erau „contemporani” cu spectatorii şi legaţi direct de viaţa cetăţii, cu toate implicaţiile ei, religioase, sociale şi politice. „Bunuri comune, miturile şi legendele tradiţionale îi ofereau dramaturgului avantaje mult mai mari decât şi le pot imagina scriitorii moderni.”

Iată o pagină despre tragedia cu un singur actor! Desigur, puţine şanse de „acţiune dramatică”; dar „cea mai puternică posibilitate tragică o oferă eroul solitar, faţă-n faţă cu propriul său destin”. (Să notez că Marin Sorescu nu e deloc un „copil teribil” al tragediei moderne, ci fiul bun şi înţelept al lui Eschil?)

Stratford, Canada
august 1969

Pagini de jurnal[3]
februarie-martie (1970)

18 februarie

Deci, a încetat din viaţă Vasiliu Birlic. Iată un om pe care nu mi-l pot imagina mort fără să simt că-i profanez memoria.

20 februarie

„Inima mea e făcută să bată, să bată, să bată...” Inima mea dă semne de oboseală.

22 februarie

De vreo doi ani, Pat Paulsen e comicul meu preferat. În compania fraţilor Smothers mi se părea, cum spun actorii, colosal. Acum Paulsen şi-a deschis „show”- ul său propriu; comparat cu sine însuşi, mi s-a făcut mititel. Şi asta pentru că Pat Paulsen ţine să fie, neapărat, egal cu sine însuşi.

28 februarie

Primul număr al casetei a fost primit cu emoţie, pretutindeni în lumea literară. În ultimele trei săptămâni am primit peste patruzeci de scrisori din vreo unsprezece ţări. Cei mai mulţi dintre corespondenţii mei cred că e vorba de o reluare a tradiţiei „Biletelor de papagal”. Nu sunt deloc sigur că e vorba de un compliment. De fapt, nu m-am gândit la asta, dar, dacă e aşa, glorioasă tradiţie! Păstrând, totuşi, proporţiile!

1 martie

Cumnată-mea mi-a trimis un mărţişor, un mărţişor adevărat, din fire delicate de arnici roşu şi alb. Mi l-am pus la butonieră şi am plecat spre Windsor.

— Aduceţi ceva în Canada? m-a întrebat, profesional, vameşul de la graniţă, politicos aplecat spre portieră.

— Da, primăvară românească!

Şi i-am arătat mărţişorul. A priceput şi a surâs. Se întâmplase să fie o zi cu soare mult.

6 martie

Astă-seară am avut o emisiune de o oră şi jumătate la postul de radio CHML din Hamilton, Canada. O polemică dezagreabilă, în jurul unui ins dezagreabil. Emisiunea n-a avut nici o contingenţă cu literatura, dar, ajuns acasă, mi-a venit în minte să scriu o bucată care s-ar putea intitula *De din vale de Rovine*. E frumoasă viaţa, Costică! Sublimă!

13 martie

Erată la 28 februarie: în loc de proporţiile, a se citi buna-cuviinţă.

Aquaforte

Am avut impoliteţea de a fi urmărit Festivalul Naţional de Teatru dintr-o lojă mai de la fund, la câteva mii de kilometri de scenă, mult îndărătul garderobierei critice şi al pompierului cultural, de acolo de unde riscul se mărgineşte cu şansa, iar probabilitatea cu certitudinea. E adevărat, curbura meridianelor ne-a obligat să nu vedem decât jumătatea de sus a jocului, ca pe un spectacol de păpuşi mânuit din spatele lunii, ceea ce poate fi în avantajul imaginii; în schimb, depărtarea ne-a scutit de şuşotelile, din cuşcă sau de după arlechin, ale sufleurilor, dezagreabile nu prin repetarea textului, ci prin intermitenţa punctelor de suspensie.

Finala s-a dispensat de numele unui Marin Sorescu sau Paul Anghel şi s-a concentrat pe un spectacol cu identitate imprecisă: o *Coana Chiriţa* contrafăcută şi abuzivă, prezentată de Naţionalul bucureştean, al cărui nou director inspiră, totuşi, multe şi îndreptăţite nădejdi. Tudor Muşatescu a combinat cele două clasice Chiriţe, le-a împănat cu câte ceva din alte piese ale lui Alecsandri şi a alcătuit astfel un text care, dat pe mâna unui regizor excelent şi a unor actori de mâna-ntâia, a evoluat într-o reprezentaţie excepţională, distinsă cu Marele Premiu.

Ne luăm libertatea de a crede, chiar de aici, din obscuritatea acestei depărtări, că spectacolul este, într-adevăr, excepţional. Dar ne îngăduim şi libertatea de a observa că dacă un regizor bun şi câţiva actori buni nu pot da, împreună, decât un spectacol bun, apoi un autor mare şi un alt autor mare nu pot da, separat, decât o piesă mică.

Ni s-a părut că unul din rosturile majore ale acestor festivaluri este şi acela de a înfăţişa, evalua şi încuraja dramaturgia originală românească. Şi dacă, în ciuda acestei prezumţii, juriul şi-a propus să nu ţină seama de calitatea literară a textului, nu vedem de ce tocmai Naţionalul Capitalei, ale cărui ambiţii, oricum, trebuie să fie ceva mai mari decât ale unui teatru de estradă, s-a prezentat cu o „piesă” a cărei paternitate nu e nici măcar ambigenă; e neutră.

Pe cine au aplaudat spectatorii? Pe Muşatescu sau pe Alecsandri?

Dacă ne putem permite o *Coana Chiriţa* de Tudor Muşatescu-Alecsandri, pe când un *Vlaicu Vodă* de Al. Voitin-Davila şi un *Apus de soare* de Mircea Ştefănescu-Delavrancea? Pe când un *Regele Lear* de William Saroyan-Shakespeare şi un *Straniu Interludiu* de Eugène IonescO'Neill?

E păcat de Dumnezeu! Vreo treizeci de piese originale, pentru ca laurii să cadă, grei, pe un hibrid!

Marginalii

Eugen Ionescu se numără acum printre membrii Academiei Franceze.

Iată un eveniment liniştitor, ca o certitudine la capătul unui drum prin ceaţă. Comparaţia ar putea să surprindă, dar cel mai inteligent şi mai lucid scriitor al teatrului modern şi-a trăit drama îndoielii de sine cu intensitatea unui demoniac. Mai limpede spus, Ionescu nu s-a îndoit niciodată de talentul său, ci de perenitatea formulei lui literare. Omologat de la început printre dramaturgii de avangardă, printre promotorii teatrului absurdului, autorul *Cântăreţei chele* n-a cutezat o dezminţire radicală, dar nici n-a părut încântat de vecinătăţile lui Beckett şi Adamov. Năzuia la mai mult.

S-a scris şi se vorbeşte încă destul despre sentimentul morţii în opera lui Eugen Ionescu. La vremea când l-am cunoscut, eu eram încă un copil, domnul Eugen Ionescu îmi era profesor de limba română, suplinindu-l, o vreme, pe Anton Holban. Retrospectiv, asocierea dintre cei doi contemporani mi se pare semnificativă. Holban avea o obsedantă spaimă de moarte, lui Ionescu îi era frică de fragilitate. Holban ambiţiona să nu moară (şi a murit), Ionescu se jura să trăiască (şi a trăit). Holban tremura ca un om, Ionescu se cutremura ca un creator. Holban avea oroare de groapă (a dorit şi a fost incinerat), Ionescu s-a temut de uitare (a dorit şi s-a umplut de scandal). O angoasă exista, fără îndoială, şi la unul, şi la altul. Dar a lui Holban se consuma, într-un anume fel, la scara biologică, redusă la existenţa în sine, pe când a lui Ionescu a avut acea grandoare a aburului

masiv de pe Niagara, ale cărui urcuşuri incerte îl duc nu la destrămare, ci la conturarea unei anume entităţi.

Se zice că Ionescu fuge de oameni, şi e adevărat. Dar de după perdeaua lui din bulevardul Montparnasse, Ionescu îi pândeşte pe oameni şi tinde să vadă dacă şi în ce măsură ei îi caută fereastra. Mă uit la cărţile din rafturi şi mă opresc la cotorul acestui *Journal en miettes*. E acolo un ochi de ciclop, al lui Eugen Ionescu, un ochi făcut nu să privească, ci să fie privit. O, nimic nu-i poate fi mai străin lui Ionescu decât tentaţia cabotină. Ionescu e un sfinx cu templul între labe.

Ionescu la Academie e un fel de mântuire a sufletului, dincolo de credinţă şi necredinţă, dincolo de virtute şi păcat, o *apocatastasis ton ponton*, lăuntrică restaurare universală a setei de absolut. De acum, Eugen Ionescu îşi poate revendica dreptul de a trăi.

Pagini de jurnal[4] aprilie (1970)

5 aprilie

Fiindcă doamna Margie Predeţeanu mi-a povestit-o astăzi pentru a doua oară, am să consemnez întâmplarea:

Fată tânără şi neştiutoare, venisem de curând în America, unde mă aştepta maică-mea. Fusesem educată în România, la limita culturii generale a oricărui adolescent, şi nu eram deloc familiarizată cu nume de pictori, de sculptori, dirijori de orchestră sau directori de scenă. Ştiam însă atâta lucru, că dacă te afli într-un oraş străin, una din primele griji trebuie să-ţi fie aceea de a vizita măcar un muzeu.

Aşadar, fără ambiţii prea mari, am intrat în Muzeul de Artă Modernă din New York şi am început să mă plimb de-a lungul galeriilor, mai înţelegând câte ceva, şi mai făcându-mă că înţeleg, preocupată, oricum, de introducerea mea într-un sector de viaţă care-mi era aproape cu desăvârşire necunoscut.

Am ajuns astfel la etajul trei şi am pătruns într-o galerie micuţă, cu vreo zece-douăsprezece (azi ştiu că sunt unsprezece) sculpturi. Nu cred că mi-au spus prea mult cele câteva titluri, care păreau că nu se potrivesc deloc cu ceea ce era deasupra lor şi, de asemenea, nu cred că am stăruit prea mult asupra a ceea ce vedeam.

Dar ieşind pe coridor şi făcând primii paşi îndărăt, pe scară, mi-am simţit deodată sufletul răvăşit de nişte simţăminte ciudate, tulburi, incerte, care se ridicau de undeva, din adâncul fiinţei mele, şi mi se podideau în gât şi în ochi. Doamne-Dumnezeule, mi-am spus, ce s-o fi întâmplând cu mine?... Şi m-am pomenit plângând. Coboram treptele şi continuam să plâng încet, fără să ştiu de ce.

Deodată m-am întrebat: ce-oi fi văzut eu în galeria aceea, de mă face să plâng? Căci lacrimile nu mi se mai par a-mi fi venit din senin; ele trebuie să aibă o pricină de care încă nu-mi dau seama.

Am urcat treptele îndărăt, am întâlnit un paznic şi l-am întrebat: ce este în galeria aceea din colţ? Paznicul mi-a răspuns: Brancusi. Dar el pronunţa ca americanii, *Brancusi*, nume care nu-mi trăda nimic deosebit. Am alergat la galerie şi, cum ştiţi, pe peretele dinspre uşă am dat de plăcuţa cu numele sculptorului: numai după ce am citit că e „French born in România” mi-am dat seama că numele lui trebuie să fie Brâncuşi, nume de care, ca să fiu sinceră, nu auzisem niciodată.

Atunci am zăbovit în galerie şi m-am uitat lung la sculpturile acelea, nu numai cu ochii, ci şi cu inima. Şi, ca într-o străfulgerare pe care n-am s-o uit niciodată, mi-am dat seama de ce ele mă făcuseră să plâng.

Aquaforte

Printre cei ce au văzut expoziţia Brâncuşi la muzeul Guggenheim din New York s-a numărat şi George Macovescu. Fascinat de universalitatea artei brâncuşiene şi, în acelaşi timp, de amprenta ei profund naţională, sufletul românesc şi-a adus aminte că, totuşi, contextul edilic al

monumentelor de la Târgu-Jiu e încă departe de a reprezenta un centru de atracţie către cele trei mari opere de artă, mândrii ale pământului geto-dac. Întors acasă, George Macovescu scrie:

> Aştept ca peste această ţară a noastră să se reverse cornul abundenţei. Atunci voi îndrăzni să strig că la Târgu-Jiu trebuie să cheltuim bani, energie şi imaginaţie pentru a pune în adevărata lor valoare acele mari opere ale lui Brâncuşi: Poarta sărutului, Masa tăcerii, Coloana nesfârşită. Acolo s-ar putea închega un templu al frumuseţii, mărturisind în veacuri că peste lume a plutit geniul artistic al poporului nostru. (...) Visez şi aştept acea vreme.

Nu, domnule Macovescu! Un om cu numele şi poziţia dv. nu mai are voie să viseze. O mai putem face unii dintre noi, care alergăm prin viaţă împinşi de spinul din călcâi. Cel ce visează prea mult, între somn şi trezvie, riscă să le piardă pe amândouă. V-o spune un visător, dacă spusele lui vă vor ajunge. Domnia voastră trebuie să înfăptuiţi. Măcar să începeţi!

Haideţi, domnule Macovescu! O iniţiativă! Un apel către poporul încă lipsit de cornul belşugului. Nu cred nici în fondurile de la UNESCO şi nici în bugetul Comitetului Culturii cât cred în sărăcia generoasă a poporului român. O chemare largă, pe ţară! Şi fără să fie implicate organizaţiile, de nici un fel, cele ce au golit teatrele de spectatori, prin bilete coercitive. Nu reţele contabile şi nici planuri de încasări cu plafon minim şi prime de merit! Ci o lozincă liber-curgătoare pe uliţi, aşa cum s-a construit cândva frumuseţea din centrul Capitalei: „Daţi un leu pentru Ateneu!”. Vă amintiţi?

Bani, mai târziu; dar imaginaţie se poate cheltui de pe acum.

O strigare a entuziaştilor, o mişcare a celor ce nu mai vor să viseze şi să mai aştepte, o întrecere de pantahuze şi puşculiţe la răspântii, un start continuu al timbrelor şi cărţilor poştale, o loterie de speculă a anecdotelor cu olteni, o zarvă de cobilitari şi gratalagii ai frumosului românesc, purtată din gură-n gură, din suflet în suflet:

Un frăncuş
Pentru Brâncuşi!

De când sunt olteni pe lume, aşa se face treaba la Târgu-Jiu!

Marginalii

Când am aflat, de la un intim, că ermetismul lui Ion Barbu e rezultatul unei elaborări, că poetul îşi scria poeziile mai întâi „la modul obişnuit” şi apoi le trata reductiv până la cristalul cu cheie al versurilor tipărite, m-am scandalizat.

Azi, întorcându-mă de la Expoziţia Brâncuşi din Chicago, mă gândeam la observaţia lui Sidney Geist că *Muza adormită* a fost la început un cap de femeie cu ochii deschişi, menit poziţiei verticale, căruia artistul i-a radiat, pur şi simplu, genele şi l-a culcat pe o catifea, prefăcându-l astfel într-o minune a visului în odihnă. Se pare că Brâncuşi a procedat la fel şi cu alte opere, simplificându-le la suprafaţă şi adâncindu-le în interior.

De ce l-aş mai osândi, şi acum, pe Ion Barbu?

Revista *Secolul 20* a intrat în cel de-al zecelea an de apariţie neîntreruptă, sub direcţia aceluiaşi Dan Hăulică, un om care face destul de puţin zgomot în juru-i, dar a cărui muncă se dovedeşte mai eficientă decât a unor publicişti cu trompetă perenă şi muştiuc cu schimbul. Ca să se menţină „de actualitate”, revista n-ar mai avea de trăit decât vreo treizeci de ani, dar ei îi vor fi de-ajuns spre a arăta cât de salutară este această fereastră a literaturii universale deschisă în cămara culturii româneşti, la o vreme când accesul masiv la cartea străină este, încă, o problemă. Mai mult decât marele public, scriitorii tineri şi tineri de tot îi pot fi recunoscători acestei reviste, a cărei prezenţă şi al cărui mesaj sunt şi un argument împotriva prezumţiei că poeţii acestei decade (care nu trebuie să fie, neapărat, decadenţi) ar reprezenta un fel de generaţie spontanee, născută din nimic anterior, aşa cum lăsa odată să se înţeleagă, într-un comentar pe care l-am ascultat cu stupefacţie, criticul Nicolae Manolescu.

Dan Hăulică are şi „flair”: *Secolul 20* îi e dedicat, cu precădere, lui Samuel Beckett, cu numai o lună înainte ca acesta să fi fost distins cu Premiul Nobel!

Numărul pe septembrie 1969 inaugurează un capitol interesant: „Scriitori români în perspectivă universală”, în cadrul căruia Yvonne Stahl publică nişte traduceri din Ion Barbu, în franceză, de o extraordinară credincioşie şi frumuseţe. Lectura lor e o încântare, o elevaţie.

Şi totuşi, ele nu aici şi-ar avea locul! Lipseşte încă revista-revers, fereastră a literaturii româneşti spre cultura universală. Pe când?

Pagini de jurnal[5] mai (1970)

18 mai

New York. La telefon, lungă convorbire cu domnişoara X. Printre altele, îmi povesteşte:

Bătrâna de deasupra nu putea să doarmă şi umbla toată noaptea prin odaie. Ajunsesem să-i cunosc fiece mişcare, greutatea şi uşurinţa paşilor, şi eram în stare să identific obiectele pe care le tot muta dintr-un loc în altul. Zgomotul acesta mă ţinea trează până spre dimineaţă, nu mă puteam odihni. Dar mă obişnuisem şi, la urma urmei, mă simţeam mai puţin singură.

Mai mult, cred că bătrâna m-a scăpat de la o nenorocire. Într-o noapte – eram cu lumina stinsă, dar nu dormeam –, m-am pomenit cu un hoţ la fereastră. Nu ştiu cum a ajuns, cum s-a căţărat, căci stau la etajul al şaselea. Când l-am văzut, spânzurat ca un păianjen uriaş în lumina ferestrei, am îngheţat. N-am mai fost în stare să mă mişc, să duc mâna la telefon sau să strig. Citesc prin ziare că, în asemenea împrejurări, hoţii profită de primele secunde de paralizie a victimei şi acţionează rapid. În acel moment, un zgomot puternic s-a auzit de deasupra. Geamul a tremurat uşor. Cred că bătrâna răsturnase un scaun sau aşa ceva. Efectul a fost fulgerător: hoţul s-a speriat şi s-a făcut nevăzut. Când a venit poliţia, peretele clădirii era pustiu.

Bătrâna a murit. Au găsit-o înţepenită pe un fotoliu, şi se zice că începuse să miroasă. A luat-o nu ştiu cine şi a dus-o nu ştiu unde. Se pare că n-avea pe nimeni.

O vreme a fost linişte, începusem iar să mă odihnesc. Dar după vreo trei-patru zile am început să aud iar zgomotele de deasupra. Aceleaşi mişcări, aceiaşi paşi în aceleaşi direcţii, aceleaşi obiecte mutate dintr-un loc în altul. Le cunoşteam bine, bine de tot, în fiece amănunt, şi le urmăream acum cu o luciditate fantastică. Nu mă dumeream. Asta, noapte de noapte, până spre dimineaţă.

Într-o bună zi n-am mai putut răbda. M-am dus la etajul de deasupra şi am bătut la uşa presupusă a bătrânei. N-a răspuns nimeni. Am sunat alături şi a ieşit o doamnă uscăţivă, probabil irlandeză.

— Bătrâna a murit, mi-a răspuns ea.

— Dar eu aud noaptea zgomote, care par a fi ale ei.

— Şi dumneata le auzi?...

M-au trecut fiori. Vecina însă m-a asigurat că, după ce mobila şi lucrurile bătrânei vor fi mutate din odaie, zgomotele vor înceta. Şi iar nu mai pot dormi noaptea. Ah, Doamne, şi hoţii aceştia sunt atât de fricoşi!

Aquaforte

Presa literară din România ne oferă spectacolul unor polemici între câţiva scriitori de izbândă, desfăşurat sub reflectoare fierbinţi.

E un semn nu numai de re-trezire la viaţă, ci şi de autenticitate. Se scrie deschis şi cu curaj, un curaj al opiniilor şi argumentelor, se scrie exploziv şi colorat. Condeiele tinere au temperament, stilul e degajat şi deseori neîngrijit, mărturie a spontaneităţii şi a nerăbdării. Că unii polemişti nu au suficientă experienţă, că încă nu cunosc „regulile jocului” şi că nu ştiu să fie ofensivi fără a ofensa e evident. Dar aceasta înseamnă şi vârstă.

Nevoia polemică purcede din simţul adevărului, dar deseori ea e expresia, mai mult sau mai puţin mascată, a setei de publicitate şi arţag.

Herostratismul ia forme literare, timpului i se dă foc cu vârful peniţei, incandescent. În genere, scriitorii sunt bucuroşi de scandal, Bernard Shaw îl căuta cu lumânarea, şi nu mai puţin Camil Petrescu, care şi-l regiza discret şi care s-a ispitit chiar să-şi unelteasc㠄 o „Societate a Prietenilor lui Camil Petrescu”. Dan Botta, şi el, destul de bătăios, a fost în stare să-l scoată din sărite până şi pe un zalmoxian ca Blaga.

Instrumentată de mobiluri suspecte, polemica poate degenera repede în rudărie şi aţinere la drum. Nicolae Roşu, gazetar cândva la *Curentul*, după ce deschisese şi susţinuse nişte rafale împotriva lui George Călinescu, la un moment dat i s-a plâns „şefului” că a isprăvit muniţia şi că nu mai are cu ce „trage”. „Simplu de tot, i-a răspuns maestrul, dă o bere şi te învăţ ce să faci: du-te la spitalul din Sibiu, copiază fişa de nebun a criticului şi public-o la ziar!”

Nu demult şi în altă parte scriam că noi, cei de azi şi de prin afara hotarelor, nu mai ştim să purtăm asemenea campanii. Polemica noastră nu mai are în ea acea nobleţe a duelului de spadă florentină, flexibilă pe avertisment şi elegant spectaculoasă-n atac. Deseori aruncăm floreta şi ne batem cu gogoloaie de clei. Ceea ce nu aduce nici un câştig, nici insului, nici adevărului şi nici literaturii.

Unii martori ai polemicilor actuale le reproşează preopinenţilor expresia trivială şi le recomandă mai multă urbanitate în vocabular. Aceasta, după părerea noastră, încă n-ar fi nimic. Arghezi polemistul era spurcat de tot, şi nu numai când înjura, dar şi când lăuda. Despre Camil Petrescu, pe care-l admira fără rezerve, spunea că „e talentat de pute”. Dar acesta era Arghezi şi aşa-i şedea lui bine.

Ceea ce însă suntem obligaţi să observăm astăzi este nu atât nuditatea expresiei, cât prezenţa spiritului vindicativ. Din inteligenţi şi bravi, unii polemişti devin răi şi răzbunători.

În ordinea firească a polemicii, adversarul trebuie, desigur, redus la tăcere, scos din arenă, ruşinat, înfrânt. E victoria pe care şi-o propune orice polemist, aceea a ultimului cuvânt. Dar când prin aceste obiective se

înţelege punerea adversarului nu în *incapacitatea*, ci în *imposibilitatea* de a mai răspunde, arena nu mai ţine de literatură, ci de cu totul altceva.

Marginalii

În fruntea şi în jocul literaturii traduse s-a încetăţenit o expresie parazitară, a cărei frecvenţă devine agasantă: *în româneşte de...* În ce mă priveşte, aş renunţa bucuros la o asemenea informaţie (care, la drept vorbind, mă şi ofensează) şi aş fi mult mai interesat, ca cititor, să aflu dacă un Dostoievski a fost tradus din rusă sau din franceză, dacă la baza unui Omar Khayyam stă un text spaniol sau german, dacă acest Shakespeare provine din englezeşte sau dintr-o tălmăcire românească mai veche.

Adrian Marino: MODERN, MODERNISM, MODERNITATE (Bucureşti, 1969).

Iată trei noţiuni pe care frenetica noastră zilnică prestidigitaţie le joacă prin aer ca pe trei mingi cu traiectorii vertiginoase, încrucişate până la confuzie. Criticul clujean le prinde din zbor şi le invită la o legitimare severă, pe numai 120 de pagini.

Lectură tensivă, adeziune totală.

Autorul făgăduieşte, pe curând, un *Dicţionar al ideilor literare*, din care cărţulia de faţă e numai o parte.

Mircea Eliade, Mihai Niculescu: FANTASTIC TALES (Londra, 1969). Text paralel, român şi englez. Traducere şi editare de Eric Tappe.

Doi scriitori români care, deşi trăiesc de-atât amar în afara ţării şi au „acces” total la cel puţin o limbă străină, se îndărătnicesc să-şi scrie literatura *numai* în limba lor de-acasă. Şi încă ce bogăţie de limbă! În vreme ce unii din cei de-acasă au cam uitat de virtuţile – deseori inegalabile – ale graiului străbun.

E de mirare chiar cum critica noastră de astăzi, pedantă şi sofisticată în păienjenişuri speculative, ignoră aproape cu desăvârşire limba cărţilor pe care apucă sau binevoieşte să le prezinte. Cu foarte, foarte rari excepţii, limba în care e scrisă literatura poeziei, a nuvelei, a romanului sau a teatrului (excepţie la excepţie: critica neologismului în piesa istorică!) e trecută sub o tăcere de aur.

Să trăieşti şi să scrii la Chicago sau Londra şi să fii tradus în englezeşte, iată ceea ce mi se pare a fi un blazon de mare nobleţe românească.

Michael Veshia: MONODIES OF A TROGLODYTE (Philadelphia, 1969). Cincizeci şi trei de pagini de poezie.

În ţările cu industrie tânără, fabrica, furnalul, coşurile înalt fumegânde, aerul iute al cocsului incandescent sunt încă teme ispititoare ale inspiraţiei lirice de exaltare şi entuziasm. America industrială e de pe acum bătrână, cuptoarele ei au otrăvit văzduhul şi au împuţit apele. Poeţii se uită într-însa ca într-o vale a plângerii şi-şi oftează nostalgia raiului pierdut, al unei naturi şi vieţi primitive, curate, sănătoase. Cântecul lor e protest şi blestem, dor de întoarcere la simplitatea primară.

Unul din ei e Michael Veshia. I-am primit şi citit cu mare plăcere volumul de debut. Poetul trăieşte în Massachusetts, are vreo douăzeci şi ceva de ani, e american de primă generaţie şi român de străveche viţă macedoneană.

Pagini de jurnal[6] iunie (1970)

28 iunie

Astă-seară am avut o experienţă interesantă.

Seară de film românesc, organizată în favoarea sinistraţilor din ţară. Program: filmul-spectacol *Mioriţa;* în completare, recentul documentar *Marile inundaţii din România.*

Pragmatici, sfătuitorii mă îndeamnă să inversez ordinea filmelor, şi am făcut aşa.

Documentarul, douăzeci şi cinci de minute de imagini tragice pe fond muzical grav, i-a impresionat puternic pe spectatori. În pauză, daniile au curs generos, membrii comitetului ad-hoc păreau satisfăcuţi: de fapt, scopul festivalului era atins.

În următoarele două ore, *Mioriţa*. Pentru prima oară în Detroit! Pentru românii americani, pentru legătura lor cu obârşiile! În sală, peste cinci sute de locuri ocupate, interes incipient vădit.

Consemnez aici, cu sinceritate, că până la urmă n-au rămas mai mult de cincizeci de spectatori. Şedeam în fundul sălii şi urmăream umbrele ce se strecurau, discret, spre ieşiri. Eram dezolat, căutam pricini.

Mi-am zis: Filmul-spectacol e neobişnuit în America. Un singur decor, unghiuri puţine; prim-planuri, şi mai puţine...

Mi-am zis: Un film de două ore e, totuşi, lung, prea lung. Omul modern e un ins concentrat, fondul lui aperceptiv e imens...

Mi-am zis: Piesa are o limbă foarte bogată, în timp ce vocabularul românesc al spectatorilor e extrem de redus. Unui imigrant de acum patruzeci de ani i-au mai rămas şapte-opt sute de cuvinte de acasă. Iată, stăruie în sală tinerii, cei care nu ştiu deloc româneşte. Ceea ce înseamnă că imaginea e mai grăitoare pentru cei ce nu cunosc limba decât pentru cei ce o ştiu pe sfert...

Mi-am zis: Trebuia început mai devreme. Ora e târzie, oamenii stau departe, au treburi mâine...

Mi-am zis: Trebuia o sală de cinematograf, adevărată. Sonoritatea e defectuoasă, silabele se interferează, se produc ecouri...

Eram dispus să accept orice explicaţie, în afară de aceea că piesa n-ar fi bună.

La sfârşit de tot, când de obicei autorii recoltează aplauze, se apropie de mine Vera Berceanu:

— Bine, dar am impresia că am asistat la o tragedie antică!

Vine Leonida Plămădeală:

— De abia acum îmi dau seama cât e piesa asta de intelectuală!

— Sst! Să nu te audă careva!

La ieşire, dau peste unul din spectatorii care-mi fugiseră. Îşi fuma ţigara, aşteptându-şi nepoata să iasă din sală. Părea nervos.

— Ascultă, îmi zise, de ce i-aţi încălţat pe ăia cu opinci?

— ?!?

— Lasă, frate!... Să arătăm mereu ce-am fost?...

Aquaforte

Scriitorii trebuie sa ţină legătura cu viaţa, criticilor şi istoricilor literari nu le este permis să evadeze din bibliotecă.

Acum vreo câteva luni, în aprilie, mă aflam la un congres al denominaţiilor creştine din America, într-o splendidă regiune împădurită a statului Pennsylvania. De la început mă bucurasem la gândul că-mi va fi dat să mai ascult unul sau mai multe din acele „spirituals” ale negrilor americani, aşa cum auzisem un asemenea cântec, de neuitat, în Suedia, cu vreo doi ani în urmă:

O, ce dimineaţă, Doamne
Când prind stelele să cadă!

De data aceasta, însă, congresul s-a deschis cu o vecernie ortodoxă. Într-o sală vastă şi somptuoasă, preferată obişnuit de cluburile rotariene, peste două sute de voci au intonat, după partitură, dulcele imn „Lumină lină”, inima rugii de seară în pravoslavia Răsăritului. Englezescul „O Gladsome Light”, nuanţat nazal, îmi suna strident în ureche, dar sufletul meu, cel de acasă, cânta partitura amurgului românesc, strămutat, prin nu ştiu ce miracol, în castelul din Buck Hill Falls.

Cam în aceeaşi vreme, Şerban Cioculescu publica, în România, un articol pe trei coloane asupra unei descoperiri interesante. Se întâlnise cu poezia *Lumină lină* a lui Arghezi şi o reţinuse atent, găsise metafora „lumină lină” la Eminescu (*Răsai asupra mea*) şi o detectase într-un poem

din 1843 al lui Costache Aristia. Şi eruditul nostru istoric literar şi-a pus întrebarea: care de la cine a împrumutat-o? Fireşte, ordinea cronologică se impunea.

„Înclinam – scrie Cioculescu – către filiaţia Aristia – Eminescu – Arghezi în privinţa metaforei *lumină lină*, când mi s-a atras atenţia de către o distinsă colaboratoare de la Biblioteca Academiei, emerita slavistă Dalila Aramă, că sintagma este de origine liturgică, în slujbele de vecernie, se cântă din vechime – poate din veacul al IV-lea (sfântul Aftinoghen mucenicul) sau al VII-lea (patriarhul Sofronie) un imn christic, cu aceste cuvinte: *Lumină lină* a sfintei măriri (Liturgica bisericei ortodoxe de dr. Vasile Mitrofanovici, 1929, p. 476...)".

Şi criticul conchide: „Fostul ierodiacon Iosif N. Theodorescu a păstrat în titlul poemei sale, cu bună ştiinţă, sensul liturgic al închinării; metafora lui este aşadar direct inspirată din experienţa sa monahală".

E greu de presupus ca Eminescu şi Aristia, care n-au fost monahi, să fi cunoscut metafora de altundeva decât din contactul lor, cât de cât, cu viaţa liturgică.

Pentru ca însă să descopere ceea ce insul de pe uliţă poate auzi în fiece sâmbătă seara – chiar şi în bisericuţa de peste drum de Biblioteca Academiei –, lui Şerban Cioculescu i-au trebuit nu mai puţin de câteva zeci de ani, şi atunci dintr-o carte!

Asta nu vrea să însemne, Doamne fereşte, că istoricii literari ar fi nişte oameni neduşi la biserică!

Marginalii

Leonida Plămădeală: TREI CEASURI IN IAD (Bucureşti, Editura Mihai Eminescu, 1970).

Am citit romanul lui Leonida Plămădeală şi mi-a părut rău că nu dispun de uneltele criticii, ca să mă bat cu pretenţiile mele critice.

Am citit şi mi-am zis: iată o carte extraordinară, aşa cum nu s-a mai scris în literatura noastră! Dar care spirit critic va avea curajul s-o spună?

Evident, autorul nu are meşteşugul romancierului. Dar parcă Mateiu Caragiale l-a avut? Ce e *Craii de Curtea Veche*? Un roman? O nuvelă? Un poem în proză? E un cap de operă. Şi asta mi-ar ajunge.

Aş obiecta că romanul, pe alocurea, e livresc, că autorul abuzează de speculaţie, de citate. Ei, şi? Parcă literatura lui Paul Claudel nu abundă de citate din psalmi, şi încă în latineşte? Oare Edgar Poe nu-şi explică personajele, nu şi le înfăşoară, precaut, în manşoane de protecţie cerebrală? Care critic cutează să spună că Poe nu e un scriitor mare?

Dar Mateiu Caragiale, Paul Claudel şi Edgar Allan Poe sunt clasici, iar clasicii, spune Herbert Muller, sunt făcuţi să fie mai mult admiraţi decât citiţi.

Scrierea lui Plămădeală e o carte nu despre oameni, ci despre Om. Trebuie să stăpâneşti bine de tot meşteşugul literar pentru ca să poţi da naştere unui personaj ca Anton Adam. La începutul lecturii mi-a fost teamă că autorul va luneca în universul acelor eroi depersonalizaţi, cu personalitatea dublă sau substituită, frecvenţi în literaturile anglo-saxone şi în filmele cu Frankenstein. Dar eroul lui Plămădeală creşte surprinzător de subţire şi de înalt, ca un palmier, cu centrul de greutate la vârf. Se leagănă şi e statornic, se profilează pe cer şi se oglindeşte în apă, e un dialog subtil între jocul prim şi jocul secund.

Tehnica romanului, care nu se poate dispensa de ştiinţa „suspens”- ului, îl obligă pe cititor să urmărească eroul mai mult pe dinafară, în funcţie de contextul lui social. Văzut astfel, personajul e o victimă de război căreia, printr-o operaţie pe creier, i s-a transplantat memoria altuia. În contactul său cu oraşul în care se întoarce, cu mama, cu logodnica şi prietenii săi, Anton Adam e un obiect al alienării, al insului care-şi refuză evidenţele. El nu se deosebeşte de ceilalţi locuitori ai burgului decât prin aceea că traumele lui sufleteşti sunt condensate la maximum.

De abia după ce ai isprăvit cartea de citit şi ai aflat că, în realitate, operaţia obscură fusese nu un transplant de memorie, ci una de chirurgie

estetică la amănunt, că spiritului i se pusese o altă mască decât aceea cu care venise pe lume şi trăise în societate, de abia atunci începi să iei cartea de la capăt, să depeni faptele, să reconstitui eroul, să-l gândeşti pe dinlăuntru. A nu face astfel înseamnă a te mulţumi cu lectura unui roman pasionant. Ultima filă a cărţii te invită la meditaţie.

Abil, autorul îi lăsase lecturii exterioare o ferestruică deschisă spre interior: Anton Adam cel din „suspens" avea aparent memoria altuia şi evident inteligenţa lui personală. Prezenţa unei memorii străine şi filtrarea ei permanentă prin neînduplecata conştiinţă proprie sunt, de-a lungul cărţii, o construcţie contrapunctică de o îndemânare extraordinară. Aş numi această construcţie meritul central al romanului, cheia întregului. Miezul personalităţii umane nu e nici memoria şi nici înfăţişarea fizică, ci conştiinţa de sine. În carte, această conştiinţă arbitrează între ceea ce i s-a spus eroului că este şi ceea ce se crede el a fi.

Conştiinţa de sine, traumatizată de contradicţii şi biruitoare de adevăr, face din Anton Adam un erou de o mare autenticitate umană. Aş afirma că e singurul om autentic din toată cartea, dacă nu mi s-ar părea că mai există unul: gestapovistul. Toţi ceilalţi sunt oameni mai mult sau mai puţin falsificaţi, inclusiv Carol, „nebunul" oraşului, cel ce joacă dureros între simulare şi disimulare, dar căruia i-a mai rămas o singură ieşire spre adevăr: intuiţia.

Apărută în România, *Trei ceasuri în iad* este încă o carte mare despre care se va scrie puţin.

Pagini de jurnal[7]
iulie (1970)

11 iulie

Nu ştiam că şi în America există o boală a ulmilor. Uriaşul din spatele casei mi-a tânjit o vreme, apoi s-a uscat. Şi nu mi-e că vor veni oamenii cu ferăstraiele şi-l vor doborî, nici că luna nu se va mai strecura, sfioasă, prin

crengile lui, ci că veveriţele se vor juca de acum numai prin ulmii vecinilor. Şi până ce va creşte un alt copac şi se va rotunji o altă coroană, eu voi fi rădăcină.

16 iulie

În aproape orice oficiu public din America, primul lucru pe care-l ai de făcut e să-ţi iei un „număr de ordine” dintr-un cui, la intrare, să te aşezi liniştit pe un scaun şi să aştepţi să-ţi vină rândul. Dar în aproape orice oficiu public din America, după numărul 12 urmează numărul 14. Azi mi-am luat inima-n dinţi şi am întrebat:

— Dumneavoastră sunteţi superstiţioşi?

— Nu noi, mi s-a răspuns, ci oamenii care vin aici. Şi oamenii sunt foarte amestecaţi. Iată, un om, ajuns în faţa numărului 13, l-a desprins din cui, l-a aşezat pe măsuţă şi şi-a luat plăcuţa cu numărul 14. Dacă cinci oameni din o sută au repetat gestul, am desfiinţat numărul presupus nefast. Noi nu avem decât o singură superbă superstiţie: aceea ca oamenii să se simtă bine la noi.

17 iulie

Grozav mai ţârâie greierii astă-seară! Pe toată strada, prin toate vecinătăţile, în tot oraşul, până la stele şi pân’ la marginile pământului. O vibraţie universală, continuă, frenetică, netulburată de nimic. Când trec sirenele poliţiei, salvării sau pompierilor, lătratul câinilor se preface în urlet. Ţârâitul greierilor rămâne la fel.

Când am fost pentru prima oară la tropic, acum aproape cinci ani, m-am trezit deodată într-un univers nou, cu desăvârşire necunoscut, în care nimic, nimic nu mai semăna cu ceea ce ştiam: nici frunza, nici iarba, nici lumina soarelui şi nici mirosul văzduhului. Toată ziua am rătăcit ca un năuc, copleşit de mirare şi de un dureros sentiment al singurătăţii, al înstrăinării. Picasem parcă pe altă planetă, lumea mi se părea că rămăsese undeva departe, aproape ireală. Când s-a lăsat seara, am auzit greierii ţârâind. Şi m-au podidit lacrimile.

Grozav mai ţârâie greierii astă-seară! Aşa trebuie să fie pe lunca Păiencii.

20 iulie

Se împlineşte un an de când primii oameni şi-au lăsat urmele în pulberea lunii. De pe pământ, unii literaţi au strigat că astrul şi-a pierdut de acum poezia. Şi totuşi, cucerirea Selenei începuse printr-o metaforă: Neil Amstrong a păşit pe lună, deliberat şi ritual, cu piciorul stâng.

Aquaforte

Avem privilegiul de a urmări fenomenul literar românesc dintr-o perspectivă oarecum verticală.

Există deci o literatură a scriitorilor români din România şi una a celor din afara graniţelor. Există creatori cu carte de membru în Uniunea Scriitorilor din RSR şi alţii care nu posedă această legitimaţie. Şi totuşi, fenomenul este unul şi acelaşi; şi dacă suntem dispuşi să concedem că Liviu Rebreanu şi Marin Preda, distanţaţi în timp şi climat politico-social, pot sta alături în atenţia istoriei literare, nu vedem de ce un L.M. Arcade, de pildă, n-ar putea convieţui, în aceeaşi atenţie, cu Nicolae Breban şi Ştefan Bănulescu.

E mai presus de orice îndoială că ultimii zece, cincisprezece ani i-au dat literaturii din ţară o seamă de scriitori prestigioşi, cei mai mulţi aparţinând unei generaţii care la un moment dat a descoperit, cu surprindere şi jenă, ca fusese contemporană cu V. Voiculescu. Şi iarăşi nu se poate ignora că această diaspora românească, împânzită de-a lungul şi de-a latul meridianelor, numără câţiva scriitori de vârf, care numai foarte târziu îşi descoperă contemporaneitatea cu Ana Blandiana.

Până mai deunăzi, revistele literare din diaspora se îndărătniceau să nu apeleze la colaborări din ţară, chiar cu preţul publicării, alături de pagini magistrale, a unei literaturi de crasă mediocritate. Cam în acelaşi timp,

presa literară din România ţinea să-şi informeze cititorii despre ce e nou în literatura scandinavă sau mexicană, dar nu despre ceea ce e nou în literele, tot româneşti, din străinătate. Numai în vremea din urmă, adică în ultimii doi-trei ani, unii diriguitori de presă literară au înţeles că ignorarea reciprocă e o racilă ce nu mai poate fi perpetuată şi au purces la ridicarea embargoului, dar nu fără conştiinţa, uneori vinovată, că săvârşesc nişte acte de curaj. Scriitorii înşişi, acceptând să fie publicaţi într-o parte sau în alta, au avut şi încă mai au de înfruntat riscul de a fi stigmatizaţi sub presiunea unor inşi care nu au nimic comun cu literatura.

Două din romanele mai vechi ale lui Mircea Eliade au fost publicate nu demult în România şi au cunoscut un succes de librărie deloc surprinzător. Aceasta, după ce vreo două din nuvelele sale mai noi apăruseră la Bucureşti, în revista *Secolul 20*. Reacţia n-a întârziat. Gladiatorii exilului, care n-au scris în viaţa lor o pagină de literatură şi incapabili să ducă până la capăt o frază corectă, s-au grăbit să vocifereze strident şi să agite în aer batiste tricolore scoase la repezeală din buzunarele pantalonilor.

Eliade are însă avantajul suveran de a fi scris o *Nuntă-n cer.*

Marginalii

George Uscătescu: THANATOS (Colecţia „Destin”, Madrid, 1970).

Cu numele lui George Uscătescu m-am întâlnit de abia după ieşirea mea în străinătate. Primele mele informaţii se refereau mai mult la catedra sa universitară din Madrid şi la poziţia lui de preşedinte al Societăţii Internaţionale de Studii Filosofice „Giovanni Gentile” decât la faptul că este autor a peste patruzeci de lucrări eseistice, publicate în mai multe limbi europene, ale căror titluri acoperă o arie pe cât de vastă pe atât de variată ca relief, de la Erasmus până la structura şi problemele teatrului contemporan.

Ceva mai târziu am ştiut că George Uscătescu e poet şi că reiterează, la scara vârstei şi a temperamentului literar, sinteza lirico-filosofică a lui Lucian Blaga. Am avut norocul să-i public câteva fragmente de poezie şi să

gust, încă din manuscris, frumuseţea gravă a unui vers de mare altitudine, a cărui originalitate şi al cărui farmec rezidă în logodna expresiei moderne cu ritmurile, şi ele subtil filtrate, ale clasicismului antic.

Am în mână recentul său volum de versuri, l-am citit de câteva ori, pe îndelete, şi încă mă întreb din ce miracol al transfigurării pogoară acest sentiment inefabil al morţii senine, al morţii-nuntă, al unei morţi pe care numai „păstorul nedeslegat al Patriei mele” a ştiut s-o vadă. Iată o Mioriţă care poate fi cântată nu numai la fluier, ci şi pe acorduri solemne de orgă, o orgă a cetăţii, a istoriei, a cosmosului! Poezia lui Uscătescu e încă un triumf al rădăcinilor româneşti în văzduhul spiritualităţii universale.

Alături de cele şaptesprezece poeme ale ciclului „Thanatos”, volumul cuprinde şi o arvună „Din poemele tăcerii”. E o poezie a dorului de ţară, a vibraţiei pe orizont, o poezie care se refuză contemplaţiei şi se angajează dramatic:

Pentru noi, pentru anii grei, ultim popas,
Nu vom găsi înger de strajă,
Nici braţul dulce al Antigonei
Nu ne va conduce la treapta ultimă.
Exilul e blestem, marele blestem
Al veacului nemilostiv,
Al tristeţii nemărturisite.
Îngerii dorm în coclauri
Dumnezeu doarme.
Un somn ontologic învăluie totul
Şi totuşi
Acesta nu e somnul începutului
Nici somnul ce urmează marelui vaiet.
Ci somnul dialogului,
Somnul unui titanic cotidian.
În el zac anii noştri spulberaţi
Anii mei, anii tăi,

Anii tuturor drumeţilor fără întoarcere.

Pagini de jurnal[8]
august (1970)

10 august

A murit Ionel Perlea. A căzut şi aripa care, printr-o magie a dragostei de artă şi a voinţei de supravieţuire, ţinuse zborul şoimului sus, la înălţimea ritmurilor rarefiate. Destinul îi oferise maestrului durerea glorioasă de a demonstra, împreună cu Beethoven, cu Andreescu, cu Mihai Codreanu, biruinţa spiritului asupra unei materii care cearcă uneori să-l izbească în chiar putinţa rostirilor lui: auzul, ochiul, mâna... Cine bănuise că un dirijor ar putea să domine şi să transfigureze o orchestră simfonică, atât de complexă şi dificilă în resorturile ei, cu numai cele cinci degete ale mâinii stângi? Ionel Perlea a realizat acest miracol.

Aflu de moartea lui Ionel Perlea nu din presa americană, ci din cea românească din România! În câte ziare şi reviste mi-au stat la îndemână, n-am găsit măcar două rânduri care să vestească pierderea unui ilustru cetăţean al New York-ului, a unui dirijor de mare clasă, ovaţionat pe atâtea din scenele Lumii Noi. Litera continentului e ocupată cu recepţia de o sută de mii de dolari pentru Joe Louis.

Ca să fii român şi să te bucuri de ceea ce se cheamă publicitate, iubite maestre, trebuie să te numeşti Năstase sau Ţiriac. În coloanele presei se pătrunde mai uşor cu racheta decât cu bagheta. În conştiinţa admirativă a contemporaneităţii se intră cu pumnii şi cu picioarele, iar pentru creierul beteag al unui fost celebru boxer se depune infinit mai multă grijă decât pentru braţul bolnav al unui mare muzician.

Parcă ţi-ai prevăzut sfârşitul şi te-ai dus să-ţi mai vezi o dată locurile din care ai purces şi să mai înfiori o dată, cu gestul acela care făcea stihiile să vibreze, o sală de concert românească. Să nu-ţi pară rău! Cei ce te-au ascultat la Bucureşti şi s-au pătruns de apoteoza dumitale senină şi calmă nu

te-au uitat. Şi nu te vor uita. De un singur lucru nu-şi dau ei seama: că, în ciuda aparenţelor, consacrarea ultimă şi definitivă a valorilor româneşti n-o face străinătatea, ci Ţara. Cei de acolo încă nu ştiu că ei sunt cei ce suflă aurul pe cununile cu care biruitorii lor se întorc de prin zările pribegiilor.

N-am aflat dacă ai fost cumva şi la mânăstirea Suzana, pe valea Teleajenului. În cimitirul de acolo am văzut cândva crucea unei călugăriţe pe care o chemase Perlea. Era o rudă a dumitale, poate o mătuşă, de prin hotarul Săcelelor.

O cruce Perlea la poalele Zăganului şi o cruce Perlea în metropola lumii. Sunt parcă două candele de strajă ale spaţiului românesc.

Aquaforte

Scrisul despre poezie implică riscul de a-i arăta cuiva un vitraliu, ziua, de pe dinafară. Cea mai bună şi mai adevărată critică a poeziei este ea însăşi, în măsura în care se mărturiseşte pe sine, după cum nici o teorie despre conştiinţă nu e mai convingătoare ca existenţa însăşi a conştiinţei.

Nu i-am învinuit niciodată pe cronicarii care-şi împănează recenziile cu citate. Dimpotrivă, ochii ni se reped mai întâi tocmai pe aceste frânturi de literatură, şi deseori sfârşim prin a nu mai fi interesaţi de opinia criticului. Am crede chiar că principala calitate a recenzentului e mai puţin receptivitatea la subiect, cât capacitatea de a selecta citatele reprezentative.

Avem o singură rezervă, şi anume împotriva obiceiului, universal încetăţenit, de a cita poezie pe rânduri continue, cu versurile despărţite prin linii oblice. E ca şi cum ai despuia un trandafir şi i-ai înşira florile pe olanda fină a unei mese de ospăţ. Grafica poeziei îşi are o arhitectură a ei, faţă de care lectura nu e deloc indiferentă. Un poem e şi geometrie în spaţiu, îşi are o siluetă a lui, un contur vizual care-i defineşte, şi el, identitatea. Statuia lui Eminescu din faţa Ateneului nu suportă planul turnului din Pisa şi nici linia lascivă a unei Cleopatre de marmoră. A citi o poezie ca pe portativ, cu bare de măsură, înseamnă a te supune efortului penibil de a o reconstitui grafic.

Un poem e făcut să fie citit, nu audiat. Recitalurile de poezie, oferite mult prea generos la radio, televiziune şi pe scenă, sunt valoroase numai în măsura în care arta actorului izbuteşte să redea şi lujerul grafic al poemului. E arta de a respira cu degetele olarului.

Noua ortografie românească, veche de vreo două decenii, a introdus, printre altele, şi regula de a se scrie nu *Dumnezeu*, ci *dumnezeu.* Sadoveanu a fost primul mare scriitor (şi academician) care nu a ţinut seamă de implicaţia polemică a inovaţiei şi, supraveghindu-şi riguros reeditarea operelor, s-a încăpăţânat să-i ofere lui Dumnezeu o grafie corectă. Exemplul era prea mare pentru a nu fi urmat.

Ici şi colo, totuşi, în presa românească încă mai stăruie *dumnezeu.* Şi nu numai sub semnăturile unor gazetari, ci sub ale unor scriitori de meserie. Nu ne miră mixtura în sine. Ne miră continuarea unei evidente inadvertenţe gramaticale. Regula – general acceptată – a limbii române este aceea că numele proprii se scriu cu majusculă. Or, regimul gramatical al lui *Dumnezeu* este acela al unui nume propriu. Oricum l-ai declina.

Cu două excepţii: în flexiunile invocării şi în acelea ale injuriei.

Marginalii

Scriind mai deunăzi despre nişte sihăstrii ale Pacificului, gândul mă purta nu numai la hawaienii de pe Niihau şi la leprozeria părintelui Damian, ci şi la un eremit al slovei româneşti din diaspora şi de pretutindeni, zidit parcă de viu între cărţi şi manuscrise, ca într-o peşteră caldă: poetul Ştefan Baciu. Odaia lui de lucru era ascunsă (pe atunci) în aripa cea veche a Universităţii din Honolulu, şi ea un fel de cetate de lemn scundă, cu cerdac şi curte interioară, umbrită de gigantici arbori tropicali. Păşind pe prispa joasă, cu aer de pridvor mânăstiresc, şi bătând în uşa simplă, era greu să bănui că te pregăteşti să intri în cabinetul unui profesor universitar.

Pustnicia lui dintre rafturile şi maldărele de cărţi mi-a adus aminte de acea categorie, veche, a călugărilor-haiduci de prin părţile Olteniei, oameni

cu începuturi şi vieţi aprige, liniştiţi apoi în singurătatea schitului, în priveliştea armelor potolite.

Dar Ştefan Baciu a rămas, mai presus de toate şi la urma tuturor, un constant îndrăgostit al poeziei. Autor a mai multe volume de poeme (cel mai nou, *Ukulele*, purtând numele instrumentului primar, degenerat în ceea ce se cheamă „hawaiană”), el e şi un mare propagator al poeziei, atât prin numeroasele sale eseuri (în special despre suprarealism) cât şi prin foarte originala revistă *Mele* (în limba hawaiană: *Poezie*), pe care o editează la Honolulu, de câţiva ani, şi în paginile căreia se întâlnesc, în limbile engleză, germană, franceză, portugheză, spaniolă şi chiar română, poeţi din aria Pacificului şi de dincolo de ea. Acum un an, Baciu a publicat, în California, şi o culegere din *Tres poetas jóvenes de Rumanía*, o micro-antologie din versurile lui Ion Alexandru, Marin Sorescu şi Dumitru Ţepeneag, traduse în spaniolă.

Încântător este însă harul memorialistic al lui Ştefan Baciu. Înzestrat nu numai cu o memorie fabuloasă, ci şi cu un ascuţit simţ al umorului, poetul (care, de altfel, nu a ajuns la vârsta amintirilor) şi-a presărat „memoriile” în numeroase reviste de prin Brazilia, Spania, Franţa, Italia şi Germania, făcând dintr-un Ion Iancovescu sau un Nicu Teodoru-Chibrit eroi de popularitate internaţională.

Sunt posesorul unuia din cele 77 exemplare ale volumului *Franctiror cu termen redus*, apărut în Colecţia „Mele”. Pagini savuroase despre Maxy, Marcel Iancu, Perahim, Geo Bogza, Ilarie Voronca, Constantin Nisipeanu..., pleiada avangardiştilor de acum peste treizeci de ani. Unii din ei, deja clasici. Alţii, recunoscători lui Ştefan Baciu, ca şi lectorul acestor pagini de un fermecător inedit.

Pagini de jurnal[9]
decembrie (1970)

9 decembrie 1970 (Detroit)

Din ţară, două veşti năprasnice: s-au stins, unul după altul, Vladimir Streinu şi Petru Comarnescu. Nu mai sunt! Prietenii plâng, presa pare consternată.

Celui de al doilea mă pregăteam tocmai să-i răspund la o scrisoare dictată de pe patul de spital, ale cărei cuvinte – interesate şi de întârzierea casetei – rosteau sufletul unui om care nu aştepta să moară. Dar unii apropiaţi mă preveniseră asupra sfârşitului său inevitabil, şi poate că de aceea răspunsul meu se tot amâna, de pe o zi pe alta. Ce să-i spui unui om despre care ştii că trebuie să se stingă? Pe vremea războiului am avut acces, un timp, în celulele condamnaţilor la moarte pentru furt pe camuflaj. Se prezuma o conversaţie pre-funerară, alinătoare, cu un ins care trebuia aruncat în prăpastie, dar nu violent şi abrupt, de pe buza ei, ci rostogolit pe o perdea de vorbe, ca un grohotiş. Şedeam cu osânditul câte un ceas şi două, faţă-n faţă, şi nu ne spuneam nimic. Minciuna, oricât de acoperită, i se refuza singurului mare adevăr pe care-l ştiam, deopotrivă, amândoi. De abia în zori, când auzeam, răbufnită parcă din negurile lumii, salva plutonului de execuţie, închideam ochii şi simţeam că pot să stau de vorbă cu mortul meu. O, Petru Comarnescu, de acum îţi voi răspunde, de acum şi în veac!

Nu l-am cunoscut pe Vladimir Streinu de la *Sburătorul*, nici pe cel de la *Kalende* şi *Preocupări literare*, ci pe cel de mai târziu, din vremea– mai obscură, dar nu mai puţin definită – a cercului literar (ca să-i zic aşa) din muzeul lui Barbu Slătineanu. Despre acest cenaclu, neoficial şi fără ifose, va trebui să se scrie cândva, căci, departe de a fi fost ceea ce, abuziv şi nepublicitar, i s-a atribuit mai târziu, el a împlinit, săptămână de săptămână, o anume continuitate literară de-a lungul unei epoci pe care critica actuală o califică drept gol. E de-ajuns să amintesc că acolo, în acea casă de literaţi şi artişti, V. Voiculescu şi-a citit o bună parte din povestirile care l-au ridicat, postum, printre cei mai mari scriitori de proză românească. Vladimir Streinu, omul acela superb, spiritul acela de mare altitudine, oaspete, ca şi ceilalţi, la un festin a cărui singură „politică” era literatura bună, părea, prin constituţie şi destin, adevăratul amfitrion al lecturilor şi al comentariilor de după ele, alături de – şi împreună cu – Şerban Cioculescu, prietenul său de

o viaţă, de care nu s-a despărţit decât atunci când n-a vrut. Atunci şi nici atunci. Vladimir Streinu, prezenţă perpetuă!

Aquaforte

Teatrul din august 1970 a publicat un interviu al tânărului prozator Petru Popescu cu scriitorul William Jay Smith din Washington, „despre teatrul american de azi”. Printre altele, cititorii sunt informaţi că William Gibson „a scris *recent* (s. n.) o piesă de teatru” în care „e vorba de Helen Keller”. Femeie „născută cu o triplă infirmitate – oarbă, surdă şi mută –, ea a putut, printr-o muncă titanică, să înveţe să vorbească şi să scrie”. „Dar ea a fost ajutată de celebrul profesor Sullivan, care a iubit-o toată viaţa, i-a devenit soţ, şi...” etc.

„Recent” înseamnă anul 1956, când Gibson a dat la iveală piesa *The Miracle Worker*, operă care a cunoscut, până în 1968, şi numai în America, nu mai puţin de 16 ediţii. (Noi am citit-o prin 1964-1965, la Bucureşti, într-o traducere franţuzească, apărută sub titlul *Miracle en Alabama*.) Iar profesorul Sullivan n-a „iubit-o” pe Helen Keller şi nici n-a luat-o de nevastă, nu pentru că s-ar fi iritat Bernard Shaw, ci pentru motivul mai simplu că era femeie şi se chema Annie Sullivan.

William Gibson – cu care împrejurarea face să comunicăm – a isprăvit *recent* o altă piesă de teatru, ai cărei principali eroi sunt John Adams (fostul preşedinte al Statelor Unite) şi soţia sa Abigail.

„INVAZIA ÎNGERILOR” se intitulează articolul critic (de direcţie) al domnului Şerban Cioculescu, publicat în *România literară* din 3 septembrie (redacţia scrie 3 IX) 1970, articol care denunţă reiterarea angelismului gândirist în noua noastră lirică. Autorul nu-şi ascunde o anume îngrijorare, sprijinită, de altfel, pe numeroase citate, extrase cu atenţie şi folosite voluptuos.

Ironia face ca, în chiar numărul cu pricina, Nichita Stănescu să aibă nu mai puţin de şase poeme... cu îngeri! Şi, cel puţin după gustul nostru, foarte proprii autorului lor şi foarte frumoase. Nu credem ca opinia domnului Cioculescu să fie prea departe de cea generală, care recunoaşte în tânărul poet expresia cea mai viguroasă a generaţiei lui. Cât priveşte implicaţia unei anumite „ideologii" în frecvenţa îngerilor lirici, implicaţie agăţată, din treacăt, în haracul din cânepă, nici nu poate fi vorba de vreo asociere.

De altfel, pentru risipirea oricărei bănuieli de misticism, redacţia a luat măsuri de echilibru: în mijlocul poemelor (cu îngeri) ale lui Nichita Stănescu, desenul lui Anestin înfăţişează, inteligent şi golaş, un drac.

Marginalii

Dumitru Micu: ESTETICA LUI LUCIAN BLAGA (Bucureşti, 1970).

E o carte pe care am citit-o şi recitit-o, urmărindu-l mai puţin pe Blaga şi mai mult pe criticul îndrăgostit, în ipostaza lui de a dialoga cu adevărul şi a mărturisi despre frumos.

Când dialogul se vădeşte dificil, Micu pare a exclama: Lucian Blaga, nu sunt de acord, nu poate fi adevărat ce scrii, dar, crede-mă, nimeni pe lume n-a spus un neadevăr atât de frumos!

Concluzia ultimă a cărţii pare, şi ea, a fi aceea că mântuirea lui Blaga-filosoful este Blaga-poetul. Aceasta, în ciuda a ceea ce ştim despre olimpianul de la Cluj, care şi-a crezut poezia subsumată filosofiei, fără să-şi dea seama (sau, cel puţin, fără s-o fi mărturisit) că întreaga lui gândire e tributară harului poetic.

Cartea lui Micu este nu numai o critică, în înţelesul foarte academic al cuvântului, ci şi o broderie de elaborări originale, cum sunt cele despre contemplarea frumosului artistic sau despre locul artei în cultură.

Nu cred că termenul „viziune", propus de Micu, ar fi mai cuprinzător– în ceea ce a voit Blaga să spună – decât „revelare". Relaţia dintre subiect-obiect nu e aceeaşi, cel puţin pe nuanţe.

Mă gândesc, iarăşi, că, dintre numeroasele discipline exploatate de cultura enciclopedică a lui Blaga în construirea unei părţi a sistemului său filosofic, nu va fi lipsit genetica.

Şi un citat: „În orice caz, din *Spaţiul mioritic* se detaşează o lume naţională în care, chiar dacă ar fi rodul purei plăsmuiri, credem”.

„LIMITE” 5 (Paris, decembrie 1970). Domnul Mircea Popescu relatează un caz interesant. E vorba de contactul domniei sale cu doi scriitori din România, în vizită la Roma. În conversaţii separate, fiecare i-a criticat, în culori sumbre, starea culturii din ţară, dar cu prilejul unei întâlniri în trei, ambii se întreceau în a i-o lăuda. Concluzia e limpede: puşi alături, deşi prieteni, fiecare din cei doi se temea de pâra celuilalt.

De fapt, nici nu mai era nevoie. A făcut-o, generos şi prompt, domnul Mircea Popescu, cu nu mai puţin generosul concurs al redacţiei. Operat în libertate şi publicat la gazetă, denunţul se cheamă „apolog”.

Constantin Noica: ROSTIREA FILOSOFICĂ ROMÂNEASCĂ (Bucureşti, 1970). *Mare flacără albastră a comorilor limbii.*

1 *Noi,* nr. 1, *Casetă de literatură întocmită de Valeriu Anania.*
2 *Noi,* nr. 2, *Casetă de literatură întocmită de Valeriu Anania.*
3 *Noi,* nr. 3, *Casetă de literatură întocmită de Valeriu Anania.*
4 *Noi,* nr. 4, *Casetă de literatură întocmită de Valeriu Anania.*
5 *Noi,* nr. 5, *Casetă de literatură întocmită de Valeriu Anania.*
6 *Noi,* nr. 6, *Casetă de literatură întocmită de Valeriu Anania.*
7 *Noi,* nr. 7, *Casetă de literatură întocmită de Valeriu Anania.*
8 *Noi,* nr. 8, *Casetă de literatură întocmită de Valeriu Anania.*
9 *Noi,* nr. 9, *Casetă de literatură întocmită de Valeriu Anania.*

Noi pagini de jurnal american

Cuvânt înainte[10]

Ne adunăm, seară de seară, la căminul sufletului, când osteneala oaselor ne cheamă din împrăştiere şi le porunceşte gândurilor să stea la sfat. Ziua s-a plecat de mult peste turnurile cetăţii, paşii umbrelor nu se mai aud. Perdelele sunt groase, ca nişte ceţuri ale întunericului. Ne strângem sub aripa focului şi ne uităm adânc, ceasuri întregi, unul la altul, unul în altul. Parcă ne-am mai văzut, parcă ne-am risipit şi ne-am strigat pe nume, parcă n-a fost adevărat că mama ne-ar fi vândut lăieţilor pentru un ciur de mălai. Când unul a fost înjunghiat, sângele lui a răsărit pe năfrămile celorlalţi, şi ei au ştiut că trebuie să alerge, să se afle şi să se încingă cu brâul voinicului. Ne strângem mai bine unul lângă altul, unul în altul, închidem ochii ca să vedem mai limpede, şi deodată descoperim că suntem de-o seamă. Atunci ne e bine. Atunci ne îngăduim să fim şi trişti.

A fi trist, iată, nu e al omului de toate zilele şi nici al vieţii de obşte. Societatea se simte pângărită de întristare, ca de o plagă a unei invazii de lilieci. Omul între oameni e obligat să surâdă, să fie amabil. Se plânge numai cu faţa la perete. Tristeţea socială se resimte de urâţenia pământului, fuge de perspectiva deschisă şi i se refuză descifrării, ca o meditaţie de condamnaţi. Tristeţea pură e personală şi intimă, e cântec fără cuvinte şi jertfa de taină, e confruntare cu nimicnicia şi sentiment suveran al singurătăţii plenare. Cine ne-ar putea osândi la o altfel de existenţă?

Nu fie de mirare deci că întru singurătatea şi tristeţea noastră ne-am hotărât să scoatem o casetă de literatură. Nu ne-am simţit datori, vai!, să umplem un gol; ne-am văzut nevoiţi să golim un plin. Scriitorul se rosteşte nu pentru că are ceva de spus, ci pentru că nu are nimic de tăcut. Şi dacă nu ajunge să spună tot – ceea ce se întâmplă mai întotdeauna – e pentru că el trebuie să gândească de o sută de ori mai mult decât scrie şi să scrie de o

sută de ori mai mult decât publică. Debutând la patruzeci şi cinci de ani cu lucrări scrise pe la vreo treizeci, nu i-am înţeles niciodată pe cei ce prind din zbor o idee şi o prefac, peste noapte, în piesă de teatru sau roman. Arta presupune, printre altele, şi o răbdare de schimnic.

Hotărârea noastră e târzie, şi ea nu a fost luată mai înainte de a ne fi cumpănit, năprasnic, între entuziasme şi îngenuncheri. Până la urmă, a biruit trebuinţa; iar aceasta, la rându-i, s-a întrupat din certitudinea că locul nostru în contextul literelor româneşti contemporane e cu totul singular. Fiind noi de vină, ne asumăm, fireşte, şi răspunderile.

Ar fi trebuit să ne dăm seama mai de mult că în această România a setei de cultură şi a exploziei de talente, a publicaţiilor luxuriante şi a colegiilor redacţionale rezemate pe un buget generos, acordarea câtorva centimetri pătraţi de spaţiu tipografic este încă, cel puţin pentru noi, un privilegiu care nu se poate obţine fără un târg între umilinţă şi mărinimie.

Acum câţiva ani avusesem naivitatea să credem că vizita noastră la un puternic redactor al unei gazete literare şi înfăţişarea respectuoasă a câtorva manuscrise ne-ar putea da acces la tiparul periodic. O privire uşor blazată, pe deasupra, a unui profesionist suprasaturat de solicitări şi un zâmbet subţire pe sub mustăcioara blondă ne-au asigurat, politicos, că în bietele noastre pagini e greu de descoperit un nou Eminescu sau un nou Arghezi... Insului cu pricina nu-i era străin faptul – de altfel, foarte literar – că noi de abia ieşisem dintr-o lungă claustrare stigmatizantă.

Directorul de pe atunci al unei reviste literare masive, de veche tradiţie, altfel poet şi politician proeminent, ne-a primit versurile cu reală însufleţire şi tocmai se pregătea să le dea la tipar, când contactul brusc cu amănuntele noastre biografice l-a făcut să îngheţe. Asemenea congelări, mai mult sau mai puţin exprese, am izbutit să le operăm şi prin alte redacţii, chiar dintre cele mai mărunte. Cu editura refăcusem un contract mai vechi, pentru o primă carte, dar responsabilii periodicelor continuau să-şi sufle-n pumni, de cum ne apropiam. Devenisem un fel de Moş Promoroc.

Unele rosturi bisericeşti ne-au strămutat apoi în străinătate, dar ne-am îndărătnicit în a crede că, totuşi, ne numărăm printre scriitorii din România,

care scriu româneşte şi pentru români. La revista literară de veche tradiţie venise director nou şi i s-au dat, spre publicare, câteva din versurile noastre. Fireşte, nu le-a publicat. Au apărut, în schimb, ceva mai târziu şi mai mult printr-o întâmplare, într-o prestigioasă revistă literară din diaspora. Dar evenimentul a stârnit reacţiile exilului de pe extremă. Din nou ne-am surprins în culpa de a fi atentat la sensibilităţi. Trebuia să ne fi dat seama că dintr-o societate plecasem şi că în ceastălaltă nu aveam ce căuta. Ar fi trebuit să pricepem că în veacul nostru, contaminat de parvenitism şi traumatizat de eşecuri, o poziţie ca aceea a noastră e suspectă de polinomii subterane. Ceea ce colegilor noştri de generaţie şi destin li se acordă în Ţară nouă ni se refuză; iar ceea ce unor mai tineri ortaci de breaslă şi nedestin li se concede în exil nouă ni se tăgăduieşte. Şi, de unde credeam că am fi pe undeva pe la mijloc, ne-am trezit că suntem deasupra.

Caseta noastră de literatură nu vrea să aibă nici program şi nici şcoală. Va publica, la întâmplare, ceea ce i se năzăreşte unicului ei colaborator, în limitele celor patru pagini mici, a căror tipărire, nesprijinită pe nici măcar un abonament, îi adaugă sărăciei noastre încă un vot. Scriind pe coloane diverse şi dăruindu-ne-n frânturi, ne va fi dat, poate, să nu experiem alienarea la care obligă Occidentul, să lunecăm pe lângă teama care împuţinează şi însingurarea care ucide şi, până la urmă, să băgăm cât mai puţin de seamă că noi, de fapt, suntem eu.

Scrisoare pe frunză[11]

Tocmai mă gândeam, stimată doamnă, să scriu o pagină despre cititor, despre cititorul de literatură sau de altceva, despre acest anonim suveran căruia nimeni şi niciodată nu i-a putut răpi libertatea de a alege şi isprăvi o carte, despre acest personaj fabulos, incert şi tiranic care-i face pe zei să tremure şi pe cei nevolnici să-şi mănânce unghiile. Mă găteam să-i şi mulţumesc, lui, eroului meu necunoscut, celui ce mi-a adulmecat întâia mea carte-n librării şi mi-a făcut-o nevăzută mai înainte de asfinţitul soarelui,

tăindu-i calea spre arhivele criticii literare. Eram gata să încep, când, iată, cineva din Ţară îmi pomeneşte, la coada unei scrisori şi din fuga amănuntului nesemnificativ, că o profesoară de liceu din Bucureşti ar fi citit elevilor ei, în clasă, câteva fragmente din poemul ciobanilor mei şi că, mai mult, s-ar pune la cale chiar un mic spectacol şcolar.

Dă-mi voie, stimată doamnă, să-mi abandonez pagina la care mă gândeam şi să-ţi scriu acum dumitale, aşa şi aici, necunoscându-ţi nici numele, nici şcoala unde lucrezi. Nici nu ştiu măcar dacă adresarea mea e corectă şi dacă nu cumva te ofensează; aş fi folosit cu plăcere un apelativ mai confortabil, cu stare civilă neutră, dar unele cuvinte au, ştii şi dumneata, fotoliu rezervat.

Îţi scriu mai întâi pentru că dumneata eşti, evident, unul din cititorii mei şi, prin urmare, unul din prietenii mei adevăraţi. Că mi-ai cumpărat cartea, că ai luat-o cu împrumut din bibliotecă sau că ai furat-o de la o rudă, nu mi-ar fi de mirare şi n-aş putea decât să-ţi mulţumesc. Dar, scumpă doamnă, cum se face că ai cutezat o lectură în sala de clasă? Cum de ţi-a venit să suspenzi, chiar şi numai pentru o jumătate de ceas, manualul didactic şi programa analitică şi să avansezi o carte neconsacrată decât de cititorii ei obscuri? Încă nu ştii că există o presă literară şi o gazetă a învăţământului? Dumneata încă n-ai auzit de mese rotunde, de emisiuni radiofonice, de lecturi şi recenzii televizate, de o anume ierarhie (iartă-mi cuvântul!) a creatorilor de cultură? Cum de ignori atâtea criterii populare, la îndemâna oricui?

Sper că nu te-a impresionat cumva o anume predoslovie la cartea mea. Ar fi fost peste putinţă să nu observi că bătrânului poet i-au trebuit vreo şase ani până s-o isprăvească; până la urmă, a biruit amabilitatea. Ştii că-i eram prieten?

Îmi place să cred, de asemenea, că excesul dumitale nu are nici o legătură cu faptul că piesa se numără printre cele jucate. A fost o greşeală, de principiu, a unei foste directoare de teatru. Succesul de la premieră?: eroarea spontană a foştilor mei spectatori. Elogiile din presă?: graba câtorva

foşti cronicari dramatici (criticii se înşală, şi ei, de atâtea ori!). Spectacolul a murit de mult, sufocat cu propriile lui afişe. Cum de n-ai ştiut?

Şi, carevasăzică, mai mult: intenţionezi, cu elevii dumitale, o reprezentaţie. O serbare de puberi şi adolescenţi, gata să ia arta în serios şi chiar să înveţe textul. Vreţi deci să puneţi în scenă un poem cu pecurari şi buciume, cu bocete şi vrăji, cu versuri pe rimă, într-o vreme când iniţiem eforturi galopante să ne emancipăm de provincialismul balcanic şi să ni-l facem pe Beckett epigon. Un spectacol despre viaţă şi moarte, când noi tânjim după neant. O piesă cu costume, în plină decadă a teatrului nud. Un dialog cu vorbe articulate, tocmai acum când facem, şi noi, saltul către interjecţie. Îngăduie-mi, admirabilă doamnă, să mă simt îngrijorat! Elevii nu-ţi vor ierta niciodată eresul de a crede că datoria dumitale e să le dai lecţii nu de limbaj ideatic, ci de limbă românească. Cum vor ajunge ei să-l guste pe Kafka dacă au apucat să se spurce la Coşbuc?

...Iartă-mă, dragă doamnă! Citii ce-am scris până aici şi mă surprind jucându-mă, stângaci, de-a făţărnicia. Se vede cât de colo că am ceva pe suflet, că am ceva cu cineva. La ceasul acesta sunt obosit, poate şi puţin pervers; când li se face somn, copiii simt nevoia să fie răi. Dar mă voi culca şi voi adormi şi nimeni nu va mai avea nimic cu mine. Un zâmbet fragil, al împăcărilor necesare, îşi va bate joc de inteligenţa care a crezut, câteva clipe, că poate face din dumneata o pavăză a tristeţii. Şi totul va fi ca la-nceput.

În fond, voiam să-ţi spun ceva foarte personal. Aveam şaisprezece ani când am izbutit întâia mea piesă de teatru, o piesişoară dulce şi naivă, cu frunze galbene şi fulgi de zăpadă. O emisiune la radio şi o reprezentaţie la fostul Teatru Liric, din piaţa Walter Mărăcineanu, nu m-au scutit de dureroasele, timpuriu dureroasele îndoieli ale începutului. Mă cumpăneam între mine şi mine, devenisem plural, divizat. S-a ivit atunci, nu ştiu cum, o profesoară de liceu, care mi-a cerut manuscrisul şi mi-a jucat feeria la şcoală, cu elevele ei. Eu n-am văzut spectacolul, doamna aceea trebuie să fie acum bătrână, sau o fi murit. Mi-a dispărut fără să fi ştiut vreodată că, în fapt, solicitarea ei, puţin simplistă şi puţin capricioasă, îmi pusese a doua

oară condeiul în mână. Eu însumi eram şcolar; consacrarea lui Delavrancea şi a lui Davila îmi venea de la catedră.

Iată pentru ce, acum, când încărunţesc cu aceleaşi îndoieli aburite pe pagina albă, gestul dumitale mă emoţionează, sincer, şi mă-ndeamnă să-ţi fiu recunoscător.

De din vale de Rovine[12]

Ce bine-ţi stă-n armură, tinere cavaler al zodiilor mele! De unde te cunosc şi cum de te ghicesc la obârşii? O Mumă a Pământului, frumoasă pe straturile cine ştie căror începuturi, te-a zămislit parcă dintr-o răscoală a bronzurilor caste şi te-a născut pe de-a joaca, turnat în zale şi cingători, cu sufletul furnicar de neastâmpăr. Mi te-ai desprins aşa din icoană, ager şi bătăios, trecând călare pe sub ferestrele cetăţii, cu palma-n şold şi cu suliţa rezemată-n pinten, dulce fantomă a netimpului meu. Din cale-ţi nu te-au oprit nici lacrimile maicii bătrâne, nici ochii domniţelor albe, nici hazul derbedeilor de pe uliţi, cărora te făcusei priveală. Ai istovit un drum ca să începi un altul, ai pierdut o bătălie ca s-o plănuieşti pe a doua, iar când ţi s-au isprăvit duşmanii, pe alţii noi ţi i-ai ridicat.

De câte ori nu m-am certat cu tine, de câte ori nu te-am îndemnat să nu străluceşti! Te-am luat cu mine la plug şi la coasă, la culesul prunelor şi la plivitul viei, ca să înveţi ce-i viaţa cuminte şi rostul aşezat. Te-am dus la vizuina vulpii şi ţi-am arătat căţelandrii ei cum se joacă de-a meşteşugul. Ai fi putut să pricepi din toate câte ceva. Dar tu ai aşteptat să aţipesc pe căpiţă, la umbra amiezii, ca să-ţi încaleci năzdrăvanul şi să-i supui zările sub potcoave, neliniştit cocon al somnului meu, statornic pribeag de viţă veche!

Nici cămaşă nu ţi-ai mai luat. Pieptarul tău, încătărămat pe gol, îţi glodeşte trupul ca o dulamă scorţoasă, de schimnic, dar ţi-ai spânzurat pe umeri două tulpane de catifea albastră, lunecate pe aramă şi îmblânzind-o. Arătos şi chipeş, îţi place să slobozi frâul la pas şi să te legeni în şa. Cărarea codrului e aşternută cu alune. Soarele, strecurat prin frunziş, îţi gâdilă

trecerea cu scăpărări de umbre şi lumini, ca într-o ameţeală de fluturi. S-a ridicat de undeva un şuier de mierlă şi te-ai ispitit să cugeţi la cântec. Apoi s-a pornit o zvoană de corn şi ţi-a zburat gândurile. Iată, de după făget se înalţă, năprasnic, Măria Sa Muntele, cu platoşa lui de piatră. Acolo, la umbra padinii, lângă chivotul cu turle, te aşteaptă omenirea, răsărită de după cuşme.

Ţi-e graiul ca o ploaie de clopote înalte. Cuprinzi mulţimile până la margini, şi ele se pătrund de flacăra ochilor tăi, aprinsă din oţele, sorbind-o printre gene şi lăsând-o să le curgă prin măduvă. Te-ai înălţat pe prispa schitului şi te joci cu sufletele oamenilor cum se joacă Dumnezeu cu penele îngerilor, răzleţite din zbor şi adiate pe degete sfinte. Ai în tine o credinţă neliniştită, care fuge din rugăciune şi plesneşte-n cuvinte. Totul e curgere, freamăt şi revărsare, un clocot de spume reci călărind bolovanii. Spui o vorbă şi tai o mie de răsuflări, o spui pe a doua şi mişti cohortele după tine, aprige sub steaguri.

Te vâri în luptă unde-i mai greu, neînţeleptule! Şi nici n-ai învăţat măcar să te baţi. Te-ai desprins de ai tăi şi te încerci cu duşmanul de unul singur, scriind fulgere cu sabia goală. Starostele protrivnicilor stă pe vârful dealului şi te urmăreşte prin ochean, în vreme ce tu te încaieri cu năimiţii lui, într-o volbură de copite şi nechezuri. Nici n-ai băgat de seamă că slugile şi-au pierdut armele în luptă şi că-şi duc mâinile sub cozile cailor, ca să-şi facă ghiulele cu care te împroaşcă. Tu te mişti înălţat în scări şi scrii acum fulgere printre baligi, scump caraghios al bunelor mele credinţe! Când te vei deprinde oare să te înfrunţi cu cezarii?

Ziua s-a plecat a osteneală, oştile s-au făcut nevăzute, câmpul cu stârvuri a rămas pe seama văzduhului. Te-ai dus la râu şi ţi-ai spălat zalele de scârbă, apoi ai adormit pe iarbă, cu trupul gol, crestat de tăişuri. Sunt unele flori care se închid noaptea, atunci când prinde visul să-nflorească. Ai dormit greu, ca duşii de pe lume, că nici n-ai simţit cum trec năimiţii pe lângă tine şi-ţi scuipă rănile. De ce să te ucidă, când te pot batjocori? De ce să-ţi întunece rănile-n sânge, când ţi le pot înfăşa cu bale? Că untdelemn şi vin n-au avut. Au râs şi s-au dus, iar tu ai dormit până s-a ridicat luna.

Se făcuse linişte mare pe tot pământul. Într-o asemenea tăcere, nici curgerea timpului nu se mai aude, ca o apă a morţilor, pe dedesubt. Ai deschis ochii, te-ai uitat lung la stele şi ai început să te cauţi din urmă, alegându-te din viaţă. Apoi ai tresărit: pe câmp trebuie să mai fie încă oşteni care trag a moarte, cu gurile arse; ei ştiu că, după fiece luptă, o umbră omenească trece printre gemete şi se apleacă pe nădejdile cele mai de apoi. Ai dus mâna la coburi. Ai scotocit după ploscă şi ai dat peste hârtie şi condei. Atunci ţi-ai adus aminte că aveai de făcut o carte.

Nu te-ai mai dus pe câmp. Ţi-ai aprins opaiţul şi-ai început să scrii, adâncindu-te în tine, în cel mai adevărat, poate, din câţi ar fi trebuit să fii. A fost o noapte mare aceea, încopciată din răsărituri şi apusuri de lună, cât o viaţă de om veghetor. Erai singur şi nu te-ai simţit singur. Ai pierdut un cuvânt, vântul ţi l-a adus îndărăt; ai adulmecat o zicere, frunza ţi-a şoptit-o la ureche; ţi-a şchiopătat un stih, râul ţi l-a aşezat pe măsură. Rând după rând şi pagină după pagină, n-ai mai ştiut de oamenii părăsiţi pe câmp, când mor acolo şi când înviază la tine în carte. Erai cu ei şi nu erai cu ei, şi niciodată nu te-ai dumirit dacă scrisul tău e o datorie sau e un păcat.

Introspectiva Brâncuşi[13]

Brâncuşi a plecat din Hobiţa Gorjului şi nimeni n-a bănuit unde va să ajungă. Pedestru romantic pe calea soarelui-apune, el a putut să treacă drept un Şincai sau un Badea Cârţan, dus cu nimic şi întors cu ceva în traistă, poate cu un bulgăre de faimă, a celor ce străbat oceanul pe plută şi muntele pe bicicletă. Călătorului îi şedea bine cu drumul şi nu s-a uitat îndărăt decât din când în când, să-şi vadă umbra crescută pe cerul răsăritului, înaltă şi subţire, ca o marmură trasă prin vis. Calea lui era mult prea lungă pentru ca vizionarii să-i poată ghici capătul.

Meşterul devenise celebru la vremea când locuitorii Târgu-Jiului încă mai credeau că prepeleacul acela de pe maidanul cu bălării trebuie să fie răsuflătoarea unui depozit de păcură subteran. Aşa-mi spuneau, cel puţin,

pasagerii din autobuzul ce mă purta, deseori, de la mânăstirea Polovraci la oraşul *Coloanei fără de sfârşit.* Şi de ce ne-am mira? Vameşii americani se judecaseră cu un oarecare Brâncuşi pentru o bucată de metal lustruit, presupus a fi fost lucrat la strung, ca produs de serie, şi care trebuia taxat după toate regulile importului de mărfuri. În justiţie s-a dovedit, după un an de zile, că era vorba de *Pasărea în spaţiu*, care călătorea, împachetată, spre o expoziţie de artă din New York.

Până mai deunăzi, pentru Brâncuşi încă nu sosise o plinire a vremii. Elita admiratorilor lui se străduia din greu să-i taie un drum prin hăţişurile de snobi şi fandosiţi, datornici ai credinţei că geniile se binevestesc cu pâlnia la gură. Când s-au împlinit zece ani de la moartea artistului, câţiva profesori de la Şcoala de Arte a Universităţii Columbia, din New York, i-au organizat o comemorare, pe cât de festivă pe atât de modestă. Comunicări academice inedite şi dense, lecturi din aforismele brâncuşiene, ba chiar şi un film românesc documentar s-au desfăşurat într-o sală mică, cu audienţă pe măsură: câte cuie, atâtea paltoane. Brâncuşi se înfăţişa timid, cu pelerina adunată pe trup, într-o societate newyorkeză în care până şi prezenţa unui Geo Bogza a trecut aproape neobservată.

În acelaşi timp, metropola lumii adăpostea, în Muzeul de Artă Modernă, o retrospectivă Picasso. Zarvă de zile mari, publicitate copioasă, anunţuri şi reclame, articole şi cronici, estimări senzaţionale: 5.786 de tone de talent, transportate cu avionul peste ocean! Pe frontispiciul muzeului şi pe aproape toată strada, steaguri Picasso. Amatorii se îmbulzeau la intrare şi plăteau un dolar şi jumătate ca să se amuze trecând în revistă capre borţoase şi beţe erectile, comentate prin exclamaţii peste bară, faceri cu ochiul şi gesturi cu supraînţeles. Oameni care-i cer frizerului să le taie cu grijă părul din urechi veneau acum să se recunoască în păpurişuri ţâşnite din timpan, ale unei naturi care lasă ţeasta cheală şi strămută chica de-a lungul nărilor.

Am urcat atunci scările la etajul al treilea. Acolo era linişte, linişte mare. În galeria Brâncuşi, străjuită de un paznic somnoros, *Măiastră* se ruga în tăcere, ca un clopot sub turla căruia se ţine iarmarocul. M-am rugat şi eu cu ea, preţ de un ceas, într-o sângerare de suflet.

Acum, după trei ani, trăiesc să-l văd pe Brâncuşi răzbunat. Cine-ar fi bănuit că ceasul lui avea să vină prin efortul Fundaţiei Guggenheim? Cine ar fi crezut că la Philadelphia, New York şi Chicago aveau să se întâlnească *Sărutul* din Craiova cu cel din Paris, *Rugăciunea* din Buzău cu *Pasărea* din Veneţia?

Expoziţia, cu cele optzeci şi patru de sculpturi şi douăzeci şi trei de desene ale ei, cea mai bogată şi mai reprezentativă din câte au fost până acum, îmi descoperă un Brâncuşi aproape total, copleşitor.

Iată o artă, modernă nu prin denunţare, ci prin renunţare!

Iată o artă care nu pleacă de undeva pentru ca să ajungă oareunde, ci purcede din ajungere spre întoarcerea în sinea ei; o artă contemporană cu începutul. E mult prea puţin a crede că inspiraţia sculptorului izvorăşte din stâlpul pridvorului, din ciobul neolitic sau din arta primitivă africană. În Etiopia, la Axum, în apropiere de marele obelisc, am văzut un portal de piatră străvechi, căruia, pentru ca să devină o *Poartă a sărutului*, nu i-ar mai fi trebuit decât surâsul Giocondei. Adică un adaos. Brâncuşi însă nu adaugă, ci reduce. Tăgăduind o natură coruptă şi degradată prin proliferare, cu excrescenţe stupide pe care le numim nasuri şi urechi, artistul o izbăveşte de penele şi solzii evoluţiei şi o readuce în tiparele ei primordiale, la arhetip, o restituie stării de inocenţă, de formă pură, de transparenţă şi imponderabilitate, ca în teologumenele lui Grigore de Nyssa. Opera lui Brâncuşi e restaurarea genezei. De la *Domnişoara Pogany*, ea însăşi o capodoperă, şi până la *Pasărea în spaţiu*, culmea artei brâncuşiene, e un drum anevoios, de-a lungul căruia materia avea să fie supusă unei asceze purificatoare, cu finalitatea în stare de extaz.

De data aceasta, Brâncuşi intră în istorie cu demnitatea gravă a învierii din peceţi. O procesiune vastă, la scara sutelor de mii, se mişcă hieratic într-o expoziţie care în nici un caz nu poate fi numită retro-, ci introspectivă. În acelaşi timp, liceului de cultură generală din Peştişani i se acordă, în sfârşit, numele lui Constantin Brâncuşi.

Turnul tău de fildeş[14]

A venit vremea să-ţi ridici obloanele şi să-ţi chemi lumea în privelişte. Prea te-ai însingurat de tot, prea îţi vine să crezi că lăuntrul e adevărul tău cel mai adevărat. Chipurile oamenilor au început să ţi se dezlâneze, ca într-un amurg cu ceaţă, de sub condeiul tău răsar tot mai multe umbre şi tot mai subţiri. Umbli cu degetele primprejur să-ţi pipăi eroii, să te cerţi şi să te împaci cu ei, şi te întâlneşti cu şuviţele fumului de ţigară, şerpuitoare pe forme.

Ar trebui să-ţi aduci aminte de vremea când încetaseşi să-i mai iubeşti pe semeni şi te-ai hotărât ca niciodată să nu mai vezi chip omenesc. În sufletul tău se întâmplase o prăbuşire dureroasă şi fără noimă, ca după un cutremur. Tot ce-ţi mai doreai era o viaţă pe întuneric, o existenţă-protest şi nevedere-dispreţ, să treci prin lume ca un cavaler înzăuat în noapte.

Ceea ce-ţi trebuia era o unealtă subţire şi ascuţită, ca o undrea, cu care să-ţi înţepi ochii. Altceva mai bun nu putea fi imaginat acolo unde te aflai şi unde ţi se prăbuşiseră idolii. Ţi-ai adus aminte că ai în sarsana o perie de dinţi ruptă, din a cărei coadă se putea face o asemenea unealtă. Aşa ai început să-ţi pregăteşti intrarea în beznă.

Cu încetineală şi răbdare, puţin câte puţin în fiecare zi, ferindu-te ca un hoţ la descuietoare, frecai coada periei de piciorul aspru al mesei de ciment şi încercai cu degetul apropierea vârfului. Osândiţii te-au întrebat ce faci şi le-ai spus că-ţi creşte o unghie-n carne. Te-au crezut şi s-au simţit chiar îndatoraţi să te acopere de ochiul pazniculuі, strecurat din când în când pe spion.

De negândit acum cu câtă linişte şi luciditate îţi apropiai tenebrele! În răstimpuri măsurai celula cu paşi număraţi şi cu ochii-nchişi, preînchipuindu-ţi umbletul orbului. Erai pregătit pe dinlăuntru, totul era doar o problemă de timp şi tehnică.

În sfârşit, unealta a fost gata. Vârful era ascuţit ca un ac, asasinarea ochilor trebuia să se producă noaptea târziu, când osândiţii dorm ca pietrele şi veghea pazniculuі nu mai trezeşte teamă. Întins sub pătură, cu arma sub

căpătâi, socoteai curgerea clipelor de după miezul nopţii, pândind răsuflarea celor adormiţi şi paşii de pâslă ai strigoiului de pe coridor. Te încerca o spaimă: să nu ţipi, să nu gemi. Şi încă una: ca nu cumva durerea ascuţită a primului ochi să-ţi paralizeze mişcarea mâinii către celălalt. Te-ai fi făcut de râs, ca un caraghios. Cât de ridicol sună cuvântul *chior* pe lângă suveranul *orb*... Timpul se făcuse vâscos.

Nu ţi-ai dat seama când te-a furat somnul şi cât a durat visul. Poate o secundă, poate ceva mai mult. Erai pe apa Bistriţei moldovene şi şedeai în picioare pe o plută şi pluta mergea în susul apei. Lângă tine, tot în picioare, a apărut deodată Milica. Ea, cu ochii aceia ficşi, cu ochii aceia de statuie, cu ochii aceia fără lumină, cu care venise în leagănul mamei şi cu care plecase, la şaisprezece ani, în grădinile Maicii Domnului. Tăceaţi amândoi pe plută. Şi pluta mergea în susul apei. Apoi a lunecat uşor spre malul drept şi s-a apropiat de buza pământului. Ţi-ai simţit umărul împins gingaş, ca de o adiere, şi ai pus piciorul pe iarbă. Atunci ai auzit-o pe Milica:

— Şi nu uita: n-ai dreptul să-i fii altuia povară!

Şi pluta s-a depărtat de mal şi luneca în susul apei, purtând pe ea o statuie de abur.

Te-ai trezit. Şi-ai văzut-o pe mama purtând pe Milica de mână şi stăpânindu-şi de atâtea ori, de atâtea ori, plânsul. Ţi-ai smuls unealta de sub căpătâi, ai rupt-o-n bucăţele şi ai aruncat-o în tinetă. Aşa te-a recucerit lumea, căreia nu aveai dreptul să-i fii povară.

Lumea? Care lume? Aceea pe care ai alungat-o dincolo de obloane şi de care te crezi ferit? Lumea, lumea asta de carne şi oase, lumea asta de lut şi de văzduh, lumea asta are puteri năzdrăvane. Fugi de ea, şi ea vine peste tine. O tăgăduieşti, şi ea te solicită.

Zalmoxis se pustnicise în peştera de la Polovraci şi dormita aşa, cu ochii-nchişi, de veacuri şi veacuri. Un huiet mare a năvălit în grotă şi i-a făcut auzul să tremure. Erau vaierele dacilor pe zidurile în flăcări ale Sarmisegetuzei. Atunci zeul a deschis ochii. Şi cum i-a deschis, toate stihiile lumii s-au năruit, s-au amestecat şi s-au frământat de istov, iar din

vânzoleala aceea cosmică s-a născut o seminţie nouă, neamul românesc. Şi zeul nu se mişcase din peşteră.

Te mai ferecasei odată în odaie, plictisit şi scos din sărite de cei ce veneau zilnic să-ţi ceară un sprijin pe care, de cele mai multe ori, nu-l puteai da. Ai încuiat bine uşa şi ţi-ai lipit pe geamuri hârtie groasă de camuflaj, rămasă din vremea războiului. Lucrai sub lampa mică, hotărât să nu mai răspunzi nimănui. Aveai şi tu dreptul la o viaţă a ta, interioară, închinată altor dăruiri.

A durat asta până ce ţi-au căzut ochii pe nu mai ştiu ce pagină a lui Leon Bloy. Fraza suna cam astfel: „Nu încui niciodată uşa, de teamă ca nu cumva la pragul meu să găsesc dimineaţa un străin care venise să-mi ceară o bucată de pâine şi murise de foame”. Din clipa aceea ţi-ai luminat iarăşi ferestrele şi i-ai lăsat pe oameni să vină la tine.

Hai, ridică-ţi obloanele! Peste semenii tăi au năboit apele, oamenii au nevoie de lumina ochilor tăi.

Prolegomena la un Ospăţ al săbiilor[15]

Tiranul mă poftise cam pe neaşteptate, şi numai când am ajuns la palat, odată cu mulţimea curtenilor festivi, mi s-a şoptit că ospăţul fusese pregătit întru cinstirea mea.

Nu-ţi poţi închipui cât am fost de uimit. O asemenea cinste, tocmai pentru mine, cel cunoscut de toată Siracuza drept linguşitorul curţii! De când mă ştiu în preajma stăpânului, tot atât de bine ştiu că lumea mă ia drept o lichea inteligentă, un iscusit al vorbelor aduse, ajuns prin încolăcire şi statornic prin inerţie. Dar eu acceptasem de mult eroismul de a înfrunta, deopotrivă, şi dispreţul domnului, şi pe acela al supuşilor săi.

Îmi dau astfel seama, Sisif, că tu nu poţi înţelege un astfel de eroism. Nu-ţi tăgăduiesc măreţia de a-i fi înfruntat pe zei şi, măcar în ceasul pogorâşului tău, de a-ţi bate joc de puternicia lor. Eşti mai înalt decât muntele tău, Sisif, şi e de mirare cum de mai credem că duci în cârcă un

bolovan, de vreme ce urieşenia ta l-a prefăcut într-un mingeac de piatră, într-un gogoloi pe care ai putea oricând să-l trimiţi, bobârnac, în obrazele zeilor.

Dar să ai vârtutea de a-l dispreţui în auzul tuturor pe cel ce te dispreţuieşte în taină, iată ceea ce mi se pare a fi la măsura măreţiei adevărate. Căci ce este lauda umflată decât un dispreţ acoperit?

Fireşte, eroismul acesta îşi are, şi el, riscurile lui. Îi spusesem lui Dionis că e cel mai deştept tiran de pe lume. El s-a mâniat şi m-a pălmuit, iar eu am preamărit palma care tocmai adeverise înţelepciunea. Când i-am spus că el e domnul cel mai iubit de norod, a dat poruncă să fiu trimis în surghiun şi n-am scăpat decât plângându-mi durerea de a nu mai vedea faţa stăpânului meu. I-am lăudat apoi bunătatea şi duhul dreptăţii; m-a pus în lanţuri şi le-a poruncit zbirilor să mă muncească; eu am urlat că vreau să mor de mâna însăşi a dreptului Dionis. Iar când m-a scos din lanţuri şi m-a despuiat de avere, mi-am scos vestmântul şi i l-am aşternut la picioare, rugându-l să-mi primească şi sângele în vistieria cetăţii.

Ştiam bine că, prin toate acestea, Dionis mă ispitea pe mine, dar se cerca şi pe el. Izbutisem să-i clatin dreapta socotinţă despre sine însuşi. Îi strecurasem îndoiala în gândul că ar fi un om ca toţi oamenii. Încetul cu încetul, tiranul a prins a crede că poleiul pe care i-l tot suflam peste făptură face parte din însăşi făptura lui şi, de unde la început se simţea stingherit, ca într-o platoşă de-mprumut, acum strălucirea laudei îi devenise trebuinţă şi voluptate. Era ca o otravă dulce cu care trupul se deprinde şi pe care sângele o cere. Robul o aduce, domnul o bea şi-i aruncă servului un surâs; dar ştie că el e adevăratul sclav.

Sala era încăpătoare şi înaltă, luminată-n jos cam de la jumătatea pereţilor. Bucatele fumegau miresme, vinurile spumegau în pocale, oaspeţii nu se dumereau. Şi când domnul a ridicat cupa şi a închinat în cinstea lui Damocles, eu m-am ridicat şi am rostit cel mai sclipitor şi mai gogonat cuvânt de laudă pentru preaînţelptul, preaputernicul, preaînaltul şi preafericitul tiran al Siracuzei. A fost o apoteoză.

— Îţi mulţumesc, Damocles, zise domnul. Bea, pentru mine, pocalul până-n fund! Pân’ la ultimul strop!

Am dus pocalul la gură şi am sorbit îndelung, lăsându-mi capul pe spate, mult, mai mult... Atunci am auzit un hohot de râs, al tiranului. Şi am încremenit, aşa cum eram: deasupra mea atârna o sabie, spânzurată de tavan cu un fir de păr. O sabie grea, cu vârful ascuţit, se rotea uşor peste capul meu, ameninţătoare. Prin tăcerea mesenilor gâlgâia doar râsul lui Dionis. M-am îndreptat şi am început şi eu să râd, cu un râs mai puternic decât al lui. Descumpănit, domnul tăcu. Iar eu am întins braţul:

— Să mi se umple iar pocalul! Doresc să beau pentru mintea care a ştiut să ridice gluma la treapta filosofiei!

Tiranul se simţea iarăşi înfrânt şi căuta o scăpare. Şi-a ridicat pocalul:

— Nu numai că închin, ci şi beau pentru isteţia lui Damocles!

A fost rândul lui să-şi dea capul pe spate şi să încremenească: deasupra făpturii îi atârna o sabie tot atât de grea şi de ascuţită, spânzurată de tavan cu un fir de păianjen. Vârful se ridica şi se lăsa, rotindu-se elastic, când peste frunte, când peste ochi, când peste grumaz.

Dionis n-a mai avut încotro şi a trebuit să râdă. S-a îndreptat şi a râs. Au râs şi mesenii. Râsul a devenit general când din umbra tavanului a apărut câte o sabie deasupra fiecărui curtean. Toată masa era acum străjuită de o horă tăioasă, ca un joc de flăcări cu vârfurile-n jos. S-a petrecut grozav în seara aceea, mai ales când fiii despotului şi prietenii lor şi-au început dansul în catul de deasupra şi făceau podeaua să duduie. Se auzea şi muzica.

Petrecerea şi-a atins culmea când mesenii au descoperit că în pâine, în carne şi în sosuri, în vinuri şi chiar în văzduh mişună tot felul de săbiuţe, ca nişte viermişori de oţel împerecheaţi cu sarea. Toţi s-au repezit în bucate şi au început să ronţăie-n măsele, sângerându-şi gingiile şi înghiţindu-şi dumicaţii cu poftă sporită, biciuită de gusturi, dementă pe gâtlej.

Şi în timp ce tu, Sisif, îţi puneai în cârcă bolovanul tragic şi te găteai de un urcuş nou şi fără de sfârşit, noi şedeam sub săbii şi între săbii şi continuam să mâncăm şi să bem.

De dincolo de ape[16]

Nu facem parte din tagma celor ce-şi pot îngădui să fie numai scriitori şi să producă în fiece zi câte un căpeţel de operă. Scrisul nostru, atât cât ajunge să se cheme aşa, îşi dispută existenţa, ca la foarte mulţi alţii, cu încă o mie şi una de nerăbdări ale sufletului, îngrămădite la strungă. Asemenea păstrăvilor, ele nu pot înainta decât în susul apei, şi doar puţine sunt cele ce se opresc, cu gurile deschise, sub clocotul fraged al cascadei, să se adape cu har. Selecţia se face pe dedesubt, numai Dumnezeu ştie cum, şi doar transparenţa timpului, ondulată, vai!, pe curgere, face ca suferinţa să ne fie mai blândă.

Editând, mai mult într-o doară, o minusculă casetă de literatură, ne-am îndărătnicit nu numai în asprimea măsurii, ci şi în mândria de a nu atârna de nimeni şi de a o da la iveală când, unde şi cum se poate. O redacţie cu leafă, plătită din sus sau din jos, e limitată de nişte exigenţe care nu totdeauna coincid cu cele interioare. Abonatul îşi vrea publicaţia la timp, scrisul colaboratorilor e legat de gusturi şi termene. În ce ne priveşte, am zis că aceste patru pagini ne sunt prea mici şi prea costisitoare pentru a mai fi făcute şi prost. De aici, libertatea tăcerilor intermitente şi disciplina economiei verbale. Fiind caseta noastră un dar – ne-am gândit noi –, cititorul îi va ierta sincopele.

Ne-a fost dat însă, spre bucuria şi înţelepţirea noastră, să băgăm de seamă că un scriitor nu se poate purta de-a joaca cu cititorii şi că libertatea lui, la care ţine mai mult ca la orice pe lume, e îngrădită cel puţin de acea politeţe a cortinei căreia nu-i este iertat să cadă pe mijlocul actului deschis. Tot începutul e şi o angajare, o făgăduinţă, un legământ, iar dezertarea, dacă nu duce la eşafod, lasă-n urmă-i un văzduh cenuşiu, al sinucigaşului cabotin. Fuga de propria-i răspundere e singura experienţă pe care scriitorul nu şi-o poate permite. Nimeni, nici chiar eroul absurd, nu merge-n moarte din curiozitate. Din clipa în care ai devenit public, contractul tău cu cititorii nu mai poate fi reziliat decât de aceştia. Noi am înţeles acest adevăr mai acum, de câteva luni încoace, din lectura unei sumedenii de scrisori.

Câţiva din corespondenţii noştri ne-au adiat reproşul că ne-am intitulat caseta cu un prezumţios plural al majestăţii, fără să ne cunoască încredinţarea că a scrie literatură înseamnă a trăi într-o permanentă stare de umilinţă. La urma urmelor însă, chiar dacă obsesia a trei litere n-ar trăda şi o disperată fugă de singurătate, ce ne-ar împiedica să fim, aparent, şi trufaşi? Dacă, prin accident, am ţine în mână nu un condei, ci un sceptru sau o pateriţă, am avea dreptul să emitem acte publice care ar începe, invariabil şi inofensiv, cu „Noi..., din mila lui Dumnezeu...”, şi nimeni nu s-ar mira. În universul său lăuntric, scriitorul îşi arogă o anume suveranitate, dacă nu pe aceea a Cuvântului, cel puţin a îmblânzitorului de cuvinte. Ca în orice imperiu, i se pot întâmpla răscoale şi împotriviri, ridicări şi căderi, crize de autoritate şi abuzuri de putere. Şi are de înfruntat, mai ales, riscul de a se vedea surghiunit de propriii săi supuşi sau de a întâmpina posteritatea în ipostaza irodului singuratic, cu sabie de lemn şi coroană de mucava. Această ultimă perspectivă, împerecheată cu acerbia celui ce-şi vrea paradisul restaurat în ogradă, naşte acea stare de umilinţă care face din scriitor un suveran trist.

E foarte frumos.

Redacţia noastră, mare cât o chichiţă cu salbă, se poate purta cu uşurinţă dintr-un loc în altul, aşa încât nu e de mirare că ea a poposit, de vreo lună şi pe încă vreo cinci, într-o colibă de pe la marginea pământului, la un răgaz al apelor mari, împreună cu alte câteva unelte de limbă românească. Unicolaboratorii ei, regăsiţi sub soarele însingurării, se gândesc la cei ce i-au citit şi încurajat şi se-ndeamnă să le mai îmbie câte ceva, îndrăznind să creadă că o pagină de literatură poate fi şi o strângere de mână.

Fireşte, lucrurile nu sunt atât de simple cum par la început. În adolescenţă, poetul din Mărţişor şi-a abandonat vocaţia pentru pictură şi a apucat drumul scrisului numai pentru că – i se părea lui – a face literatură înseamnă a te folosi doar de un creion, o hârtie şi, eventual, o bancă în parc. Mai târziu a trebuit să-şi dea seama că scrisul, ca să ajungă şi la cititor, are nevoie de ceva mai mult. Atât de mult, încât meşterul se complicase şi cu o

tipografie proprie, pe care noi, neavând-o, trebuie s-o plătim cu un plus de sudoare şi un minus de mertic; în clipa de faţă mai suntem nevoiţi să ne-o apropiem de la câteva mii de kilometri, ceea ce nu ne-ar fi cu putinţă fără sprijinul binevoitor al bunului şi devotatului nostru prieten Gheorghe Alexe.

Popasul nostru înseamnă nu numai foame de însingurare şi înmănunchere, ci şi o reconciliere cu firea şi graiurile ei, la o vreme când omenirea începe să joace golf pe lună şi uită că luna răsare şi apune pe cer. Le trebuie oamenilor o ieşire la câmp, o invazie în largul văzduhului, o cuprindere la măsura pasului aşternut şi a zborului înalt, asemenea vântului.

În fapt, ne fusese dor să ne aducem aminte că pământul e frumos şi apele-s întinse, că păsările cântă şi pentru noi, că ţara noastră e cea mai scumpă din câte sunt pe lume şi că nici o veşnicie nu poate înlocui durata anotimpului cosmic din cumpăna Carpaţilor.

10 *Noi*, nr. 1, ianuarie 1970.
11 *Noi*, nr. 2, februarie 1970.
12 *Noi*, nr. 3, martie 1970.
13 *Noi*, nr. 4, aprilie 1970.
14 *Noi*, nr. 7, iulie 1970.
15 *Noi*, nr. 8, august 1970.
16 *Noi*, nr. 9, februarie 1971.

File de jurnal

1 ianuarie 2003, Nicula. Azi-noapte, la cumpăna anilor, slujbă în biserică. Ceea ce afară se cheamă revelion, aici se numeşte priveghere. Înainte de miezul nopţii, Te-Deum, în continuare, molitfele Sfântului Vasile şi polihroniul. Pragul timpului nu s-a simţit; în rugăciune, omul devine vecin cu eternitatea.

Biserica, aproape plină de poporeni. Printre ei, un grup de vreo treizeci de studenţi, băieţi şi fete, aparţinând organizaţiei ASCOR din Braşov. I-am văzut şi acum un an, dar mai mult în treacăt. Călătoresc studenţeşte, cu trenul, la jumătate de preţ, şi pe jos, cu rucsacurile-n spate. La sfârşitul slujbei, au cântat câteva imnuri.

Astăzi, după Liturghie, stareţul i-a invitat să prânzească cu obştea, în trapeză. I-am văzut mai bine. Tineri, frumoşi, curaţi, modeşti, jertfelnici. Printre feluri, au cântat colinde; un repertoriu foarte bogat, variat şi original. Rar mi-a fost dat să aud colinde vechi, străvechi, culese direct de prin satele lor şi cântate laolaltă, simplu, frumos, limpede, sincer, fără prelucrări folclorice sau poleiuri regizorale. I-am îndemnat ca, pe drumul de întoarcere, să se oprească pentru un ceas în Cluj şi să facă nişte înregistrări în studioul postului de radio Renaşterea. I-am întrebat dacă au făcut un disc. Au râs: „De unde să avem noi bani pentru aşa ceva?”... Cred că voi încerca să-i ajut. Ar fi păcat să se piardă nişte comori pe care ei le poartă aşa cum albina îşi duce polenul.

Acum, târziu, gândindu-mă la ei, mi-am adus aminte că Spiro Agnew, vicepreşedinte al Statelor Unite sub Nixon, a criticat mass-media pentru faptul că-i prezintă lumii un tineret american debusolat, decadent, consumator de alcool şi droguri, care nu ştie altceva decât să danseze pe muzică rock şi să umble pe motocicletă... Fără să nege realitatea, demnitarul îi amintea presei că în America există şi un tineret angajat, care-şi petrece

majoritatea timpului în sălile de cursuri universitare, la masa de studiu, în biblioteci şi laboratoare; proba cea mai evidentă este aceea că America produce savanţi, atât pentru ea, cât şi pentru export.

Mă gândesc că situaţia tineretului american nu e singulară, că ea poate fi întâlnită oriunde, inclusiv în România. În fiecare an sunt invitat să rostesc o binecuvântare şi un cuvânt la marea festivitate a noilor promoţii de medici şi farmacişti. Îi privesc cu drag şi-mi dau seama că ei n-ar fi ajuns aici fără ani de muncă îndârjită, ei, cinci-şase sute din miile şi miile de candidaţi. Orice societate are o elită, iar elita, prin ea însăşi, e minoritară; minoritară, zic, dar reprezentativă. Mă uit peste mulţimea din catedrală, duminică de duminică, şi constat că 60-70% sunt tineri, studenţi şi elevi. Acolo îi văd eu, din amvon, dar în taină îi văd duhovnicii. Şi-mi place să cred că speranţa lor nu va fi zadarnică.

6 ianuarie 2003 (Bobotеaza). Vedetismul e un apanaj nu numai al artistului, ci şi al omului politic. La acesta din urmă nu e o deprindere, ci o strategie. Campania lui electorală se întreţine, aproape în totalitate, prin imagine: afişe, fluturaşi, televiziune, radio, internet, ziare. Înainte de alegeri, să şi-o alcătuiască; după, să şi-o menţină. În regula jocului, nimic reprobabil.

Vedetismul însă poate fi şi o ispită subtilă care, în epoca bombardamentelor informatice, contaminează şi zone aparent imune. Astă-seară, ca de obicei, am urmărit ştirile la televizor. Şi m-a cuprins o imensă tristeţe: vedetismul şi-a făcut apariţia, persistând, şi în Biserică, instituţie al cărei cult, oricum, nu duce lipsă de spectaculozitate şi în care deci excentricitatea şi exhibiţionismul nu pot fi decât expresia penibilă a prostului-gust.

8 ianuarie 2003. Aflu din presă că s-ar fi „născut” prima clonă umană. Mulţi se alarmează, dar fără să ştie că o astfel de fiinţă nu este om: ingineria genetică nu-i poate fabrica şi un suflet, care e creat de Dumnezeu. Aşadar, individul e un exemplar dintr-o specie, nu o persoană. Se pare că profetul

Isaia – care a trăit acum 2700 de ani – a prevăzut şi această năzbâtie: „Lăsaţi-vă deci de un astfel de om care nu-i altceva decât o suflare în nări. Ce preţ poate fi în el?” (2, 22).

10 ianuarie 2003. De abia azi-dimineaţă, printr-un fax, am aflat că a trecut la Domnul Părintele Vasile Vasilachi, arhimandrit mitrofor, doctor în Teologie şi vicar al Arhiepiscopiei noastre din America şi Canada. Împlinise 93 de ani. Ceasul din urmă l-a găsit în chiar ziua de Bobotează, în timp ce umbla cu crucea pe la casele enoriaşilor săi din New York.

Acum doisprezece ani, la sfârşitul ultimei mele vizite în Statele Unite, m-am dus să-l văd. În plină metropolă a lumii, printre palate şi zgârie-nori, el locuia într-o chilie călugărească, ticsită de icoane şi cărţi; o măsuţă de scris, un scaun şi un pat simplu, învelit cu o cergă. Am râs amândoi: e ceva mai bine decât la Aiud...

S-a oferit să mă conducă la aeroport şi am ieşit în forfota străzii. L-am întrebat dacă are maşină.

— Sigur că am. S-ar putea altfel, aici, în New York? Uitaţi-vă, toate astea galbene sunt ale mele; e de-ajuns un semn cu mâna ca s-o am alături...

E ceva, să ai nouăzeci şi trei de ani şi să mori la datorie. Dumnezeu să-l fericească!

12 ianuarie 2003. Ciosa e un cătun răznit în munţii Bârgăului, ale cărui şaptezeci de case sunt risipite pe o suprafaţă de 140 km2. Nu are electricitate, nici telefon, nici doctor, nici farmacie, nici moaşă comunală şi nici drumuri pietruite, de acces: morţii şi-i îngroapă fiecare în grădină. Altfel, oameni chipeşi, buni gospodari, crescători de vite şi tăietori de lemne. Există o şcoală, dar numai pentru cei mici; ceilalţi, mai mărişori, merg pe jos până la cea mai apropiată, la vreo patru ore de drum dus-întors. Prin tradiţie, creştinii din Ciosa sunt asistaţi de Mânăstirea Piatra Fântânele, din pasul Tihuţa. Au o biserică de lemn, veche, pe care au prenoit-o prin râvna ieromonahului Gavril şi cu ajutorul unor meşteri maramureşeni. Curată şi frumoasă ca un chivot, aştepta să fie resfinţită.

Aşa se face că, astă-vară, mustrându-mă pe mine cugetul pentru aceea că, de obicei, târnosesc biserici în sate mari, arătoase, unde, după datini străvechi, arhiereul e primit cu mare fală, purtat în trăsură acoperită cu scoarţe şi precedată de alaiul călăreţilor cu pene de păun la clop, m-am gândit că ar fi cinstit să merg şi undeva, la marginea lumii, unde oamenii sunt fericiţi dacă-l văd, o dată în viaţă, pe protopop. Dar în ajunul duminicii din 15 iunie, când trebuia să merg la Ciosa, am fost anunţat că în zori plouase cu găleata, ceea ce însemna că drumul de pământ devenise cu desăvârşire impracticabil. Atunci am zis, aşa, într-o doară, către stareţa Pamfilia:

— Să mă chemaţi la iarnă, pe zăpadă şi îngheţ!...

Eu am zis-o într-o doară, dar oamenii au luat-o de bună. Aşadar, aseară am ajuns la Ciosa într-o sanie trasă de doi bidivii, după ce străbătusem universul unor zăpezi imperiale, presărate cu diamante şi urme de cerb. Găzduit la casa parohială, într-o odăiţă curată şi caldă, mi-am citit pravila de seară la lumina unui sfeşnic cu trei lumânări. Despre lumina de azi-dimineaţă, dumnezeiască, va face însemnare cronicarul. Eu însemn doar atât: nu poate avea omul o bucurie mai mare decât pe aceea de a-şi bucura semenii.

23 ianuarie 2003. Nici în anul acesta nu am participat la „Săptămâna de Rugăciune pentru Unitatea Creştină”. Încă nu mi-am putut alunga sentimentul că este aici ceva care sună fals: ne rugăm împreună pentru unitate, dar de gândit o gândim diferit; cătăm spre capătul drumului, dar priveliştea e alta. Mai corect ar fi fost să se spună: „Rugăciune pentru solidaritatea creştină”, de vreme ce esenţa tuturor mesajelor este aceea de a ne da mâna pentru atenuarea şi eradicarea relelor din societatea contemporană, ca şi pentru construcţia unei Europe autentice, care-şi caută „un suflet”.

Cred că veritabilul mesaj al unităţii eclesiale l-a deţinut tot Consiliul Ecumenic al Bisericilor, atâta vreme cât nava-amiral a acestuia a avut pe catarg flamura „Credinţă şi Constituţie”. Dacă la început se preconiza

dialogul între identităţi diferite, care să conducă la unitatea credinţei în diversitatea tradiţiilor, cu vremea s-a ajuns la un soi de unitate prin confuzie, iar noţiunea de ecumenism, încăpută pe mâna profanilor, a devenit un fel de detergent universal, magic, miraculos, care înmoaie, curăţă, dezinfectează, spală, albeşte, parfumează, încântă, emană dorinţe şi atrage pe cine nu gândeşti. Continui să sper că restaurarea Mişcării Ecumenice în dimensiunea ei clasică şi în ţelul ei nobil va fi benefică pentru înaintarea Bisericilor spre un vis atât de frumos: refacerea cămăşii sfâşiate a lui Hristos.

Cred însă că, în final, refacerea unităţii bisericeşti va fi opera năprasnică a Duhului Sfânt. Ce strică omul drege Dumnezeu.

7 februarie 2003. Zece ani de când mi s-a încredinţat, ca arhiereu, eparhia Clujului. Le-am cerut alor mei să nu pună la cale nici un fel de sărbătorire. Ieri, în Adunarea Eparhială, pe lângă obişnuitele dări de seamă anuale, un bilanţ sumar al deceniului pastoral, câteva urări sobre, măsurate, decente, şi atât.

Pentru azi mi-am dorit un ceas de intimitate liturgică în paraclisul Mânăstirii Nicula, dar nu mi-a fost dat: reflexele festiviste m-au făcut repede prizonierul unei banale slujbe fastuoase, în biserica mare, cu sobor de odăjdii şi strană multisonoră. Îngerul meu s-a simţit stingher, dar acum, în târziul serii, îi pare rău: la urma urmelor, oamenii au fost de bună credinţă.

22 februarie 2003. Aflu din presă că ministrul Turismului nu a renunţat la proiectul „Dracula Park”. După căderea planului Sighişoara i se dau târcoale Snagovului (de fapt, mânăstirii) sau oricărui alt loc care ar părea potrivit pentru o asemenea ispravă.

Întrebat de ziarişti, m-am pronunţat, încă de la început, împotriva acestei idei năstruşnice, menită să afecteze şi bruma de mândrie naţională care ne-a mai rămas (la o expoziţie într-o capitală europeană, pavilionul românesc s-a deschis prin prezenţa a două femei frumoase, a căror gură era

înzestrată cu înfiorătorii canini draculeeni; absolut dezgustător!); rostită şi mai pe larg, poziţia mea mi-a atras răceala câtorva mâini oficiale şi foarte oficiale.

Din punct de vedere religios, mitropolitul Teofan a avut în Sinod o intervenţie tranşantă: Dracula este un tip malefic, care se cere mai degrabă exorcizat. De perfect acord.

Acest personaj este însă negat şi de cultura românească: tipul vampirului nu există, sub nici o formă, în mitologia şi folclorul nostru. Fabricat aiurea şi exploatat cu frenezie de cinematografia americană de după miezul nopţii, el a ajuns acum la poarta României şi bate nervos din picior, solicitând cetăţenia de onoare a unui popor care nici măcar n-a auzit de el. Interesul e pus pe seama turiştilor străini, îndeosebi anglo-saxoni, poftitori de senzaţii macabre. Îmi aduc aminte de ceea ce îmi povestea, acum vreo cincizeci de ani, un mentor al unei echipe de dansuri folclorice care „s-a produs” în faţa unei delegaţii sovietice. Spre a fi pe plac (nu se putea altfel!), căluşarii noştri au jucat… cazaciocul. Ruşii au răbdat şi i-au umilit: „Noi aşteptam să vedem ceva de pe la voi, hora, sârba, calabreaza, rustemul, învârtita, sau cam aşa ceva. Cazaciocul? Vă asigurăm, pe cuvânt de onoare, că noi îl jucăm mai bine”.

În sfârşit, promotorii vampirului stockerian atentează şi la adevărurile noastre istorice, identificându-l cu voievodul Vlad Ţepeş. Speculaţiile pe seama lui Vlad Dracul, tatăl acestuia, şi a ordinului cavaleresc căruia îi aparţinea nu sunt altceva decât o posibilă prestidigitaţie cerebrală, care însă nu vrea să scoată din pălărie un porumbel, ci un liliac, ca figură emblematică a nobilei noastre spiritualităţi.

La economic nu mă prea pricep, dar aud voci care argumentează că proiectul cu pricina nu ar fi nici măcar rentabil, ci mai degrabă păgubos.

Eu cred că nu mai poate fi vorba nici de Sighişoara, nici de Snagov, nici de Bran, nici de Bârgău; strigoiul nu are ce căuta la noi!

În timp ce Europa îşi caută un suflet, României i se caută un drăcuşor.

25 februarie 2003. Un jurnal destinat publicării nu poate fi decât un pseudojurnal; aşadar, mai degrabă o specie literară.

22 februarie 2003. Nicula. Întâlnire de câteva minute, în curte, cu un mare grup ASCOR, din toată ţara, venit în pelerinaj. Câte surâsuri, atâtea lumini; cât entuziasm, atâta primăvară.

1 martie 2003. În pofida unei adevărate campanii de poluare a simbolurilor, mărţişorul nostru continuă să-şi păstreze inocenţa. Existau temeri că invazia lui „Valentin" va alunga din conştiinţa poporului tradiţionalul şnur în alb-roşu; din fericire, acest „Valentin" a fost repede expus unui proces de vulgarizare, coborându-l în zonele inferioare ale unui erotism degradant. Dincolo de inevitabilele aproximaţii mercantile, mărţişorul e un înşir-te mărgărite al sufletului românesc.

2 martie 2003.

De ce plângi în lumină
când e pe lume atâta-ntuneric?
Striveşte-ţi lacrima
Şi-nchide cartea.

3 martie 2003. Liber e omul care poate fi calomniat fără să se teamă de şantaj.

12 martie 2003. Consiliul Naţional al Audiovizualului a lansat o campanie de descurajare a acelor programe din mass-media (îndeosebi din televiziune) care promovează – mai ales la adresa copiilor şi tineretului – gustul pentru violenţă, crimă, sexualitate, vulgaritatea limbajului, abuz de băuturi alcoolice, trafic şi consum de droguri. În esenţă, campania e menită să-i asigure tineretului nostru o educaţie fizică şi spirituală sănătoasă. De fapt, acestea sunt şi temele perene ale Bisericii, care, la rândul ei, s-a angajat să sprijine orice demers în acest sens.

Desigur, reacţiile nu s-au lăsat aşteptate: cenzură, încălcarea libertăţii de exprimare, a drepturilor omului etc. Am citit şi eu celebra Cartă, dar nu am dat de un drept al omului de a-l distruge pe altul sau de a se distruge pe sine.

18 martie 2003. Azi, la ora 10, am împlinit 82 de ani. Nu întotdeauna şi peste tot se adevereşte observaţia că bătrâneţea ar fi autocritica naturii. Mai este şi Dumnezeu, Care o corectează.

20 martie 2003. Război în Irak, adică în imperiul de altădată al teribilului Nabucodonosor. Robii acestuia, poposiţi în convoi la umbra sălciilor, au refuzat să le cânte localnicilor ceva „de acasă", dar vaierul lor, nu ştiu cum, a devenit tot cântec:

La râul Babilonului,
acolo am şezut şi am plâns
când ne-am adus aminte de Sion.

12 aprilie 2003. În Aula Magna, Universitatea „Babeş-Bolyai" i-a conferit Regelui Mihai I titlurile academice de Profesor Honoris Causa şi Senator ad Honorem. Momentul a strălucit prin sobrietate. Imnul Regal, intonat pe lângă acela al Republicii, a emoţionat tocmai prin tragica lui inactualitate.

17 aprilie 2003. La Teatrul Naţional, recital de gală cu *Celălalt Cioran*. Pe cât l-am admirat pe marele actor Ovidiu Iuliu Moldovan, pe atât mi s-a făcut milă, o dată mai mult, de bietul erou al spectacolului.

18 aprilie 2003. În somptuosul hol al Bibliotecii Judeţene „Octavian Goga", lansarea piesei mele pentru copii *Păhărelul cu nectar*, scrisă cu aproape jumătate de secol în urmă şi reeditată acum, la Limes, după treizeci

şi patru de ani. Consemnez aici ultima frază din Prologul autorului: „Ce-şi poate dori mai mult o biată gâză din grădina reveriilor mele literare?”.

19 aprilie 2003. Biblia jubiliară 2001 a avut parte, în 2002, de mai multe „lansări” şi de numeroase aprecieri, orale sau scrise. Nimic anormal, de vreme ce în astfel de momente nu se spun decât vorbe de bine. Pentru 2003 aşteptam, neapărat, şi reacţii critice. Iată însă că, dimpotrivă, poşta electronică de astăzi îmi aduce cel mai neaşteptat elogiu. E vorba de o scrisoare, în limba engleză, pe care „Corpul Academic al Profesorilor din Colegiul Viaţa Creştină din Oradea” i-o adresează „Preşedintelui Societăţilor Biblice Unite din Anglia” şi care, în traducere, sună aşa: „Noi, dascălii şi Bisericile Evanghelice din România, cu peste 2 milioane de credincioşi, ne întrebăm cum a fost cu putinţă ca Societăţile Biblice Unite să fi sponsorizat şi încă să sponsorizeze traducerea retrogradă şi anti-evanghelică a Bibliei în limba română, făcută de Arhiepiscopul Ortodox al Clujului, Bartolomeu Anania. Sperăm că această crimă împotriva poporului român şi împotriva evanghelicilor din România nu va continua cu sprijinul Dv. şi că Proiectul Dv. de traducere în limba romă pentru populaţia ţigănească nu va folosi această versiune biblică anti-evanghelică a Arhiepiscopului ortodox Bartolomeu Anania. Am putea să avem şi o explicaţie asupra acestei crime [?]”.

Fără comentarii.

27 aprilie 2003. De obicei, la masa de Paşti îl aveam la mine pe Mitică, împreună cu fiul său. De data aceasta, vârsta şi suferinţa l-au ţinut pe loc, aşa că am mâncat singur.

29 aprilie 2003. A treia zi de Paşti. La Căminul de bătrâni din Mociu am prânzit împreună cu asistaţii, la o masă pe care le-am oferit-o întru pomenirea părinţilor mei (în special a lui tăticu, care a murit într-un sărăcăcios azil de bătrâni, în timp ce ambii săi feciori zăceau în puşcărie).

Printre asistaţi, văduva octogenară a unui mare profesor de Teologie, care a murit în închisoare.

30 aprilie 2003 (Nicula). Editura Deisis din Sibiu ne oferă încă un dar. Am în mână o carte voluminoasă, care cuprinde *Integrala publicisticii religioase* a lui Nae Ionescu. Pregătindu-mă de lectură, îmi aduc aminte că, înainte de 1989, la Institutul „G. Călinescu” a avut loc un colocviu pe tema „Mircea Eliade”, iniţiat de Zoe Dumitrescu-Buşulenga şi condus de Marin Bucur. În discuţie a intrat, inevitabil, şi numele lui Nae Ionescu. S-a amintit şi de aserţiunea detractorilor săi, potrivit cărora „Profesorul” era, în realitate, un spirit mediocru. Cineva – cred că Eugen Simion – a ridicat o întrebare de bun-simţ: dacă ar fi aşa, cum se face că acest „spirit mediocru” a dăruit culturii noastre intelectuali care se cheamă Mircea Eliade, Vasile Băncilă, Constantin Noica, Mircea Vulcănescu, Emil Cioran, Petre Ţuţea?...

15 mai 2003. La 19 aprilie notam în acest jurnal că pentru anul 2003 aştept, neapărat, şi reacţii critice la ediţia jubiliară a Bibliei (având în vedere că oricând şi oriunde e loc pentru mai bine).

Iată că au început. Într-un fel de scrisoare particulară adresată patriarhului şi mai multor membri ai Sfântului Sinod, inclusiv mie, preotul Dumitrache Spiridon, fostul meu admirabil coleg de şcoală şi, acum, pensionar cătrănit într-un sătuc din Argeş, reiterează o seamă de observaţii dintre care o consemnez, deocamdată, pe cea referitoare la textul din Filipeni 2, 6: „…a fi El (Hristos) întocmai cu Dumnezeu nu e o prădare…”. Preopinentul afirmă că termenul *prădare* nu traduce exact originalul, dar nici nu propune un altul. În schimb, argumentează: „Chiar Sfântului Ioan Gură de Aur i-a scăpat adevăratul înţeles al cuvântului *arpagmos*; deci înşişi sfinţii părinţi pot şi trebuie, la nevoie, completaţi, precizaţi şi chiar îndreptaţi”. Îmi amintesc bine că mai tânărul meu coleg din Seminarul Central era foarte bun la limba greacă. Nu mă îndoiesc că este şi acum. Tocmai de aceea îmi vine să-l căinez pe bietul Hrisostom că, devansându-şi timpul cu vreo şaisprezece secole, nu a avut şansa să înveţe greceşte de la

Dumitrache Spiridon. Neşansa însă a avut-o şi unul din contemporanii preotului argeşan. Acesta, analizând o recenzie din 1988 a părintelui Stăniloae asupra unei cărţi a lui Panagiotis Nellas, bazată pe antropologia Sfântului Maxim Mărturisitorul, îi găseşte nu mai puţin de „17 greşeli şi aspecte dificile şi criticabile, formale şi fundamentale” şi se întreabă: „Cine e de vină pentru multele aspecte negative ale acestuia: Sf. Maxim, marele Stăniloae, un traducător nepriceput dintr-o limbă streină, redacţia revistei, Biserica răspunzătoare de publicare, teologhisirea excesivă din timp sau toţi aceşti factori?” (Sper că am transcris corect.)

În faţa unei astfel de exigenţe, trebuie să recunosc că eu am scăpat foarte ieftin: „Am luat cunoştinţă de noua ediţie biblică, jubiliară, 2002, bogată în asocieri teologice şi de altă natură, ale textului, uneori excesiv şi chiar forţat relevantă sub aspect profetist, greoaie pentru masele mai largi de credincioşi, obiect de nobilă onoranţă, probă materială şi mijloc pentru demonstrarea şi întreţinerea credinţei, fără intrarea responsabilă în conţinutul ei”. (Sper că am transcris corect.)

Dar de acreala criticului nu scapă nici „lista de ostenitori ai ediţiei” (în fruntea căreia, totuşi, am onoarea să mă aflu), pentru aceea că li s-a strecurat o greşeală de tipar (regretabilă, desigur) într-o minusculă notă de subsol.

Dacă mă voi hotărî să public însemnarea de faţă, nu-mi voi putea reţine o exclamaţie duioasă, nostalgică: „Spirică, Spirică, unde ne sunt zăpezile de altădată?”.

24 mai 2003. De abia acum, după ce am citit cartea, îmi dau seama cât de puternică a fost prezenţa publicistică a lui Nae Ionescu în viaţa Bisericii noastre, pe durata a două decenii, 1920-1540. Nu mai puţin de 441 de articole ale „teologului nespecialist” care, luând poziţie faţă de carenţele eclesiale ale vremii, îşi domină preopinenţii printr-o vastă cultură biblică, patristică, canonică şi liturgică, precum şi prin recursul permanent la valorile tradiţiei ortodoxe. Nu e important că eşti sau nu eşti de acord cu tot ceea ce scrie el; important e faptul că logicianul (care uneori apelează şi la

sofism), dublat de un rafinat stilist al limbii române, nu caută neapărat să învingă, ci să convingă, şi ştie să fie ofensiv fără să ofenseze. De notat este şi faptul că, deşi opţiunea lui politică era clară, evită sistematic s-o implice în demersurile sale critice la adresa clerului superior; dimpotrivă, el susţine cu străşnicie că Biserica, în virtutea autonomiei pe care şi-o câştigase, trebuia să se menţină deasupra oricăror apartenenţe sau partizanate politice (e greu de prezumat însă că ar fi gândit la fel dacă mai trăia cel puţin câteva luni).

În bună măsură, publicistica lui Nae Ionescu este şi o operă de actualitate. Dacă însă printre contemporanii săi se numărau ierarhi cu voci înalte ca Tit Simedrea, Vartolomeu Stănescu sau Andrei Mageru, noi, cei de astăzi, preferăm strategia struţului.

25 mai 2003. Acum câteva zile am văzut pe micul ecran un cuplu nonagenar, de la ţară, ca exemplu de bătrâni fericiţi: armonie familială, opt copii, treizeci de nepoţi şi o droaie de strănepoţi. Trai cumpătat şi sănătos: „Ne-am hrănit numai din grădină”. Întrebat însă dacă-şi mai aminteşte de cântecul cu care şi-a cucerit, în tinereţe, soţia, bătrânul şi-a scotocit memoria şi a îngânat unul din cântecele vulgare pe care le ziceau lăutarii prin crâşmele de altădată: „Hai, iu-iu-iu-iu-iu-iu…”. Din grădina spiritului nu mai rămâne nimic.

2 iulie 2003. Cu puţin înainte de începerea examenelor de admitere în seminariile teologice, câţiva ziarişti bine echipaţi au căzut de năprasnă asupra a trei directori care se lăsau mituiţi. Desigur, scandalul a fost aspru mediatizat, în premieră şi-n reluări. Cu promptitudine, autoritatea bisericească i-a sancţionat administrativ pe vinovaţi, iar gazetarii s-au declarat mulţumiţi.

Din plan dumnezeiesc, profetul Isaia nu consideră cazurile închise: „Vai celor ce pentru mită îi dau dreptate nedreptului şi sugrumă dreptatea celui drept” (5, 23).

Cei trei sunt preoţi, iar „Vai”-ul e vocea Instanţei Supreme.

Dar avertismentul? Ni-l pune în faţă Iisus, vorbind despre cei optsprezece trecători peste care s-a prăbuşit de năprasnă un turn, omorându-i: „Credeţi oare că au fost ei mai păcătoşi decât toţi oamenii care locuiesc în Ierusalim? Vă spun Eu vouă: Nu!, dar dacă nu vă veţi pocăi, toţi veţi pieri la fel”. (Pentru conformitate: Luca 13, 1-5.)

Cu gândul la mulţi tineri din vremea noastră care aşteaptă totul pe de-a gata, consemnez, în traducere şi adaptare, o splendidă istorioară primită prin internet de la nişte prieteni din Michigan:

> Un om a avut curiozitatea să vadă cum un fluture, de abia metamorfozat din crisalidă, se căznea să-şi iasă din gogoaşă printr-o deschizătură mică. Timp de câteva ore nu s-a întâmplat nimic. Atunci omul, din bunătate, a luat o foarfecă şi a lărgit deschizătura, prin care fluturele a ieşit cu uşurinţă. Omul a vrut să-l vadă şi zburând, dar a trebuit să constate că noua fiinţă nu va putea niciodată să zboare şi că-şi va petrece tot restul vieţii târându-se prin preajmă. Şi a înţeles un fapt esenţial: Dumnezeu anume îi rânduise fluturelui o deschizătură mică, pentru ca, prin eforturile lui prelungite de a o lărgi, sevele din trup să fie împinse în aripi spre a le maturiza şi a le face apte de zbor. Şi iată cum, oferind totul pe de-a gata, bunătatea neînţeleaptă creează un handicapat. Şi a zis omul:
>
> Am cerut de la Dumnezeu putere, şi El mi-a dat obstacole peste care să trec.
>
> I-am cerut pricepere, şi El mi-a dat probleme pe care să le rezolv.
>
> I-am cerut iubire, iar El mi-a dat semeni nevoiaşi pe care să-i ajut.
>
> Nu mi-a dat Dumnezeu nimic din ce-am vrut, dar mi-a dat tot ce mi-a trebuit.

7 iulie 2003, Cozia (concediu de sănătate). Azi i-am cerut părintelui stareţ să-mi lase în chilie, pe durata concediului meu de sănătate, un Triod. Canonul cel Mare, al Sfântului Andrei Cretanul, e un poem imnografic de prea mare frumuseţe spre a mai fi tolerat, de la o ediţie la alta, în expresia

lui arhaică, evident depăşită de evoluţia limbii, într-o sintaxă calchiată după străvechile originale greceşti sau slavone, devenită greoaie şi care nu mai poate alimenta decât bâlbâieli şi confuzii. Diortosirea lui e o treabă care-mi stă la inimă de multă vreme, şi cred că-mi voi lua răgazul necesar s-o fac, măcar acum. Tratamentul medical mi se încheie la prânz, în restul zilei sunt liber şi liniştit. Primele exerciţii, pe primele strofe, sunt încurajatoare.

19 iulie 2003, Cozia. Cu exact o săptămână în urmă mi-a căzut în mână un mare ziar bucureştean care publica, pe o pagină întreagă, un „material" intitulat „Concediu la chilie". Substanţa? Turiştilor li se recomandă să apeleze la marile mânăstiri nemţene unde, „la preţuri modice", îşi pot petrece „o vacanţă de vis". Articolul e introdus, pe pagina întâi, prin fotografia unei măicuţe la toacă, pozând în faţa reporterului. Condimentat nu numai cu tarife „atractive", ci şi cu informaţii bogate, corecte şi decente, textul are tonalitatea subtextuală a unei reclame comerciale şi, dacă nu ar purta o semnătură prezumat responsabilă, ai crede că nu poate fi decât investiţia unei firme care-şi propune să promoveze o industrie hotelieră monastică în nu mai puţin de opt ctitorii voievodale şi sihăstreşti, renumite nu numai prin frumuseţe, ci şi prin sfinţenie.

Un curent asemănător s-a iscat, nu demult, în Occidentul secularizat, pe seama mânăstirilor din Sfântul Munte, dar s-a izbit de reacţia promptă a călugărilor atoniţi, care nu s-au sfiit să denunţe şi o implicare masonică. Oricum, o mânăstire nu poate deveni han. Dar nici nu-şi ignoră menirea filoxenică. În afara spaţiului protocolar de la stăreţie, ea are, prin tradiţie milenară, un nobil aşezământ anexă care se cheamă arhondaric, unde închinătorilor sau drumeţilor trudiţi (fie ei şi turişti) li se oferă, gratuit, adăpost şi hrană. Modelul suprem e ospitalitatea lui Avraam de la stejarul Mamvri: celor Trei nu li s-a pretins nici o plată, dar răsplata a venit dincolo de aşteptări şi gând.

9 august 2003. Ca şi cum hirotonia femeilor nu ar fi fost de-ajuns, în Biserica Anglicană a fost ales un episcop homosexual în persoana

canonicului Gene Robinson. Victorios, impostorul cu tiară îi ia peste picior pe bieţii „conservatori” cuprinşi de indignare retrogradă.

Uneori îmi vine să cred că lumea o ia razna şi prinde a se prăvăli apocaliptic; iată „urâciunea pustiirii stând în locul cel sfânt”!

12 august 2003. Tratament balnear. Asistentul medical care-mi face masajul e orb. De la el aflu că, prin nu ştiu ce hotărâre de guvern şi pentru nu ştiu ce raţiuni europene, Asociaţia Nevăzătorilor din România a fost desfiinţată. Asta în timp ce se anunţă legalizarea prostituţiei.

4 septembrie 2003. Scandal de presă: în biserica episcopală din Curtea de Argeş (lângă mormintele Marilor noştri Suverani!) a fost încoronat încă un rege mondial al rromilor (zic „încă” de vreme ce ţigănimea universală cunoaşte foarte mulţi; prin l974 era unul în Detroit şi o regină – tot mondială – în Chicago).

Incredibil, dar adevărat!

Un comunicat al Centrului Eparhial pretinde că slujba s-a făcut „la solicitarea rromilor din România şi Diaspora” şi că aceasta reprezintă un fapt absolut normal.

Incredibil, dar adevărat!

Ierarhul locului însă declară că va deschide o anchetă, deoarece actul încoronării a excedat, prin abuz, rolul Bisericii „de a sfinţi podoabele specifice cutumei (obiceiurilor) rromilor”. Asta ar însemna că, în mod normal, la Curtea de Argeş, pot fi sfinţite „podoabe” precum ghiocul, birlicul şi şperaclul.

6 septembrie 2003. În Cluj s-a desfăşurat, zilele acestea, Concursul Internaţional de Limbă şi Literatură Română „Mihai Eminescu”. Termenul „internaţional” ar părea obscur dacă nu s-ar şti că printre concurenţi sunt şi elevi români din afara graniţelor noastre geografice, adică din Republica Moldova (Basarabia), Ucraina (Bucovina), Bulgaria, Serbia-Muntenegru. I-am binecuvântat la sosire printr-un Te-Deum, i-am încurajat în şedinţa de

deschidere, iar astăzi am participat la înmânarea premiilor, dăruind fiecăruia câte o Biblie, cu gândul ca vârsta de acum a limbii române să li se îmbie noilor generaţii şi prin frumuseţea cuvântului lui Dumnezeu. Tinerii aceştia frumoşi, inteligenţi, talentaţi, atât de volubili în superba lor sinceritate m-au impresionat până la lacrimi. Cei zece membri ai Comisiei de examinare mi-au vorbit cu entuziasm despre neaşteptatele performanţe ale concurenţilor. S-au acordat premii speciale pentru compoziţie literară şi expresivitate; printre laureaţi, elevi din Cernăuţi şi Vârşeţ.

Toate acestea, la vremea când în România se aud frecvent agramatisme precum „cartea care am citit-o” sau „eu, ca şi deputat”... şi când cântecul popular se numeşte „şlagăr”.

Acum patru secole, călugărul Macarie a venit din Muntenegru cu litera-n spinare şi ne-a dat primele tipărituri de la Târgovişte. I-aş îndemna pe superbii noştri semidocţi să cheme, tot din Muntenegru, un pui de valah să-i înveţe româneşte.

9 septembrie 2003. Liturghia e o taină rostită printr-un spectacol. Ea are structura dialogică a unei piese de teatru, iar Sfinţii Părinţi au alcătuit-o în aşa fel încât ea să spună ce are de spus. Dacă facem din ea doar spectacol, acesta nu poate fi decât prost, de vreme ce-i lipseşte mesajul. Mi se pare că am mai însemnat aici: vedetismul e o mare primejdie – lăuntrică – pentru Biserica noastră. (Primejdie-primejdie, dar se pare că ne place-al naibii!)

15 septembrie 2003. Revin la însemnarea din 9 august. Un cleric al Bisericii Catolice Creştine din Elveţia crede că homosexualitatea nu e un păcat mai greu decât altele şi salută alegerea episcopului Gene Robinson. Faptul în sine poate motiva o posibilă intercomuniune a Bisericii sale şi a celei din Utrecht cu cea Anglicană. Aşadar, ecumenism în avangardă: la o viitoare conferinţă, episcopii vor merge împreună cu soţii!

29 septembrie 2003. Într-o recentă emisiune TV din Statele Unite, fiicei lui Billy Graham i s-a pus, printre altele, şi următoarea întrebare: cum a fost cu putinţă ca Dumnezeu să îngăduie ceea ce s-a petrecut la 11 septembrie? Răspuns: „Eu cred că Dumnezeu S-a întristat, aşa cum noi toţi ne-am întristat. Să ne amintim însă că, de ani şi ani de zile, noi I-am cerut lui Dumnezeu să plece din şcoală, să plece din administraţia publică, să plece din vieţile noastre. Iar Dumnezeu, ca un Nobil cu bun-simţ, a plecat fără zgomot. Şi acum, putem noi oare aştepta de la Dumnezeu binecuvântare şi ocrotire, de vreme ce noi Îi cerem să ne lase-n pace?”...

6 octombrie 2003. În aula Academiei Române am participat astăzi, în calitate de membru fondator, la celebrarea unui deceniu de existenţă şi activitate a Institutului Naţional pentru Studiul Totalitarismului. Au cuvântat Eugen Simion, Patriarhul Teoctist, Răzvan Theodorescu, Gheorghe Vlăduţescu, Dan Berindei, Florin Constantiniu şi Radu Ciuceanu. Între aceştia, şi eu, cu următorul text:

> La 10 ianuarie 1990 lua fiinţă în Bucureşti Grupul de Reflecţie pentru Înnoirea Bisericii, alcătuit din zece intelectuali, clerici şi mireni, care-şi propuneau o prezenţă temporară a calmului şi luciditătii în agitaţia şi confuziile din instituţia eclesială, izbită şi ea de năprasna unui Decembrie eliberator. Patru clerici, anume Dumitru Stăniloaie, Constantin Galeriu, Constantin Voicescu şi Bartolomeu Anania, erau, toţi, foşti deţinuţi politici, iar doi mireni, anume Horia Bernea şi Octavian Ghibu, erau fii de deţinuţi politici. Aşadar, şase din zece se confruntaseră, direct sau indirect, cu ororile totalitarismului comunist şi nici pe departe nu se gândeau că Securitatea ar trebui „deconspirată ca poliţie politică”, de vreme ce nimeni, pe durata a patru decenii şi jumătate, nu se îndoise că teribila instituţie nu era altceva decât braţul înarmat al dictaturii proletariatului. Când Grupul de Reflecţie a hotărât să înceapă o campanie de colectare a unor mărturii directe din partea foştilor deţinuţi politici supravieţuitori sau de la familiile celor decedaţi,

principala ţintă era aceea de a se alcătui o istorie cât mai reală a spaimelor, prigoanei şi suferinţelor lor, ştiut fiind că arhivele secrete abundă în aproximaţii, inexactităţi sau falsuri; pornind de la un fapt de viaţă absolut banal, Securitatea ajunsese la o adevărată măiestrie în a construi procese politice fictive sau artificial amplificate pe baza unor declaraţii sau confruntări obţinute prin presiuni psihice, ameninţări sau tortură; nu trebuie uitat că pe parcursul interogatoriului declaraţia era redactată de către ofiţerul anchetator şi doar semnată de cel anchetat. Cât despre Justiţia Militară, ea nu era altceva decât instrumentul docil prin care abuzurile şi falsurile Securităţii obţineau parafă de legalitate; acuzatul din boxă nu ştia niciodată – sau ştia rareori – dacă declaraţiile lui din instanţă fuseseră consemnate corect de către grefier, adică de cel care alimenta arhiva.

Aceasta a fost raţiunea pentru care Grupul de Reflecţie a lansat prin presă un apel către toţi cei care puteau oferi nume şi date asupra slujitorilor bisericeşti, de orice confesiune, trecuţi prin aresturile sau închisorile comuniste. Răspunsuri au venit destule, dar, la mai puţin de un an de la constituirea Grupului, calmul şi luciditatea s-au reaşezat în Biserică, astfel încât acesta, văzându-şi misiunea încheiată, s-a autodizolvat.

În februarie 2003, devenind arhiepiscop al Clujului, am adus cu mine materialele obţinute prin Grupul de Reflecţie şi le-am încredinţat câtorva colaboratori apropiaţi. Adăugându-li-se nume şi date noi, ele au fost adunate în volumul *Mărturisitori de după gratii*, realizat în colaborare cu Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, având-i drept coordonatori pe Ştefan Iloaie şi Paul Caravia. Volumul a apărut în 1996 prin Editura Arhidiecezană din Cluj (devenită mai târziu Renaşterea).

De la bun început însă era de observat că nici mărturisirile personale, directe sau indirecte, nu sunt în măsură să restaureze adevărul istoric în integritatea şi integralitatea lui. Fragilitatea memoriei, subiectivismul, amnezia selectivă, confuzia involuntară, servilismul, accentul encomiastic sau resentimentul denigrator, afinitatea sau adversitatea

politică, sensibilitatea confesională şi – nu în ultimul rând – grija pentru propria imagine, iată câteva din resorturile afective care pot să ducă la denaturări mai mult sau mai puţin semnificative ale adevărului. Din această perspectivă, apelul la fondurile documentare nu putea fi ocolit sau ignorat. Pentru aceasta însă era necesară crearea unei instituţii care, pe de o parte, să aibă acces legal la arhivele secrete ale Securităţii, Justiţiei Militare, Partidului şi ale altor unităţi politice şi administrative din perioada dictaturii comuniste şi, pe de altă parte, să se bucure de creditul moral în virtutea căruia să i se poată încredinţa mărturii necenzurate. Numai o uriaşă muncă de cercetare putea să aşeze alături cele două principale surse de studiu, să le evalueze cu maximă competenţă şi obiectivitate, confruntându-le şi coroborându-le cu acribie ştiinţifică şi devotament civic, evitând riscul de a stigmatiza victime sub ochii călăilor.

Cred că toate cele de mai sus sunt suficiente spre a-mi motiva satisfacţia de a fi aflat, în aprilie 2003, că a luat fiinţă Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, la inaugurarea căruia am fost de faţă, ca invitat. Foarte semnificativ mi s-a părut faptul că în fruntea Consiliului Ştiinţific se afla un fost deţinut politic, în persoana lui Radu Ciuceanu, şi că printre membrii marcanţi ai acestui Consiliu se afla un alt fost puşcăriaş – trecut şi prin infernul „reeducării” de la Piteşti – acum regretatul Paul Caravia. Să mă explic: în 1990, un ziarist occidental mi-a pus, printre multe altele, şi următoarea întrebare: „Ce credeţi că puteţi învăţa voi, românii, de la noi, occidentalii, şi ce credeţi că putem învăţa noi de la voi?”. La care am răspuns: „Cred că noi avem de reînvăţat de la voi democraţia, iar voi de la noi, comunismul”. Şi, provocat de nedumerirea lui, am continuat: „Voi cunoaşteţi comunismul doar din cărţi, din prelegeri universitare, din cluburi şi cenacluri, prin splendide turnee de balet şi, eventual, prin recepţiile unor ambasade. Noi îl cunoaştem pe pielea, osul şi sufletul nostru”. Acum aş mai adăuga şi considerentul că osândiţii din temniţele comuniste supravieţuiau prin două arme defensive lăuntrice: credinţa şi cultura, singurele spaţii pe care

temnicerii nu le puteau controla. Toată lumea a observat că, după decembrie ’89, când mulţi se aşteptau la o izbucnire a resentimentelor şi vendetei, foştii puşcăriaşi politici au declarat că şi-au iertat călăii. Superbă ţinută creştină care nu putea fi învăţată decât acolo, în şcoala rugăciunii de taină! Un astfel de om ştie că deasupra lui se află o instanţă divină care-i controlează şi-i judecă faptele şi că, dacă e pus să discearnă între adevărurile reale şi cele aparente, între evaluarea nobilă şi ţâfna pasională, el poate apela, prin rugăciune, la o iluminare de sus.

Astăzi, la zece ani de existenţă şi activitate, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului se află în situaţia de a-şi face un prim bilanţ, în chiar aula Academiei Române, instituţia care-l patronează şi care-i asigură, cel puţin, un statut al demnităţii, în afara oricăror servituţi. Eu mă voi opri, pe foarte scurt, doar la compartimentul religios, căruia Institutul i-a acordat o atenţie specială şi în care a investit un enorm volum de muncă, dat fiind faptul că dictatura comunistă, atee prin excelenţă, a văzut în Biserică un inamic redutabil, cu vechi şi puternice rădăcini în conştiinţa poporului, adică un inamic care trebuia, dacă nu distrus, cel puţin slăbit, fie prin aservire, fie prin opresiune – sau chiar prin amândouă. Am amintit de colaborarea dintre acest Institut şi Arhiepiscopia Clujului în editarea volumului *Mărturisitori de după gratii, Slujitori ai Bisericii în închisorile comuniste*, volum care are cel puţin meritul unei opere de pionierat. Prin Paul Caravia, Virgiliu Constantinescu şi Flori Stănescu, Institutul şi-a extins considerabil aria investigaţiilor şi cercetării, dăruindu-ne masivul volum *Biserica întemniţată*, apărut în 1998 (cu o traducere în limba engleză apărută în 1999), dicţionar care cuprinde numele a 2423 de preoţi sau pastori trecuţi prin (sau morţi în) închisorile comuniste, din care 1888 ortodocşi, 235 greco-catolici, 172 romano-catolici, 66 protestanţi, 25 neoprotestanţi, 23 musulmani şi 13 mozaici. În ciuda inerentelor aproximaţii şi inexactităţi, datorate în special falsei memorii a unor martori (chiar în ceea ce mă priveşte, eu nu puteam fi în 1967 la Aiud, de vreme ce am fost arestat în iunie 1958, iar la Aiud nu am cunoscut

nici măcar o zi [necum doi ani] de încarcerare în zarcă), în ciuda acestor neajunsuri, cartea este şi rămâne un document de primă importanţă asupra tributului de suferinţă pe care slujitorii credinţelor religioase au fost obligaţi să-l plătească pe durata dictaturii comuniste din România.

În 2001, Cristina Păiuşan şi Radu Ciuceanu ne-au dăruit o altă carte de mare importanţă, *Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist*, volumul I, *1945-1958,* care cuprinde 181 documente transcrise din arhivele Securităţii. Cu privire la această operă doresc să depun o mărturie personală. La 5 iunie 1998 am rostit în aula Palatului Patriarhiei o conferinţă intitulată „Amintiri despre Patriarhul Justinian", preluată de Radio şi Televiziune şi publicată, un an mai târziu, în volumul *Atitudini*. Ca unul care i-am fost, vreme de 25 de ani, colaborator foarte apropiat, căruia îi încredinţa gânduri şi proiecte de taină, am prezentat un Justinian care răsturna imaginea, acreditată de-a lungul timpului, a „Patriarhului Roşu" care conducea o „Sovrom Patriarhie" şi l-am deconspirat, cu lux de amănunte, pe acel Justinian care, convins că americanii nu vor veni curând şi că regimul comunist se instaurase pentru multă vreme, a elaborat o foarte abilă strategie de politică bisericească pe termen lung, menită nu numai să asigure supravieţuirea Bisericii în ceea ce are ea esenţial, viaţa liturgică, ci, mai mult, să facă din ea un bastion de rezistenţă anticomunistă, singura de acest fel la nivel instituţional. Asistenţa, care umpluse sala până la refuz, a primit cu entuziasm aceste destăinuiri, dar în sinea mea mi-am zis că nu puţini vor fi fiind aceia care, tot în sinea lor, au oarecare reţineri. Ei bine, pot mărturisi acum că documentele publicate de Cristina Păiuşan şi Radu Ciuceanu în această carte confirmă integral spusele mele, extrase din memorie, în iunie 1998.

La aniversarea unui deceniu, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului este de abia la început de drum. Ce-i putem ura noi, colaboratorii din Arhiepiscopia Clujului, decât binecuvântarea Domnului peste toţi cei ce l-au întemeiat, îl patronează, îl sprijină şi-l slujesc cu credinţă, responsabilitate şi devotament? La Mulţi Ani!

14 octombrie 2003. Notă de lectură. Recitesc, pentru a nu ştiu câta oară, episodul din Ioan l8, l9-23. Iisus, arestat, Se află la judecată în faţa sinedriului. În context sinoptic, întrebarea capitală este aceea dacă El este – şi Se declară – Fiul lui Dumnezeu. În cursul interogatoriului, unul din slujitori (probabil, la semnul arhiereului) Îi dă o palmă. Iisus însă nu-Şi întoarce şi obrazul celălalt, aşa cum El Însuşi îi învăţase pe alţii s-o facă, ci îi administrează arhiereului o mustrare – blândă, dar mustrare. În rest, pe toată durata patimilor, S-a lăsat scuipat, pălmuit, batjocorit, biciuit, răstignit, şi e de înţeles că a făcut-o ca om, renunţând la prerogativele divine. Aici însă, în *acest* moment al judecăţii, El nu Se apără pe Sine ca om, ci apără demnitatea lui Dumnezeu. E o demnitate pe care, cu douăsprezece secole mai târziu, o va apăra, *cu preţul vieţii*, în Anglia, arhiepiscopul Thomas Becket, care-şi va mustra regele şi va sfârşi prin a fi asasinat în propria-i catedrală. Într-o Biserică secularizată, Thomas Becket e venerat ca sfânt.

16 octombrie 2003. Se apropie referendumul pentru amendarea Constituţiei. Îndur enorme presiuni, atât din partea puterii, cât şi a unei părţi a opoziţiei, să-i determin pe preoţi ca, la rândul lor, să-şi mobilizeze de la amvon enoriaşii să se prezinte – sau, respectiv, să nu se prezinte – la vot. Eu sunt convins că acest referendum reprezintă un moment foarte important în viaţa noastră publică şi că trebuie întâmpinat ca atare de conştiinţa civică (chiar stimulată prin îndemnuri) a oricărui român. Mă întristează însă faptul că Biserica este încă socotită – şi tratată – ca un fel de prestatoare de servicii a braţului secular, iar preotul ei, ca un fel de echivalent aulic al toboşarului comunal; or, asta e de natură să demobilizeze până şi cele mai bune intenţii şi iniţiative. Personal, voi merge la urnă şi, ca oricare ignorant ce se respectă, voi vota pentru.

28 octombrie 2003. Săptămâna trecută a avut loc, la Cluj, cea de-a Cincea Conferinţă Continentală a Asociaţiei Universităţilor Europene,

eveniment al cărui arhitect a fost rectorul Andrei Marga. Pe durata a trei zile, România (nu numai Clujul) a fost centrul academic al Europei, cu participarea reprezentanţilor a 250 de universităţi, ceea ce nu e puţin lucru pentru o ţară situată economic în urma Bulgariei. Şi de data aceasta însă mass-media a trecut prin cultură cu graţia unsuroasă a lebedei prin apă; spaţiile largi fuseseră confiscate de scandaloasa absenţă a pumnilor lui Doroftei.

3 noiembrie 2003. Ieri, în conversaţia din timpul mesei, Regele mi-a împărtăşit observaţia că „Tatăl nostru" cântat în catedrală are două deosebiri faţă de acela pe care îl ştie şi-l spune el: „pâinea noastră cea spre fiinţă" în loc de „pâinea noastră cea de toate zilele" şi „ci ne izbăveşte de cel rău" în loc de „ci ne izbăveşte de cel viclean". Nu-mi amintesc să fi auzit o observaţie cât de cât asemănătoare de la vreunul din demnitarii care vin la hramul Niculei.

7 noiembrie 2003. De abia acum iau seama că aici, la Nicula, fereastra mea se află la poala dealului împădurit. Pe măsură ce cade frunza mi se arată, printre schelete, aproapele cerului.

8 noiembrie 2003. Încetul cu încetul, Dumnezeu i-a cedat omului controlul asupra fenomenelor terestre, ale unui pământ pe care i l-a dat să-l stăpânească. Şi-a păstrat însă meteorologia.

3 mai 2005. Am în faţă *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, proaspăt apărut în ediţie nouă, îmbunătăţită, şi-l deschid direct la cuvântul *a binecuvânta*. Dezamăgire! Amărăciune! Şi, pe deasupra, sentimentul că Biserica e umilită.

În urma unei hotărâri a Sfântului Sinod, cea din 4-5 martie 2003, Academia Română a fost rugată oficial să corecteze flexiunea acestui verb în formele: *binecuvintez, binecuvintezi, binecuvintează, binecuvântăm, binecuvântaţi, binecuvintează*. Au fost oferite argumente lingvistice (cu

implicarea substantivului *cuvânt, cuvinte*), dar şi faptul, deloc neglijabil, că aceasta este flexiunea în care verbul *a binecuvânta* (termen cu conotaţie eminamente religioasă) a fost folosit, de-a lungul secolelor, în absolut toate ediţiile biblice şi liturgice ale Bisericii.

Nu ştiu dacă Secretariatul Academiei a binevoit să-i trimită Cancelariei Sfântului Sinod acel prim răspuns elementar, scurt, în sensul că sesizarea a fost înaintată la Institutul de Lingvistică – spre cuvenită cercetare şi competentă rezolvare (formulă care, de obicei, e prohodirea elegantă a unei hârtii plicticoase). După toate probabilităţile, spre a evita birocraţia, a fost preferată tăcerea, răspunsul urmând să apară în însăşi noua ediţie a Dicţionarului. Iată-l, dar, că a apărut: *binecuvântez, binecuvântezi, binecuvântează.* Nu a fost adăugată nici cel puţin menţiunea concesivă a unei alternanţe (cum este, de pildă, la cuvântul *mânăstire/mânăstire*). Nu ştiu nici dacă Institutul de Lingvistică s-a îndurat să-i comunice Cancelariei măcar motivaţia (fie ea şi politicoasă) în virtutea căreia solicitarea Bisericii nu a putut fi onorată. Se pare, de asemenea, că cercetătorii Institutului nu au nici un fel de comunicare cu secţia de Teologie a Academiei, unde puteau fi consultaţi cei doi eminenţi profesori universitari.

Aşadar, preşedintele şi acei membri ai Sfântului Sinod care sunt şi membri de onoare ai Supremului For Cultural vor fi obligaţi să audă la fiecare slujbă, din gura diaconului, academicul: *Binecuvântează, Stăpâne!*

24 mai 2005. Acum trei săptămâni, în şedinţa de deschidere a Festivalului Internaţional „Lucian Blaga” au fost reluate protestele noastre împotriva unei viitoare săli de sport care a început să fie construită în imediata vecinătate a mormântului cu sicriul din gorun. A fost alcătuit şi un al doilea memoriu adresat autorităţilor competente, semnat de peste 250 de oameni de cultură românească, din ţară şi din diaspora. Ca un ecou imediat, ministrul Culturii şi Cultelor, Mona Muscă, i-a adresat primarului din Sebeş somaţia de a găsi urgent mijloacele necesare pentru demontarea scheletului de fier şi mutarea proiectului într-un alt amplasament. Din parte-ne, un optimism moderat, dar, totuşi, optimism.

Alaltăieri, în drum spre Bucureşti, am trecut prin Lancrăm. E un vechi obicei al meu ca, de îndată ce mi se iveşte silueta bisericii, să şoptesc din mers o scurtă rugăciune pentru odihna sufletelor robilor lui Dumnezeu Isidor preotul, Ana prezbitera, Lucian şi Cornelia. De când însă am început să văd hidoasa osatură metalică mi s-a încuibat senzaţia că odihna lui Blaga e grav tulburată şi că rugăciunea mea se poticneşte într-un soi de neputinţă culpabilă. De data aceasta, îmi ziceam, cugetul meu se va limpezi odată cu deschiderea văzului spre Râpa Roşie, atât de dragă lui Blaga. Dar, Doamne! : între stâlpii construcţiei se montează pereţii!...

Când toată lumea vorbeşte de Omar Hayssam, cui îi mai e aminte de Khayyam?

5 iunie 2005. Am citit cândva undeva o vorbă memorabilă a lui Petre Carp la adresa inteligentului, ilustrului, cuceritorului, impecabilului orator Take Ionescu, colegul său de parlament (căruia admiratorii îi spuneau „Tăkiţă gură-de-aur”): „Aşa cum frumuseţea nu justifică prostituţia, nici talentul nu justifică turpitudinea”. Este ceea ce mai tinerii mei prieteni – puţini, foarte puţini – nu ar admite în ruptul capului, ei crezând că pot face orice şi că totul li se cuvine.

14 iunie 2005. Astăzi (cred că în premieră naţională) am sfinţit capela din arestul preventiv al Poliţiei din Turda. În timp ce, înveşmântat în omofor, coboram treptele spre subsol, mi-am adus aminte că tot astăzi se împlinesc 47 de ani de la ultima mea arestare şi am şoptit, în gând, două stihuri din Psalmul 89:

Să ne veselim pentru zilele în care ne-ai smerit,
pentru anii în care-am văzut rele.

17 iunie 2005. Presa relatează un tragic eveniment petrecut într-o obscură mânăstire de pe lângă Vaslui, unde duhovnicul Daniel Corogeanu (în vârstă de 29 de ani), secondat de patru călugăriţe, sub motivaţia unei

reţete exorcizante a torturat lugubru o tânără de 23 de ani până ce aceasta a murit.

Desigur, anchetă dublă, bisericească şi penală, în urma căreia vinovaţii îşi vor primi pedeapsa.

Mă întreb însă dacă acest caz va fi discutat în apropiata sesiune a Sfântului Sinod. Mira-m-aş. Ne menajăm la adăpostul autonomiei eparhiale, uitând că principiul sinodalităţii presupune şi solidaritate responsabilă. Întâmplarea de la Tanacu ne priveşte pe noi toţi, ierarhii, şi întreaga Biserică. Din câte îmi dau seama, ieromonahul Daniel (desigur, un exaltat, şi poate că el însuşi un psihopat sau – de ce nu? – un îndrăcit) este, înainte de toate, un călugăr incult, de vreme ce nu ştie faptul elementar că singura armă a exorcistului este rugăciunea şi postul (ale lui, nu ale suferindului). Cine-şi asumă răspunderea morală? E de presupus că analfabetul a venit de undeva, că un stareţ l-a primit într-o mânăstire, că a trecut prin probele noviciatului, a primit uniforma de rasofor, s-a făcut călugăr la recomandarea unui consiliu duhovnicesc şi cu aprobarea expresă a unui episcop şi tot prin mâinile unui episcop a devenit diacon, preot şi duhovnic.

Printr-o hotărâre a Sfântului Sinod, candidaţii la admitere într-o Facultate de Teologie sunt supuşi în prealabil unui examen psihologic, eliminatoriu. Se pare că de această obligaţie sunt scutiţi călugării semidocţi.

– Şi mai e o capcană, de ordin general, aceea a apetitului nostru pentru statistică; preferăm numărul în dauna calităţii. Am spus-o deschis, în Sfântul Sinod, referindu-mă îndeosebi la cifrele de şcolarizare din învăţământul nostru teologic, care oferă cantităţi excesive de absolvenţi.

– Nefericita întâmplare de lângă Vaslui ne obligă la stăruitoare priviri în adâncime.

19 iunie 2005. Tot din presă aflu că ieromonahul Daniel Corogeanu va fi anchetat de către Episcopia Huşilor. Deocamdată a fost oprit de la săvârşirea celor sfinte, ceea ce e absolut normal. Cu totul anormală este însă reacţia lui Daniel şi a maicilor, care l-au bruscat pe vicarul Corneliu, împiedicându-l să ridice antimisul din biserică, act de nesupunere care poate

duce la caterisire şi excludere din monahism. A fost nevoie de intervenţia jandarmilor. Cu toate acestea, mă întreb dacă înainte de a prezenta sancţiunea directă, fără nici un avertisment, nu ar fi fost benefică – chiar necesară, potrivit Regulamentului de procedură – o anchetă preliminară. Situaţia devine dramatică. Mă gândesc la vlădica Ioachim; asta-i mai trebuia unui om atât de paşnic şi, pe deasupra, suferind de inimă!

– Pe de altă parte, cazul a intrat în agenda justiţiei, care a obţinut necropsia cadavrului Irinei şi, evident, a solicitat analize de laborator. Concluzia medicilor legişti este aceea că Irina a murit sufocată prin asfixiere, ceea ce confirmă relatările potrivit cărora, în urma unui atac schizofrenic (alţii spun epileptic), catalogat de duhovnic ca demonic, Irinei i s-a pus în gură un prosop, după ce fusese legată cu funii – şi chiar cu lanţuri – de mâini şi de picioare, de piept şi abdomen, imobilizată pe două fragmente de cofrag, încrucişate, şi lăsată trei zile şi trei nopţi în izolare şi frig, fără hrană şi apă. Dacă va fi fiind aşa, fapta este de-a dreptul înfiorătoare. O spune un fost puşcăriaş, care a trecut şi prin beciurile de tortură ale Securităţii.

– Nu ştiu cine este Marius Vasileanu, dar din articolul său apărut în *Adevărul* reţin observaţia, foarte importantă, că diagnosticarea unui caz de demonizare nu e la îndemâna oricui, ci poate fi făcută doar de un duhovnic foarte încercat, care posedă darul deosebirii duhurilor.

E un fapt pe care noi, ierarhii, îl ştim, dar pe care, cel puţin eu, nu l-am auzit vreodată discutându-se, fie şi neoficial, în Sfântul Sinod sau propus ca temă a vreunei conferinţe preoţeşti. Acum, iată, suntem obligaţi să ne constatăm, provocaţi din afară, neajunsurile.

21 iunie 2005. Într-un interviu apărut în *Ziua* de astăzi pe tema Tanacu, Dan Ciachir menţionează orele de duhovnicie pe care eu le-am instituit pentru preoţii din Arhiepiscopia Clujului. Acum trei săptămâni, când le-a anunţat, la Bistriţa, în cadrul simpozionului internaţional „Medicii şi Biserica”, nici pe departe nu bănuiam că tema va deveni extrem de actuală în nefericitul context al celor petrecute lângă Vaslui. Eu pornisem de la

constatarea (cam târzie de altfel) că majoritatea preoţilor noştri nu cunosc arta duhovniciei, fără însă ca aceasta să fie vina lor, ci o carenţă a învăţământului nostru teologic, unde tinerii sunt pregătiţi să devină slujitori ai altarului, dar nu şi doctori de suflete. E ca şi cum un medic ar începe să profeseze pe baza unei diplome de nota 10, dar fără să fi făcut în facultate o oră de disecţie sau de laborator, fără să fi pus vreodată un diagnostic ori să fi făcut o injecţie. Într-o astfel de situaţie tânărul duhovnic are de ales între rutina nivelatoare a Molitfelnicului (în imensa majoritate a cazurilor) sau zelul exacerbat al unui „idol local”. Iniţiativa de la Bistriţa a fost bine primită de presă şi apoi omologată la recenta mea întâlnire cu protopopii.

22 iunie 2005. Ziarul *Gândul* de astăzi publică interviul pe care i l-am acordat ieri, la solicitarea doamnei Lelia Munteanu prin redactorul din Cluj, asupra cazului Tanacu. Textul e destul de corect. Printre altele, am afirmat că exorcismele există şi la noi şi că ele sunt nu doar rugăciuni pentru alungarea – de către Dumnezeu – a diavolului din omul demonizat, dar şi imprecaţii la adresa acestuia – făcute tot în numele lui Dumnezeu. Notez aceasta deoarece, tot ieri, arhiereul vicar de la Huşi, Corneliu Bârlădeanul, afirma, tot în *Gândul*, că „teologia ortodoxă şi practica liturgică a Bisericii nu cunosc acest procedeu de alungare a diavolului din om, numit exorcism”. Aş crede că aici e vorba doar de o redactare defectuoasă a reporterului. Dimpotrivă, în Biserica Ortodoxă – ca şi în cea Catolică, de altfel (a se vedea celebrul film american *The Exorcist*, care a făcut atâta vâlvă prin anii ’60) – exorcismul este practicat frecvent, numai că el poartă numele de „Molitfele Sfântului Vasile cel Mare”. Cuvântul e rar folosit în limbajul nostru bisericesc (el fiind încă un neologism), dar există în limba română. De aici, confuziile celor mai mulţi ziarişti, care se grăbesc să abordeze subiecte „grase” prin ignoranţă crasă (acum câţiva ani îi mustram pe câţiva tineri „jurnalişti” clujeni pentru aceea că, după ce eu declarasem că l-am canonisit pe un preot certat cu disciplina, ei au scris că l-am... canonizat!).

Desigur, Corneliu a vrut să spună că exorcismul nu înseamnă torturarea subiectului, aşa cum se afirmă că a făcut-o ieromonahul Daniel, ceea ce mă obligă să mă verific pe mine însumi, cu dicţionarele în mână:

a exorciza, a oficia o slujbă pentru a goni diavolul (*DEX*).

Bănuiesc că termenul a intrat în limba română din cea franceză,
exorciser, care l-a preluat din latină:
exorcizo, *exorcizare*, a exorciza, a alunga demoni (Quicherat).

La rândul ei, latina l-a preluat din limba greacă:
exorkizo, a se jura cuiva în numele lui Dumnezeu, a jura pe cineva în numele lui Dumnezeu (Bailly). Acesta însă este un compus al verbului *orkizo*, a lua pe *cineva* ca martor al unui jurământ, a jura (a implora) pe cineva în numele unei divinităţi. Cu acest sens îl foloseşte Marcu în 5, 7, pus chiar în gura diavolului care-l poseda pe demonizatul din Gadara şi care Îl imploră pe Iisus: „Te jur pe Dumnezeu (*orkizo se ton Theon*) să nu mă chinuieşti...” (adică: să nu mă alungi!).

Or, imprecaţiile (blestemele) la adresa diavolului din molitfele Sfântului Vasile cel Mare se fac „în numele Tău cel înfricoşător”. Aşadar, exorcismul există, dar el operează numai prin cuvânt (şi, desigur, prin stropire cu apă sfinţită) şi în nici un caz nu implică acte de violenţă fizică.

– Ziarul *Ziua* relatează că ieromonahul Daniel, intervievat, a recunoscut că, pe lângă rugăciunile de rigoare, a ţinut-o pe Irina legată timp de trei zile, dar că „din punct de vedere duhovnicesc am făcut un lucru corect, foarte corect”.

– Pe de altă parte, arhiereul vicar Corneliu Bârlădeanul afirma că tânărul Petre Corogeanu, la vremea când era student în anul II la Teologie, a fost „recrutat” de un jurist din Vaslui care, aducându-l în faţa episcopului Ioachim (cu o „recomandare” din partea părintelui Mina Dobzeu), l-a convins pe acesta să-l hirotonească preot. Se pare că tot juristul l-a

determinat pe Corogeanu să părăsească studiile şi că el ar fi, de fapt, ctitorul unei mânăstiri care a funcţionat cam pe-alături de Episcopie.

Lăsând la o parte, deocamdată, multe alte nelămuriri, tare aş vrea să ştiu cine este acel jurist şi ce hram poartă.

Fac o inevitabilă legătură cu ceea ce mi s-a întâmplat mie de curând. O familie (soţ şi soţie) m-a presat vreme de aproape un an să aprob înfiinţarea unei mânăstiri lângă oraşul Bistriţa, ei oferind terenul şi o casă spaţioasă, cu mobilă cu tot. Am tot amânat şi am refuzat, motivând că am deja prea multe mânăstiri noi şi că nu am oameni pentru încă una. În cele din urmă, s-a ivit un călugăr, ieromonah, căruia i-am dat voie să se aşeze acolo, de probă. Exarhul mi-a prezentat o propunere scrisă, pe care trebuia s-o aprob. Am stat mult pe gânduri şi i-am spus: „Teofile, propunerea are suficiente motivaţii, dar e ceva (Cineva) în mine care-mi şopteşte că nu fac bine dacă aprob...” şi am pus o rezoluţie negativă. În chiar ziua următoare aveam să aflu, cu probe scrise, că cei ce urmau să devină „ctitori” sunt adepţii unei doctrine care promovează dicteul „de sus”, reîncarnarea sufletelor şi alte prăpăstii, foarte asemănătoare cu cele ale sectei de la Pucioasa. Probele scrise sunt patru cărţi pe care generoşii iniţiatori i le puseseră în mână ieromonahului, să le studieze, avansându-i – cam grăbiţi – şi indicaţii asupra bisericii, unde anume şi cum trebuie amplasată pentru ca în ea să se concentreze „energiile” solare şi htoniene. El mi le-a adus mie, şi aşa m-am lămurit că numai Dumnezeu mă scăpase.

23 iunie 2005. Dacă un rău nu vine niciodată singur, nici ispitele nu-şi pun distanţe între ele. Ieri dimineaţă, un domn i-a lăsat secretarului meu, pentru mine, două tomuri foarte voluminoase, de câte o mie de pagini, format mare, cu coperţi de carton, pe care de abia azi le-am cercetat. Şi un bileţel, al aducătorului, care mă roagă să reţin un exemplar, iar pe al doilea să i-l restitui semnat de mine, deoarece – zice el – noi am primit aprobare de la Bucureşti, Sibiu şi Timişoara, dar nu ne putem lipsi de aceea a Clujului. Măgulitor!

Tomul nu este altceva decât *Biblia Maicii Domnului*, scrisă şi alcătuită „din porunca Sfintei Treimi”. În ea mai există şi „lucrări dictate din ÎMPĂRĂŢIA CERURILOR”: „Planul după care s-a scris şi s-a alcătuit acest volum a fost dat de către Însuşi Domnul nostru Iisus Christos”. În ea există chiar şi o *Liturghie a Maicii Domnului.* Aşadar, încă o năzdrăvănie a acestui efervescent început de mileniu! De această, Biblie” urmează să beneficieze sufletele venite pe pământ şi care, odată întoarse de unde au plecat, să-şi păstreze măcar locurile pe care le avuseseră la plecare, dacă nu undeva deasupra... E clar.

24 iunie 2005. Urmăresc, în continuare, ştirile şi comentariile din presă. Cei cinci de la Tanacu au fost arestaţi aseară sub învinuirea de „omor deosebit de grav, comis prin cruzime, cu lipsire de libertate”.

– *Evenimentul Zilei* consemnează textual: „Episcopia Huşi a anunţat că Daniel Corogeanu «a fost oprit de la săvârşirea celor sfinte», caterisit şi exclus din monahism”. Pe asta n-o mai înţeleg. În timp ce justiţia civilă de abia îl pune sub acuzare, Episcopia nu numai că se grăbeşte să-l condamne, dar o face absolut ilegal, cu încălcarea procedurii prin care un cleric este trimis în judecata Consistoriului Eparhial, cu dreptul de a se apăra. Am impresia – mai mult, certitudinea – că Episcopia e în derivă, că nu ştie cum să se spele mai repede pe mâini, lepădându-se de un preot al ei care, totuşi, slujise pe un antimis semnat de episcop. Dacă în justiţia civilă există prezumţia de nevinovăţie, cum de poate fi ignorată în cea bisericească? Cei ce o ignoră nu se deosebesc întru nimic de gazetarii iresponsabili care îl numesc pe Corogeanu „criminal” înainte ca suprema instanţă judecătorească să se fi pronunţat definitiv şi irevocabil. Aşa ceva e de neconceput într-o societate civilizată.

7 iulie 2005. De abia m-am întors de la Bucureşti, unde alaltăieri şi ieri am participat la sesiunea de vară a Sfântului Sinod. Ioachim al Huşilor se află în spital, cu starea sănătăţii agravată de şocul avut sub povara cazului Tanacu. Acesta se afla pe agenda Sinodului şi, fireşte, au avut loc dezbateri

ample. Un raport oficial al Episcopiei şi mărturiile directe ale vicarului Corneliu mi-au temperat pornirile, înţelegând că sentinţa de caterisire nu a fost dată direct de către episcop, ci pronunţată de Consistoriul eparhial, convocat în regim de urgenţă. Inculpatul nu mai putea fi citat, deoarece între timp fusese arestat din ordinul procuraturii generale. Sinodul s-a mărginit să „ia act” de caterisire, ceea ce înseamnă că, în principiu, dacă Daniel Corogeanu ar obţine achitarea în procesul penal, el poate avea dreptul la recurs în instanţa supremă a Bisericii. Altfel, cazul rămâne pe cât de singular, pe atât de tragic. Comunicatul Sfântului Sinod defineşte exorcismul în doctrina şi practica Bisericii Universale şi propune ca fiecare ierarh să vegheze în eparhia sa asupra strictei respectări a Sfintelor Canoane, a rânduielilor liturgice şi a dispoziţiilor sinodale, sancţionând sau luând măsuri de prevenire – după caz – a exceselor pe care le fac unii preoţi, fie din vedetism, fie cu substrat pecuniar.

– Deşi obosit de drum, deschid televizorul. Doamne, ce grozăvie! În Londra (în Londra!), atac terorist...

9 iulie 2005. E sigur că profesorul Mircea Birţ nu mi-a citit însemnarea din 17 iunie, dar iată că scrisoarea sa, pe care am găsit-o acasă după întoarcerea mea de la Sinod, îmi (ne) atrage atenţia că examenul psihologic (psihiatric) al unei persoane este concludent numai pentru momentul acela, dar nu are cum să facă previziuni pentru ceea ce se poate întâmpla în viitor. Autoritatea marelui psihiatru clujean mă obligă să-mi revizuiesc întrebările de acum două săptămâni, în sensul că nu starea psihică a lui Daniel Corogeanu trebuia evaluată la Episcopia Huşilor, ci crasa lui incultură teologică şi, în general, bisericească. Ar mai fi fost absolut necesară supravegherea lui de după hirotonie. Mai aflu acum că mediatizarea aproape isterică a „cazului Tanacu” a făcut ocolul mapamondului. Nu contează faptul că accidentul este primul de acest fel din istoria noastră; acuzele sunt îndreptate împotriva nu doar a Bisericii, ci şi asupra poporului român care, chipurile, nu ar mai fi demn de aderarea la Uniunea

Europeană... E ca şi cum ai spune că dezastrul din 11 septembrie 2001 ar fi efectul somnolenţei medievale a poporului american!

29 iulie 2005, Nicula. Primesc din America un comunicat de presă pe care-l transcriu întocmai:

> Dearborn, Michigan, 28 iulie 2005. Astăzi după-amiază, Convenţia Generală a Arhiepiscopiei Creştine Ortodoxe Antiohiene din America de Nord şi-a exprimat votul covârşitor de a se retrage din Consiliul Naţional al Bisericilor lui Hristos. Convenţia Generală îşi ţine adunarea anuală în Dearborn, Michigan.
>
> Nu s-a hotărât o „suspendare" temporară a calităţii de membru, ci o retragere efectivă din Consiliul Naţional al Bisericilor. Retragerea a fost votată în unanimitate de către clerici, şi îndată după aceea a obţinut votul unanim al delegaţilor laici. Anunţul votului final a fost întâmpinat de către Convenţie cu aplauze furtunoase (*thunderous applause*).
>
> Motivul invocat al retragerii este liberalismul generalizat al Consiliului Naţional al Bisericilor, al cărui Secretar General, Bob Edgar, şi-a retras semnătura de pe o declaraţie care defineşte căsătoria ca fiind între un bărbat şi o femeie.

Mitropolitul Filip, conducătorul Arhiepiscopiei Ortodoxe Antiohiene, a fost foarte clar în propunerea pentru retragerea din Consiliul Naţional al Bisericilor, declarând că relaţia cu acesta s-a dovedit infructuoasă.

Cu ani în urmă, împreună cu Arhiepiscopul Victorin, am participat la o sesiune a acestui Consiliu Naţional, într-o localitate din statul New York. La un moment dat, unul din conducătorii acestuia, elogiind de la tribună Mişcarea Ecumenică, a anunţat, triumfător, că în anul acesta ea are încă şase membri. Îmi aduc aminte că Victorin, cu surâsul său subţire, mi-a şoptit: „Nu mai înţeleg nimic. Scopul principal al Mişcării Ecumenice este acela de a reface unitatea Bisericii Universale. În loc să anunţe că numărul membrilor a scăzut, ăsta se laudă tocmai pe dos"...

15 august 2005, Nicula. Între slujba de hram şi masa festivă, la o cafea cu premierul Tăriceanu şi alţi câţiva demnitari, a trebuit să înţeleg că în administraţia guvernamentală e foarte multă dezordine. Aceasta în contextul celor peste 300.000 de închinători care au sărbătorit-o astăzi pe Sfânta Măria, aici, într-o rânduială perfectă. Ceea ce înseamnă că ordinea, în înţelesul ei plenar, nu este impusă, ci se impune.

1 septembrie 2005. Odihnit în Domnul, Mitropolitul Antonie Plămădeală a fost prohodit astăzi la Sibiu, înainte de a fi strămutat în mânăstirea Sâmbăta de Sus, rectitorită de el, spre a fi aşezat în mormântul pe care singur şi l-a pregătit, cu eleganţă şi luciditate, lângă acela, simbolic, al Sfântului Constantin Brâncoveanu.

2 septembrie 2005. Toader Paleologu mă anunţă telefonic că azi-noapte ne-a părăsit Conu' Alecu. Ştiam că-l roade un cancer, ştia şi el; ultima oară când ne-am văzut, astă-iarnă, am vorbit amândoi, senini – şi chiar cu oarecare umor – despre moarte. Sunt foarte, foarte prins cu treburi, dar nu se poate să nu-mi iau rămas-bun de la unul dintre puţinii mei prieteni de care, pur şi simplu, mi se făcea dor.

5 septembrie 2005. Cu un sobor de şase preoţi şi doi diaconi l-am prohodit astăzi pe Conu' Alecu în biserica Mavrogheni. De faţă, numeroşi prieteni şi admiratori din elita bucureşteană, inclusiv Doru. Mi-am deschis cuvântarea cu mărturisirea: „N-am venit să-l plâng, ci să-l fericesc". Şi l-am fericit, sincer, în auzul tuturor, în timp ce din inimă mi se prelingea, pe suflet, o lacrimă.

12 septembrie 2005. Vacantarea scaunului de la Sibiu aprinde imaginaţii, stârneşte supoziţii şi, ca de obicei, alimentează pasiuni. Ştiind asta, m-am grăbit să declar public că nu eu voi fi succesorul. Tot ca de obicei, presa face speculaţii sinuoase, dar nu poate ieşi din mentalitatea

principiului clientelar, dominant în politica laică de pretutindeni. De la Şaguna încoace, laicii au un vot important în alegerile episcopatului, dar educaţia lor civică, devenită, pentru mulţi dintre ei, *forma mentis*, i-a înstrăinat de porunca Domnului: „Între voi să nu fie aşa”.

La urma urmelor – ne-ar spune un politician mai versat –, principiul clientelar are loc şi în Evanghelie.

Ucenicii Îl urmează pe Iisus, iar Acesta le promite ranguri de nivelul unor magistraţi ai Curţii Supreme. Celui ce-I restituie talanţii cu dobândă de 100%, Stăpânul îi spune: „Bine, slugă bună şi credincioasă, peste puţine ai fost pus, peste multe te voi pune”. Dacă-i vorba pe-aşa – ar adăuga politicianul –, slugărnicia înfloreşte chiar şi la voi şi, slavă Domnului, nu pe degeaba... Dacă-i vei pune-n faţă adevărul „clientelismului evanghelic”, transcendent, cu răsplata dincolo, preopinentul te va invita să-i dai un exemplu din afara vieţilor sfinţilor, ceea ce – recunosc – ar fi foarte greu.

Oricum, deviza ideală – şi imperativă, pentru care voi milita deschis – trebuie să fie: *Nu căutăm o mitropolie pentru un om, ci un om pentru Ardeal*.

21 octombrie 2005, Bucureşti. Ieri şi azi, sesiunea Sfântului Sinod. Prin vot secret, au fost desemnaţi candidaţii pentru scaunul mitropolitan al Ardealului: Arhiepiscopul Andrei Andreicuţ şi Episcopul Laurenţiu Streza. Mitropolitul Serafim Joantă ar fi fost al treilea dacă nu i-ar fi lipsit doar două voturi.

După-amiază, în Subcomitetul Sfântului Sinod mi se aprobă şi ultima parte a îndreptărilor liturgice (diortosiri de limbă şi traduceri noi), care vor fi folosite în cărţile de cult, dar şi în noua mea scriere catehetică.

29 octombrie 2005, Nicula. După doi ani, termin de redactat *Cartea deschisă a împărăţiei – O însoţire liturgică pentru preoţi şi mireni*. Acum e gata de tipar şi sper să le fie multora de folos.

3 noiembrie 2005, Bucureşti. Azi, Colegiul Electoral Bisericesc. Prin majoritate de voturi în cel de-al doilea scrutin, Episcopul Laurenţiu Streza a

devenit noul Mitropolit al Ardealului. Eu, pornind de la fişa postului, am votat pentru Arhiepiscopul Andrei, încredinţat fiind că nu el are nevoie de o Mitropolie, ci Ardealul are nevoie de un om. Dar nu de asta sunt profund întristat, ci de altceva. În legislaţiile civile se poate întâmpla ca nu tot ceea ce este legal să fie şi moral. Iată însă că faptul acesta a pătruns, cu brutalitate, şi în viaţa noastră bisericească. Consider că alegerea de azi a fost legală prin procedură, dar profund imorală prin ceea ce a precedat-o. Nu *curriculum vitae* al fiecăruia din cei doi candidaţi, trimis din vreme alegătorilor, a contat şi învins, aşa cum ar fi fost normal, ci o vastă şi deşănţată „campanie electorală” în stilul şi cu implicarea politicianismului vulgar şi agresiv, din care nu au lipsit presiunile, clientelismul, ofertele şi ameninţările subterane, agitaţia şi propaganda prin mass-media, atacurile la persoană, calomnia, injuria şi – vai! – chiar şi tentativa de asasinare morală a contracandidatului. Pare a fi o nenorocită premieră în istoria Bisericii noastre şi e de aşteptat ca Sfântul Sinod, prin noul Statut, s-o reducă la un nefericit unicat.

4 noiembrie 2005, Bucureşti. În şedinţa Sfântului Sinod s-a făcut evaluarea canonică a alegerii de ieri. Întrunind toate condiţiile statutare, aceasta a fost validată în unanimitate.

În continuarea şedinţei, am prezentat propunerea de reorganizare a Mitropoliei Ardealului, semnată de mine şi de încă şase colegi ardeleni. După aproximativ două ore, la reluarea şedinţei în plen, cu 40 de sinodali prezenţi, propunerea a fost avizată favorabil de către Comisia Canonică-Juridică şi aprobată, prin vot deschis, cu 37 de voturi şi 3 abţineri. În scurtul Său cuvânt, Preafericitul Teoctist a apreciat-o ca fiind „un moment istoric”. Nu ştiu dacă este sau nu aşa, dar acum, seara, la ora când în chilia mea scriu aceste rânduri, sunt sigur că Duhul Sfânt este Cel care a suflat de sus, azi-dimineaţă, simultan, peste şapte ierarhi ardeleni care se priveau în ochi şi înţelegeau că au acelaşi gând, de multă vreme mocnit în spuză şi acum, năprasnic, devenit flacără. Şi mai ştiu că nu e important să faci istorie, ci s-o foloseşti exact când ea ţi se oferă.

9 noiembrie 2005. Era de aşteptat ca hotărârea sinodală pentru reorganizarea Mitropoliei Ardealului să facă valuri în mass-media. Opinii pro şi contra, normale, dar şi campanii denigratoare dirijate din umbră, cu lansarea unor lozinici precum: scindarea Sinodului în „ecumenişti" şi „conservatori", „Diktatul de la Cluj", sfâşierea Bisericii, dezagregarea Ardealului etc. etc. Cei şapte semnatari au devenit unul, iar acesta nu e altceva decât „bandit" (apelativul acesta mi l-am mai auzit eu pe oareunde!), „gropar", „informator", „legionar", „vanitos", „avid de putere" etc. etc. Pentru mine, nu e nimic nou. În 1946, la vremea când conduceam marea grevă anticomunistă şi antirevizionistă (deci pro-Ardeal) a Universităţii clujene, *Scînteia* mă numea, ironic, „micul căpitan al Daciei Superioare". Atunci au urmat puşcăriile, acum va urma, probabil, o moarte grăbită. Nu asta e important. Puşcăriile m-au călit, moartea mă va elibera. Altceva mă întristează. Ziariştii, cei mai mulţi, nu sunt familiari cu trebile bisericeşti şi, ca atare, nu pot avea criterii eclesiologice sau pastorale. Dar mi se pare incredibil să aud că doi sau trei teologi universitari, doldora de carte şi diplome, cu nume consacrate în cultura şi viaţa bisericească, tratează Mitropolia Ardealului ca fiind un fel de societate pe acţiuni care şi-a pierdut pachetul majoritar... Aşa se întâmplă, probabil, când reflecţia teologică este invadată, circumstanţial, de reacţii umorale.

10 noiembrie 2005. În continuarea notelor de ieri mă gândesc la anul 1947, când a fost înfiinţată Mitropolia Banatului printr-o hotărâre a Sfântului Sinod, prezidat de Patriarhul Nicodim, întărită prin legea nr. 325 a Camerei Deputaţilor, iar aceasta din urmă fiind promulgată prin Decret Regal. Judeţele ardelene Hunedoara şi Arad se desprindeau astfel din Mitropolia Ardealului, Banatului, Crişanei şi Maramureşului şi treceau sub jurisdicţie bisericească bănăţeană. Reacţii ale sibienilor au fost, desigur, şi atunci, de vreme ce însuşi Nicolae Bălan a refuzat să fie de faţă la instalarea lui Vasile Lăzărescu, noul Mitropolit de la Timişoara. Datele esenţiale ale evenimentului le am din monumentala *Istorie* a BOR, vol. 3, pp. 541-542,

al cărei autor este Preotul Prof. Dr. Mircea Păcurariu. Altfel, evenimentul în sine îmi era total străin. La vremea aceea, „micul căpitan” al grevei de la Cluj rătăcea prin munţii Căpăţânii, hăituit de poterele poliţiei politice, şi habar n-avea de ceea ce se petrecea „jos”, în ţară. Dar îmi place să cred că noua Mitropolie a Banatului nu a avut rolul de a sfâşia ctitoria lui Şaguna sau de a dezmembra Ardealul şi că scaunul timişorean continuă să strălucească.

13 noiembrie 2005, duminică. Acum câteva zile, noi, „cei şapte, Doamne, şi toţi şapte”, cum titra un ziar local, am anunţat printr-un Comunicat de presă că vom participa la instalarea noului Arhiepiscop al Sibiului şi Mitropolit al Ardealului, Laurenţiu Streza. Ştirea a provocat o mare vânzoleală de zvonuri, avertismente şi provocări: că vom fi întâmpinaţi la Sibiu cu pancarte protestatare şi huiduieli, că vreo două sute de maramureşeni sunt gata să vină şi ei acolo, încruntaţi şi puşi pe treabă, că studenţii teologi sibieni sunt gata să facă o demonstraţie neprietenoasă, că noul Mitropolit, odată instalat, va cere de îndată, pe loc, anularea hotărârii sinodale din 4 noiembrie... şi alte multe năzdrăvănii, dirijate şi menite, desigur, să ne ţină acasă şi să ni se atribuie fie laşitate, fie certificarea „rupturii” ardelene. Ei bine, noi toţi am fost astăzi la Sibiu, am mers în procesiune spre catedrală prin mijlocul unei imense mulţimi cuviincioase şi iluminate, am slujit Liturghia într-un mare sobor de arhierei, în frunte cu Patriarhul, am participat la instalarea noului Mitropolit, ne-am împărtăşit din acelaşi Potir, am prânzit împreună şi ne-am bucurat de mulţumirile şi salutarea nominală pe care ni le-a adresat proaspătul Arhipăstor de pe scaunul lui Şaguna. Şi iată că – vorba Arhiepiscopului Andrei – „s-au risipit făcătorii de basme”.

În marele hol al hotelului, îndreptându-mă spre sala restaurantului, m-am întâlnit cu Profesorul Mircea Păcurariu, pe care l-am îmbrăţişat spunându-i: „Dragă Părinte, păreri diferite nu pot avea decât oamenii care gândesc; doar proştii sunt întotdeauna, ei între ei, de aceeaşi părere”.

19 noiembrie 2005. În primăvara lui 1990 făceam parte din Grupul de Reflecţie pentru înnoirea Bisericii, alături de clericii Dumitru Stăniloae, Constantin Galeriu, Daniel Ciobotea, Constantin Voicescu, Iustin Marchiş, Toader Crâşmariu şi de mirenii Horia Bemea, Octavian Ghibu, Teodor Baconsky, Sorin Dumitrescu. Eram curaţi, optimişti, sinceri, deschişi, devotaţi Bisericii, dezinteresaţi, generoşi, jertfelnici. Stau acum şi mă gândesc la cei ce au trecut în veşnicie, acolo „unde sunt acei ce nu mai sunt”, şi parcă-i aud şoptindu-ne nouă, câtorva, din cei ce încă mai suntem fără să mai fim: „Dragii noştri, unde vă sunt zăpezile de altădată?”...

1 decembrie 2005. Ziua Naţională a României. După Te-Deum-ul din catedrală am participat, ca de obicei, la ceremonia militară. În clipa când, la defilarea trupei, am salutat prin binecuvântare drapelul de luptă, mi-a fulgerat o amintire pe care, iată, o consemnez:

În vara lui 1940 îmi petrecusem o parte din vacanţă în tabăra străjerească din Malnaş-Băi, ca îndrumător al celor vreo cincizeci de copii.

Spre toamnă s-a auzit la Bucureşti că, în urma Diktatului de la Viena, Ardealul de Nord, inclusiv judeţul Covasna, va fi ocupat de trupele ungureşti. Tabăra era goală, dar drapelul naţional rămăsese acolo, arborat la intrarea clădirii principale. Comandantul Gheorghiu căuta un voluntar care să aducă tricolorul, pentru a nu fi profanat de ocupanţi. M-am oferit spontan. Ajuns acolo, nu am mai avut timp să desprind steagul de pe prăjină şi, cu el înfăşurat sub braţ, am alergat la gară şi am scăpat cu ultimul tren care mai pleca de pe teritoriul încă românesc.

Cred că atunci, în zilele acelea tragice, a zvâcnit în mine rădăcina transilvană a strămoşilor mei paterni. Şase ani mai târziu aveam să trăiesc la Cluj cu drapelul desfăşurat.

7 decembrie 2005. Dacă alegerea noului Mitropolit de la Sibiu a fost precedată de o campanie electorală, iată că presa e infestată de una postelectorală. Nu conţinutul îmi atrage atenţia, ci lipsa ei de stil, situat sub orice critică. Şi-i dau dreptate lui Buffon: *Le style c’est l’homme.*

8 decembrie 2005. Un savant (o spun fără ironie!) mă căinează că nu cunosc istoria Ardealului. S-ar putea ca din cărţi s-o cunosc mai puţin, dar cred că am trăit-o pe pielea şi osul meu. Eu l-aş invita doar să stăm faţă-n faţă şi să-mi arate, din partea celor pe care îi reprezintă:

– inima care, de dragul Ardealului, a condus marea grevă anticomunistă şi *antirevizionistă* (sublinierea mea) a Universităţii clujene, în iunie 1946;

– tălpile unui călugăr care, de dragul Ardealului, a frământat noroaiele drumurilor transilvane în noiembrie 1947, escortat de jandarmi, de la Cluj la Topliţa, pe o distanţă de 200 de kilometri;

– mâinile care, de dragul Ardealului, au purtat cătuşe;

– gleznele care, de dragul Ardealului, au purtat lanţuri;

– trupul care, de dragul Ardealului, a fost schingiuit de călăi...

Istoria se învaţă şi aşa, Părinte Profesor!

9 decembrie 2005. Cărturarii Ierusalimului, manipulând poporul şi şantajându-l pe guvernator, au realizat performanţa unui transfer de substanţă: procesul pur religios al lui Iisus a fost deturnat în proces politic: din Fiul lui Dumnezeu, învinuitul devenea aspirant la tronul cezarului.

După toate probabilităţile, acesta a fost modelul cărturarilor sibieni. Printr-o amplă campanie de presă, menită să ameţească minţile şi sensibilităţile românilor, ca şi prin presiuni impertinente asupra Patriarhului, un fapt pur bisericesc, cu obiectiv pastoral-misionar, a devenit o catastrofă naţională, în al cărei scenariu sunt chemate sinistrele umbre ale lui Atanasie Anghel, Hitler, Mussolini, Ciano, Molotov, Ribbentrop..., că ţi se face părul măciucă.

Scenaristul pare a fi un profesionist al tehnicilor de dezinformare şi diversiune, dar regia e slabă şi actorii joacă prost.

11 decembrie 2005. Au început colindele, Sfintele Sărbători se apropie. Dacă cei ce mă calomniază astăzi cu atâta pasiune vor avea cândva o tresărire de conştiinţă creştină (nu neapărat preoţească) şi se vor gândi că ar

trebui să-mi ceară iertare, nu va fi nevoie să o facă: în numele lui Dumnezeu, o au de pe acum, întreagă, nereţinută, fără rezerve mintale.

Răspuns la o scrisoare
9 ianuarie 2006

Mult stimate şi iubite Domnule Profesor Emilian Popescu,

În curând vă voi trimite volumul documentar asupra reorganizării mitropoliei ardelene (de fapt, intrarea în normalitate a structurilor eclesiastice din Transilvania, preconizate de Octavian Goga, ca ministru al Cultelor, încă din 1923).

Acum aş vrea doar să mă „apăr” de prezumţia că aş fi un veleitar sau un „manipulat”.

Aveţi dreptate, aşa v-am spus şi aşa am afirmat către toţi cei ce, în ultimii doisprezece ani, mi-au pus problema mutării la Cluj a sediului mitropolitan: „Sunt convins că aşa trebuie să fie, dar prefer să se facă după moartea mea (care, oricum, nu poate fi prea târzie!), ca să nu mi se atribuie o toană pe care nu o am nici acum, la bătrâneţe”. Aşa le-am spus şi celor doi intelectuali clujeni care au venit la mine, cu aceeaşi problemă, în dimineaţa zilei de 2 noiembrie 2005, adică înaintea plecării mele la sesiunea sinodală: profesorul universitar Crişan Mircioiu (92 de ani, cumnat cu Onisifor Ghibu) şi scriitorul Miron Scorobete.

Dar, Domnule Profesor, sunt în viaţă momente în care nu tu iei o hotărâre majoră, ci o altă instanţă. Eu am trei asemenea momente cruciale, care m-au solicitat şi cărora nu aveam voie să mă sustrag.

1. Ca student la Cluj, în 1946, hotărât să nu-mi văd decât de studii şi literatură, nu am candidat pentru preşedinţia anului II de Medicina în cadrul Centrului Universitar „Petru Maior”, dar colegii (vreo şase sute) m-au ales în unanimitate, aşa cum nu am candidat nici pentru postura de preşedinte-

delegat al întregului Centru. Momentul istoric de atunci însă mi-a poruncit ca, în *această ipostază*, să preiau conducerea grevei academice antirevizioniste şi anticomuniste, şi am preluat-o, conştient de consecinţele care puteau urma (arestări, condamnări, ani de temniţă) şi care, în fapt, au şi urmat (şi pe care nu le regret).

2. În 1964, după ce ieşisem din închisoare, a fost reactivată chemarea mai veche a Episcopiei noastre din America de a merge la Detroit şi a le da românilor de acolo o mână de ajutor pentru reorganizare. Între timp, Andrei Moldovan murise, iar ei aveau nevoie de un nou episcop. Nici prin minte nu-mi trecea să accept, dar secretarul eparhial Glicherie Moraru a venit la Bucureşti, l-a convins pe Patriarhul Justinian, iar pentru aprobarea plecării mele din România a exploatat schimbarea de politică externă a guvernului român, pe lângă care a intervenit Consulatul american din Bucureşti. Înţelept şi precaut, Justinian mi-a hotărât o detaşare pe o jumătate de an, mi-a dat un bilet de avion dus-întors şi, în avans, salariul de bibliotecar pe şase luni, cu care am cumpărat valută, ca să nu contractez obligaţii băneşti (şi, implicit, morale) faţă de nimeni. Între timp, Consulatul american mi-a acordat (fără s-o cer şi fără s-o bănuiesc) viză pe viaţă, adică statutul de rezident permanent al Statelor Unite, şi am intrat în posesia legitimaţiei de cum am sosit la ghişeul de frontieră pe aeroportul din New York. Am refuzat să devin episcop (iar presa americană din Detroit a consemnat, cu uimire, acest refuz!), dar l-am cunoscut acolo pe Arhimandritul Victorin Ursache, călugăr evlavios de Neamţ, cu viaţă foarte curată, pe care l-am convins după multe discuţii şi insistenţe. În cele din urmă a acceptat, dar mi-a pus o condiţie fermă: să nu-l las singur. Nu am avut încotro, şi în loc de şase luni am rămas unsprezece ani, conştient de lumea în care intrasem, asumându-mi şi consecinţele, care nu au întârziat. Solicitat şi de extrema dreaptă (legionarii), şi de cea stângă (securiştii de la ambasadă), cu ademeneli urmate de ameninţări, m-am hotărât să rămân liber, ştiind însă că libertatea se plăteşte: extremele nu iartă, fiecare te aruncă în tabăra celeilalte. Şi am plătit. A fost cea mai mare jertfă morală din viaţa mea.

3. Şi acum, la 4 noiembrie 2005, momentul istoric (definit printr-o criză eclesială neprevăzută şi imprevizibilă) mi-a – în realitate, ne-a – poruncit să prezentăm Sfântului Sinod iniţiativa reorganizării Mitropoliei Transilvaniei, motivată în special de trebuinţele pastoral-misionare ale vremii de acum, dar după numai câteva zile aveam să aflăm că, prin ridicarea Bisericii Greco-Catolice la rangul de Arhiepiscopie Majoră, la Cluj şi la Oradea vor fi înfiinţate două mitropolii unite. Or, se ştie că eu nu am candidat pentru Arhiepiscopia Clujului şi că am fost ales în lipsă. Iată însă că tocmai această ipostază mă obligă să-mi asum principala responsabilitate, şi mi-am asumat-o, împreună cu riscurile de rigoare, inclusiv acela de a fi catalogat drept „ambiţios” (de altfel, nu e deloc sigur că eu voi fi primul titular al noii mitropolii) şi de a fi calomniat în fel şi chip.

Această sumară retrospecţie a unui om bătrân (şi, cât de cât, înţelept) mă obligă să pun aceste trei momente în paralelă şi să cred că nimic nu se face fără voia şi îngăduinţa lui Dumnezeu. În virtutea acestei credinţe, iubite Domnule Profesor, singura „imagine” care mă mai interesează este cea de sus, din ceruri.

Vă rog să primiţi sincera mea îmbrăţişare.

13 februarie 2006. Transcriu textul făgăduit Părintelui Moise pentru cartea pe care o pregăteşte asupra unui subiect mai puţin cunoscut:

Dumnezeu în temniţă

Mă aflu la vârsta amintirilor, iar acestea nu sunt puţine când e vorba de prezenţa şi lucrarea lui Dumnezeu în sistemul concentraţionar. Experienţa mea de deţinut politic se întinde (desigur, cu intermitenţe) pe durata a peste două decenii.

În 1943 (sub dictatura lui Antonescu) ispăşeam o condamnare de şase luni şi mă aflam în închisoarea Curţii Marţiale (aşa se chema Tribunalul Militar în vreme de război) pe strada Negru Vodă din Bucureşti. Comandantul închisorii era un maior, Panaitescu, bun creştin şi omenos cu deţinuţii. Aceştia, cei mai mulţi, câteva sute bune, erau condamnaţi de drept comun, adică hoţi, pungaşi, spărgători şi criminali. Cei politici nu erau prea numeroşi, câţiva comunişti, câţiva ţărănişti, câţiva liberali, câţiva legionari şi vreo trei sau patru evrei.

Se apropiau Sărbătorile de iarnă şi m-am pomenit chemat în biroul comandantului.

— Eşti singurul preot aici, mi-a spus el, şi vreau să-mi faci în închisoare slujbă de Crăciun.

— Nu sunt preot, i-am răspuns, sunt doar diacon şi pot face doar atât cât îmi este îngăduit, adică nu pot sluji Liturghie.

— Faci ce poţi, ce ştii şi cum ştii. Îţi înlesnesc un bilet către ai dumitale, să-ţi trimită ce-ţi trebuie. Vreau şi colinde, şi stea. De stea mă îngrijesc eu; printre puşcăriaşii de drept comun sunt câţiva meseriaşi buni; eu le cumpăr cele de trebuinţă, restul fac ei.

Zis şi făcut. Părinţii Sofian Boghiu şi Grigore Băbuş, din mânăstirea Antim, mi-au trimis stihar şi orar, o Evanghelie, o Cruce, o cădelniţă cu tămâie, o carte de slujbă şi binecuvântarea preoţească pentru Utrenie şi Obedniţă. Un deţinut politic (cred că-l chema Teofănescu), care se pricepea la muzică, a înjghebat un cor şi a început repetiţiile.

Slujba s-a ţinut în dimineaţa zilei de Crăciun, în curtea interioară a închisorii, pe zăpadă bine bătută. La o margine, o masă aşternută cu cearceaf ţinea loc de prestol. Pe dreapta, corul, având în faţă o imensă şi frumoasă stea, cu icoana Naşterii în mijloc. În aria curţii, puşcăriaşii, cu cei câţiva condamnaţi la moarte pentru furt pe camuflaj (repet, era vreme de război), în lanţuri, sperând la o posibilă graţiere. În spatele meu, pe un fel de terasă, ostaşii şi ofiţerii corpului de gardă, în frunte cu Panaitescu.

Cred că a fost cea mai frumoasă slujbă pe care am avut-o în viaţa mea. Am rostit şi o predică, nu numai despre Naşterea Domnului, ci şi despre

adevărata noastră libertate, care este în Dumnezeu, după care corul a cântat colinde.

Comandantul a fost atât de mulţumit, încât a doua zi ne-a scos din aresturi, pe mine şi „echipa”, ne-a îmbarcat într-o dubă şi ne-a trmis la Malmaison, să-i bucurăm şi pe cei de acolo.

Tot la cererea maiorului, în ajunul Bobotezei am botezat toată puşcăria, inclusiv corpul de gardă, cu agheasmă primită tot de la Antim.

Către sfârşitul lui ianuarie am fost strămutat la Jilava, unde nu era nici o problemă să ai în celulă icoană şi Biblie, să te rogi când vrei, să citeşti şi să scrii. Eram liber să merg prin toată subterana, unde stăteam de vorbă cu puşcăriaşii de drept comun şi-i încurajam cum puteam pe condamnaţii la moarte cărora le fusese refuzată graţierea şi urmau să fie executaţi în zori.

În februarie am fost transferat în Lagărul de Internaţi Politici din Târgu-Jiu, anume în secţia a doua, o amestecătură de deţinuţi politici la propriu, precum şi foarte mulţi dezertori de pe toate fronturile şi de toate naţiile, aşa încât imensa baracă de scânduri, cu priciuri pe patru caturi, purta porecla de Arca lui Noe.

Secţia întâi era pentru cei avuţi, care-şi puteau plăti hrana şi confortul; din ea plecaseră, nu de mult, Victor Eftimiu, Tudor Arghezi şi, mi se pare, Zaharia Stancu.

Cea de-a treia, la numai cincizeci-şaizeci de metri de a noastră, le era rezervată în exclusivitate comuniştilor, pe care-i vedeam plimbându-se prin ţarcul de sârmă ghimpată. Se spunea că acolo era şi Gheorghiu-Dej (cel care avea să evadeze câteva luni mai târziu).

Comandantul lagărului era colonelul Leoveanu. Ştiam că din ordinul său se construise în curte o biserică de lemn (pe care Arghezi, într-o scrisoare trimisă mie din lagăr la vremea când eu eram încă liber şi pe care am găsit-o la Polovragi după ce am fost eliberat, o caracteriza „curată şi clară ca un chivot de altar”). După sfinţirea ei, un preot din oraş a fost numit să oficieze slujbele, iar răspunsurile liturgice urmau să-i fie date de un cor al deţinuţilor politici, mult mai numeroşi decât pe Negru Vodă. În secţie ne aflam doi clerici, eu şi un preot din Moldova, Istrati. Spre surprinderea

noastră, când locotenentul de serviciu i-a scos pe ortodocşi pentru a asista la prima Liturghie, acesta ne-a spus că, din ordinul comandantului, cei doi preoţi nu au voie să meargă la biserică şi vor rămâne în baracă.

Am cerut de mai multe ori să fiu primit „la raport”, spre a-i cere colonelului explicaţii, dar am fost refuzat. Atunci am declarat că voi intra în greva foamei, comandantul s-a speriat şi m-a primit de îndată, spunându-mi că, după părerea lui, un preot condamnat nu mai este vrednic să intre într-o biserică. Eu i-am demonstrat că, dimpotrivă, păcătoşii sunt primii care au nevoie de biserică, şi i-am dat exemplul tâlharului de pe cruce. Asta l-a luminat, l-a încălzit, a devenit prietenos, a stat mult de vorbă cu mine şi mi-a lăudat „nesupunerea”. Asta, zicea el, se cheamă consecvenţă.

—V ezi dumneata, părinte, bisericuţa aceasta a fost în întregime lucrată de comunişti, fiindcă doar printre ei se află meşteri calificaţi pentru o astfel de treabă. Ştii însă ce s-a întâmplat? La sfinţire, i-am invitat şi pe ei să participe, dar au refuzat: „Domnule comandant, ne-aţi dat ordin, am făcut-o, dar în ea nu intrăm”... Şi asta, vezi, se cheamă tot consecvenţă.

*

Într-adevăr, comuniştii s-au dovedit consecvenţi. Odată veniţi la putere, regimul închisorilor s-a schimbat radical: izolare, hrană la limita subzistenţei, brutalitatea gardienilor, interdicţia severă de a avea în celulă o Biblie sau oricare altă carte; nici pomeneală de hârtie sau unelte de scris.

Mi se spunea că la Aiud a venit odată în inspecţie un procuror comunist. Deschizând o celulă, a dat cu ochii de un deţinut cu care fusese cândva coleg de detenţie. Acesta i-a spus:

— Dumneata ştii cum o duceai când erai aici, cu mine. Acum voi vă pretindeţi umanitari, dar unde vă este umanitarismul?

I s-a răspuns cinic:

— Noi nu repetăm greşelile burgheziei!

Despre condiţiile de viaţă din închisorile comuniste s-a scris mult, poate că încă nu destul, dar aş aminti doar mărturiile a trei confraţi de slujire: *Jurnalul fericirii* de Nicolae Steinhardt, *Închisorile unui preot ortodox* de Zosim Oancea şi *Amintiri din întuneric* de Nicolae Grebenea. Se

ştie că, în general, două erau armele defensive prin care deţinuţii politici supravieţuiau spiritual: credinţa şi cultura. Între ei, preoţii, numeroşi, atât ortodocşi, cât şi catolici, greco-catolici şi protestanţi – tagmă din care nu lipseau călugării – şi-au făcut datoria de a-şi întrema sufleteşte confraţii de suferinţă prin rugăciuni, sfaturi, îndemnuri şi cuvinte de învăţătură.

Formal, în închisoare nu exista o interdicţie oficială de a crede sau a te ruga. Erau interzise slujbele sau rugăciunile în comun. Dar dacă trupul putea fi controlat prin foame, sete, frig, promiscuitate şi teroare, sufletul putea rămâne neatins. Nimeni nu putea să controleze faptul că, seara, întins sub pătura puturoasă, îţi făceai rugăciunile în taină, după voia ta, şi nici dacă te rugai, ziua, stând pe marginea patului, cu faţa-n palme.

În temniţă, ca şi în libertate, spovedania este o Taină a intimităţii sufleteşti. Duhovnicii lucrau în ogorul Domnului fără să poată fi controlaţi. Au fost citate cazuri în care unii preoţi, folosind tertipurile obidiţilor, făceau rost, ca medicament, de puţin vin (tonic) şi-l foloseau euharistic, împărtăşindu-şi colegii de celulă. Mi s-a relatat şi un caz cu totul special, petrecut înainte de sosirea mea în Aiud. Într-o zi de toamnă, o pasăre s-a aşezat în faţa uneia din cele trei sute de ferestre ale celularului, probabil cu intenţia de a consuma acolo boaba de strugure pe care o purta în cioc (furată, desigur, din viile vecine cu Aiudul). Speriată, tot probabil, de un oarecare zgomot, a zburat, lăsând boaba pe pragul ferestrei. În celula aceea însă se afla un preot, care a luat boaba, a stors-o şi, prin harul său şi rugăciunile Tainei, a prefăcut-o în Împărtăşanie. Relatarea ar ţine de legendă dacă foştii aiudeni n-ar şti că vedeau zilnic pe la ferestre porumbei şi vrăbii în speranţa câtorva fărâmituri de turtoi. Pe de altă parte, în împrejurarea *aceea*, cuvântul *probabil* e puţin probabil.

Rugăciunea în comun era aceea a unora pentru ceilalţi. Eu, de pildă, am fost scos la muncă silnică pe şantierul unui uriaş decantor în curtea penitenciarului Aiud. Zece ore pe zi făceam săpătură de adâncime în pământ pietros, orbeşte, cu apa până deasupra genunchilor, aşa încât seara, sub pătură, nu eram în stare să-mi spun rugăciunile până la capăt şi adormeam pe la jumătatea pravilei. În aceeaşi secţie, bolnavi, se aflau

Părinţii Arsenie Papacioc şi Ioan Iovan şi le-am cerut să se roage ei şi pentru mine. Asta însă o făceau şi deţinuţii mireni. Învăţau şi rugăciuni unii de la alţii. O altă amintire: în libertate, deşi călugăr şi teolog, niciodată nu mi-am propus să ştiu pe de rost Acatistul Bunei Vestiri, deoarece întotdeauna am avut cartea la îndemână. L-am învăţat, tot la Aiud, de la un tânăr dobrogean, care îl învăţase de la altul, şi acela de la un altul, aşa cum alţii şi alţii l-au învăţat de la mine. E bine de ştiut că nu doar poeziile lui Gyr sau Crainic treceau din memorie-n memorie şi din gură-n gură. Trăirea religioasă era hrana zilnică a tuturor, consumată subteran în superba conspiraţie a fiilor lui Dumnezeu.

A venit însă o vreme când credinţa noastră religioasă a fost pusă, oficial, la grea încercare. Se ştie că Aiudul era închisoarea rezervată în special dreptei politice, fie legionari autentici, fie condamnaţi sub învinuirea de a fi fost legionari (printre aceştia mă număram şi eu, care la vârsta de 19 ani nu depăşisem treapta de „frate de cruce”, adică echivalentul de dreapta al unui UTC-ist de mai târziu). Puţini făceau excepţie, ca Petre Pandrea (de stânga) sau Părintele Daniil Sandu Tudor (antilegionar), poetul V. Voiculescu sau profesorul Alexandru Mironescu. Mă aflam internat în secţia a XI-a TBC, bolnav, laolaltă cu vreo trei sute de tuberculoşi de toate categoriile. Mai mult de două treimi erau intelectuali. Erau acolo şi vreo şapte-opt preoţi de mir, printre care părinţii Manta şi Balaur, de la parohia Caşin, din Bucureşti.

Prin 1962-1963 se zvonea în secţie că în Aiud a început fenomenul „reeducării”, dar că acesta, spre deosebire de cel de la Piteşti, nu mai începe de jos în sus, ci de sus în jos. Marii comandanţi şi şefi legionari se aflau într-o cameră prin secţia I, unde, prin lungi discuţii în contradictoriu (se afla acolo şi Pandrea), erau convinşi până la urmă să declare în scris că renunţă la legionarism şi că, dacă vor fi vreodată liberi, nu-i vor crea statului dificultăţi politice sau sociale. Se vorbea că fuseseră plimbaţi prin ţară, ca să vadă cu ochii lor fabricile, uzinele, hidrocentralele, trenurile electrificate şi alte minunate realizări ale sistemului socialist, spre a trage concluzia că „iată, noi, comuniştii, am realizat exact ceea ce vă propuneaţi voi, să faceţi

o ţară ca soarele sfânt de pe cer”. Condiţiile de detenţie se îmbunătăţeau, hrana era mai bună, gardienii se arătau mai puţin fioroşi. În fiecare secţie – inclusiv a noastră, a tuberculoşilor – funcţiona un club cu cărţi de citit – literare şi ştiinţifice –, în cadrul căruia fiecare deţinut era invitat să-şi facă „autoanaliza”, să se lepede public de trecutul său politic şi să-şi înfiereze foştii şefi prin formule aspre şi fără echivoc. Culmea surprizei – şi a înfiorării – a fost ziua în care marii şefi legionari, cu nume sonore (Nicolae Petraşcu, Nistor Chioreanu, Victor Biriş, Dumitrescu-Borşa), au fost aduşi în curtea cea largă, unde fiecare şi-a rostit, în faţa noastră, a tuturor, abjurarea crezului politic. A început eliberarea primelor loturi.

Noi, cei din secţia a XI-a, ne făceam iluzia că, datorită bolii noastre şi naturii ei, vom fi scutiţi de reeducare. Trăiau printre noi colegi care-şi scuipau plămânii găunoşi, alţii cu ganglionii umflaţi, alţii cu oasele măcinate, alţii cu fistule purulente, cum eram eu. Şef de club era un fost băcan, pe care nu-l lua nimeni în serios. Discuţii erau, dar fără angajamente. Totul se desfăşura lent, aşteptând trecerea timpului. Nu am sesizat nici o undă antireligioasă, în afară de aiurelile amuzante ale unui învăţător de prin Moldova şi în afară de ziua în care a venit în secţie colonelul Crăciun, comandantul, nervos pe lenea noastră, care ne-a vorbit despre zborul cosmic al lui Gagarin, subliniind faptul (în timp ce se uita la mine) că astronautul sovietic nu întâlnise în cer nici pe Dumnezeu, nici oarecare sfinţi sau îngeri.

S-au mai perindat la şefia clubului câţiva mărunţei, până ce ne-am trezit cu avocatul Grigorescu Nicolae, fost primar legionar al Târgovişţei, cunoscut în Aiud ca spărgător de fronturi rezistente. Aşa a fost. Cu talent oratoric, tact pedagogic şi mână de fier, a făcut reeducarea în secţie. Fiecare s-a descurcat cum a putut, cu spasme (adevăraţii legionari, cu ani grei de temniţă pentru crezul lor) sau fără zvârcoliri lăuntrice (cum erau cei doar învinuiţi de legionarism). Mi-am făcut-o şi eu, ca oricare altul din ultima categorie. Cred că, cel puţin în secţia a XI-a TBC, doar doi s-au sustras reeducării: Ion Ianolide, prăpădit de bolnav, ţintuit la pat, şi Ion Paragină,

rezistent până la capăt (condusese rezistenţa armată din munţii Vrancei), dar pus totuşi în libertate.

De altfel, reeducarea nu urmărea comunizarea noastră (nu cred să fi devenit careva comunist), ci doar „desfascizarea”. Raţiunea politică aveam s-o înţelegem mai târziu, în libertate. Odată cu sfârşitul războiului şi înfrângerea Germaniei naziste, marile puteri occidentale ceruseră tuturor statelor să ia măsuri corespunzătoare pentru combaterea fascismului de orice culoare. La adăpostul acestei cereri, Securitatea din România a putut face arestări şi condamnări masive, dar având grijă ca pe toate să le pună sub eticheta, directă sau indirectă, a legionarismului. Începând însă de prin 1962-1963, aceleaşi puteri făceau presiuni asupra României să nu mai aibă deţinuţi politici. Aşadar, în conformitate cu eticheta-motivaţie a condamnării, aceştia trebuiau mai întâi „desfascizaţi” prin reeducare.

Mai era însă o raţiune de ordin intern. Duşmanii cei mai temuţi ai comunismului, legionarii, afişau expresia eroismului total, chiar trecuţi prin crunte prigoane: „Ieşim cântând din închisori/ biruitori/ prin aurori...”. Ei bine, ei nu trebuiau să iasă cântând, ci încovoiaţi, îngenuncheaţi, striviţi de ruşinea propriei lor apostazii politice. Nimeni nu trebuia să părăsească închisoarea cu aură de erou, nici măcar în faţa propriei sale conştiinţe. Nu e deci de mirare că, după eliberare, Victor Biriş s-a sinucis (şi, din câte am auzit, chiar Petraşcu).

La noi, în secţia a XI-a TBC, când reeducarea părea terminată am fost anunţaţi că se consumase doar prima fază şi că urma a doua. Teza era următoarea: legionarismul a fost un fenomen de inspiraţie şi esenţă eminamente creştină; ca atare, pentru a face dovada ultimă şi convingătoare că ai fost sincer în ceea ce ai spus până acum şi că nu mai eşti într-adevăr legionar, trebuie să renunţi public la creştinism şi să-l osândeşti în aceeaşi măsură în care îţi condamnaseşi idolii politici.

N-am ştiut niciodată dacă această teză făcea parte dintr-un plan al Administraţiei sau dacă a fost opera unor reeducatori zeloşi şi doar însuşită de Administraţie. Cu toate acestea, premisa ei nu era total gratuită. Existau în Aiud câţiva deţinuţi, foşti adolescenţi în frăţiile de cruce şi îmbătrâniţi în

puşcărie, care o cultivau. Ar trebui să intrăm în zona obscură a psihologiei claustrării ca să ne explicăm de ce aceştia deveniseră mai mult decât fanatici: ei credeau în legionarism ca într-o religie revelată şi mergeau până acolo încât îl considerau pe Corneliu Codreanu drept fiu al lui Dumnezeu, ca reîntrupare a lui Iisus Hristos. Nici măcar Victor Biriş (cunoscut în detenţie ca un practicant al exerciţiilor Sfântului Ignaţiu de Loyola) nu a fost în stare să-i lămurească decât invocând un citat din „Cartea Căpitanului", în care autorul mărturisea că a avut şi greşeli (ceea ce, desigur, infirma teza negreşelnicului Dumnezeu). Totuşi, aceştia reprezentau o infimă minoritate şi nu ar fi justificat descreştinarea la scară largă.

Au început „prelegerile" ateiste ale lui Grigorescu şi ale câtorva acoliţi, care aveau alt ton decât acela al învăţătorului moldovean. Asta a durat săptămâni şi săptămâni. Unii s-au clătinat, un preot (cât o fi fost de preot!), venit din altă secţie, a ieşit în faţa noastră şi s-a lepădat de credinţă, de Evanghelie şi de Biserică. Ne-au trecut fiorii. Cei mai mulţi colegi, inclusiv preoţii, s-au uitat, disperaţi, la mine. Eram cunoscut şi prin aceea că, în celular, timp de aproape doi ani predicasem în fiecare duminică „la ţeavă", adică pe reţeaua caloriferului, prin alfabetul Morse adaptat la percuţie, fapt pentru care făcusem şi o săptămână de izolare la beci. Mi se da de înţeles că am obligaţia de a-mi continua misiunea, aici şi acum, când era nevoie. Nu aveam încotro. În dezbaterile clubului am început să iau poziţie prin teza contrară: aşa-zisa mistică a Gărzii de Fier nu era un creştinism autentic, ci folosirea unor personaje şi episoade biblice, ca şi a unor ritualuri bisericeşti, lipite abuziv în doctrina şi manifestările legionare. Asasinatele politice (I.G. Duca, Armand Călinescu) nu puteau fi justificate, cum se susţinea, prin aceea că profetul Moise ucisese un egiptean, iar proorocul Ilie îi omorâse pe preoţii lui Baal. În esenţă, am apăsat puternic pe concluzia că planul politic nu e legat necesarmente de cel religios şi că renunţarea la „mistica legionară" înseamnă, de fapt, purificarea creştinismului din om.

Teza mea (care, de altfel, nu era originală, o enunţase cu 25 de ani înainte Părintele Stăniloae) a stârnit valuri de reacţii din partea lui

Grigorescu şi a cetei sale, cu violenţe de limbaj şi ameninţări. Mi se alăturase admirabilul Sandu Lăzărescu (condamnat în lotul „Rugului aprins” şi un apropiat al lui V. Voiculescu). Denunţaţi drept „frânarii reeducării”, eram încurajaţi de la distanţă, conspirativ, de către Petre Ţuţea, prin mijlocirea medicului deţinut Paul Minea.

Ameninţat cu zarca, m-am pomenit transferat într-o altă secţie, al cărei club de reeducare era condus de Stere Mihalexe. În prima şedinţă s-au citit fragmente din Biblia hazlie (eu o citisem de mult, în originalul francez). M-am dus imediat în camera lui Mihalexe şi i-am declarat că – îi poate raporta sau nu Administraţiei – dacă programul continuă, eu voi adopta poziţia pe care am avut-o în secţia a XI-a.

M-a chemat colonelul Crăciun (ne cunoşteam de la Cluj; în 1946 el era chestorul Poliţiei, eu, conducătorul grevei studenţeşti), mi-a vorbit cu destulă asprime („Am auzit că ne faci greutăţi...”), iar eu i-am explicat pe larg ceea ce era de explicat şi i-am spus că nu e bine să se joace cu sufletul şi cu credinţa noastră, pentru care vom fi gata să murim. Mi-a cerut să scriu pe hârtie tot ceea ce am de spus pe această temă. Am făcut-o, sub semnătură, pe câteva pagini şi i le-am predat. Nu se poate ca acele pagini să nu existe undeva, într-o arhivă. Îmi asum întreaga răspundere. Ele însă mi-au creat şi multe antipatii, construite sumar pe seama „rolului” pe care, decontextualizat, l-am avut în reeducarea de la Aiud. Toate însă vor merge, cândva, în faţa Dreptului Judecător.

Programul reeducării ateiste s-a încheiat din ordinul lui Crăciun, dar poate şi din cauză că „timpul nu mai avea răbdare”, decretul de graţiere generală bătea la uşă, Administraţia nu mai avea chef să se complice.

Experienţa mea în universul lui Hristos întemniţat pune faţă în faţă doi colonei din două lumi: Panaitescu şi Crăciun. Şi ei, vrând-nevrând, vor sta cândva în faţa Dreptului Judecător.

Am de adăugat ceva. Depunând acum această mărturie, în nici un caz nu aş vrea să se creadă că din ea s-ar desprinde un profil de „erou” (în acest timp nu am fost bătut, nici înfometat, nici izolat, nu am trecut nici un ceas

prin zarcă), ci să fie luată drept ceea ce este: o contribuţie la tema pe care şi-o propune această carte alcătuită de părintele Moise.